T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA YAPILAN RESTORASYON VE KORUMA UYGULAMALARI

Fatih SARIMEŞE

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

İSTANBUL - 2022

ÖZ

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA YAPILAN RESTORASYON VE KORUMA UYGULAMALARI

Fatih SARIMEŞE

Bu tez çalışmasında, İstanbul'da Ulusal Mimarlık Dönemi'nde yapılan restorasyon ve koruma faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Dönemi mimarisinin son, Cumhuriyet Dönemi mimarisinin ise ilk üsluplarından olan Ulusal Mimarlık Üslubu mimarların getirdiği sınırlı yeniliklerin dışında Selçuklu mimarisinin, erken Osmanlı mimarisinin ve klasik Osmanlı mimarisinin örnek alındığı bir dönemdir. Söz konusu üslubun ortaya çıkmasında çeşitli akımlar ve bazı mimari üsluplar belirgin şekilde etkili olmuştur.

İstanbul'da 19. yüzyılın son çeyreğinde temelleri atılmaya başlanan Ulusal Mimarlık Dönemi özellikle II. Meşrutiyet'in ilanıyla devletin resmi üslubu olmuştur. Üslubun önemli temsilcilerinden Mimar Kemaleddin Bey, Mimar Vedad Bey, Mimar Muzaffer Bey ve Mimar Ali Talat Bey'in yanı sıra yerli ve yabancı mimarlar da inşa ettikleri yapılar da Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını temsil etmiştir.

Bu dönemde inşa edilen yapıların yanı sıra onarılan yapılarda da Ulusal Mimarlık Üslubu'nun etkileri görülmektedir. Çalışmanın ana konusunu oluşturan onarım faaliyetlerinde yapısal ve bezeme onarımları takip edilebilmektedir.

Yapısal onarım çalışmalarında Barok Üslubun etkilerini yansıtan mimari unsurlar (taş külah, yuvarlak kemer vs.) ve detaylar (girland motifi, kıvrımlı hatlar) kaldırılmış ve yerine Ulusal Mimarlık Dönemi etkisini yansıtan mimari form ve detaylar yapılmıştır.

Tezyinat onarımlarında ise özellikle kalem işi uygulamaları, çini işçiliği ve sedef kakma tekniği ön plana çıkmaktadır. Kalem işi uygulamalarında özellikle benzer renklerlere sahip rumi, kıvrık dal, palmet, salbekli şemse, penç ve hatayi gibi belirli formların tercih edildiği kompozisyonlar uygulanmıştır. Çini işçiliğinde ise söz

konusu dönemde çini sanatını Kütahya'da canlandıran Hafız Mehmed Emin Usta hem yeni inşa edilen yapılar için hem de onarılan yapılar için çini üretimi gerçekleştirmiştir. Üretilen çiniler klasik desen ve kompozisyona sahiptir. Sedef sanatında ise klasik Osmanlı dönemi sedef kakmalı ahşap kapı kanatlarını canlandıran Sedefkar Vasıf'ın çalışması bulunmaktadır.

Konuya dahil olan yapılar eski fotoğraflardan, gravürlerden, çizimlerden, kitabelerden ve Encümen Arşivi'nden faydalanılarak günümüz haliyle kıyaslanmış ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan onarım çalışmaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde ya da eski fotoğraflardan ve çizimlerden Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan onarım izlerini takip edilebilen örnekler çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Osmanlı Mimarisi, Ulusal Mimarlık Üslubu, Restorasyon, Koruma

ABSTRACT

THE RESTORATION AND PRESERVATION TECHNIQUES IN ISTANBUL IN THE NATIONAL ARCHITECTURE PERIOD

Fatih SARIMEŞE

This thesis aims to study on restoration and preservation activities in Istanbul during the National Architecture period. The National Architectural Style, the last architectural genre in the Ottoman period and one of the first architectural modes in the Republican period, is a style in which Seljuk architecture, early Ottoman architecture and classical Ottoman architecture are taken as examples-apart from the architects' limited innovations. Various movements and some architectural modes had a significant impact on the emergence of The National Architectural Style.

The National Architectural Style which began to be formed in the last quarter of the nineteenth century-Istanbul, especially in the time when The Second Constitutionalism was proclaimed, became the official style of the state. Significant representatives of this architectural movement are Kemaleddin Bey, Vedad Bey, Muzaffer Bey and Ali Talat Bey. Local and foreign architects in this period also show a sense of The National Architectural Style in their designs.

Edifices which were either built or restored in this era bear influences from the National Architectural Style. Both in structural and ornamental interventions during these restorations, the main subject of this study can be followed.

In structural restorations, architectural forms reflecting influences of Baroque style (stone cornet, rounded arch, etc.) and details (garland motif, curved lines) were taken off and were replaced with forms and details inspired by the National Architecture.

In the ornamental restorations, brushworks, tileworks and pearl inlay techniques stand out. In brushworks, compositions in which certain forms such as rumi, curled branch, palmette, salbek şemse, penç and hatayi are painted in similar colors. In tileworks, Master Hafız Mehmed Emin, who revived tile art in Kütahya,

produced tiles for both newly built buildings and repaired buildings. The tiles bear classic patterns and compositions. Meanwhile the technique of Sedefkar Vasıf, who was admired for his mother-of-pearl inlaid wooden door panels in the classical Ottoman period, can be traced in these restoration works' mother-of-pearl pieces.

The buildings included in this study were compared with their current appearances by making use of old photographs, engravings, drawings, inscriptions and The Encümen (Council) Archive. The buildings' restoration works reflecting concept of the National Architectural Style were also explored. The subject of this thesis is buildings whose traces of repair can be investigated from present day or old photographs and drawings which reflect an understanding of the National Architectural Period.

Keywords: Istanbul, Ottoman Architecture, The National Architectural Style, Restoration, Preservation

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan tarihi eserlerin korunmasına yönelik çalışmalar yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında belirgin bir şekilde basit bir "onarım" işleminden ziyade belirli bir anlayışı çerçevesinde "restorasyon" ve "koruma" doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Onarılan yapıların ilk inşa edildiği dönemin mimari üslubu da göz önüne alınarak yapılan çalışmalar erken Cumhuriyet dönemindeki restorasyon çalışmalarında ve günümüz restorasyon çalışmalarında etkili olmuştur. Bu doğrultuda tespitler ülkemizde yapılan restorasyon çalışmalarının başlangıç evresini yansıtması açısından önemlidir.

İstanbul'da farklı dönemlerde inşa edilen yapılar 1894 yılı depreminin yanı sıra yangın gibi doğal afetlerde de zarar görmüştür. Bazı yapılar ise işlev değişikliği nedeniyle çeşitli eklemelere tabi tutulmuştur. Zarar gören yapılar ve işlev değişikliği nedeniyle eklemelere tabi tutulan yapılarda 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen çalışmalarda yapıların kimliğinin yanı sıra Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını gösteren faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın en önemli unsuru kullanılan fotoğraflardır. Tezin konusunu oluşturan yapıların büyük bir kısmı eski fotoğraflardan faydalanılarak araştırılmıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da çekilen fotoğrafların pek çoğu yapıların dışından genel çekimlerdir. Yapıların iç mekân fotoğrafları sayıca oldukça sınırlıdır. Bu nedenle araştırma sırasında yapılara ait eski fotoğrafların izlerini takip edebilme hususunda bazı güçlükler yaşanmıştır. Fotoğraflardan takibi yapılamayan yapılar onarıma işaret eden kitabeler ya da ayet kitabeleriyle desteklenmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının tamamlanması için desteğini esirgemeyen ve danışmanlığıyla hem çalışmamı hem de ideallerimi gerçekleştirme noktasında kilit rol oynayan hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa Çobanoğlu'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tezin tamamlanmasıyla hocamın mezun ettiği ilk Türk doktora talebesi olma onuruna sahip olmak benim için bir övünç kaynağıdır.

Sadece tez çalışmam değil bölümüm ile alakalı farklı konularda dahi kapısını çaldığımda tüm bilgi ve birikimiyle bana yardımcı olan Öğr. Gör. Hayri Fehmi Yılmaz'a ve Doç. Dr. Sedat Bornovalı'ya yürekten saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin inceleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Tarkan Okçuoğlu'na, Doç. Dr. Selman Can'a ve Doç. Dr. Gülberk Bilecik'e çalışmamın olgunlaşması için sundukları yapıcı öneriler için ne kadar teşekkür etsem az kalır.

Çalışma sırasında başvurduğum zaman beni geri çevirmeyen Restoratör Kübra Kapurtu'ya, Restoratör Buket Kaymaz'a, Restoratör Bilge Atmaca'ya, Tarihçi Ayşe Usta Bilgin'e ve Wasamon Sanasen'e (Shirin Sanasen) katkıları ve destekleri için teşekkür borçluyum.

Çalışmaya dahil olan bazı kitabelerin okunması hususunda yardımlarını esirgemeyen Tayyar Kürekçi'ye minnettarım.

Bu sayfaların hazırlanmasında teknik desteğini esirgemeyen Buse Dicle Kopar'a, Ebru Karakuzu'ya ve Şevval Bozdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

Tezimde kullandığım fotoğrafların çekimi sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli dostlarım Serkan Öztürk'e ve Anıl Akar'a minnettarım.

Mesleki hayatım boyunca en büyük moral ve motivasyon kaynağım olan aileme gösterdikleri sabır, anlayış ve destekten dolayı yürekten teşşekür ederim.

Çalışmanın bu alanda bir basamak oluşturması, ileride konu hakkında yapılacak çalışmalara "kaide" görevi üstlenmesi ve güncel restorasyon kuramlarına katkı sağlaması en büyük dileğimdir.

Fatih Sarımeşe
İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **vi**

PLANLAR LİSTESİ ..... **xii**

ÇİZİMLER LİSTESİ ..... **xiii**

RESİMLER LİSTESİ ..... **xiv**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xxxvii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'Nİ HAZIRLAYAN ORTAM

1.1. Batılılaşma Hareketi 7

1.2. Oryantalist Mimari Akımı 9

1.3. İslamcılık-Osmanlıcılık-Milliyetçilik (Türkçülük) Akımı 13

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ

2.1. Mimari Özellikleri 20

2.2. Dönem Mimarları 24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA YAPILAN RESTORASYON VE KORUMA UYGULAMALARI (KATALOG)

3.1. Abdullah Ağa Çeşmesi (Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi) 33

3.2. Abdülmecid Efendi Köşkü 36

3.3. Abdüsselam Camii 52

3.4. Ağa Hamamı (Beyoğlu) 55

3.5. Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi 60

3.6. Arap Camii 62

3.7. Aşık Paşa Camii 80

3.8. Atik Ali Paşa Camii (Çemberlitaş) 84

3.9. Atik Mustafa Paşa Camii 93

3.10. Atik Valide Camii 97
3.11. Bâlâ Süleyman Ağa Külliyesi 103
3.11.1. Cami 103
3.11.2. Türbe 107
3.12. Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi 110
3.13. Bayezid Külliyesi 119
3.13.1. Cami 119
3.13.2. Hünkâr Mahfili ve Kasrı 132
3.13.3. Şadırvan 139
3.14. Bereketzade Çeşmesi 144
3.15. Beşir Ağa Çeşmesi (Abdi Çelebi Camii Çeşmesi) 147
3.16. Beylerbeyi Camii 151
3.17. Bostan Ali Camii (Bostancıbaşı Ali Ağa Camii) 154
3.18. Büyük Mecidiye Camii 166
3.19. Büyük Selimiye Camii 169
3.20. Cafer Ağa Camii 175
3.21. Cerrah Mehmed Paşa Camii 178
3.22. Cevriye Hatun Çeşmesi (Anadolu Kavağı İskele Meydanı Çeşmesi) 182
3.23. Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi (Mevlevihanekapı) 184
3.24. Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi 189
3.25. Eski İmaret Camii 191
3.26. Fethiye Camii 193
3.27. Feyzullah Efendi Medresesi 197
3.28. Firuz Ağa Camii (Sultanahmet) 200
3.29. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Mercan) 207
3.30. Hacı İsa Camii Çeşmesi (Sütlaç Sokağı Çeşmesi) 209
3.31. Hamidiye Sebili ve Çeşmesi 211
3.32. Haseki Sultan Hamamı (Ayasofya Hamamı) 216
3.33. Haydarpaşa Garı Yemek Salonu 222
3.34. Haydarpaşa İskelesi 224
3.35. Hürrem Çavuş Camii 231

3.36. Hüsrev Ağa Camii (Eski Hamam Camii) 234
3.37. İskender Paşa Camii (Kanlıca) 236
3.38. Kadırga Meydan Çeşmesi 241
3.39. Kalenderhane Camii 243
3.40. Kapalı Çarşı 251
3.41. Kaptan Paşa Camii (Üsküdar) 260
3.42. Kara Ahmed Paşa Camii (Topkapı) 272
3.43. Kara Baba Tekkesi 284
3.44. Kariye Camii 285
3.45. Kılıç Ali Paşa Camii 288
3.46. Kısıklı Çeşmesi 294
3.47. Koca Sinan Paşa Sebili 297
3.48. Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi 299
3.48.1. Camii (Darulkurra) 299
3.48.2. Kütüphane 306
3.48.3. Vezir Han 308
3.49. Küçük Ayasofya Camii 312
3.50. Laleli Külliyesi 314
3.50.1. Cami 314
3.50.2. Şadırvan 321
3.51. Mahmud Ağa Camii (Kapı Ağası Camii) 324
3.52. Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) 328
3.53. Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 331
3.54. Mihrişah Valide Sultan Camii (Humbarahane Camii) 337
3.55. Sokullu Mehmed Paşa Camii (Kadırga) 347
3.56. Süleymaniye Külliyesi 349
3.56.1. Darüşşifa (Matbah-ı Askeriyye) 349
3.56.2. İmaret (Evkaf-ı İslamiyye Müzesi) 350
3.57. Taksim Maksem Çeşmesi 355
3.58. Teşvikiye Camii 357
3.59. Topkapı Sarayı 363

3.59.1. Çinili Köşk 364
3.59.2. Fatih Köşkü 370
3.59.3. Hırka-i Saadet Dairesi 374
3.59.4. Kuşhane 391
3.59.5. Revan Köşkü 394
3.59.6. Seferli Koğuşu 397
3.59.7. Sünnet Odası 399
3.60. Üç Mihraplı Camii Şadırvanı 402
3.61. Yeni Cami Külliyesi 404
3.61.1. Cami 404
3.61.2. Hünkâr Kasrı 412
3.61.3. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi 414
3.61.4. Havatin Türbesi 421
3.61.5. Sebil ve Çeşme 424
3.62. Zal Mahmud Paşa Camii 431
3.63. Zeyneb Sultan Camii 435

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NE AİT İSTANBUL'DAKİ ONARIM KİTABELERİ

4.1.Yapıların Alfabetik Listesi 445

SONUÇ 517

KAYNAKÇA 521

EKLER 561

ÖZGEÇMİŞ 627

PLANLAR LİSTESİ

P. 1: Mimar Ali Talat tarafından çizilen Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'ne ait proje..... 114

P. 2: Haseki Sultan Hamamı'nın onarım öncesi planı..... 217

P. 3: Haseki Sultan Hamamı'nın onarım sonrası planı..... 217

ÇİZİMLER LİSTESİ

Ç. 1: Arap Camii son cemaat birimi çizimi 63
Ç. 2: Arap Camii harimindeki ahşap taşıyıcıların çizimi 64
Ç. 3: Arap Camii mihrap cephesi çizimi 64

RESİMLER LİSTESİ

R. 1: Abdullah Ağa Çeşmesi 34
R. 2: Abdullah Ağa Çeşmesi'nin 1907-1908 tarihli onarım kitabesi 34
R. 3: Abdullah Ağa Çeşmesi'nin ayna taşı 35
R. 4: Abdülmecid Efendi Köşkü 37
R. 5: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün avlu kapısı 38
R. 6: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün zemin kat sofa döşeme çinileri 39
R. 7: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çeşmeli odanın beden duvarı çinileri 40
R. 8: Abdülmecid Efendi Köşkü usta imzası 41
R. 9: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesi 42
R. 10: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesindeki ayet kitabesi 43
R. 11: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesindeki usta imzası 43
R. 12: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesindeki tuğra ve devlet arması .. 44
R. 13: Abdülmecid Efendi Köşkü çinili ocak 45
R. 14: Eminönü Yeni Cami'nin hünkâr kasrındaki çinili ocak 45
R. 15: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst katında yer alan çini pano 46
R. 16: Rüstem Paşa Camii'nin son cemaat duvarında yer alan çini pano 47
R. 17: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst katında yer alan çini pano 48
R. 18: Konya Karatay Medresesi'nin kubbesinden çini detay 48
R. 19: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst kat ön cephe balkonu zemin çinileri 49
R. 20: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst kat arka balkonu zemin çinileri 50
R. 21: Abdülmecid Efendi Köşkü usta imzası 51
R. 22: Abdüsselam Camii'nin onarım kitabesi 52
R. 23: Abdüsselam Camii'nin kapı kemeri 53
R. 24: Abdüsselam Camii'nin ön cephesi 54
R. 25: Abdüsselam Camii'nin ahşap mahfili 54
R. 26: Ağa Hamamı'nın ılıklık ve sıcaklık birimlerini örten kubbeler 55
R. 27: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi ön cephesi 56
R. 28: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi ön cephesi 57
R. 29: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi giriş katı 58
R. 30: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi yan cephesi 59

R. 31: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi (içerden) 59
R. 32: Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi 60
R. 33: Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'nin 1980'lerdeki görünümü 61
R. 34: Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 61
R. 35: Arap Camii'nin hariminin 1890'larda görünümü 65
R. 36: Arap Camii'nde 1913 yılında başlanan restorasyon çalışmaları 66
R. 37: Arap Camii'nin günümüzdeki harimi 67
R. 38: Arap Camii'nin günümüzde müezzin mahfili 67
R. 39: Arap Camii'nin günümüzde müezzin mahfili 68
R. 40: Arap Camii'nin U şeklindeki mahfili 69
R. 41: Arap Camii'nin günümüzde mahfili 70
R. 42: Arap Camii'nin mahfil katına çıkışı sağlayan ahşap merdiven 70
R. 43: Arap Camii'nin pencereleri 71
R. 44: Arap Camii'nin alt kat pencere detayı 71
R. 45: Arap Camii'nin ahşap mahfil tavanı ve alçı friz 72
R. 46: Arap Camii'nin günümüzde hünkâr mahfilini taşıyan sütunları 73
R. 47: Arap Camii'nin günümüzde vaaz kürsüsü 73
R. 48: Arap Camii hünkâr mahfilinin giriş sahanlığı 74
R. 49: Arap Camii'nin mihrap duvarı ve ahşap üst örtüsü 75
R. 50: Arap Camii'nin günümüzde mermer mihrabı 76
R. 51: Arap Camii minaresinin 1890'lı yıllardaki görünümü 77
R. 52: Arap Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 78
R. 53: Arap Camii'nin ahşap saçağından detay 78
R. 54: Arap Camii'nin son cemaat birimi 79
R. 55: Aşık Paşa Camii mihrabının 1936 yılındaki görünümü 81
R. 56: Aşık Paşa Camii hariminin 1936 yılındaki görünümü 82
R. 57: Aşık Paşa Camii'nin hariminin günümüzdeki görünümü 83
R. 58: Atik Ali Paşa Camii minaresinin 1880'li yıllarda görünümü 84
R. 59: Atik Ali Paşa Camii minaresinin 1918 yılındaki görünümü 85
R. 60: Atik Ali Paşa Camii'nin minare kaidesindeki kitabe 86
R. 61: Atik Ali Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 86

R. 62: Atik Ali Paşa Camii'nin kapı üzerindeki ayet kitabesi 87
R. 63: Atik Ali Paşa Camii son cemaat biriminden özgün malakari bezeme 88
R. 64: Atik Ali Paşa Camii'nin son cemaat birimindeki bezemeler 89
R. 65: Atik Ali Paşa Camii'nin son cemaat birimindeki bezemelerden detay 90
R. 66: Atik Ali Paşa Camii'nin merkezi kubbesindeki bezemeler 91
R. 67: Atik Ali Paşa Camii'nin kemerlerindeki bezemeler 91
R. 68: Atik Ali Paşa Camii'nin mahfil tavanındaki bezemeler 92
R. 69: Atik Mustafa Paşa Camii kıble cephesinin 1936 yılındaki görünümü 94
R. 70: Atik Mustafa Paşa Camii kıble cephesinin günümüzdeki görünümü 95
R. 71: Atik Mustafa Paşa Camii kalem işi uygulamalarının günümüzdeki görünümü 96
R. 72: Atik Mustafa Paşa Camii mihrabının günümüzdeki görünümü 96
R. 73: Atik Valide Camii'nin günümüzde kubbe sistemindeki bezemeler 98
R. 74: Atik Valide Camii'nin günümüzde son cemaat birimindeki bezemeler 98
R. 75: Atik Valide Camii son cemaat birimindeki bezemelerin 1936 yılındaki görünümü 99
R. 76: Atik Valide Camii harimindeki bezemelerin 1936 yılındaki görünümü 101
R. 77: Atik Valide Camii harimindeki bezemelerin 1936 yılındaki görünümü 102
R. 78: Atik Valide Camii kıble cephesinin 1936 yılındaki görünümü 102
R. 79: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin kalem işi uygulamaları 104
R. 80: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin kubbedeki kalem işi uygulamaları 105
R. 81: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin kubbedeki kalem işi detayı 105
R. 82: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin harimine geçişi sağlayan ahşap kapı 106
R. 83: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin pencereleri 106
R. 84: Bâla Süleyman Ağa Türbesi 107
R. 85: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin ahşap tavanı 108
R. 86: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin tavanından ahşap bant detayı 108
R. 87: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin ön cephesi 109
R. 88: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin saçak detayı 109
R. 89: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi önünde Yedi Sekiz Hasan Paşa Türbesi. 110
R. 90: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin 1910 yılındaki bezemeleri 111
R. 91: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ayet kitabesinin 1939'daki görünümü 112

R. 92: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ayet kitabesinin günümüzdeki görünümü 112
R. 93: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi 2013 yılı restorasyonu öncesi görünümü 113
R. 94: Barbaros Hayrddin Paşa Türbesi 2013 yılı restorasyonu sonrası görünümü 113
R. 95: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi tonoz içi bezemelerin 1939'daki görünümü 115
R. 96: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin tonoz içi bezemeleri günümüzdeki görünümü 116
R. 97: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi sancak ve bezemelerinin 1939'daki görünümü 117
R. 98: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi bezemelerin 20.yüzyıl ortasındaki görünümü 117
R. 99: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi kubbe içi bezemelerinin günümüzdeki görünümü 118
R. 100: Bayezid Camii hariminin 1894 yılı öncesi görünümü 120
R. 101: Bayezid Camii kıble cephesinin 1894 yılı öncesi görünümü 121
R. 102: Bayezid Camii hariminin 20.yüzyıl başında görünümü 122
R. 103: Bayezid Camii kıble cephesinin 20.yüzyıl başında görünümü 123
R. 104: Bayezid Camii'nin merkezi kubbede yer alan kalem işi uygulamaları 124
R. 105: Bayezid Camii hariminde batı cephesi 125
R. 106: Bayezid Camii yarım kubbesindeki kalem işi uygulamaları 126
R. 107: Bayezid Camii kıble cephesinin günümüzdeki görünümü 127
R. 108: Bayezid Camii alt kat pencere tepeliği 128
R. 109: Bayezid Camii kubbeciklerindeki kalem işi uygulamaları 129
R. 110: Bayezid Camii batı kapısındaki kalem işi uygulamaları 130
R. 111: Bayezid Camii'nin tabhane bölümünü ayıran kemer 130
R. 112: Bayezid Camii merkezi kubbesini taşıyan kemer 131
R. 113: Bayezid Camii hünkâr mahfilindeki kalem işi uygulamaları 132
R. 114: Bayezid Camii hünkâr mahfilindeki kalem işi detayı 133
R. 115: Bayezid Camii hünkâr mahfilindeki kalem işi uygulamaları 134
R. 116: Bayezid Camii hünkâr mahfili penceresi kalem işi uygulamaları 135
R. 117: Bayezid Camii hünkâr mahfili penceresinde kalem işi uygulamaları 136

R. 118: Bayezid Camii hünkâr kasrındaki kalem işi uygulamalarının 1943'deki görünümü 137
R. 119: Bayezid Camii hünkâr kasrındaki kalem işi uygulamalarının 1943'deki görünümü 138
R. 120: Bayezid Camii hünkâr kasrındaki kalem işinin günümüzdeki görünümü .. 139
R. 121: Bayezid Camii şadırvanın son restorasyon öncesi kubbesindeki kalem işi uygulamaları 140
R. 122: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon öncesi kubbe saçağı 141
R. 123: Bayezid Camii şadırvanının 19. yüzyıl sonundaki görünümü 142
R. 124: Bayezid Camii şadırvanının 1940 yılındaki görünümü 142
R. 125: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon öncesi su haznesindeki tel kafesler 143
R. 126: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon sonrası görünümü 143
R. 127: Bereketzade Çeşmesi'nin 18. yüzyıl sonlarında görünümü 144
R. 128: Bereketzade Çeşmesi'nin 1900'lerin başındaki görünümü 145
R. 129: Bereketzade Çeşmesi'ne 1958 yılında eklenen betonarme saçak 146
R. 130: Beşir Ağa Çeşmesi 148
R. 131: Beşir Ağa Çeşmesi'nin cephe detayları 148
R. 132: Beşir Ağa Çeşmesi'nin cephe detayları 149
R. 133: Beşir Ağa Çeşmesi'nin ayna taşı 150
R. 134: Beylerbeyi Camii minaresinin 1814 yılındaki görünümü 151
R. 135: Beylerbeyi Camii minaresinin 1880'lerde görünümü 152
R. 136: Beylerbeyi Camii minaresinin 1924 yılındaki görünümü 153
R. 137: Beylerbeyi Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 153
R. 138: Bostan Ali Camii'nin 1922 yılında eklenen son cemaat birimi 155
R. 139: Bostan Ali Camii son cemaat birim 1952 yılındaki görünümü 155
R. 140: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesinde son cemaat birimi 156
R. 141: Bostan Ali Camii'nin 1920-1921 tarihli ayet kitabesi 157
R. 142: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesi mihrap nişi 158
R. 143: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında raspa sonrası mihrap nişi 159
R. 144: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesinde ahşap tavanı 160
R. 145: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında tavandan detay 161

R. 146: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında tavandan detay 161
R. 147: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında tavandaki bezemeleri 162
R. 148: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesi ahşap mahfil 163
R. 149: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında ahşap mahfil..... 163
R. 150: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon sırası ahşap mahfil tavanından detay 164
R. 151: Bostan Ali Camii'nin minare külahı altında çimi karo..... 165
R. 152: Bostan Ali Camii'nin minare külahı altında çini karodan detay..... 165
R. 153: Büyük Mecidiye Camii minarelerinin 1853-1858 yılları arasındaki görünümü 167
R. 154: Büyük Mecidiye Camii minarelerinin 1911 yılındaki yeniden inşası 168
R. 155: Büyük Mecidiye Camii minaresinin günümüzdeki görünümü..... 168
R. 156: Büyük Selimiye Camii'nin kubbesinde yer alan bezemeler..... 170
R. 157: Büyük Selimiye Camii'nin kubbe kasnağındaki bezemeler..... 171
R. 158: Büyük Selimiye Camii'nin kubbe geçişlerindeki bezemeler..... 172
R. 159: Büyük Selimiye Camii'nin tonozunda yer alan bezemeler 173
R. 160: Büyük Selimiye Camii'nin son cemaat biriminden bezemeler 174
R. 161: Büyük Selimiye Camii'nin doğu dış sofasındaki bezemeler..... 174
R. 162: Cafer Ağa Camii'nin güney cephesi..... 175
R. 163: Cafer Ağa Camii'nin mihrap nişi..... 176
R. 164: Cafer Ağa Camii'nin ahşap tavanı ve alçı frizi..... 177
R. 165: Cafer Ağa Camii'nin alt kat mahfil tavanı..... 177
R. 166: Cerrah Mehmed Paşa Camii minaresinin 1936'daki görünümü..... 178
R. 167: Cerrah Mehmed Paşa Camii son cemaat biriminin 1936'daki görünümü.. 179
R. 168: Cerrah Mehmed Paşa Camii bezemelerinin 1936'daki görünümü 180
R. 169: Cerrah Mehmed Paşa Camii bezemelerinin 1982 restorasyonu öncesi görünümü 181
R. 170: Cerrah Mehmed Paşa Camii bezemelerinin günümüzdeki görünümü 181
R. 171: Cevriye Hatun Çeşmesi..... 183
R. 172: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi 184
R. 173: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 1902 tarihli onarım kitabesi..... 185
R. 174: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 20. yüzyıl ortalarındaki görünümü..... 186

R. 175: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 20. yüzyıl ortalarındaki görünümü 186
R. 176: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin saçak bölümündeki bezemeler 187
R. 177: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 1953 tarihli onarım kitabesi..... 188
R. 178: Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nin 20. yüzyıl ortalarında görünümü 189
R. 179: Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nin günümüzdeki dükkânı 190
R. 180: Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nin örülen bölümü..... 190
R. 181: Eski İmaret Camii kubbe kasnağının 1877'deki görünümü 191
R. 182: Eski İmaret Camii kubbe kasnağının 20. yüzyıl başlarındaki görünümü ... 192
R. 183: Eski İmaret Camii kubbe kasnağının günümüzdeki görünümü 192
R. 184: Fethiye Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başında görünümü 193
R. 185: Fethiye Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başında görünümü 194
R. 186: Fethiye Camii bezemelerinin 1937 yılındaki görünümü 195
R. 187: Fethiye Camii bezemelerinin 1937 yılındaki görünümü 196
R. 188: Feyzullah Efendi Medresesi'nin 1936 yılındaki görünümü..... 198
R. 189: Sarayburnu Atatürk Heykeli etrafındaki korkuluklar ve babalar..... 198
R. 190: Feyzullah Efendi Medresesi'nin çevre duvarındaki taş babadan detay 199
R. 191: Firuz Ağa Camii mihrap nişinin 1940 yılındaki görünümü..... 200
R. 192: Firuz Ağa Camii pencere bezemelerinin 1940 yılındaki görünümü..... 201
R. 193: Firuz Ağa Camii kubbesindeki bezemeler 202
R. 194: Firuz Ağa Camii beden duvarında bezemeler..... 203
R. 195: Firuz Ağa Camii pencere çerçevesini oluşturan bezemeler..... 204
R. 196: Firuz Ağa Camii mihrabındaki bezemeler..... 205
R. 197: Firuz Ağa Camii'nin minaresinin günümüzdeki görünümü 206
R. 198: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi 207
R. 199: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 208
R. 200: Hacı İsa Camii Çeşmesi 209
R. 201: Hacı İsa Camii Çeşmesi'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi 210
R. 202: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin Ressam Hüseyin Zekai Paşa'ya ait tablodaki görünümü 212
R. 203: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin 1860 yılındaki görünümü 212
R. 204: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin 19. yüzyıl sonunda görünümü 213

R. 205: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin günümüzdeki görünümü 214
R. 206: Hamidiye Sebili'nin kubbbe eteğindeki mermer alemler 215
R. 207: Hamidiye Sebili'nin saçağı 215
R. 208: Haseki Sultan Hamamı'nın günümüzdeki görünümü 218
R. 209: Haseki Sultan Hamamı'nın revak bölümündeki kirpi saçak 219
R. 210: Haseki Sultan Hamamı'nın revaklarını örten üst örtü 219
R. 211: Haseki Sultan Hamamı'nın revaklarını örten üst örtüden detay 220
R. 212: Haseki Sultan Hamamı'nın revak bölümündeki sütun başlığı 220
R. 213: Haydarpaşa Garı yemek salonu 223
R. 214: Haydarpaşa Garı ve İskelesi'nin 1914 yılındaki görünümü 224
R. 215: Haydarpaşa Garı ve İskelesi'nin sabotaj sonrası görünümü 225
R. 216: Haydarpaşa İskelesi'nin deniz cephesi 227
R. 217: Haydarpaşa İskelesi'nin yan cephesi 227
R. 218: Haydarpaşa İskelesi'nin gar cephesi 228
R. 219: Haydarpaşa İskelesi'nin birinci mevki cephesi 229
R. 220: Haydarpaşa İskelesi'nin birinci mevki kapısı 229
R. 221: Haydarpaşa İskelesi'nden baca detayı 230
R. 222: Haydarpaşa İskelesi'nin içi 230
R. 223: Hürrem Çavuş Camii onarım kitabesinin 1946'daki görünümü 231
R. 224: Hürrem Çavuş Camii mihrap nişinin 1946'daki görünümü 232
R. 225: Hürrem Çavuş Camii mihrabının günümüzdeki görünümü 233
R. 226: Hüsrev Ağa Camii'nin sivri kemerli pencereleri 234
R. 227: Hüsrev Ağa Camii'nin ahşap tavanı 235
R. 228: Hüsrev Ağa Camii'nin son restorasyon öncesi harimi 235
R. 229: İskender Paşa Camii minaresinin 1894 depremi öncesinde görünümü 236
R. 230: İskender Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 237
R. 231: İskender Paşa Camii'nin mihrabı 238
R. 232: İskender Paşa Camii'nin alt kat ve üst kat pencere bezemeleri 239
R. 233: İskender Paşa Camii'nin Hüseyin lafzını taşıyan levhası 240
R. 234: Kadırga Meydan Çeşmesi 241
R. 235: Kadırga Meydan Çeşmesi'nin ayna taşı kitabesi 242

R. 236: Kadırga Meydan Çeşmesi'nin ayna taşı 242
R. 237: Kalenderhane Camii'nin kubbe ayeti..... 244
R. 238: Kalenderhane Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başındaki görünümü 245
R. 239: Kalenderhane Camii kıble cephesindeki bezemelerin 1937'deki görünümü 246
R. 240: Kalenderhane Camii kıble cephesindeki bezemelerin günümüzde görünümü 247
R. 241: Kalenderhane Camii kemer yüzeyi bezemelerinin 20. yüzyıl başındaki görünümü 248
R. 242: Kalenderhane Camii pandantif bezemelerinin 1937'deki görünümü 249
R. 243: Kalenderhane Camii kubbesinde yer alan bezemelerin günümüzdeki görünümü 250
R. 244: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'nın 1890'lı yıllarda görünümü..... 252
R. 245: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'nın günümüzdeki görünümü..... 253
R. 246: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'ndaki çeşme nişi 253
R. 247: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'ndaki onarım kitabesi 254
R. 248: Kapalı Çarşı Beyazıt Kapısı..... 255
R. 249: Kapalı Çarşı Beyazıt Kapısı'ndaki tuğra 256
R. 250: Kapalı Çarşı Fesciler Kapısı'nın 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü..... 257
R. 251: Kapalı Çarşı Fesciler Kapısı'nın günümüzdeki görünümü..... 258
R. 252: Kapalı Çarşı Lütfullah Kapısı 259
R. 253: Kapalı Çarşı Yorgancılar Kapısı..... 259
R. 254: Kaptan Paşa Camii'nin onarım kitabesi..... 261
R. 255: Kaptan Paşa Camii mihrap nişinin 2017 restorasyonu öncesi görünümü .. 262
R. 256: Kaptan Paşa Camii mihrap nişinin 2017 restorasyonu sonrası görünümü . 263
R. 257: Kaptan Paşa Camii'nin minberi..... 264
R. 258: Kaptan Paşa Camii'nin minberinden detay..... 265
R. 259: Kaptan Paşa Camii harimindeki bezemeler..... 266
R. 260: Kaptan Paşa Camii beden duvarındaki bezemeler..... 267
R. 261: Kaptan Paşa Camii üst örtü sistemindeki bezemeler..... 267
R. 262: Kaptan Paşa Camii kubbe sistemindeki bezemeler 268
R. 263: Kaptan Paşa Camii mahfili 269

R. 264: Kaptan Paşa Camii mahfil katına çıkışı sağlayan ahşap merdiven 269
R. 265: Kaptan Paşa Camii üst kat son cemaat birimi doğu pencereleri 270
R. 266: Kaptan Paşa Camii mahfil katı üst örtüsündeki bezemeler 271
R. 267: Kaptan Paşa Camii son cemaat yeri ahşap tavanı 271
R. 268: Kara Ahmed Paşa Camii'nin Besmele kitabesi 273
R. 269: Kara Ahmed Paşa Camii hariminin 1935 yılındaki görünümü 273
R. 270: Kara Ahmed Paşa Camii kubbesindeki bezemeler 274
R. 271: Kara Ahmed Paşa Camii kubbe geçişlerindeki bezemeler 276
R. 272: Kara Ahmed Paşa Camii üst örtü sistemindeki bezemeler 276
R. 273: Kara Ahmed Paşa Camii beden duvarındaki bezemeler 277
R. 274: Kara Ahmed Paşa Camii müezzin mahfilindeki bezemeler 278
R. 275: Kara Ahmed Paşa Camii beden duvarındaki bezemeler 279
R. 276: Kara Ahmed Paşa Camii pencere tavanındaki bezeme 279
R. 277: Kara Ahmed Paşa Camii mahfil kat tavanı 280
R. 278: Kara Ahmed Paşa Camii son cemaat birimi bezemeleri 281
R. 279: Kara Ahmed Paşa Camii son cemaat birimi bezemeleri 282
R. 280: Kara Ahmed Paşa Camii avlu revaklarındaki bezemeler 282
R. 281: Kara Ahmed Paşa Camii'nin taş külahlı minaresi 283
R. 282: Kara Baba Tekkesi'nin kitabesi 284
R. 283: Kariye Camii minaresinin 19. yüzyıl ortalarında görünümü 285
R. 284: Kariye Camii minaresinin 1880'lerdeki görünümü 286
R. 285: Kariye Camii minaresinin 1894 depremi sonrası görünümü 286
R. 286: Kariye Camii minaresinin 1903-1906 onarımı sonrası görünümü 287
R. 287: Kılıç Ali Paşa Camii'nin Bursalı Tevfik imzalı revzeni ve üst köşebentlerindeki bezemeler 289
R. 288: Kılıç Ali Paşa Camii'nin kıble cephesindeki revzenler 290
R. 289: Kılıç Ali Paşa Camii'nin mihrap bölümündeki revzeni 290
R. 290: Kılıç Ali Paşa Camii'nin minber yanındaki revzeni 291
R. 291: Kılıç Ali Paşa Camii'nin beden duvarı üzerindeki revzeni. 292
R. 292: Kılıç Ali Paşa Camii'nin doğu cephesindeki revzenler 292
R. 293: Kılıç Ali Paşa Camii'nin son cemaat duvarındaki revzen 293
R. 294: Kısıklı Çeşmesi 294

R. 295: Kısıklı Çeşmesi'nin kesme taş blokları 295
R. 296: Kısıklı Çeşmesi'nin ayet kitabesi 296
R. 297: Koca Sinan Paşa Sebili'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü 297
R. 298: Koca Sinan Paşa Sebili'nin 1919 yılındaki görünümü 298
R. 299: Koca Sinan Paşa Sebili'nin ahşap saçak bölümü 298
R. 300: Köprülü Mehmed Paşa Camii'nin kapısındaki ayet kitabesi 299
R. 301: Köprülü Mehmed Paşa Camii'ne sonradan getirilen meşruta kitabesi 300
R. 302: Köprülü Mehmed Paşa Camii kıble cephesinin 1940'daki görünümü 301
R. 303: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe bezemelerinin 1940'daki görünümü 301
R. 304: Köprülü Mehmed Paşa Camii pencere üstü bezemeler 302
R. 305: Köprülü Mehmed Paşa Camii kıble cephesindeki bezemeler 303
R. 306: Köprülü Mehmed Paşa Camii üst kat pencere aralarındaki bezemeler 303
R. 307: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbesindeki bezemeler 304
R. 308: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe göbeğindeki bezemeler 305
R. 309: Köprülü Kütüphanesi'nin çevre duvarı ve babalar 307
R. 310: Köprülü Kütüphanesi'nin çevre duvarındaki taş babadan detay 308
R. 311: Vezir Han'ın onarım kitabesi 309
R. 312: Vezir Han'ın kapısı 310
R. 313: Vezir Han kapısının 1935 yılındaki görünümü 311
R. 314: Küçük Ayasofya Camii minaresinin 1890'lardaki görünümü 312
R. 315: Küçük Ayasofya Camii minaresinin 1918 yılındaki görünümü 313
R. 316: Laleli Camii harimindeki bezemelerin 20. yüzyıl başında görünümü 315
R. 317: Laleli Camii üst kat bezemelerinin 1941'deki görünümü 316
R. 318: Laleli Camii kubbesindeki bezemelerin günümüzdeki görünümü 317
R. 319: Laleli Camii kubbesindeki bezemelerden detay 318
R. 320: Laleli Camii güney yarım kubbesindeki bezemeler 319
R. 321: Laleli Camii mahfil tavanındaki bezemeler 320
R. 322: Laleli Camii kemer ve çeyrek kubbesindeki bezemeler 320
R. 323: Laleli Camii şadırvanının 20. yüzyıl başındaki görünümü 321
R. 324: Laleli Camii şadırvanının 1941 yılındaki görünümü 322
R. 325: Laleli Camii şadırvanının günümüzdeki görünümü 323

R. 326: Laleli Camii şadırvanı kubbesindeki bezemeler 323
R. 327: Mahmud Ağa Camii'nin mihrabından detay 324
R. 328: Mahmud Ağa Camii'nin mihrap nişi ve minberi 325
R. 329: Mahmud Ağa Camii'nin sivri kemerli pencereleri 326
R. 330: Mahmud Ağa Camii'nin hariminden kuzey bölüm 326
R. 331: Mahmud Ağa Camii'nin son cemaat birimi 327
R. 332: Mihrimah Sultan Camii minaresinin 1894 depremi öncesinde görünümü . 328
R. 333: Mihrimah Sultan Camii minaresinin 1894 depremi sonrası görünümü 329
R. 334: Mihrimah Sultan Camii minaresinin 1919 yılındaki görünümü 330
R. 335: Mihrimah Sultan Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başında görünümü 331
R. 336: Mihrimah Sultan Camii kıble cephesi bezemeleri 333
R. 337: Mihrimah Sultan Camii kubbesindeki bezemeler 334
R. 338: Mihrimah Sultan Camii yarım kubbesindeki bezemeler 335
R. 339: Mihrimah Sultan Camii kuzey duvarındaki bezemeler 336
R. 340: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimi 337
R. 341: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimi kapıları 338
R. 342: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimindeki merdiven 339
R. 343: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimi ahşap tavanı 340
R. 344: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin mahfil katına ulaşan ahşap merdiven .. 340
R. 345: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin mahfil katına çıkıştaki pencereler..... 341
R. 346: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin hünkâr mahfili kapısı 341
R. 347: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin mahfil tavanındaki bezemeler 342
R. 348: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin hünkâr mahfili rampası..... 343
R. 349: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin harimine geçişi sağlayan ahşap kapı ... 343
R. 350: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin günümüze ulaşmayan Ulusal Mimarlık Dönemi bezemeleri 344
R. 351: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin günümüzde Barok tarzı bezemeleri..... 345
R. 352: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin muvakkithanesi..... 346
R. 353: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 19. yüzyıldaki görünümü..... 347
R. 354: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 1935 yılındaki görünümü 348
R. 355: Süleymaniye Darüşşifası'nın kapısındaki tuğra ve kitabe 350
R. 356: Süleymaniye İmareti – Evkaf-ı İslamiyye Müzesi..... 351

R. 357: Süleymaniye İmareti – Evkaf-ı İslamiyye Müzesi 352
R. 358: Süleymanie İmaret kapısı 353
R. 359: Süleymaniye İmareti kapısındaki tuğra ve kitabe 354
R. 360: Taksim Maksem Çeşmesi 355
R. 361: Taksim Maksem Çeşmesi'nin ayet kitabesi 356
R. 362: Teşvikiye Camii'nin onarım kitabesi 358
R. 363: Teşvikiye Camii'nin son cemaat yeri taşıyıcılarındaki bezemeden detay .. 359
R. 364: Teşvikiye Camii'nin mahfil katı taşıyıcılarındaki bezemeler 359
R. 365: Teşvikiye Camii'nin son restorasyon sonrası mahfil taşıyıcıları 360
R. 366: Teşvikiye Camii giriş tavanındaki bezemenin 2017 yılındaki görünümü .. 360
R. 367: Teşvikiye Camii giriş tavanındaki bezemenin 2021 yılındaki görünümü .. 361
R. 368: Teşvikiye Camii'nin iç kapı üzerindeki ayet kitabesi 362
R. 369: Çinili Köşk'ün 1855 yılındaki görünümü 366
R. 370: Çinili Köşk'ün 19. yüzyıl sonunda görünümü 368
R. 371: Çinili Köşk'ün 1940'lı yıllarda merdiveninin kaldırılışı 368
R. 372: Çinili Köşk'ün günümüzdeki görünümü 369
R. 373: Çinili Köşk'ün 20. yüzyıl başında sofasının görünümü 369
R. 374: Çinili Köşk'ün 20. yüzyıl başında eyvanının görünümü 370
R. 375: Fatih Köşkü'nün revak tavanı 371
R. 376: Fatih Köşkü'nün üçüncü odasının tavanı 372
R. 377: Fatih Köşkü'nün üçüncü odasının tavanı 372
R. 378: Fatih Köşkü'nün dördüncü odasının tavanı 373
R. 379: Fatih Köşkü'nün Marmara Denizi'ne bakan bölümü 373
R. 380: Hırka-i Saadet Dairesi'nin şadırvanlı sofa kubbesindeki bezemeler 376
R. 381: Hırka-i Saadet Dairesi'nin şadırvanlı sofa kubbesinden detay 377
R. 382: Hırka-i Saadet Dairesi şadırvanlı sofa bölümü beden duvarları 378
R. 383: Hırka-i Saadet Dairesi'nde çini kompozisyon 379
R. 384: Hırka-i Saadet Dairesi'nin sofasını ayıran kemerdeki bezemeler 380
R. 385: Hırka-i Saadet Dairesi arzhanenin kubbesindeki bezemeler 381
R. 386: Hırka-i Saadet Dairesi arzhanenin kubbe geçişindeki bezemeler 382
R. 387: Hırka-i Saadet Dairesi'nde çini kompozisyon 383

R. 388: Hırka-i Saadet Dairesi'nde çini kompozisyon 384
R. 389: Hırka-i Saadet Dairesi'nde Has Oda'nın sedef kakmalı kapı kanatları 385
R. 390: Hırka-i Saadet Dairesi'nde Has Oda'yı örten kubbedeki bezemeler 386
R. 391: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesindeki onarım kitabesi ... 388
R. 392: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesinde çini panolar. 389
R. 393: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesinde çini panolar 389
R. 394: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Revan Köşkü'ne bakan cephesinde çini panolar 390
R. 395: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Revan Köşkü'ne bakan cephesinde usta imzası 390
R. 396: Arz Odası'nın arkasındaki işlevsiz yapıların 1880'de görünümü 392
R. 397: Kuşhane'nin 1918 yılındaki görünümü 392
R. 398: Kuşhane'nin günümüzdeki görünümü 393
R. 399: Kuşhane'nin revakları 394
R. 400: Revan Köşkü'nün kubbesindeki bezemeler 395
R. 401: Revan Köşkü'nün kubbesindeki bezemelerden detay 396
R. 402: Revan Köşkü'nün kubbesindeki bezemelerden detay 397
R. 403: Seferli Koğuşun sivri kemerli kapısı 398
R. 404: Seferli Koğuşun onarım kitabesi 399
R. 405: Sünnet Odası'nın ön cephesinde yer alan çini panolar 401
R. 406: Sünnet Odası'nın iç mekânında yer alan çini panolar 401
R. 407: Üç Mihraplı Camii şadırvanı 402
R. 408: Üç Mihraplı Camii şadırvanında ayet kitabesi 403
R. 409: Üç Mihraplı Camii şadırvanının üstünü tamamlayan ahşap saçak... 403
R. 410: Yeni Cami hariminin 1900 yılındaki görünümü 405
R. 411: Yeni Cami'nin 1905 tarihli usta imzası 406
R. 412: Yeni Cami kubbesinin günümüzdeki görünümü 407
R. 413: Yeni Cami'nin kemerlerindeki bezemeler 408
R. 414: Yeni Cami'nin pencere tavanındaki bezemeler 408
R. 415: Yeni Cami'nin yan sofa tavanındaki bezemeler 409
R. 416: Yeni Cami'nin yan sofa tavanındaki bezemeler 410
R. 417: Yeni Cami'nin yan sofa tavanındaki bezemeler 410

R. 418: Yeni Cami'nin dış sofa tavanındaki bezemeler 411
R. 419: Yeni Cami'nin revak örtü sistemindeki bezemeler..... 412
R. 420: Yeni Cami Hünkâr Kasrının kemerli geçidinden detay..... 413
R. 421: Yeni Cami Hünkâr Kasrının kemerli geçidi 414
R. 422: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki bezemelerin 1880'lerdeki görünümü 416
R. 423: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki bezemelerin 20. yüzyıl başındaki görünümü 417
R. 424: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki bezemelerin günümüzdeki görünümü 418
R. 425: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin kubbesindeki bezemeler 419
R. 426: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin revak bezemeleri 420
R. 427: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin revak bezemeleri 420
R. 428: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin revak duvarındaki bezemeler ... 421
R. 429: Havatin Türbesi'nin kubbe göbeğindeki bezemeden detay..... 422
R. 430: Havatin Türbesi'nin kubbesindeki bezemeler 423
R. 431: Havatin Türbesi'nin kubbe geçişlerindeki bezemeler..... 424
R. 432: Yeni Cami sebilinden iç mekân görünümü..... 425
R. 433: Yeni Cami sebilinin kubbesindeki bezemeler..... 426
R. 434: Yeni Cami sebilinin tonozundaki bezemeler 427
R. 435: Yeni Cami sebilinin ahşap saçağı 428
R. 436: Yeni Cami çeşmesinin onarım kitabesi..... 429
R. 437: Yeni Cami çeşmesinin 1900 yılındaki görünümü..... 430
R. 438: Yeni Cami çeşmesinin günümüzdeki görünümü 430
R. 439: Zal Mahmud Paşa Camii minaresinin 1938 yılındaki görünümü 431
R. 440: Zal Mahmud Paşa Camii bezemelerinin 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü 432
R. 441: Zal Mahmud Paşa Camii bezemelerinin 1938 yılındaki görünümü 433
R. 442: Zal Mahmud Paşa Camii bezemelerinin 1938 yılındaki görünümü 434
R. 443: Zeyneb Sultan Cami'nin 1900 yılındaki görünümü 436
R. 444: Zeyneb Sultan Camii'nin 1940 yılındaki görünümü 437
R. 445: Zeyneb Sultan Camii'nin kubbesindeki bezemeler 439

R. 446: Zeyneb Sultan Camii'nin kubbe geçişlerindeki bezemeler 440
R. 447: Zeyneb Sultan Camii'nin mihrap önü kemerindeki bezemeler 441
R. 448: Zeyneb Sultan Camii'nin mihrap önü duvarındaki bezemeler 442
R. 449: Zeyneb Sultan Camii'nin son cemaat birimindeki bezemeler 443
R. 450: Zeyneb Sultan Camii'nin kıble cephesindeki revzeni 444
R 451: Ahmed Ağa Çeşmesi 446
R. 452: Ahmed Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 446
R. 453: Ahmed Ağa Çeşmesi 447
R. 454: Ahmed Ağa Çeşmesi'nin onarıma işaret eden kitabesi 447
R. 455: Ahmed Hulusi Paşa Çeşmesi 448
R. 456: Ahmed Hulusi Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 448
R. 457: Ahmed Şakir Efendi Çeşmesi 449
R. 458: Ahmed Şakir Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 449
R. 459: Akşemseddin Camii 450
R. 460: Akşemseddin Camii'nin onarım kitabesi 450
R. 461: Ali Efeni Çeşmesi 452
R. 462: Ali Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 452
R. 463: Ali Şah Çeşmesi 453
R. 464: Ali Şah Çeşmesi'nin onarım kitabesi 453
R. 465: Ali Yazıcı Camii 454
R. 466: Ali Yazıcı Camii'nin onarım kitabesi 454
R. 467: Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi 456
R. 468: Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 456
R. 469: Aşub Kadın Çeşmesi 457
R. 470: Aşub Kadın Çeşmesi'nin onarıma işaret eden kitabesi 457
R. 471: Balaban Tekkesi 458
R. 472: Balaban Tekkesi'nin onarım kitabesi 458
R. 473: Bodrum Çeşmesi 460
R. 474: Bodrum Çeşmesi'nin onarım kitabesi 460
R. 475: Çakır Ağa Camii 461
R. 476: Çakır Ağa Camii'nin onarım kitabesi 461

R. 477: Çifte Gelinler Mezarı 463
R. 478: Çifte Gelinler Mezarı'nın onarım kitabesi 463
R. 479: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi 464
R. 480: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 464
R. 481: Damadzade Mehmed Murad Efendi Çeşmesi 465
R. 482: Damadzade Mehmed Murad Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 465
R. 483: Daye Hatun Camii 466
R. 484: Daye Hatun Camii'nin onarım kitabesi 466
R. 485: Dayı Ömer ve Nafia Hanım Çeşmesi 467
R. 486: Dayı Ömer ve Nafia Hanım Çeşmesi'nin onarım kitabesi 467
R. 487: Dizdariye Camii 468
R. 488: Dizdariye Camii'nin onarım kitabesi 468
R. 489: Düğmeciler Mescidi 469
R. 490: Düğmeciler Mescidi'nin onarım kitabesi 469
R. 491: Dülbendcizade Çeşmesi 470
R. 492: Dülbendcizade Çeşmesi'nin onarım kitabesi 470
R. 493: Emekyemez Camii 472
R. 494: Emekeyemez Camii'nin onarım işaret eden ayet kitabesi 472
R. 495: Gedik Abdi Paşa Camii 473
R. 496: Gedik Abdi Paşa Camii'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi 473
R. 497: Gülhane Parkı Çeşmesi 474
R. 498: Gülhane Parkı Çeşmesi'nin onarım kitabesi 474
R. 499: Hacı Ahmed Paşa Türbesi 475
R. 500: Hacı Ahmed Paşa Türbesi'nin onarım kitabesi 475
R. 501: Hacı Evhad Camii 476
R. 502: Hacı Evhad Camii'nin onarıma işaret eden maşallah kitabesi 476
R. 503: Hacı Faik Bey Çeşmesi 477
R. 504: Hacı Faik Bey Çeşmesi'nin onarım kitabesi 477
R. 505: Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi 478
R. 506: Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi 478
R. 507: Hafız Paşa Camii 479

R. 508: Hafız Paşa Camii'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi 479
R. 509: Hakkı Bey Çeşmesi 480
R. 510: Hakkı Bey Çeşmesi'nin onarım kitabesi 480
R. 511: Haseki Darüşşifası 481
R. 512: Haseki Darüşşifası'nın onarım kitabesi 481
R. 513: Hasip Paşa Çeşmesi 482
R. 514: Hasip Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 482
R. 515: Hazreti Yuşa Türbesi 484
R. 516: Hazreti Yuşa Türbesi'nin onarım kitabesi 484
R. 517: Hüsmen Ağa Çeşmesi 486
R. 518: Hüsmen Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 486
R. 519: İslam Bey Çeşmesi 487
R. 520: İslam Bey Çeşmesi'nin onarım kitabesi 487
R. 521: Kassam Çeşmesi 488
R. 522: Kassam Çeşmesi'nin onarım kitabesi 488
R. 523: Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Çeşmesi 489
R. 524: Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Çeşmesi'nin onarım kitabesi 489
R. 525: Mehmed Ağa Sebili (içinde bulunduğu durum) 490
R. 526: Mehmed Ağa Sebili'nin onarım kitabesi 490
R. 527: Mehmed Emin Efendi Çeşmesi 492
R. 528: Mehmed Emin Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 492
R. 529: Mısır Çarşısı 493
R. 530: Mısır Çarşısı'nın onarım tarihi 493
R. 531: Mimar Acem Ağa Camii 494
R. 532: Mimar Acem Ağa Camii'nin onarım kitabesi 494
R. 533: Mimar Acem Ağa Tekkesi'nin onarım kitabesi 495
R. 534: Mimar Acem Ağa Tekkesi'nin onarım kitabesi 496
R. 535: Özbekler Tekkesi 497
R. 536: Özbekler Tekkesi'nin onarım kitabesi 497
R. 537: Salih Paşa Çeşmesi 499
R. 538: Salih Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 499

R. 539: Seyyid Halil Ağa Çeşmesi 500
R. 540: Seyyid Halil Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 500
R. 541: Sinan Ağa Çeşmesi 501
R. 542: Sinan Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 501
R. 543: Sultan I. Ahmed Çeşmesi 502
R. 544: Sultan I. Ahmed Çeşmesi'nin onarım kitabesi 502
R. 545: Şatır Sokak Çeşmesi 503
R. 546: Şatır Sokak Çeşmesi'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi 503
R. 547: Şazeli Tekk Camii 504
R. 548: Şazeli Tekke Camii'nin onarım kitabesi 504
R. 549: Şehzade Mehmed Camii 506
R. 550: Şehzade Mehmed Camii'nin onarıma işaret eden Besmele kitabesi 506
R. 551: Şehzade Mehmed Camii'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi 507
R. 552: Tavaşi Hasan Ağa Camii 508
R. 553: Tavaşi Hasan Ağa Camii'nin onarım kitabesi 508
R. 554: Tazıcılar Ocağı Çeşmesi 510
R. 555: Tazıcılar Ocağı Çeşmesi'nin onarım kitabesi 510
R. 556: Tunuslu Hayreddin Paşa Çeşmesi 511
R. 557: Tunuslu Hayreddin Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 511
R. 558: Yahya Efendi Çeşmesi 512
R. 559: Yahya Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 512
R. 560: Yahya Efendi Dergâhı 513
R. 561: Yahya Efendi Dergâhı'nın onarım kitabesi 513
R. 562: Yahyazade Ahmed Efendi Çeşmesi 514
R. 563: Yahyazade Ahmed Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi 514
R. 564: Yusuf Sucaeddin Camii 515
R. 565: Yusuf Sucaeddin Camii'nin onarım kitabesi 515
R. 566: Zembilci Seyyid Ali Ağa Çeşmesi 516
R. 567: Zembilci Seyyid Ali Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi 516
R. 568: Ali Paşa Camii minaresinin 1880'lerdeki görünümü 564
R. 569: Ali Paşa Camii minaresinin 1938 yılındaki görünümü 564

R. 570: Ali Paşa Cami minaresinin günümüzdeki görünümü 565
R. 571: Ayasofya'nın 20. yüzyıl başındaki görünümü 566
R. 572: Ayasofya minaresinin 1912 yılındaki görünümü 566
R. 573: Ayasofya minaresinin 1960 yılındaki görünümü 567
R. 574: Bali Paşa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü 568
R. 575: Bali Paşa Camii'nin restorasyon sonrası görünümü 568
R. 576: Bali Paşa Camii'nin günümüzdeki kalem işi uygulamaları 569
R. 577: Bali Paşa Camii'nin günümüzdeki kalem işi uygulamaları 569
R. 578: Bali Paşa Camii'nin günümüzdeki klasik mihrap nişi ve minberi 570
R. 579: Çinili Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki kalem işi uygulamaları 571
R. 580: Çinili Camii hariminin günümüzdeki kalem işi uygulamaları 571
R. 581: Davud Paşa Camii'nin restorasyon öncesi kalem işi uygulamaları 572
R. 582: Davud Paşa Camii'nin restorasyon sonrası kalem işi uygulamaları 572
R. 583: Davud Paşa Camii'nin günümüzde mihrap nişi 573
R. 584: Eyüp Camii hariminin 19. yüzyıldaki kalem işi uygulamalarının görünümü 574
R. 585: Eyüp Camii hariminin günümüzde kubbesindeki kalem işi uygulamalarının görünümü 574
R. 586: Eyüp Camii minaresinin 1935 yılındaki görünümü 575
R. 587: Eyüp Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 575
R. 588: Fatih Camii minaresinin 1850 yılındaki görünümü 576
R. 589: Fatih Camii minaresinin 1894 depremi sonrasında görünümü 576
R. 590: Fatih Camii minaresinin 1965 onarımından sonraki görünümü 577
R. 591: Fatih Camii harimindeki bezemelerin 20. yüzyıl başındaki görünümü 577
R. 592: Fatih Camii harimindeki bezemelerin 20. yüzyıl başındaki görünümü 578
R. 593: Fatih Camii kubbesindeki bezemelerin restorasyon öncesi görünümü 578
R. 594: Fatih Camii hariminin günümüzdeki bezemeleri 579
R. 595: Fatih Camii hariminin günümüzdeki bezemeleri 579
R. 596: Fethiye Camii minaresinin 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü 580
R. 597: Fethiye Camii minaresinin 1905 yılındaki görünümü 580
R. 598: Fethiye Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 581
R. 599: Galata Kulesi'nin 1852 yılındaki görünümü 582

R. 600: Galata Kulesi'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü 582
R. 601: Galata Kulesi'nin günümüzdeki görünümü 583
R. 602: Gazanfer Ağa Sebili'nin 1910'lardaki görünümü 584
R. 603: Gazanfer Ağa Külliyesi'nde 1943 yılındaki onarım çalışmaları 584
R. 604: Gazanfer Ağa Sebili'nin 1943 yılı onarım çalışmaları sonrası görünümü . 585
R. 605: Hüseyin Ağa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü 586
R. 606: Hüseyin Ağa Camii'nin günümüzdeki görünümü 586
R. 607: Hüseyin Ağa Camii'nin günümüzde ön cephesi..... 587
R. 608: Hüseyin Ağa Camii'nin günümüzde kalem işi uygulamaları 587
R. 609: Hüsrev Paşa Türbesi'nin restorasyon öncesi görünümü 588
R. 610: Hüsrev Paşa Türbesi'nin restorasyon sırası görünümü..... 588
R. 611: Keçecizade Fuad Paşa Camii minaresinin 20. yüzyıl başındaki görünümü 589
R. 612: Keçecizade Fuad Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 589
R. 613: Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin 1850'lerdeki görünümü..... 590
R. 614: Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin 1888-1890'lardaki görünümü 590
R. 615: Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 591
R. 616: Kılıç Ali Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki bezemeleri..... 591
R. 617: Kılıç Ali Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki bezemeleri..... 592
R. 618: Kılıç Ali Paşa Camii hariminin günümüzdeki bezemeleri 592
R. 619: Koca Mustafa Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki görünümü..... 593
R. 620: Koca Mustafa Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü 593
R. 621: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin 19. yüzyıl sonundaki görünümü..... 594
R. 622: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin 1940 yılındaki görünümü 594
R. 623: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin günümüzdeki görünümü..... 595
R. 624: Mahmud Paşa Camii minaresinin 20. yüzyıl başındaki görünümü 596
R. 625: Mahmud Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü 596
R. 626: Mesih Mehmed Paşa Camii minaresinin onarım öncesi görünümü. 597
R. 627: Mesih Mehmed Paşa Camii minaresinin onarım sonrası görünümü 597
R. 628: Mesih Mehmed Paşa Camii'nin günümüzdeki kalem işi uygulamaları 598
R. 629: Mimar Sinan Türbesi ve Sebili'nin restorasyon öncesi görünümü..... 599
R. 630: Mimar Sinan Türbesi ve Sebili'nin restorasyon sırasındaki görünümü 599

R. 631: Mimar Sinan Türbesi ve Sebili'nin restorasyon sonrası görünümü 600
R. 632: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü 601
R. 633: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin restorasyon sırasında görünümü 601
R. 634: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin restorasyon sonrası bezemeleri 602
R. 635: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 1923 öncesi görünümü 603
R. 636: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 1979 yılındaki görünümü 603
R. 637: Sokullu Mehmed Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü 604
R. 638: Sokullu Mehmed Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü 604
R. 639: Sokullu Mehmet Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başında bezemeleri 605
R. 640: Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin 20. yüzyıl başında bezemeleri 605
R. 641: Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbesinin 1940'lardaki bezemeleri 606
R. 642: Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbesinin günümüzdeki görünümü 606
R. 643: Sokullu Mehmed Paşa Camii şadırvanının 1890 yılındaki görünümü 607
R. 644: Sokullu Mehmed Paşa Camii şadırvanının günümüzdeki görünümü..... 607
R. 645: Süleymaniye Camii minaresinin 1912 yılındaki görünümü 608
R. 646: Süleymaniye Camii minaresinin 1950'lerdeki görünümü 608
R. 647: Süleymaniye Camii hariminin 1870 yılındaki görünümü..... 609
R. 648: Süleymaniye Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki görünümü..... 609
R. 649: Süleymaniye Camii hariminin 1961-1967 restorasyonu öncesi görünümü 610
R. 650: Süleymaniye Camii hariminin günümüzdeki görünümü 610
R. 651: Şehzade Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki görünümü 611
R. 652: Şehzade Camii hariminin günümüzdeki görünümü..... 611
R. 653: Şemsi Paşa Camii'nin 1913 yılındaki görünümü 612
R. 654: Şemsi Paşa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü 612
R. 655: Şemsi Paşa Camii'nin restorasyon sırasında görünümü 613
R. 656: Şemsi Paşa Camii medrese revaklarının restorasyon sırasında görünümü . 613
R. 657: Şemsi Paşa Camii kıble cephesinin restorasyon sırasında görünümü 614
R. 658: Şemsi Paşa Camii kıble cephesinin günümüzdeki görünümü 614
R. 659: Şemsi Paşa Camii harimindeki bezemelerin günümüzdeki görünümü..... 615
R. 660: Tophane Meydan Çeşmesi'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü..... 616
R. 661: Tophane Meydan Çeşmesi'nin 1940 yılında görünümü 616

R. 662: Tophane Meydan Çeşmesi'nin 1960 yılında görünümü 617
R. 663: Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun Kapısı'nın 1922 yılındaki görünümü..... 618
R. 664: Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun Kapısı'nın günümüzdeki görünümü 618
R. 665: Topkapı Sarayı Divanhane'nin 18. yüzyıldaki görünümü 619
R. 666: Topkapı Sarayı Divanhane'nin restorasyon sonrası görünümü 619
R. 667: Topkapı Sarayı Beşir Ağa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü..... 620
R. 668: Topkapı Sarayı Beşir Ağa Camii'nin restorasyon sonrası görünümü 620
R. 669: Topkapı Sarayı Has Ahırların restorasyon öncesi görünümü 621
R. 670: Topkapı Sarayı Has Ahırların restorasyon sonrası görünümü 621
R. 671: Topkapı Sarayı II. Avlu revaklarının restorasyon öncesi görünümü 622
R. 672: Topkapı Sarayı II. Avlu revaklarının restorasyon sonrası görünümü..... 622
R. 673: Yavuz Er Sinan Camii'nin 1936 yılındaki görünümü 623
R. 674: Yavuz Er Sinan Camii'nin 1960 yılındaki görünümü 623
R. 675: Yavuz Sultan Selim Camii hariminin 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü .. 624
R. 676: Yavuz Sultan Selim Camii hariminin 20 yüzyıl başlarındaki görünümü ... 624
R. 677: Yavuz Sultan Selim Camii hariminin günümüzdeki görünümü 625
R. 678: Zal Mahmud Paşa Camii minaresinin 20. yüzyıl başlarındaki görünümü .. 626
R. 679: Zal Mahmud Paşa Camii minaresinin 1970'lerdeki görünümü 626

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e. : Aynı Eser
a.g.e. : Adı Geçen Eser
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Ç. : Çizim
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
Ed. : Editör
H. : Hicri
İ.B.B. : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
M. : Miladi
MF.MKT. : Maliye Nezareti Mektubi Kalemi
O.D.T.Ü. : Orta Doğu Teknik Üniversitesi
P. : Plan
R. : Resim
s. : sayfa
S. : Sayı
ŞD. : Şura-yı Devlet
T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı
T.M.M.O.B. : Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
v.d. : ve diğerleri
V.G.M. : Vakıflar Genel Müdürlüğü
Vol. : Volume
Y.E.M. : Yapı Endüstri Merkezi
Y.MTV. : Yıldız Mütenevvi Maruzat
y.y. : Yayın yeri yok
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Konunun Niteliği

Osmanlı mimarisi çeşitli dönemlere ayrılmaktadır. Literatürde 1538 yılında Başmimar olan Mimar Sinan ile başlayan ve Batılılaşma dönemine kadar geçen dönem "Klasik Osmanlı Dönemi" olarak kabul edilmektedir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinde etkili olmaya başlayan Batılı üsluplar 19. yüzyılda zirve dönemlerini yaşamıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru dağılan Hassa Mimarlar Ocağı'ndan sonra inşa faaliyetlerinde farklı üsluplar birarada görülmeye başlamış ve mimaride üslup birliği yok olmuştur.

İslamcılık, Osmanlıcılık ve Milliyetçilik (Türkçülük) kavramları Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra belirgin bir şekilde Osmanlı dünyasında yer edinmiş akımlardır. Usul-i Mimari-i Osmani[1] kitabında Batılı tarzda inşa edilmiş yapılar eleştirilirken erken Osmanlı mimarisi ve klasik Osmanlı mimarisi övülmüştür. Bu anlayış Ulusal Mimarlık Dönemi'ne gidişte önemli bir rol oynamıştır. Klasik Osmanlı mimarisinden çeşitli ayrıntıları bünyesinde barındıran dönem üsluplarından Oryantalist Üslubun kullanılması da Ulusal Mimarlık Dönemi'nin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bu etkilerin birleşmesiyle kendini 19. yüzyılın son çeyreğinde göstermeye başlayan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı İttihat ve Terakki'nin yönetimi devralmasıyla devletin resmi üslubu olmuştur. Ulusal Mimarlık Dönemi sadece inşa faaliyetlerinde değil söz konusu dönemde gerçleştirilen restorasyon ve koruma uygulamalarında da etkili bir şekilde takip edilebilmektedir. 19. yüzyıl sonlarından itibaren etkili olan bu anlayış Cumhuriyet'in ilanından sonra devam eden inşa faaliyetlerinde ve restorasyon ile koruma uygulamalarında tercih edilen bir üslup olmuştur.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nin özellikleri, inşa faaliyetleri, mimarları gibi konular geçmişte sıkça çalışılmış konular olmasına karşılık bu dönemde gerçekleştirilen onarım faaliyetleri ve koruma uygulamaları özellikle eski fotoğraflar

[1] **Osmanlı Mimarisi Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî**, yay. haz.: İlhan Ovalıoğlu vd., İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2015.

üzerinden anlatımı eksik bir konu olarak tespit edilmiştir. Sanat tarihi ve mimarlık tarihi konuları için önem arz eden tespitlerin güncel restorasyon uygulamaları için de bir kaynak ve yöntem oluşturacaktır.

Çalışmanın konusu 19. yüzyılın son çeyreğinden 1923 yılına kadar olan süreçte gerçekleştirilen restorasyon ve koruma uygulamalarından oluşmaktadır. Bu dönemde İstanbul'da onarım görmeyen yapı sayısı çok azdır. Özellikle 1894 yılı depremi sırasında İstanbul'da pek çok yapı zarar görmüş ve deprem sonrası çalışmalarda ayağa kaldırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışmaların hepsi konuya dahil edilmemiştir. Konuya dahil olanlar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan izlerin görüldüğü örneklerdir. Tezin ana konusunu oluşturan bu örnekler alfabetik sıraya göre işlenmiştir. Bu örneklerin dışında bünyesinde onarım ya da onarıma işaret eden ayet kitabelerinin yer aldığı yapıların listesi çıkarılmış ve fotoğraflarıyla birlikte çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu dönemde yıkılan ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtacak şekilde yeniden inşa edilen yapıların listesi ekler bölümünde alfabetik sıraya göre verilmiştir. Erken Cumhuriyet Döneminde etkili olan mimarlarının çoğu Ulusal Mimarlık Dönemi'nin önde gelen mimarların öğrencisidir. Hocalarının üslubunu devam ettiren bu mimarlar Cumhuriyet Devrinde gerçekleştirdikleri restorasyon ve koruma uygulamalarında bu anlayışı yansıtan çalışmalarda bulunmuşlardır. Söz konusu çalışmalardan örnekler ekler bölümünde fotoğraflarıyla birlikte sıraya göre işlenmiştir.

Konunun Amacı

1. İstanbul'da Ulusal Mimarlık Dönemi'nde gerçekleştirilen restorasyon ve koruma uygulamalarını incelemek; örnekler üzerinden restorasyon ve koruma uygulamalarındaki tasarım, biçim, kurgu ve anlayışı tanımak,
2. İstanbul'da Ulusal Mimarlık Dönemi'ndeki onarım faaliyetlerini belgelemek,
3. İstanbul'da Erken Cumhuriyet Döneminde Ulusal Mimarlık Üslubu'nun restorasyon ve koruma uygulamalarının etkilerini takip edebilmek.

Kaynak ve Araştırmalar

Yapılan tespitlerde Türkçe, İngilizce ve Almanca kaynaklardan faydalanılmıştır. Yıldırım Yavuz'un 2009 yılında yayımlanan "İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870-1927" adlı kitabından Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en önemli temsilcilerinden Mimar Kemaleddin Bey'e ait çalışmalar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Söz konusu kaynakta Mimar Kemaleddin Bey'in onarım faaliyetlerinde bulunduğu yapılar ile yeniden inşa ettiği yapılara yer verilmiştir.

2009 yılında yayımlanan ve Afife Batur ile Gül Cephanecigil tarafından kaleme alınan "Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu" adlı kitapta Arap Camii'nin restorasyon çalışmalarına ait çizimler yayımlanmıştır. Söz konusu çizimler bu çalışmada kullanılmıştır.

Yine Afife Batur tarafından hazırlanan ve alanında uzman çeşitli araştırmacılar tarafından katkı sağlanan "M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar" adlı kitap 2003 yılında yayımlanmıştır. Söz konusu kitapta Mimar Vedad Bey'in yaşamı ve yapıları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde araştırmaya dahil olan yapıların maddeleri incelenmiş, onarım tarihlerine göre liste çıkarılmıştır. Tespit edilen yapıların eski fotoğrafları araştırılarak bulunan fotoğraflardan yapının öncesi ve sonrası tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Dila Gümüş tarafından 2018 yılında tamamlanan "II. Meşrutiyet'te Saray İçin Çalışmak: Vedad (Tek) Bey'in Sermimarlık Dönemi" adlı doktora tezinde söz konusu mimarın Topkapı Sarayı'nda yaptığı onarım çalışmaları arşiv vesikalarıyla belgelenmiştir. Topkapı Sarayı'nın son dönem onarımlarına Nilay Özlü tarafından tamamlanan doktora tezinde ve daha sonra 2019 yılında kaleme aldığı "Koruma: Osmanlı'da Koruma Fikrinin Doğuşu: Topkapı Sarayı Örneği" adlı kitap bölümünde yer verilmiştir. Çalışmalarda işlenen arşiv vesikalarıyla Sultan V. Mehmed Reşad dönemi Topkapı Sarayı'ndaki onarımlar hakkındaki fikir birliği pekiştirilmiştir. Sedad Hakkı Eldem ve Feridun Akozan tarafından kaleme alınan ve 1982 yılında yayımlanan

“Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma” adlı kitapta söz konusu onarımlara ait çeşitli bilgilerin yanı sıra eleştirel dilde yazılmış bir dönem raporuna da yer verilmiştir.

Çalışmaya fayda sağlayan bir diğer kaynak türü ise fotoğraflar olmuştur. Tespitlerde özellikle Cornelius Gurlitt tarafından 1912 yılında ilk kez Alman dilinde yayımlanan, 1999 tarihinde ise “İstanbul’un Mimari Sanatı” adıyla Türkçe yayımlanan kitapta yer alan fotoğraflardan faydalanılmıştır. Ayrıca Van Millingen tarafından 1912 yılında İngilizce olarak yayımlanan “Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture” adlı kitapta yer alan bazı fotoğraflar da kullanılmıştır. Heinrich Glück tarafından Viyana’da yayımlanan 1921 tarihli “Probleme des Wölbungsbaues Die Bader Konstantinopels” kitabında yer alan bir plan ise kullanılan bir diğer kaynaktır.

20. yüzyılın ilk çeyreğine ait İstanbul’daki yapıların çeşitli fotoğraflarının yer aldığı “Albert Khan Arşivi” de başvurulan önemli kaynaklardan biridir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid’in ihsanıyla oluşturulan “Yıldız Albümleri”, başta Sebah&Joaillier Stüdyosu ve çeşitli fotoğrafçılar tarafından çekilen fotoğrafların yer aldığı ilgili internet siteleri, Artamanoff Arşivi, Encümen Arşivi, Ali Saim Ülgen Arşivi, Korumu Kurulu Arşivi, İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi, Eyüpsultan Belediyesi Arşivi ve çeşitli ansiklopedilerde yer alan fotoğraflar görsel malzeme için başvurulan kaynaklardır. Ayrıca alanında yetkin Ahmet Vefa Çobanoğlu, Hayri Fehmi Yılmaz, Oktay Türkoğlu gibi araştırmacıların hususi fotoğraf arşivlerinden de faydalanılmıştır.

Araştırma Yöntemi

“Ulusal Mimarlık Dönemi’nde İstanbul’da Yapılan Restorasyon ve Koruma Uygulamaları” konusunu ele alan bu çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler; “Ulusal Mimarlık Dönemi’ni Hazırlayan Ortam”, “Ulusal Mimarlık Dönemi”, İstanbul’da Ulusal Mimarlık Dönemi’nde Yapılan Restorasyon ve Koruma Uygulamaları (Katalog)” ve “Ulusal Mimarlık Dönemi’ne ait İstanbul’daki Onarım Kitabeleri”dir. Çalışmanın gövdesini oluşturan katalog bölümünde Ulusal Mimarlık Dönemi’nde restorasyon ve koruma uygulamalarının gerçekleştirildiğini tespit edilen 80 ayrı yapı incelenmiştir. Onarımlarını kitabelerden takip edilebilen 57 adet yapının

ayrıca fotoğrafları işlenmiştir. İncelenen yapıların dışında, ekler bölümünün ilk kısmında Ulusal Mimarlık Dönemi'nde İstanbul'da yeniden inşa edilen 37 adet yapının adı işlenmiştir. İkinci kısımda ise Cumhuriyet döneminde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını devam ettiren restorasyon çalışmalarından 34 yapı fotoğraflarıyla birlikte incelenmiştir.

Tez kapsamında kütüphane çalışmasının yanı sıra saha çalışması ve alanında uzman kişilerle görüşmelerden faydalanılmıştır. Konu hakkında çalışma sayısının azlığından dolayı özellikle İstanbul'da gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında bilim kurulu üyesi olan kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde belirlenen yapıların fotoğrafları çekilmiş, yapılar hakkında notlar alınmış ve eski fotoğraf, gravür, çizim gibi belgelerle karşılaştırma yapılarak teze işlenmiştir. Konuya dahil olan; ancak günümüze ulaşmayan mimari yapılar için eski fotoğraf arşivlerinden faydalanılmıştır.

Bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır.:

1.Bölüm: Ulusal Mimarlık Dönemi'ni Hazırlayan Ortam – Bu bölümde söz konusu dönemin ortaya çıkışında etkili olan Batılılaşma Hareketi, Oryantalist Üslup ve İslamcılık-Osmanlıcılık-Milliyetçilik (Türkçülük) Akımı hakkında genel bilgiler verilmiş olup mimariyle ilgileri incelenmiştir.

2.Bölüm: Ulusal Mimarlık Dönemi – Ulusal Mimarlık Dönemi'nin mimari özellikleri ve bu dönemin ön plana çıkan mimarları ile bu mimarların eserleri hakkında özet bilgiler verilmiştir.

3.Bölüm: Ulusal Mimarlık Dönemi'nde İstanbul'da Yapılan Restorasyon ve Koruma Uygulamaları (Katalog) – Çalışmanın ana bölümünü oluşturan bu başlık altında tespit edilen yapılar üzerinde gerçekleştirilen onarım çalışmaları çeşitli belgelerle tespit edilerek işlenmiştir. Katalog olarak işlenen yapılar alfabetik sıraya göre verilmiştir.

4.Bölüm: Ulusal Mimarlık Dönemi'ne Ait İstanbul'daki Onarım Kitabeleri – Bu bölümde Ulusal Mimarlık Dönemi'nde onarımını kitabelerden takip edilebilen; ancak yapı üzerinde gözlemlenemeyen eserlerin kitabeleri fotoğraflarıyla birlikte işlenmiştir.

Dördüncü bölümden sonra sonuç kısmı bulunmaktadır. Sonuç kısmında, tespitlerde elde edilen bilgiler üzerinden dönemin şartları ve anlayışına uygun bir şekilde restorasyon kavramının Ulusal Mimarlık Dönemi'nde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ne ifade ettiğine yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur.

Sonuç bölümünden sonra verilen ekler bölümünün ilk kısmında Ulusal Mimarlık Dönemi'nde yeniden inşa edilen eserlerin listesi verilmiştir. İkinci kısımda ise Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ulusal Mimarlık Dönemi restorasyon ve koruma uygulamalarını devam ettiren İstanbul'daki örnekler fotoğraflarıyla birlikte işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'Nİ HAZIRLAYAN ORTAM

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın yarısından itibaren inşa edilen yapıların üsluplarında çeşitlilik ön plana çıkmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu çeitliliğin içinden Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı 19. yüzyıl sonlarında kendini göstermeye başlamıştır.[2] Özellikle İttihat ve Terakki'nin 1908 yılında yönetimde söz sahibi olduğu dönemden itibaren yaygın bir kullanım alanı bulmuş ve adeta devletin resmi üslubu olarak kullanılmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının ortaya çıkışında farklı etkenler önemli rol oynamıştır. Bu etkenler arasında Batılılaşma Hareketi, Oryantalist Mimari Akımı ve İslamcılık, Osmanlıcılık ve Milliyetçilik (Türkçülük) Akımı gibi düşünce hareketleri görülmektedir. Bu bölümde söz konusu etkenlerin Ulusal Mimarlık Dönemi'ne olan katkılarından bahsedilmiştir.

1.1. Batılılaşma Hareketi

Orta Çağ'ın sona ermesiyle başlayan Rönesans dönemiyle birlikte Avrupa'daki bilimsel devrimler söz konusu kıtayı dünyada ayrı bir konuma getirmiştir. Daha önceki dönemlerde dünyanın merkezi olarak kabul edilen Doğu bu özelliğini yitirmiştir. Rönesans ve reformların temel olduğu özellikler sayesinde Avrupa 18. yüzyılda dünyanın yeni merkezi haline gelmiştir. Avrupa dünyanın diğer kıtalarından başta ekonomik ve siyasi olmak üzere bilim, kültür ve teknoloji alanında üstünlük kurmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmeler ileride Endüstri Devrimi'ni ortaya çıkarmış ve kırsal alandan şehirlere göçün hızı artmıştır.

Osmanlı'da Batılılaşma Hareketi 1722 yılında Avrupa'ya giden ve ilk Osmanlı elçisi olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa ve Avusturya'da edindiği

[2]Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. IX-X, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979-1980, s. 175.

izlenimlerle başladığı kabul edilmektedir. Mehmed Efendi'nin Paris'teki çalışmaları ayrıca Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı olan ilgisini arttırmıştır.[3]

Batılılaşma hareketi 18. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Değişimler Sultan III. Selim devrinde siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik hayatta kendini göstermiştir. Batılı tarzda modernleşme hareketinin hız kazandığı 1789-1807 yıllarına Nizam-ı Cedit isimlendirmesi de yapılmaktadır.[4] Sultan II. Mahmud devrinde başta ordunun yeniden düzenlemesi olmak üzere yönetim, eğitim, hukuk, sanayi ve altyapı reformlarıyla başlayan süreç Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla devam etmiştir.[5] Ayrıca Sultan II. Mahmud devrinde imzalanan ve padişahın kendi yetkilerini sınırlandırdığı Sened-i İttifak anlaşması ile birlikte devletin sistemi değişmeye, merkezi yönetim zayıflamaya başlamıştır. Sultan Abdülmecid devrinde imzalanan Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan farklı ırklara sahip tüm insanlara can, mal ve namus güvenliğini koruduğu gibi herkese eşit haklar verilmiştir.[6]

Avrupa'yı pek çok konuda yakından takip eden Osmanlılar mimari alanda da etkilenmiştir. Napolyon döneminde Paris'te başlayan ve 1800-1830 yılları arasını kapsayan yıllarda mimaride Neo-Klasik Üslup ya da diğer adıyla Empire Üslubu etkili olmuştur. Zamanla tüm Avrupa'ya yayılan bu üslubun temelini Antik Dönem mimari anlayışı, biçimleri ve detayları oluşturmaktadır. Avrupa'nın kendi geçmişine dönmesiyle etkili olan Empire Üslubu Osmanlı topraklarında özellikle Sultan II. Mahmud döneminde "Ampir Üslup" adıyla yer edinmiştir.[7] Avrupa'da Empire Üslubu'nun temelini oluşturan Antik Dönem mimarisine dönüş anlayışı Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonlarında belirginleşmeye başlayan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı ile aynı doğrultadır. Batılılaşma sürecinde yakından takip edilen Avrupalıların kendi geçmişlerine dönmesi Osmanlıları etkilemiş olmalıdır. Bu durum erken Osmanlı

[3]Lalel Devri olarak da anılan bu dönemdeki yenileşme çalışmaları için Bkz.: Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara, Gazi Kitabevi Yayınları, 2012, 25-35.
[4]Cüneyt Gökmen, "**Türk Modernleşmesinde Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında Milliyetçilik**", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 91.
[5]Anthony Pick, **The Nation State**, y.y., 2016, s. 65
[6]Çağla Gül Yesevi, "Türk Milliyetçiliğinin Evrimi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, S. II, y.y. 2012, s. 76.
[7]Doğan Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1979, s. 36.

mimarisi ile klasik Osmanlı mimarisinin etkili olduğu Ulusal Mimarlık Dönemi'nin ortaya çıkışını hazırlamıştır.

Avrupa'da ortaya çıkan ve Batılılaşmanın bir sonucu olarak Osmanlı topraklarına gelen "milliyetçilik" kavramı önceleri "Osmanlıcılık" daha sonra "Türkçülük" kavramına dönüşmüş ve bu dönüşüm mimari alanında etkili olmuştur.[8]

1.2. Oryantalist Mimari Akımı

19. yüzyılda gelişen Oryantalizm Fransızca, "Orientalisme" kelimesinden türemiştir. Doğu toplumlarının dinleri, dilleri ve tarihleri üzerine yapılan araştırmalar için kullanılan bu ifade Batılıların İslam dünyasına karşı tavırlarını belirten bir ifade olmuştur.[9] Oryantalizm, Doğu dünyasına karşı değer yargıları üreten Batı kaynaklı çalışmaları temsil etmektedir.[10]

Uluslararası sergiler ve fuarlar toplumların sanat anlayışlarını gösterebilmeleri için önemli organizasyonlardır. Yüzünü Batı'ya çeviren; ancak Batı tarafından Şark olarak görülmeyen devam eden Osmanlı'nın bu fuarlara olan bakış açısı, kendi mimarlarına çağdaş kabul ettiren yapılan inşa ettirse de Batı'nın tasvir ettiği gibi Oryantalist pavyonlar hazırlaması da dikkat çekicidir. 1873 yılında Viyana'da gerçekleşen uluslararası sergi çalışmasında çeşitli ülkelerden ziraat ve sanayi ürünleri ile mimari yapıların maketleri teşhir edilmiştir. Osmanlı Devleti'nden sergiye gönderilecek eserler Nafia Nazırı Ethem Paşa tarafından tasarlanmıştır. Sergi komiserliğini Osman Hamdi Bey yapmıştır. Pavyon düzenlemelerini ise Montani Efendi gerçekleştirmiştir. Osmanlı mimarisinin seçkin örneklerinin yer aldığı fuarda başta Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun Kapısı'nın önünde yer alan Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nin replikası olmak üzere; tipik Türk kahvehanesi, Hazine-i Hassa, klasik Osmanlı evi,

[8]Bu bölüm ilgili konu başlığı altında işlenmiştir.
[9]Semra Germaner, Zeynep İnankur, **Oryantalizm ve Türkiye**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1989, s. 9.
[10]Taner Timur, "Oryantalizm(ler) Tartışması", **Toplumsal Tarih**, S. CXIX, y.y., 2003, s. 64-70. Oryantalizm mimarinin yanı sıra resim, fotoğraf, müzik ve moda gibi çeşitli alanlarda da etkili olmuştur. Sakıp Sabancı Müzesi'nin girişimleriyle hazırlanan kitapta adı geçen konular başlıklar halinde işlenmiştir. Daha geniş ve detaylı bilgi için Bkz.: **Oryantalizmin 1001 Yüzü**, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, 2013.

Boğaziçi yalısı, hamam ve çarşıdan oluşan yedi adet yapı sergilenmiştir.[11] Sergi için Ethem Paşa'nın girişimleriyle Türkçe, Fransızca ve Almanca "Usul-i Mimari-i Osmani" adlı bir kitap hazırlanmış ve sergide ilim adamlarının görüş ve değerlendirmelerine sunulmuştur. Alanında önemli bir yere sahip olan bu kitap Osmanlı mimarlık tarihi söylemini dönemin akademik ciddiyet ve kıstaslarına uyularak hazırlanmıştır.[12] Mimar Kemaleddin Bey tarafından 1906 yılında kaleme alınan "Mimârî-î Îslâm" adlı makalede söz konusu kitaba değinilmiştir.[13]

Söz konusu kitapta verilen örnekler içerisinde erken Osmanlı mimarlığı ve klasik Osmanlı mimarlığında inşa edilen yapıların ön plana çıktığı görülmektedir. Kitapta Mimar Sinan devrinde inşa edilen yapılar övülürken Batı mimarisinin etkisiyle inşa edilen Nuruosmaniye Camii ve Laleli Camii örnekleri üzerinden Osmanlı mimarlık usullerinin ve güzelliklerinin bozulduğuna değinilmiştir. Özellikle yabancı mimarların mimaride etkili olduğu dönemlere işaret edilmekle birlikte bu mimarların Osmanlı mimarisindeki usullere ve tekniğe sahip olmadıkları, dolayısıyla klasik mimarinin değiştiğine yol açtıkları üzerine durulmuştur. Yabancı mimarların Avrupa tarzında bilim ve tekniğe ilgi göstermeleri nedeniyle çeşitli mimari üslupları Osmanlı mimarisine getirdikleri ve Klasik Osmanlı Üslubu'nun sona erdiği ifade edilmiştir.[14] Bu ifadeler aslında Osmanlı aydınlarının 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başlarında etkili olan Barok ve Ampir Üsluplarından duydukları rahatsızlığı göstermektedir. Oryantalizm'in Osmanlı'da uygulama alanı bulduğu dönemlerde bu ifadeler oldukça normaldir.

Oryantalist Üslup; Doğu mimarisinin Batı'ya tesiriyle önce Avrupa'da daha sonra Osmanlı'da etkili olmaya başlamıştır. Başta sivri kemerler olmak üzere taş işçiliği, plan kurgusu, cephe tasarımı ve mimari detaylarıyla klasik Osmanlı Mimarisini

[11]Yeşim Duygu Ergüney, Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", **MEGARON**, C. X, S. II, y.y., 2015, s. 232-233.
[12]Ahmet Ersoy, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası", **Mimar Kemalettin ve Çağı Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika**, Ed. Ali Cengizkan, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları, 2009, s. 119.
[13]Detaylı bilgi için Bkz.: Mimar Kemaleddin, "Mimârî-î Îslâm", **Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmisi**, S. XXXIII, Bursa, y.y. 1324, s. 142-187; Günümüz Türkçesi için Bkz.: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Mimar Kemalettin'in Yazdıkları**, Ankara, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1997, s. 33-77.
[14]**Osmanlı Mimarisi Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî**, yay. haz.: İlhan Ovalıoğlu vd., İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2015, s. 7.

hatırlattığı için Sultan Abdülaziz dönemi mimarisine kolay bir şekilde tesir etmiştir. İleride belirgin bir şekilde karşımıza çıkacak Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının temelleri olarak yorumlanabilen Oryantalist Üslup; Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilen Keçecizade Fuad Paşa Külliyesi ve Serasker Kapısı'nda özellikle sivri at nalı kemerler tasarımında ve taş işçiliğinde kendini net bir şekilde göstermektedir.[15]

Bu anlayış kısa süren Sultan V. Murad döneminde de devam etmiştir. 16. yüzyılda Mirimiran Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Sirkeci'deki sebil[16] 19. yüzyılda Sultan V. Murad'ın ihsanıyla tamir edilmiş ve günümüzdeki şeklini almıştır.[17] İlk inşasında Klasik Osmanlı Üslubu'nda yapılan sebil büyük çaplı onarımla değişikliğe uğramıştır. Sebilin onarım sonrası hali hakkında araştırmacıların fikir birliği yoktur.[18] Sebilin cephesindeki düzenlemeler ile her iki yanında bulunan çeşmelerdeki tasarımlar Oryantalist ve Neo-Gotik anlayışı yansıtmaktadır. Sultan V. Murad'dan sonra tahta geçen Sultan II. Abdülhamid devrinde de inşa edilen bazı yapılarda söz konusu üslupların bir arada kullanımı devam etmiştir. Kırım Kilisesi, Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Hidayet Camii ve Yıldız Hamidiye Camii hem Oryantalist hem de Neo-Gotik üslubun önemli temsilcilerinden birkaçıdır. Sultan II. Abdülhamid döneminde Alexandre Vallauri tarafından 1887 senesinde yeniden inşa edilen Hidayet Camii önemli bir örnektir. Mimar Vallauri yaklaşık 10 sene sonra Ulusal Mimarlık anlayışında eserler üretmeye başlamıştır.[19] Aynı mimar tarafından inşası başlanan ancak Mimar Raimondo D'Aronco tarafından 1903 senesinde tamamlanan Mekteb-i Tıbbıye-i Şahane binası Sedad Hakkı Eldem'in ifadelerine göre Hint etkilerini

[15]Oryantalizm'in özellikleri ve İstanbul mimarisine etkisi Turgut Saner tarafından hazırlanan kitapta detaylı bir şekilde değinilmiştir. Oryantalizm etkili mimari elemanlar ve İstanbul mimarisine etkisi için Bkz.: Turgut Saner, **19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm**, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 1998.

[16]İzzet Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s. 118.

[17]Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)**, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1993, s. 621.

[18]Behçet Ünsal, "Klasik Sonrası Türk Mimarlığında Sebil Anıtları", **Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi**, C. I, S. III, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1986, s. 24.; Birsen Peköz, "**İstanbul Sebilleri**", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, 1963, s. 44.

[19]Çiler Buket Tosun, "**Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) ve Etkileri**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2008, s. 85.

taşımaktadır.[20] Turgut Saner[21] ve Neşe Yıldıran[22] ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binasını Düyun-ı Umumiye binası ile birlikte Ulusal Mimarlık Dönemi içerisinde değerlendirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir. Vallauri tasarımlarında özellikle Osmanlı ve Selçuklu mimari elemanlarını ve geleneksel Anadolu konut mimarisinin öğelerini tercih ederek dönemin Batı mimarlık yöntemlerini Osmanlı mimarlığına uyarlamıştır. Viollet-le-Duc'ün izini takip eden Vallauri[23] 20. yüzyılın başında yeniden inşa ettiği Osman Reis Camii'nde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir tarz ortaya koymuştur.

Mimar August Jasmund'un Almanya'da inşasında görev aldığı yapıların plan ve mimari tarzlarından etkilendiği ve bu etkiyi Oryantalist ve Neo-Gotik Üslubu yansıtan Sirkeci Garı inşasında uygulamıştır. Mimar Kemaleddin Bey Sirkeci Garı'nın inşasında Mimar Jasmund'un yardımcısı olarak görev yapmıştır. Sirkeci Garı'nda Memluk ve Kuzey Afrika kökenli Doğu etkileri ağır basmaktadır.[24] Bu etkiler cephede görülen gül pencere kullanımında ve at nalı biçiminde sivri kemer kullanımında karşımıza çıkmaktadır. Mimar Kemaleddin Bey'in tasarladığı ve inşa ettiği Edirne Garı ve Evkaf Nezareti projeleri Sirkeci Garı'ndan izler taşımaktadır.[25] Bu durum Jasmund'un Kemaleddin Bey'in üzerindeki etkisini yansıttığı gibi ayrıca Türkçülük akımının etkisini de hissettirmektedir.[26] Osmanlı Devleti'nde zamanla Oryantalist üslup ile Neo-Gotik anlayış sona ermiş ve habercisi oldukları Ulusal Mimarlık Dönemi başlamıştır. Mimar Kemaleddin Bey'in sonraki dönemlerde inşa edeceği yapılarda

[20]Sedad Hakkı Eldem, "Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejionalizm Araştırmaları", **Türk Milli Üslup Semineri Bildirileri**, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1984, s. 53-59.
[21]Turgut Saner, **a.g.e.**, s. 85.
[22]Neşe Yıldıran, "**İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarisi**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 168.
[23]Mustafa Servet Akpolat, "**Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1991, s. 73.
[24]Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 194.
[25]Zehra Hilal Özdener, "**Sirkeci Garı'nın İstanbul'daki Geç Dönem Eklektik Anlayışa İnşa Edilen Oryantalist Üsluptaki Yapılar İçindeki Yeri**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 98.
[26]Yıldırım Yavuz, "Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi İlk Başmimarı Mimar Kemalettin", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi**, S. XI, y.y., 2015, s. 6-24.

Oryantalizmin etkisinden sıyrılmış ve tamamen Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan yapılar inşa etmiştir.

1.3. İslamcılık-Osmanlıcılık-Milliyetçilik (Türkçülük) Akımı

19. yüzyılda kendisini yenileme çalışmalarına girişen İslam dünyasındaki aydınlar tehlike olarak gördüğü Batı'ya karşı bir zihniyet mücadelesi başlatmıştır. İslamcılık fikri bu mücadelenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[27] Osmanlı'da özellikle Tanzimat Fermanı döneminde atılan adımlara karşı muhalif çevrede oluşan belirli bir toplum ön plana çıkmıştır. Bu hareketin öne çıkan aydınlarından Said Halim Paşa İslamcılık için şu ifadeleri kullanmıştır:

"İslam'ın din ve dünyayı, maddiyatı ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edilmekte, İslamlaşmak demek, İslam'ın itikat, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhittin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve buna uymaktır."[28]

Hareketin olgunlaşmasını ve manevi açıdan derinlik kazanmasını sağlayan Mehmet S. Aydın İslamcılık için şu ifadeleri dile getirmiştir:

"Geniş anlamıyla İslamcılık, hissi, ilmi ve fikri açıdan İslam'ın, -bir din, kültür ve medeniyet olarak- yüceltilmesi ve insanlığa yol gösterecek konumda tutulmasıdır."[29]

Tanzimat döneminde belirgin bir şekilde varlığını hissettiren İslamcılık fikri Sultan II. Abdülhamid döneminde toplumda meydana gelen değişimler özellikle hilafet makamına yapılan vurgularla güçlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit eden unsurlara karşı bir savunma görevini üstlenen İslamcılık fikri İttihad-ı İslam birliği ile siyasi bir oluşuma evirilmiştir.[30]

---

[27]Mehmet Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Türkiyesindeki İslâmcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", **Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları**, C. I, S. I, y.y., Isparta 1999, s. 99-100.
[28]Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, yay. haz., M.E. Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 1991, s. 184-185.
[29]Mehmet S. Aydın, "İrtica'ya İlişkin Bazı Düşünceler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Y. I, S. III, y.y., 1998, s. 55.
[30]Bkz.: Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslâm," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 470-475.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İslamcılık hareketi çeşitli dergilerde tartışılmıştır. Hareketin bazı temsilcileri Türkçülük hareketine katılmıştır. 1913 yılında Ziya Gökalp tarafından Türk Yurdu dergisinde yayımlanan "Üç Cereyan" başlıklı makalede İslamcılık, Türkçülük ve Muasırlaşmak fikri üzerine durulmuştur.[31]

İslamcılık hareketinin genel amacı; inanç, ibadet, ahlak, felsefe, idare, siyaset, iktisat, hukuk ve eğitim alanlarında İslam dinini hâkim kılmaktadır. Müslümanları medenileştirme, İslam'ı Batı hakimiyetinden kurtarma, zalim ve zorba yöneticileri idareden uzaklaştırma, İslami düşünceleri hurafe ve bid'atlardan kurtarma gibi olaylardır.[32]

İslamcılık fikrinin özellikle Halifelik makamının yüceltildiği Sultan II. Abdülhamid döneminde ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte siyasi bir hüviyete bürünmüş olması toplumun her kesimini etkilemiştir. Dönemin önde gelen kişileri tarafından da desteklenen İslamcılık fikrinin etkili olmaya başladığı bu dönemlerde mimaride üslup olarak Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı etkileri görülmektedir. Osmanlı mimarisinin klasik döneminde İstanbul'da İslam dininin en abidevi yapıları inşa edilmiştir. Müslümanları her alanda müreffeh bir seviyeye getirmeye çalışan İslamcılık hareketinin mimari alanda da etkili olduğu ve mimarinin Batılı etkilerden arındırılarak erken Osmanlı mimarlığı ile klasik Osmanlı mimarlığının örnek alındığı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına geçiş noktasında etkili olduğu düşünülebilir.

Kökleri 19. yüzyıl öncesine dayanan Osmanlıcılık fikri Sultan II. Mahmud döneminde belirgin bir hale gelmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve devletin tekrardan yapılandırılmasına yönelik reformlar saltanat ile farklı inançlara sahip halk arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir. Bu durum Osmanlıcılık kimliğini güçlü bir hale getirmiştir. Bu kimlik daha sonraları Yeni Osmanlılar tarafından sistemleştirilmiştir.[33]

[31]Ziya Gökalp, "Üç Cereyan (Akım)", **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, haz. Mustafa Özsarı, İstanbul, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1918, s. 15-23.
[32]Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 62-65.
[33]Fuat Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 18, y.y., 2018, s. 89-90.

Osmanlıcılık fikrinde Müslüman ve Gayrimüslim ahali yapılan reformlar sayesinde birbirleriyle kaynaştırılmıştır. Yusuf Akçura'nın ifadeleriyle *"*Amerikan milleti gibi yeni bir Osmanlı Milleti"[34] tesis edilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti çok uluslu devlet bütünlüğünü korumak için etnik kimlik taleplerine değer vermiştir. Sultan II. Mahmud'un "Ben tebaamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim, aralarında başka hiçbir fark yoktur." [35] ifadeleri Osmanlıcılık akımının ana ilkesini oluşturmaktadır. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Osmanlıcılık fikri diğer bir deyişle Osmanlı Milliyetçiliği süreci uygulanmaya başlanmıştır.[36] Tanzimat Fermanıyla birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan farklı din ve ırka mensup herkesin ortak bir vatan bilincinde olması, eşitlik anlayışına dayalı olarak padişahın etrafında bütünleşmesi amaçlanmıştır.[37] Tanzimat Fermanı'nın devamı olarak kabul edebilen Islahat Fermanı Avrupalı devletlerin isteğiyle ilan edilmiştir. Fermanla birlikte din ve mezhep ayrımı göstermeden "Osmanlı Vatandaşlığı" [38] diğer bir ifadeyle "Osmanlı Milleti" [39] oluşturulmak istenmiştir.

Osmanlıcılık fikri I. Meşrutiyet'e kadar güçlenerek etkinliğini korumayı başarmıştır. I. Meşrutiyet'in ilanında Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmak için Osmanlıcılık fikrinin ışığında siyasi eşitlik ve hukuk temelli çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemin basın dünyasında Ahmed Midhat Efendi Osmanlıcılık fikrini özellikle devletin bekası açısından önemli olduğunu savunmuştur.[40]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlıcılık fikri önemini teşkilatlanmalarında Türkçülüğü ön plana çıkaran İttihat ve Terakki yönetimi ile devam ettirmiştir. Dönemin ders kitaplarında Osmanlıcılık vurgusu yapılmış, öğrencilerin vatansever bir Osmanlı vatandaşı olmasına yönelik eğitim verilmiştir.[41] II. Meşrutiyet ile birlikte

---

[34]Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 17.
[35]Azmi Özcan, "Osmanlıcılık," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 485.
[36]Mustafa Gencer, **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 36.
[37]Roderic Davidson, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, çev., Osman Akınhay, C. I, İstanbul, Papirüs Yayınları, 1997, s. 18.
[38]Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 14.**
[39]"Son Olmaması Özlenen Bir Sonsöz", **Mimar Vedat Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 317.
[40]Azmi Özcan, a.g.e., 2007, s. 486.
[41]Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 169.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisiyle Osmanlıcık anlayışı "Türkçülük" akımına dönüşmeye başlamıştır.[42]

Osmanlı dünyasında yaşayan herkesi etnik köken, dil ve din farklılığı olmaksızın tek bir çatı altında toplamaya çalışan Osmanlıcılık anlayışı dönemin mimarisine etki etmiş olmalıdır. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının Batılı etkilerden kurtulup kendi içerisinde önemli gelişmelerin yaşandığı erken ve klasik Osmanlı mimarlığını örnek alması Osmanlıcılık fikrinin diğer fikirlerle birlikte mimariye etkisi olarak düşünülebilir. Zira Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bazı yapılara ilave edilen Osmanlı Devlet Arması bu düşünceyi güçlendirmektedir.

Erken dönemlerde Sultan II. Abdülhamid sonrası idareyi ele alan İttihat ve Terakki'nin desteklediği Osmanlıcılık fikri Türkçülük anlayışı ile örtüşen özelliklere sahiptir. Bir süre sonra bu iki fikir birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmıştır. Toplumda Osmanlıcılık siyasetinde Türklere yönelik "milliyetsiz kalmak", Türkçülük ise "Türkleştirmek" olarak anlaşılmıştır. 1912-1913 yıllarında meydana gelen Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti aleyhine gerçekleşen olaylar, ilk ele geçirilen Rumeli topraklarının kaybedilmesi Osmanlıcılık fikrini sona erdirmiştir. Sonraki yıllarda İslamcılık ve Türkçülük üzerine yoğun çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan herkes için kullanılan "Türk Milleti" tanımı Tanzimat sonrası Osmanlıcılık fikri için kullanılan tanımların yeni rejime intikal ettiğini göstermektedir.[43]

18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan çeşitli olaylar sonucunda millet kavramı ortaya çıkmaya başlamış ve topluluklarda millet olma bilinci uyanmıştır. Bu anlayış Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan tüm toplumları etkilemiş ve bazı milletler Osmanlı Devleti'ne karşı duydukları aidiyet fikrinden uzaklaşmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın sağlamış olduğu eşit haklara rağmen özellikle İstanbul'da ve Balkanlarda

[42]Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C. I, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 68.
[43]Azmi Özcan, **a.g.e.**, 2007, s. 487.

bulunan azınlıkların ideolojik hareketleri Osmanlı Devleti'ndeki Milliyetçilik yani Türkçülük akımının artmasına neden olmuştur.[44]

Milliyetçilik akımı Avrupa toplumlarında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmıştır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'yle birlikte Avrupa'da yayılmaya başlanan Milliyetçilik 19. yüzyılda Osmanlı'da etkin hale gelmiştir. Osmanlı toplum yapısı din, dil ve ırk farklılığı gösteren toplumlardan meydana geldiği için Milliyetçilik hareketinden çok etkilenmiştir.

Ziya Gökalp Türkçülük için "Türk milletini yükseltmek demektir." [45] ifadelerini kullanmıştır. İşlevsel tanımı için ise "Türkçülük, Türk güzidelerin Osmanlı medeniyetini terk ederek Türk harsını bulmağa ve yükseltmeye çalışmaları demektir."[46] ifadelerini kullanmıştır. Her ne kadar Osmanlı medeniyetini terk etme hususunda ifadeler kullanılsa da İttihat ve Terakki Dönemi'nde Osmanlı'nın siyasi ve askerî açıdan güçlü olduğu dönemlere bir özlem duygusu vardır. 1826 yılında kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın mehterleri de lağvedilmiş ve Batılı tarzda Muzıka-yi Hümayun kurulmuştur. İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesiyle 1914 yılında Ahmed Muhtar Paşa'nın girişimleriyle Müze-i Askerî-i Osmânî'ye bağlı Mehterhâne-yi Hâkanî kurulmuştur. 1826 öncesine ait marşlar unutulduğundan Ali Rıza Bey'in girişimleriyle Muallim İsmâil Hakkı Bey, Hoca Kâzım (Uz) ve Kaptanzade Ali Rıza Bey başta olmak üzere çeşitli bestekarların yaptığı bestelerden repertuvar yapılmıştır.[47]

Gökalp'e göre Türkçülük kavramının etkisiyle belirgin bir hale gelen Türkoloji Bilim Dalı araştırma alanı olarak Türklere ait eski eşyaların incelenmesi ve Türk tarihinin ortaya çıkması üzerine çalışmaları kapsamaktadır. Gökalp, Türkolojinin Avrupa kaynaklı olduğunu ifade etmektedir. "Türkperestlik" kavramından bahseden Gökalp Avrupa'da Türk sanat eserlerine duyulan hayranlıkla birlikte Türkçülük anlayışının ilmi alanda yer edindiğini belirtmektedir.[48] Yani Türkçülük kavramının

[44]Jacob M. Landau, "Maın Trends of Turkish Nationalism in The Late", **History of European Ideas**, Vol. XV, y.y., 1992, s. 567.
[45]Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 27.
[46]Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, haz. Fahrettin Kırzıoğlu, Ankara, Gündüz Matbaası, 1977, s. 114.
[47]Nuri Özcan, "Mehter," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 549.
[48] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968, s. 5-6.

ortaya çıkışı Avrupa kökenli olduğu gibi akademik olarak devam eden Türkoloji alanında çalışmaların yapılması Avrupalıların merakı ile başlamıştır. Bu duruma örnek olarak Sultan II. Abdülhamid devrinde Macar Türkologların çalışmaları örnek olarak verilebilinir. Orhun yazıtlarını 1893 senesinde okuyan Vilhelm Thomsen Türkçülük çalışmalarına hız kazandırmıştır.[49]

Edebiyat ve şiir alanında da etkili olan Türkçülük akımıyla 1910-1923 yılları arasında Milli Edebiyat Dönemi yaşanmıştır. Edebi eserlerde "Milli" ifadesinin kullanımı 19. yüzyılın son çeyreğinde üretilmiş "Milli Oyun", "Milli Dram", "Milli Roman" şeklinde karşımıza çıkmaktaysa da buradaki "Milli" ifadesi tercümeye karşı yerlilik ifadesinde kullanıldığı veya Osmanlı sınırları dışında ya da azınlıklar arasında geçmediği anlamında kullanılmıştır. Türkçülük hareketiyle şekillenen Milli Akımın önemli temsilcileri arasında başta Ali Canip (Yöntem), Nüzhet Haşim, Köprülüzade Mehmed Fuad, Mehmet Emin (Yurdakul), Rıza Tevfik, Ömer Naci gibi isimler yer almaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Genç Kalemler dergisinden Ömer Seyfeddin, Ali Canip ve Ziya Gökalp Milli Edebiyat Akımının teorisini kurmuş ve yazdıkları şiir ile hikayelerinde bu teoriyi uygulamışlardır. Milli Edebiyat Akımında milli lisanın yer alması gerektiğini savunan Ömer Seyfeddin Türkçede kullanılan tüm Arapça ve Farsça ifadeleri çıkarıp Orta Asya Türkçesine gidilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Terkiplerin Türkçe olmasına ve aruz yerine hecenin kullanılmasını savunmuş, yazı dilinde İstanbul Türkçesinin esas alınması gerektiğini ifade etmiştir. Başlangıçta Köprülüzade Mehmed Fuat, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Cenab Şehabeddin ve Süleyman Nazif gibi güçlü kalemlere sahip olan yazarlar bu duruma karşı çıksa da zamanla bu akımın en önemli temsilcilerinden olmuştur.[50]

Türkçülük anlayışı zamanla her sanat dalında kendini gösterir olmuştur. Ziya Gökalp müzik için "Memleketimizde yan yana yaşayan iki musiki vardır" [51] diyerek Türk musikisi ile Antik Yunan'dan Bizans'a daha sonra Osmanlı'ya taklit yoluyla geçtiğini öne sürdüğü Osmanlı musikisinden bahsetmektedir. Ziya Gökalp bu

[49]Bkz.: Vilhelm Thomsen, **Orhon Yazıtları Araştırmaları**, çev. ve yay. haz. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
[50]Mehmet Orhan Okay, "Milli Edebiyat Akımı," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 72.
[51]Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 71.

yorumuyla Türk müziğini özgün olarak ifade ederken Osmanlı müziğini taklit yoluyla dışarıdan alındığı yönünde bir iddiada bulunmaktadır.

Milliyetçilik düşüncesiyle hareket eden Mustafa Reşit Paşa yazı dilinin sadeleştirilmesi yolunda ilk girişimleri başlatan devlet adamlarından biridir. Dil ve Edebiyat alanında başlayan Türkçülük zamanla diğer alanlara da yayılmıştır.[52]

Ulusal Mimarlık Dönemi her ne kadar 1908 ve sonrasında etkinliğini arttırmış olsa da temelleri 19. yüzyılın son çeyreğinde atılmıştır. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük ideolojisi hükümet ideolojisine dönüştükten sonra Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı geçerli tek üslup olmuş ve yerel yönetimler tarafından inşa edilecek her çeşit yapının Ulusal Mimarlık Üslubu'nda tasarlanması istenmiştir.[53] Türkçülük ideolojisin savunan Ziya Gökalp söz konusu ideolojinin mimari alana da yansıyacağını dile getirmektedir.[54] Bu durum özellikle 1908 yılında gerçekleştirilen inşa ve onarım faaliyetlerinde Türkçülük etkili Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını açıklığa kavuşturmaktadır.

[52]Yusuf Sarınay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s. 67.
[53]İnci Aslanoğlu, "Modernizmin Başlangıç Aşamasında 1926-1933 Yılları Arası Türk Mimarlığında Yaşanan Gelişmelerin Bir Değerlendirilmesi", **Prof. Doğan Kuban'a Armağan**, İstanbul, Eren Yayınları, 1996, s. 17.
[54]Metin Sözen, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ

Ulusal Mimarlık Dönemi; Milli Mimari, Milli Üslup, Milli Mimari Üslubu, Milli Mimari Rönesansı, Türk Neo-Klasik Üslubu gibi isimlerle de anılmaktadır. Ulusal Mimarlık Dönemi araştırmacılar tarafından ikiye ayrılmaktadır. 19. yüzyıl sonlarından 1930 yıllarına kadar süren döneme Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, 1930-1950 yılları arası ise İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi olarak anılmaktadır.

2.1. Mimari Özellikleri

Ulusal Mimarlık Dönemi; 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde görülen Avrupa menşeili çeşitli üsluplardan sıyrılarak ortaya çıkmıştır. Selçuklu, erken Osmanlı ve klasik Osmanlı mimarlığından alınan mimari detaylar, formlar ve biçimler yeniden mimaride değerlendirilmeye başlanmıştır. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin mimari düzenlemesi mimarlara göre detay farklılıkları gösterse de kendine has karakteristik bir özelliği vardır. Söz konusu özellikleri yapı türlerine göre örnekler üzerinden somutlaştırmamız konunun anlaşır olması açısından önemlidir.

Ulusal Mimarlık Dönemi'ni en iyi yansıtan yapı türü olan camiler klasik Osmanlı mimarisiyle uyum içindedir. Bu uyumu göstermesi açısından Mimar Kemaleddin Bey'in inşa ettiği Bebek Camii[1] örnek olarak verilebilinir. Kare planlı bir düzenlemeye sahip olan yapının yüksek kasnaklı merkezi kubbesi sekiz istinat tarafından taşınmaktadır. Caminin ön cephesine yerleştirilen ve sivri kemerli bir düzenlemeye sahip olan üç birimli son cemaat alanı kubbelerle örtülmüştür. Harimde güney duvarın merkezinde yer alan mermer malzemeden yapılmış mukarnas kavsaralı mihrap tepelik bölümüyle dönemin üslup anlayışına en iyi yansıtan öğelerden biridir. Caminin beden duvarları, pencere çerçeveleri ve kubbe iç yüzeyi klasik motiflerden oluşan kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. Yapının doğusuna yerleştirilen tek şerefeli minaresi kurşun külah ve klasik şeref düzenlemesiyle dönemin mimari üslubunu yansıtmaktadır.

[1]Yıldırım Yavuz, **Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi**, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981, s. 67.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nde özellikle Mimar Kemaleddin Bey tarafından pek çok türbe inşa edilmiştir. Hasan Hüsnü Paşa Türbesi, Ahmed Cevad Paşa Türbesi, Osman Paşa Türbesi ve Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi[2] örnek olarak verilebilir. Adı geçen türbe örneklerinden devrinin mimari üslubunu yansıtan bir padişah türbesi olmasıyla Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi önemlidir. Sekizgen planlı olan türbenin ön cephesine yerleştirilen tromplar türbeyi bozuk altıgen planlı hale getirmiştir. Türbenin üstünü örten kurşun kaplı kubbenin gövdesi şişik, tepesi sivri bir form sergilemektedir. Cephe duvarlarındaki frizler klasik palmet motifleriyle bezenmiştir. Yapının ön cephesinde yer alan dikdörtgen çerçeveli taç kapısı içten mukarnas sütun başlıklarına sahip sütunlarla taşınan sivri kemerle sınırlandırılmıştır. Dikdörtgenin çerçevenin üzerinde yer alan üçgen alınlık taş işçiliği açısından dönem özelliğini yansıtmaktadır. Türbenin içinde beden duvarları üst kat pencere seviyesine kadar Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından üretildiği düşünülen çini karolarla kaplanmıştır.[3] Çinilerde tercih edilen bitkisel ve geometrik motifler klasik Osmanlı anlayışını yansıtmaktadır. Beden duvarlarının üstü ve kubbe iç yüzeyi başta rumi olmak üzere klasik motiflerin yer aldığı kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir.

Mimar Kemaleddin Bey tarafından dönemin ticari hayatına yönelik ihtiyaçları gidermek için inşa edilen iş hanları devrin mimari özelliklerini yansıtması açısından önemli bir yapı türüdür. "Vakıf Hanlar" olarak da bilinen bu dönemin iş hanları arasında önemli bir yere sahip olan IV. Vakıf Han Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan önemli bir örnektir. Hamidiye İmareti ve Hamidiye Sebili'nin yıkılması sonucu açılan alana 1911 senesinde yapımına başlanan IV. Vakıf Han; ancak savaşlar nedeniyle Cumhuriyet'in ilanından sonra 1926 yılında tamamlanmıştır.[4] Yedi katlı olan yapının köşelerinde yer alan birimler taş işçiliği açısından önem arz eden klasik palmet motifleriyle süslenen, yüksek kasnaklı kubbeyle örtülerek bir kule görünümü yansıtmaktadır. Yapının cephesinde görülen sivri kemerler, ahşap saçak, üst kat üçüz

[2]Candan Nemlioğlu, "Sultan V. Mehmed Reşad Han Türbesi – Son Osmanlı Sanat Âbidesi", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, C. III, İstanbul, T.B.M.M. Milli Saraylar Yayınları, 2017, s. 1205.
[3]Levent Kum, "Sultan Reşad Türbesinde Çini Tasarımı", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (7-9 Mayıs 2004)**, İstanbul, Eyüp Belediyesi Yayınları, 2004, s.110.
[4]Yıldırım Yavuz, **İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870-1927**, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları, 2009, s. 195.

pencereleri bölen baklava desenli sütun başlıkları, pencere korkuluklarındaki düzenlemeler ve üst kat pencere aralarında klasik motifli çini malzemenin tercih edilmesi dönemin mimari üslubunu yansıtması açısından önemlidir.

İttihat ve Terakki'nin yönetimde etkili olmasıyla birlikte eğitim faaliyetlerinde de çeşitli değişiklikler gerçekleşmiştir. 1913 yılında çıkarılan "Tedrisat-ı İbtidaiye" yasası ile birlikte eğitim programı güncellenmiştir.[5] Yeni eğitim yasasına uygun şekilde okul binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu okul binalarına Reşadiye Mektebi, Sultan III. Mustafa Mekteb-i İbtidaisi, Fethiye Medresesi, Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi, Medreset-ül Kuzat ve yapısı örnektir.[6] Adı geçen yapılar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmakla birlikte Reşadiye Mektebi yeni sistem için inşa edilen ilk yapı olmasından dolayı önemlidir. Mimar Kemaleddin Bey tarafından inşa edilen Reşadiye Mektebi 1911 yılında tamamlanmıştır.[7] Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi'nin yakınında yer alan Reşadiye Mektebi iki katlıdır. Haliç'e bakan uçta yer alan saçaklı kubbenin bulunduğu alan mescit olarak tasarlanmıştır. Okulun cephesinde yer alan pencereler dönemin mimari üslubunu yansıtan sivri kemerli açıklıklardan meydana gelmektedir.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nde inşa edilen sivil mimarlık örneklerinde çeşitlilik söz konusudur. Mimar Kemaleddin Bey ile Mimar Vedad Bey'in bu alanda inşa ettiği önemli eserler vardır. Bu eserler içerisinde Mimar Kemaleddin Bey, Berlin Sefiri Galip Bey Köşkü, İsmail Paşa Konağı, Halil Paşa Konağı ve Ahmed Ratip Paşa Konağı gibi önemli eserler vermişse de günümüze bu eserler arasından sadece Ahmed Ratip Paşa Konağı ulaşmıştır.[8] Mimar Vedad Bey ise Göztepe Cemil Topuzlu Köşkü ve Kuruçeşme Enver Bey Köşkü gibi yapılar inşa etmiştir.[9] Vedad Bey'in en meşhur konut yapısı şüphesiz kendisi için inşa ettiği evdir. 1913-1914 yıllarında inşa edilen[10]

[5]Bkz.: Lütfi Budak, Çiğdem Budak, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936)", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. XVIII, S. I, Ankara, y.y., 2014, s. 51-68.
[6]Bkz.: Yıldırım Yavuz, **a.g.e.**, 2009, s. 213-241.
[7]Yıldırım Yavuz, "Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)", **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. VII, S. I, Ankara, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981, s. 63.
[8]Yıldırım Yavuz, 2009, s. 269.
[9]"Kimliğinin İzinde", **M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 124-129.
[10]Bkz.: "Kimliğinin İzinde", s. 113-120.

ev üçgen formda, eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Dört katlı olan evin caddeye bakan cephesinde konsollar tarafından taşınan çıkma bölümü ve bu bölümün üst sıra pencerelerinde görülen çini işçiliği ile aynı cephenin ikinci kat sivri kemerli pencereleri ve pencere üstündeki bitkisel motifli çini tasarımları dönemin üslup anlayışını yansıtmaktadır. Yapının sokak ile cadde birleşiminde yer alan cephesi kademeli bir düzen sergilemektedir. Arazi formunu burada iyi kullanan Mimar Vedad Bey bu cephenin üçüncü katında caddeye bakan çıkma ile uyumlu olacak şekilde konsollar tarafından taşınan bir çıkma yapmıştır. Daha küçük ölçekli olan çıkmanın altında balkon yer almaktadır. Çıkmanın ve balkonun korkulukları baklava desenli bir düzenlemeye sahiptir. Evin sokağa bakan cephesinin gerisinde ise iki katlı çıkma yerleştirilmiştir. Dikdörtgen pencerelerin yanı sıra sivri kemerli küçük pencereler çini karolarıyla ön plana çıkarılmıştır. Bu bölümün ilk katında iki kemer kullanımı ayrıca dikkat çekicidir. Evin üst örtüsü dönemin mimari özelliğini yansıtan ahşap saçaklara sahiptir. Yapının içine girildiğinde merdivenleri sınırlandıran beden duvarlarında ve üst kat sivri kemer alınlıklarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan çini bezemeler görülmektedir.

Bahsedilen yapı türleri dışında Ulusal Mimarlık Dönemi'nde hastaneler, garlar, cezaevleri, oteller vb. yapılar inşa edilmiştir. Yapı türlerinde farklılıklar söz konusu olsa da mimari ayrıntılarında birbirleriyle benzer detaylar görülmektedir. Ulusal Mimarlık Dönemi mimarları özellikle yapıların ön cephelerine önem vermiştir. Sivri kemerli, geniş saçaklı, yer yer çini kullanımına yer verilmiştir. Taş işçiliği açısından rumi ve palmet motifleri en sık tercih edilen uygulamalardır. Cami mimarisinde küçük ölçekli yapılar tercih edilirken mimari detaylarında klasik dönemde inşa edilmiş abidevi yapıların mimari detayları görülmektedir. Bebek Camii'nin klasik düzendeki plan kurgusu harimde yer alan mukarnas kavsaralı mermer mihrabın tepelik bölümüyle bütünlük içerisindedir. Türbe mimarisinde ise inşa edilen yapılar arasında ufak mimari detayların farklılıkları olmakla birlikte genel hatlarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi'nin etkisi net bir şekilde görülmektedir. İstanbul'da inşa edilen son padişah türbesi olmak özelliği taşıyan Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi tasarımı, kurgusu, taş işçiliği ve iç mekandaki çini sanatı ile kalem işi uygulamalarıyla klasik dönem türbelerindeki özellikleri yansıtmaktadır.

Yukarıda bahsedilen özellikler Ulusal Mimarlık Dönemi'nde gerçekleştirilen onarım faaliyetlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Mimari alanın yanı sıra yapıların tezyinatında da tercih edilen bu uygulamalar restorasyon bilincini göstermesi açısından önemlidir.

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen onarım faaliyetlerinde de benzer uygulamalara devam edilmiştir. Bu dönemin öne çıkan mimarların bir kısmı Ulusal Mimarlık Dönemi mimarlarının öğrencileridir. Hocalarının izinden gidern mimarlar onarılacak yapılara dönem analizine göre müdahalelerde bulunmuştur.

2.2. Dönem Mimarları

Osmanlı mimarisinin son dönemini Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ise erken yıllarını şekillendiren Ulusal Mimarlık Dönemi mimarları inşa ettiği ve onardığı yapılarla başta İstanbul ve Ankara olmak üzere 20. yüzyıl Türkiye'sini şekillendirmiştir. Bu bölümde Osmanlı'nın son dönemlerinde inşa ve onarım faaliyetlerinde bulunan ve çalışmalarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının etkisini yansıtan öne çıkan mimarlar işlenmiştir.

1870 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Kemaleddin Bey'in asıl adı Ahmed Kemaleddin'dir. Babası Ali Bey deniz kuvvetlerinde yarbay konumunda olup çeşitli vazifelerde görev almıştır. Annesinin adı ise Sadberk Hanım'dır.[11] Kemaleddin Bey ilk eğitimine İbrahim Ağa Mektebi-i İbtidaisi'nde 1876 senesinde başlamıştır. Orta öğrenimine babasının vazifesi nedeniyle 1881 yılında Girit'te devam etmiştir.[12] Eğitim aldığı dönemlerde Arapça ve Fransızcayı öğrenen Kemaleddin Bey kısa bir süre sonra İstanbul'a dönmüş ve rüştiye eğitimini Şehzadebaşı'nda Şems-ül Maarif'de, idadi eğitimini ise Nümune-i Terakki'de tamamlamıştır.[13] Kemaleddin Bey'in ileride mimarlık alanında yönelmesine eğitim aldığı hocalarından Mehmed Nadir Bey ve Mehmed Ali Bey'in katkıları olmuştur. Mehmed Nadir Bey matematik derslerini

[11]Sezer Tansuğ, **Çağdaş Türk Sanatı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, s. 391.
[12]Metin Sözen, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 34.
[13]İbrahim Alaettin Gövsa, "Kemaleddin Bey", **Meşhur Adamlar, Hayatları ve Eserleri**, C. III, İstanbul, y.y., 1933, s. 885-886.

sevdirmiş ve Kemaleddin Bey'in teknik konulara ilgi duymasını sağlamıştır.[14] Yüksek eğitimine girmeden mühendis olmayı isteyen Kemaleddin Bey yüksek eğitimi için 1887 senesinde Hendese-i Mülkiye'ye girmiştir.[15] 1889 yılında Hendese-i Mülkiye'den mezun olmuştur. 1891 yılında Mimar Jasmund'a asistan olmuş ve kendini geliştirme fırsatı yakalamıştır. Bunun yanı sıra kendi mimarlık ve mühendislik bürosunu da açmış, ilk projelerini tasarlamaya başlamıştır. Bir süre sonra Almanya'ya gitmiştir. 1900 yılında Almanya'dan İstanbul'a dönmüş ve Hendese-i Mülkiye'deki görevine devam etmiştir.[16] Bu sırada şehremaneti meclisi başkanı Halil Bey'in kızı Behiye Hanım ile evlenmiştir.[17] 1908 yılında gerçekleşen II. Meşrutiyet ilanından sonra Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü'ne baş mimar olarak tayin edilen Mimar Kemaleddin Bey 1909-1919 yılları arasında pek çok inşa ve onarım faaliyetleri gerçekleştirmiştir.[18] Evkaf Nezareti'ndeki işlerini devam ettirirken 1914 yılında ayrıca İstanbul Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müşavirliği'ne atanmış, bir yandan da Mühendis Mektebi'ndeki Fenn-i Mimari derslerini vermeye devam etmiştir. Siyasi ve sosyal açıdan pek çok buhranların yaşandığı 1919 yılında Kemaleddin Bey'in Evkaf görevine son verilmiştir.[19] Görevine son verilse de çalışmaktan geri durmayan Mimar Kemaleddin Bey 1922 yılında Mescid-i Aksa'nın onarımı için Kudüs'e davet edilmiştir. Onarımlar sırasında gösterdiği üstün gayret ve başarıdan dolayı İngiliz Kraliyet Mimarlar Akademisi'ne üye seçilmiştir.[20] Bir süre sonra Mescid-i Aksa'nın onarım işlerini yardımcılarına bırakmış ve yurda dönmüştür. 1925 yılında Ankara'ya çağrılmıştır. Cumhuriyet'in başkent olarak seçtiği Ankara'da gerçekleşitirilen inşa faaliyetlerine katkı sağlamıştır. Bu yıllarda inşa edilen pek çok eserin tasarım ve uygulama aşamalarında etkin rol oynamıştır. Maarif Vekaletince oluşturulan Sanayi-i Nefise Encümeni'ne üye olarak seçilmiş, 1926 yılında Encümen Başkanı olmuştur.[21]

---

[14]Sedat Çetintaş, "Kemaleddin Bey'in Mesleği ve Sanat Ülküsü", **Güzel Sanatlar Dergisi**, S. V, İstanbul, y.y., 1944, s. 161-162.
[15]Hamit Kemali Söylemezoğlu, "Mimar Kemalettin ve Dördüncü Vakıf Hanı", **Arkitekt**, S. CCCLXIX, İstanbul, y.y., 1978, s. 17.
[16]H. Gülsüm Erşan, "**Mimar Kemaleddin'in Dini Eserleri**", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 17.
[17]Ahmet Vefa Çobanoğlu, Ertuğrul Özkan, "Kemâleddin Bey, Mimar", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 230.
[18]Metin Sözen, **a.g.e.**, s. 35.
[19]Yıldırım Yavuz, **a.g.e.**, 2009, s. 31.
[20]Nüzhet İslimyeli, "Mimar Kemalettin ve Sonrası", **Ankara Sanat**, S. V, Ankara, y.y., 1967, s. 5.
[21]Metin Sözen, **a.g.e.**, s. 35.

Kalp krizi nedeniyle 13 Temmuz 1927 yılında Ankara'da vefat eden Mimar Kemaleddin Bey'in na'şı İstanbul'a getirilmiş Karacaahmet'te Nuh Kuyusu civarına defnedilsede[22] çeşitli sebeplerden dolayı mezar yeri değiştirilmiştir. Mezarı günümüzde Bayezid Camii'nin haziresindedir.[23]

1873 yılında Sırrı Paşa ve Leyla (Saz) Hanım'ın çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelen Vedad Bey Galatasaray Lisesi'nde eğitim almıştır. Daha sonra Fransa'ya gitmiş ve burada ilk önce Ecole Monge ardından Ecole Centrale'de mühendislik eğitimi almıştır. Ayırca Academie Julian'da heykel ve resim eğitimleri almıştır.[24] Ecole Centrale'de mühendislik eğitimini tamamlayan Vedad Bey babasını ikna ettikten sonra Ecole National des Beaux Arts'da mimarlık eğitimi almıştır. Vedad Bey Ecole National des Beaux Arts'a kaydolduğu dönem sınavı kazanan 9 kişi arasında tek ve ilk Türk öğrenci olması Türk mimarlık tarihi içerisinde önemli bir yer edinmektedir.[25] 1898 senesinde Paris'ten dönen Mimar Vedad Bey Sirkeci'de mimarlık bürosu açmıştır.[26] İlk işlerinden biri Heykeltıraş İhsan Bey için Üsküdar Paşalimanı'nda bir yalı projesidir.[27] Bir sene sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Sanat Tarihi alanında hocalık yapmış ve aynı sene içerisinde Şehremaneti Hey'et-i Fenniye mimarlığına atanmıştır. Şehremini Cemil Topuzlu'nun görevi boyunca Heyet-i Fenniye reisi olarak görev yapmıştır. [28] Mimar Vedad Bey'in adını ve yeteneklerini gösterebildiği proje ve uygulamaları Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü için inşa edilen yapılardır. 1901-1902 yıllarında inşa edilen İzmit Saat Kulesi Mimar Vedad Bey'in adını duyuran en önemli yapı olarak kabul edilmektedir.[29] Saat kulesinden sonra 1902 yılında Kastamonu Hükümet Konağı'nı, 1904-1909 yıllarında Posta ve Telgraf Nezareti ve Hobyar Mescidi ve 1907-1908 yıllarında Defter-i Hakani inşa ettiği yapılardan bazılarıdır. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonucu

[22]Mehmet Emin Yurdakul, "Mimar Kemaleddin Öldü", **Hayat**, C. II S. XXXIV, İstanbul, yy., 1927, s. 141-142.
[23]Detaylı bilgi için Bkz.: Yıldırım Yavuz, **a.g.e.**, 2009, s. 43.
[24]Üstün Alsaç, "Tek Mehmet Vedat," **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Y.E.M. Yayınları, 1997, s. 1754.
[25]"Eğitim: Paris-İstanbul Hattı", **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 55-56.
[26]Süha Özkan, "Mimar Vedat Tek (1873-1942), Mimarlık, S. XI-XII, y.y., 1973, s. 46-47.
[27]Orhan Erdenen, **Boğaziçi Sahilhaneleri**, C.II, İstanbul, İ.B.B Kültür A.Ş. Yayınları, 1993, s. 368.
[28]Üstün Alsaç, a.g.e., s. 1754.
[29]"İlk Yıllar: Yükselen Bir Kariyere Doğru", **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 66.

Osmanlı Devleti'nde 35. Padişah olarak tahta çıkan Sultan V. Mehmed Reşad devrinde Mimar Vedad Bey Sermimarlığa atanmıştır.[30] Sermimarlık makamındaki ilk görevi Dolmabahçe Sarayı'nın Sultan V. Mehmed Reşad'ın ikamet etmesine yönelik uygun hale getirmek olmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı onarımların yanı sıra Topkapı Sarayı'nın çeşitli birimlerinde de tamir işlerini gerçekleştiren Mimar Vedad Bey dönemin Mabeyn Başkatibi olan Halit Ziya Bey (Uşaklıgil) anılarında övgüyle bahsedilmiştir.[31] Mimar Vedad Bey 1914 senesinde istifa ederek Sermimarlık görevinden ayrılmıştır. Bir süre Emlak-i Hakani mimarı olarak çalışsa da Sultan V. Mehmed Reşad'ın vefatı sonrası tahta çıkan Sultan VI. Mehmed Vahdettin döneminde bu görevini de bırakmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından 1916 senesinde Levazımat-ı Umumiye Dairesi İnşaat Şubesi'ne Sermimar olarak atanmıştır. Bu dönemde Mimar Vedad Bey pek çok farklı türde eser inşa etmiştir. 1915 tarihli Mes'adet Hanı, 1917-1919 tarihli Moda İskele Binası, 1922 tarihli Şadiye Sultan Apartmanı bu dönemde inşa ettiği yapılardan bazılarıdır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni başkent ilan edilen Ankara'da görev alan Mimar Vedad Bey'in bu dönemde ilk iş olarak Gazi Köşkü'nün büyütülmesini gerçekleştirmiştir. Ankara Palas'ın inşaatı sırasında bu işin Mimar Kemaleddin Bey'e devredilmesi[32] sonucu hayal kırıklığına uğrayan Mimar Vedad Bey üzerindeki tüm resmi görevleri bırakarak Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve vefat ettiği 1942 yılına kadar serbest mimar olarak çalışmıştır. Na'şı Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.[33]

1869 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ali Talat Bey'in babası İstanbul Şehremaneti'nde Kordon Kalemi memurlarından Abdullah Şefik Bey'dir. Sıbyan mektebi ve Askeri Rüştiyesi eğitiminden sonra yüksek eğitimini önce Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim bölümünde sonra Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde tamamlamıştır. 1895 yılında mezun olduğunda iki diploması olan Ali Talat Bey'in iyi derecede Fransızca okuyup yazdığı bilinmektedir. İş hayatına 26 yaşında başlamış, Hendese-i

[30]Nihad Tek, "N. Sahir Sılan'a Mektup", **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 388.
[31]"Kimliğinin İzinde I: Sermimarlığa Doğru", s. 109-111.
[32]Yıldırım Yavuz, "Kimliğinin İzinde III: Yeni Başkent", **M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 173-174.
[33]Metin Sözen, **a.g.e.**, s. 36-37.

Mülkiye Mektebi'ne Fenn-i Mihanik Muallim Muavini olarak atanmıştır. Çalışmalarıyla çeşitli ödüller alan Ali Talat Bey 40 yaşında 2000 kuruş maaşla Şehremaneti Heyeti Fenniye Mimarlığına atanmıştır. Burada görevi çok kısa sürmüş ve 2500 kuruş maaşla Evkaf-ı Hümayun İnşaat ve Tamirat İdaresi Müdür Muavinliğine tayin olmuştur. Buradaki görevini başarılı bir şekilde sürdürürken bir yandan da Mühendis Mektebi'nde muallim olarak görev almıştır. Bu dönemde Mühendis Mektebi'nde Mimar Kemaleddin Bey Fenn-i Mimari dersini okuturken Mimar Ali Talat Bey ise Kargir ve Ahşap İnşaat dersini okutmuştur.[34] Geleneksel Türk yapı sanatı üzerine çalışmayı seven Ali Talat Bey 1919 yılında Evkaf Nezareti Hey'eti Fenniye Reisliğine atanmıştır.[35] Evkaf Nezareti'nde Mimar Kemaleddin Bey ile birlikte çalışmış ve Ulusal Mimarlık Dönemi'nin gelişmesinde ve genişlemesinde öncülük yapmıştır. Başlıca eserleri arasında Beşiktaş İskelesi, günümüze ulaşamayan Üsküdar İskelesi, Kuzguncuk İskelesi sayılmaktadır. Ayrıca İstanbul'da başta Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi olmak üzere çeşitli yapıların onarımında görev almıştır. 1922 yılında vefat eden Mimar Ali Talat Bey çalışmalarında örnek aldığı Mimar Sinan Türbesi haziresine defnedilmiştir.[36]

1881 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Muzaffer Beyin babası Posta Telgraf Müdürlüğü başkatibi Ramiz Bey, annesi Saime Hanım'dır. [37] İlk ve orta öğreniminden sonra Mühendishane-i Berri Hümayun ve Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde eğitim almış ve özellikle çizim derslerinde gösterdiği başarılarla ön plana çıkmıştır. Bir sebepten okulunu bırakmak zorunda kalan Muzaffer Bey hocalarından Mimar Vedad Bey'in kardeşi olan Yusuf Razi Demirbel'in aracılığıyla inşaat komisyonundan alınan izin neticesinde günlük 20 kuruş ücretle resimhanede çalışmaya başlamıştır. Buradaki işini başarıyla yürütmüş ve Fransa'dan dönen Mimar Vedad Bey'in yanında çalışmaya başlamıştır. Mimar Muzaffer Bey 1908 yılına kadar Mimar Vedad Bey ile birlikte çalışmıştır. II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte bir yandan Kadastro Fen Heyeti'nde vazife almış diğer yandan Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde mimarlık alanında ders verenlere

[34]Aras Neftçi, "Ali Talat Bey", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı [Nuruosmaniye Camii Özel Sayısı]**, S. VI, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 152.
[35]İbrahim Hakkı Konyalı, **Mimar Koca Sinan**, İstanbul, Nihat Topçubaşı Yayınları, 1948, s. 126.
[36]Aras Neftçi, **a.g.e.**, s. 153.
[37]Erdem Yücel, "Mimar Muzaffer", **Bizim Anadolu Gazetesi**, 4 Eylül 1971, s. 6.

yardımcılık yapmaya başlamıştır.[38] Bu tarihten itibaren çeşitli kurumlarda mimarlık görevini başarılı bir şekilde yerine getiren Mimar Muzaffer Bey'in adı 1909 yılında açılan 31 Mart Olayında şehit olanlar için yapılacak yarışmada duyulmuştur. Mimar Kemaleddin Bey, Mimar Vedad Bey, Konstantin Kiryakidi Efendi ve Vallauri Efendi gibi dönemin en meşhur mimarlarının katıldığı yarışmayı Muzaffer Bey kazanmıştır.[39] Abide-i Hürriyet'in inşaatından sonra Mimar Muzaffer sanayi madalyası ile ödüllendirilmiştir. Mimarlığı çok seven Mimar Muzaffer en son görev aldığı Konya'da 1920 yılında vefat etmiştir. Na'şı Şeyh Sadrettin-i Konevi Camii'nin avlusuna defnedilse de mezar günümüze kadar ulaşamamıştır.[40]

1850 senesinde dünyaya gelen Vallauri İtalyan asıllıdır.[41] Yüksek eğitimini devrin meşhur mimarlık eğitimi veren okulu Ecole des Beaux-Arts'da tamamlamıştır. Derslerini iyi bir şekilde tamamlamış ve başarılarından dolayı madalya ve mansiyon ile ödüllendirilmiştir. Hocası Coquart Le Bas'ın atölyesinde pratik yapma şansı yakalayan Vallauri 1876 senesinde Legion d'honneur nişanına layık görülmüştür. 1888 yılında Fransız Enstitüsü üyeliğine kabul edilmiş, bir sene sonra Uluslararası Paris Fuarı'nda görev almıştır. Pek çok anıtsal yapının projesini hazırlamış ayrıca çeşitli arkeolojik kazı çalışmalarına da iştirak etmiştir.[42] Vallauri İstanbul'a döndüğü zaman ismini resim sergilerinde çizdiği projeler, rölöveler ve yaptığı yapı maketleriyle duyurmuştur.[43] Bu dönemde İstanbul başta olmak üzere Konya, Kütahya, Bursa, İznik gibi şehirlerde yer alan yapıları incelemiştir. 1882 senesinde Osman Hamdi Bey'in katkılarıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'ni inşa etmiş ve inşa ettiği mektepte 1000 kuruş maaşla Fenn-i Mimari hocası olarak ders vermeye başlamıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık eğitim programını Vallauri hazırlamış olmalıdır. Zira yüksek eğitimini tamamladığı Paris'teki Ecole des Beaux-Arts'ın müfredatı ile benzerlik

[38]Zeynep Ertuğrul, "**Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarlarından Muzaffer Bey: Eserleri ve Sanat Anlayışı**", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2007, s. 21.
[39]Metin Sözen, Osman Dülgerler, "Mimar Muzaffer'in Konya Öğretmen Lisesi", **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, S. I, Ankara, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1978, s. 122.
[40]Zeynep Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 22-23.
[41]Seda Kula Say, "**Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallaury'nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Kariyerinin İrdelenmesi**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2014, s. 11.
[42]Seda Kula Say, **a.g.e.**, s. 84.
[43]Mustafa Cezar, **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971, s. 407.

göstermektedir.[44] Vallauri'nin en etkili dönemi Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ders vermeye başlamasıyla gerçekleşmiştir. İstanbul'un pek çok bölgesinde yapı inşa etmiştir. İnşa ettiği yapıların yanı sıra mektepte verdiği derslerin etkisiyle eğitimci kimliğini de başarıyla devam ettirmiştir. 1884 senesinde Cercle d'Orient, 1887 senesinde Eminönü Hidayet Camii'ni, 1892 senesinde ise Galata Osmanlı Bankası binasını inşa etmiştir. 1891-1907 yıllarında inşa edilen ve üç aşamada tamamlanan İstanbul Arkeoloji Müzesi, 1893 senesinde Pera Palas ve Yeni Karaköy Han, Tokatlıyan Oteli, Büyük Ada Rum Yetimhanesi, 1895 senesinde Decugis Evi, 1896 senesinde Union Française, 1899 senesinde Düyun-u Umumiye binasını inşa etmiştir. Dergi ve sergi işleriyle uğraşan Vallauri 20. yüzyılın başında sivil mimarlık açısından önemli olan Abdülmecid Efendi Köşkü'nü, Rıdvan Paşa Köşkü'nü ve Vahdettin Köşkü'nü yapmıştır. 1903 yılında Haydarpaşa Askeri Tıbbiye Mektebi'ni inşa ederken aynı zamanda İstinye'de bulunan Osman Reis Camii'ni de yapmıştır. Kendi inşa ettiği ve hoca olarak görev aldığı Sanayi-i Nefise Mektebi'nden 1908 senesinde istifa etmiştir. İstifanın arkasında II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yönetimde etkili olan İttihat ve Terakki'nin Türkçülük düşüncesinin etkili olabileceği düşünülmektedir.[45] Ancak Vallauri'nin istifasından sonra mimarlık bölümünün başına bir başka İtalyan kökenli Levanten Mimar Giulio Mongeri getirilmiştir. Vallauri'nin eğitim disiplinini benimseyen ve devam ettiren Mongeri 1928 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.[46] İttihat ve Terakki dönemiyle birlikte başlayan Osmanlı'daki savaş hali I. Dünya Savaşı ile birlikte zirveye çıkmıştır. Vallauri'nin görevinden ayrıldıktan sonra mesleğini nerede ve nasıl devam ettirdiği tam olarak bilinmemekle birlikte I. Dünya Savaşı'ndan dolayı aktif çalışmadığı düşünülmektedir.[47]

İtalyan kökenli Giulio Mongeri 1873 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Luigi Mongeri annesi İngiliz kökenli Tecla Taylor'dur. Mongeri'nin ailesi 1849 yılında meydana gelen İtalyan Bağımsızlık Savaşı'ndan alınan yenilgi sebebiyle

[44]**A.e.**, s. 453.
[45]Mustafa Servet Akpolat, "**Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1991, s. 15-19.
[46]Mustafa Cezar, **Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl**, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 24.
[47]Mustafa Servet Akpolat, **a.g.e.**, s. 21.

Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.[48] İlk eğitimini Milano'da tamamlamıştır. 1891 yılında Brera Güzel Sanatlar Akademisi'nde dersler almaya başlamıştır. 1892 yılında Mimarlık Yüksekokulu'na kayıt olmuştur. Buradan 1896 yılında mimar olarak mezun olmuştur. Eğitimi sırasında proje yarışmalarına giren Mongeri bronz madalya kazanma başarısını göstermiştir. Eğitimini başarılı bir şekilde tamamlamış ve mimar olarak 1897 yılında İstanbul'a ailesinin yanına dönmüştür.[49] İstanbul'da bir süre serbest mimar olarak çalışmıştır.[50] Serbest mimarlığının yanı sıra mimarlık alanında çeşitli yazılar da kaleme almıştır. 1907 senesinde İtalya Büyükelçiliği'nin mimarı olarak tayin edilmiştir. 1911 senesinde ise Osmanlı Bankası'nın resmi mimarı olarak çalışmıştır.[51] Cumhuriyet'in ilanından sonra da özellikle yeni başkent Ankara'da ve Anadolu'nun diğer şehirlerindeki inşa faaliyetlerine katkı sağlamıştır.[52] II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Venedik'e giden Mongeri savaştan sonra İstanbul'a geri dönmüştür.[53] 1951 senesinde Venedik'e dönen Mongeri aynı sene vefat etmiştir.[54] Giulio Mongeri'nin Türkiye'de önemli inşa faaliyetleri vardır. 1912 tarihli Aziz Antuan Katolik Kilisesi, 1920 tarihli Karaköy Palas Binası ve 1924 tarihli Maçka Palas Binası, 1926 tarihli Ulus İş Bankası Binası, 1928 tarihli İzmir Osmanlı Bankası Binası, 1928 tarihli Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın Kaidesi meşhur yapılarından örneklerdir.[55]

Yervant Terziyan, Ulusal Mimarlık Dönemi mimarları içerisinde hakkında az bilgiye sahip olunan mimardır. Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından kaleme alınan ve 1981 senesinde "Mimarlık Dergisi"nin 163. sayısında yayımlanan yazısından elde edilen bilgilere göre Yervant Terziyan Sanayi Nefise Mektebi'nde Mimar Mongeri'nin

[48]Cengiz Can, İstanbul'da Gayrimüslim Mimarlar: Levantenler, Ermeniler", **Arredamento Dekorasyon**, S. VI, y.y., 1995, s. 95.
[49]Sedat Bornovalı, "Bir İtalyan Mimarın İlk Ankara Ziyareti: Giulio Mongeri", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 2, Ankara, Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, s.132.
[50]Cengiz Can, **a.g.e.**, s. 95.
[51]Uğur Tanyeli, **Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000**, İstanbul, Garanti Galeri Yayınları, 2007, s. 374.
[52]Damla Çinici, "**Türkiye Cumhuriyeti Mimarlığının Modernleşme Sürecinde Mimar Giulio Mongeri: Bursa Çelik Palas Oteli ve Kaplıcası**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 15.
[53]Afife Batur, "Italian Architects and İstanbul", **Environmental Design: Presence of Italy in the Architecture of the Islamıc Mediterranean**, Roma, y.y., 1990, s. 141.
[54]Damla Çinici, **a.g.e.**, s. 16.
[55]Hüseyin Öztürk, "Mimar Mongeri ve Türkiye'deki Yapıları", **Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi**, C. II, S. 6, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1987, s. 33-34.

muavinliğini yapmıştır.[56] İstanbul Belediyesi'nde Fen Heyeti Üyesi olarak görev almıştır. Hangi yapılarda görev aldığı tam olarak bilinmeyen Mimar Yervant Terziyan'ın Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini yansıtan Kadıköy Şehremaneti Binası ile Fatih Şehremaneti Binası'nı inşa ettiği ifade edilmektedir.[57]

[56]Hikmet Koyunoğlu, "70 Sene Evvel Mimari Öğrenimi", **Mimarlık**, S. CLXIII, y.y., 1981, s. 3.
[57]Elif Genç, "**1900-1930 Yılları Arası Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul Yapılarında Cephe Bezemeleri**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA YAPILAN RESTORASYON VE KORUMA UYGULAMALARI (KATALOG)

Tespitlerin ana konusunu oluşturan bu bölümde 19. yüzyıl son çeyreğinden Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreç içerisinde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtacak biçimde onarım geçiren yapılar alfabetik sırada işlenmiştir.

3.1. Abdullah Ağa Çeşmesi (Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi)

İlk inşa tarihi bilinmeyen ancak Babüssaade Ağası Abdullah Ağa'nın ihsanıyla yapıldığı bilinen çeşme Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan'ın girişimleriyle tamir ettirilmiştir. Tamir çalışmaları çeşmenin üzerin de yer alan kitabeye göre 1841-1842 yıllarında gerçekleşmiştir.[1]

Sivri kemerli görüntüsüyle klasik bir görünüm sergileyen çeşmenin söz konusu tarihte nasıl bir onarım geçirdiği bilinmemektedir. Hayır ve hasenata düşkün olan Bezmialem Valide Sultan İstanbul'un çeşitli bölgelerinde inşa ettirdiği yapılarla ön plana çıkan bir valide sultandır.[2] Valide sultanın İstanbul'da inşa ettirdiği diğer çeşmeler inşa edildikleri dönemin mimari üslupları olan Barok ve Ampir gibi Batılı tarzda görünüm sergilemektedir. Ancak Abdullah Ağa Çeşmesi klasik bir görünüme sahiptir. Bezmialem Valide Sultan'ın ihsanıyla yapılan onarımları aktaran bir kitabe yerleştirildiğine göre bu onarım faaliyetleri küçük müdahaleler olmasa gerekir. Valide sultanın diğer çeşmelerinden üslup farklılığı göz önünde bulundurulursa çeşmenin aslına uygun bir şekilde onarıldığı ya da günümüze ulaşan biçimi sonraki yıllarda gerçekleştirilen bir onarıma ait olduğu muhtemeldir.

[1]İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, C. I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, s. 260.
[2]İbrahim Pazan, **Padişah Anneleri Eserleriyle Valide Sultanlar**, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2013, s. 129-133.

R. 1: Abdullah Ağa Çeşmesi.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşmenin cephesinde yer alan ikinci onarım kitabesi H. 1325 (M. 1907-1908) yılına aittir. Söz konusu tarihler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının etkili olduğu yıllara tekabül etmektedir. Kitabede şu ifadelere yer verilmiştir:

"Merhume saraylı Serfirû Hanıma

Vesile-i rahmet olmak için ihya eyledi 7 Zilkade 1325"

R. 2: Abdullah Ağa Çeşmesi'nin 1907-1908 tarihli onarım kitabesi.

Çeşmenin cephesinde yer alan sivri kemerli nişin içinde mermer malzemeden yapılmış bir ayna taşı yer almaktadır. Dikine dikdörtgen formlu ayna taşının üst bölümü maşrapa boşluğu kırık kemerli bir düzenlemeli nişten meydana gelmiştir. Nişin üst tarafında mermerin devam etmesi gereken bölüm yarım bırakılmış ve taşın kenarlarına silme çizgileri eklenerek ayna taşı tamamlanmıştır. Nişin altındaki bölümde ise silmeli çerçeveler ile sınırlandırılmış yine kırık kemerli bir forma sahip düzenleme bulunmaktadır. Düzenlemedeki kemer formu rumi, kıvrık dal ve en tepede palmet motifinden oluşturulmuştur. Kemer formunun her iki yanından çıkan lale motifi kemerin tepesindeki palmet motifine doğru eğilmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu düzenlemenin 1907-1908 yılında gerçekleştirilen onarımlar sırasında eklendiğini ya da yenilendiğini muhtemeldir.

R. 3: Abdullah Ağa Çeşmesi'nin ayna taşı.

3.2. Abdülmecid Efendi Köşkü

Üsküdar'da bulunan Abdülmecid Efendi Köşkü geleneksel Türk ev mimarisi açısından önemli bir yere sahiptir. Köşkten günümüze sadece selamlık bölümü ulaşabilmiştir. Köşkün inşa süreci hakkında araştırmacılar arasında fikir birliği yoktur. İbrahim Hakkı Konyalı köşkün Abdülmecid Efendi'nin şehzadeliği zamanında kendi adına inşa ettirdiğini belirtmektedir.[3] Ayten Serhatoğlu ise Mısır Hıdivi İsmail Paşa tarafından inşa ettirilen köşk paşanın ölümünden sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından satın alınarak Şehzade Abdülmecid Efendi'ye hediye edilmiştir.[4] Köşkün İsmail Paşa tarafından yaptırıldığı ve yapım tarihinin İsmail Paşa'nın İstanbul'a dönüş tarihi ile 1895 yılındaki ölüm tarihi arasında olabileceği de söylenmektedir.[5] Afife Batur, köşkün arazisi aslında Hıdiv İsmail Paşa'nın mülkiyetindeyken oğlu İbrahim Paşa Osmanlı sarayına damat olunca araziyi ve yapılacak köşkün projesini beğenen Abdülmecid Efendi'ye jest yapmak istediğini ve araziyi devrettiğini söylemektedir. Bunun üzerine 1895 yılında Sultan II. Abdülhamid araziyi satın alarak Abdülmecid Efendi'ye tahsis ettirmiştir. [6] Köşkün Vallauri tarafından inşa edildiği Metin Sözen tarafından ileri sürülmektedir.[7] Aynı mimarın adını veren Afife Batur yapının inşa tarihi olarak 1901 yılını ifade etmektedir.[8] 20. yüzyılın başında Alexandre Vallauri tarafından inşa edildiği kabul edilen köşk kagir bodrum üzerinde yükselen iki katlı ahşap bir yapıdır. Köşk, orta sofalı planıyla geleneksel Türk ev mimarisinde yaygın kullanılan plan düzlemini yansıtmaktadır. Yapıda görülen kalem işi uygulamalarındaki kompozisyon seçimi Oryantalist Üslup özelliklerini yansıtmaktadır.[9]

---

[3]İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, C. II, İstanbul, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1977, s. 229.
[4]Taha Toros, "Yapı Kredi Bankası'nın Bağlarbaşı'ndaki Mecit Efendi Köşkü", **Sanat Dünyamız**, S. III, y.y., 1984, s. 3.
[5]Ayten Serhatoğlu, "**Bağlarbaşı Abdülmecid Efendi Köşkü**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1987, s. 37.
[6]Afife Batur, "Abdülmecid Efendi Köşkü," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 51.
[7]Hakan Arlı, "**Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1989, s. 42.
[8]Afife Batur, **a.g.e.**, s. 51.
[9]Oryantalist Üslup Ulusal Mimarlık Dönemi'ni hazırlayan önemli faktörlerden biridir. Köşkü Oryantalist Üslup özelliklerini yansıtan kalem işi uygulamaları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Rümeysa Memiş, "**Osmanlı Oryantalizminden Bir Örnek: Bağlarbaşı Abdülmecid Efendi Köşkü Kalemişi Süslemeler"i**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2021.

R. 4: Abdülmecid Efendi Köşkü.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Köşkün bu çalışmayı ilgilendiren bölümleri çini süslemeleridir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan çiniler Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapılmış olup 1912-1913 yıllarında Şehzade Abdülmecid'in ihsanıyla gerçekleştirilen onarım sırasında yapıya eklenmiştir.[10] Köşkün çinileri üç farklı alanda karşımıza çıkmaktadır. Bu kategoriler; iç mekân, dış mekân ve zemin çinileridir. Zemin çinileri için Sinan Genim, yapıdaki orijinal ahşap döşemelerin üzerine çini kaplama yapıldığını ve bunun kot farkı oluşturduğunu ifade etmektedir.[11]

Söz konusu çiniler esin repertuarından çeşitli yapılardan örnekler vardır. Rüstem Paşa Camii, Eminönü Yeni Cami ve Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nde görülen çini kompozisyonları tekrar edilerek Abdülmecid Efendi Köşkü'nün sıraltı tekniğinde yapılmış çinilerinde kullanılmıştır.[12]

[10]Hakan Arlı, **a.g.e.**, s. 42
[11]Sinan Genim, "Abdülmecid Efendi Köşkü", **Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi**, Der. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 125-137.
[12]Latife Aktan, "Abdülmecid Efendi, Köşkü, Çinileri", **Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler**, C. I, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007, s. 413.

Köşkün çinilerinde turkuaz, lacivert, kırmızı, yeşil, sarı, turuncu, mor, mavi, açık kahverengi, siyah ve beyaz renkli, lale, karanfil, zambak, yıldız çiçeği gibi doğadan örneklerin yanı sıra hatai grubu olarak da bilinen penç, gonca, hatai ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Ruminin farklı versiyonları ve geometrik geçmeler, kandil, arma gibi motiflerle oluşturulan kompozisyonlar köşkün çini alanındaki zenginliğini arttırmaktadır. Köşkün iç mekânında kullanılan çiniler kare, üçgen, altıgen, dikdörtgen formlara sahiptir. Yer ve duvar dışında yüzey kaplaması çiniler çeşme ve şöminelerde de kullanılmıştır.[13]

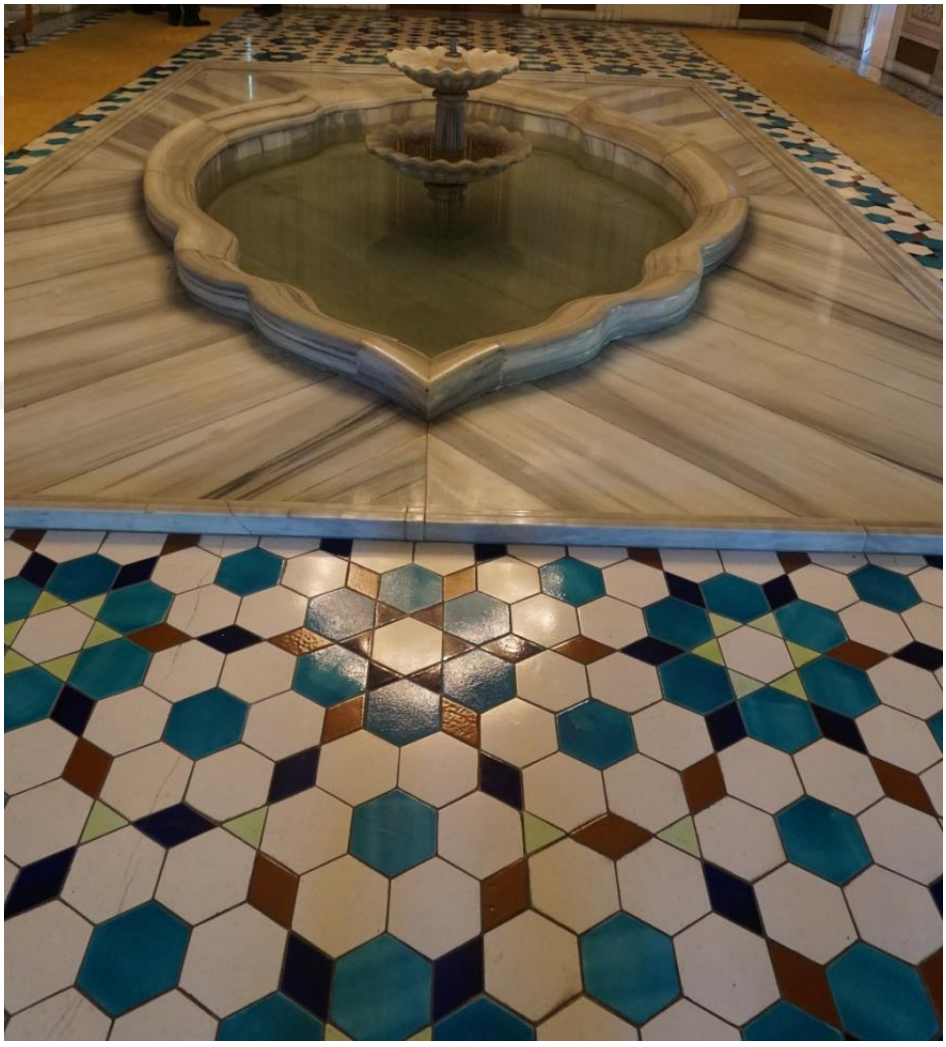
Çini süsleme programı özenle seçilmiştir. Yapının iç mekânında önemli bir yere sahip olan çini işçiliği dış cephede sadece bahçe duvarında yer alan kapının üzerinde yuvarlak basık kemer ile düz atkı arasında kalan alınlıkta yazı panosu olarak karşımıza çıkmaktadır. Panoda her iki beyaz kıvrık rumiler ve ortasında mavi çerçeveli beyaz yapraklı bitkisel motiflerle sonlanmaktadır. Orta bölümde yer alan yazı düz lacivert çiniler üzerine firuze renkli kıvrık dallar arasında beyaz renkli kufi yazı stiliyle "Allah'tan başka galip yoktur" anlamına gelen "La gâlibe illallah" ifadeleri yer almaktadır.

R. 5: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün avlu kapısı.

[13]**A.e.**, s. 415.

Köşkün zemin kat sofasında ve iki eyvanının zemin döşemeleri çini bezemelerle zenginleştirilmiştir. Sofanın zemini beyaz ve firuze altıgen, aralarında lacivert, sarı üçgen ve eşkenar dörtgen çinilerle kaplanmıştır. Burada merkezde yer alan dikdörtgen alan boş bırakılmıştır.[14] Sofadaki çini karolar bitkisel bir bordür ile çevrilmiştir. Sağda ve solda sütunlarla orta bölümden ayrılan eyvanlardan, soldakinde ince bir bordür zemini sınırlandırmaktadır. Bordürden sonra beyaz ve firuze altıgen karolarla zemin kaplanmıştır. Buradaki bordürlerde ise bitkisel motifler ön plana çıkmaktadır.

R. 6: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün zemin kat sofa döşeme çinileri.

[14]Vaktiyle burada yer alan fıskiyeli havuz daha sonraları yerinden sökülerek Said Halim Paşa Korusuna götürülmüştür. Sonradan buraya imitasyon bir havuz eklenmiştir. Bkz.: İbrahim Hakkı Konyalı, **a.g.e.**, s. 230.

Zemin katta selamlık kapsının karşısında yer alan çeşmeli odanın zemini ve beden duvarlarında yer alan pencere ile kapı araları çiniyle kaplanmıştır. Kırmızı, beyaz ve mavi renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı çinilerde şemse ve rumi gibi klasik desenlerden oluşan bitkisel kompozisyonlar kullanılmıştır. Duvar köşesinde yer alan şemse kompozisyonunda içi geometrik motiflerle bezenmiş irili ufaklı şemse motifleri görülmektedir. Yan taraftaki kompozisyonda ise kıvrık dal motifinin esas alındığı bitkisel desenlerden meydana gelmiş bir düzenleme vardır.

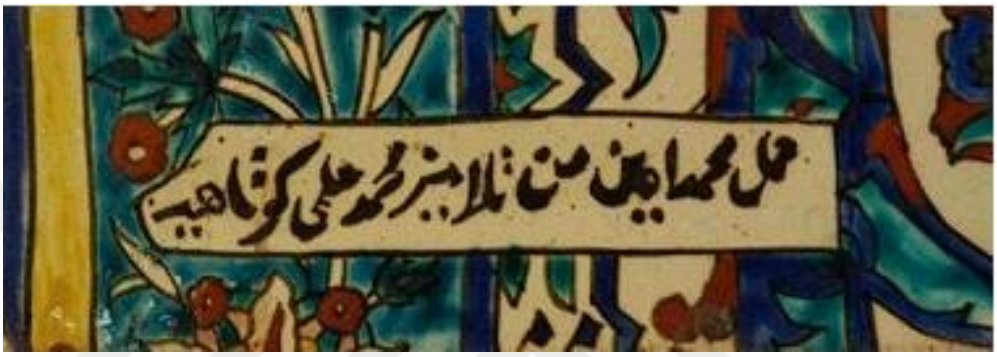

R. 7: Abdülmecid Efendi Köşkü çeşmeli odanın beden duvarı çinileri.

Kompozisyonun bahçeye çıkılan kapı tarafındaki bordüründe, küçük bir kartuş içinde Kütahyalı Mehmed Emin Usta'nın imzası görülmektedir. Söz konusu imza şu şekildedir:

"Amel-i Mehmed Emin min telamiz-i Mehmed Hilmi Kütahya A.M."

Bu imzanının Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapıda kullanılan ilk imza olduğu ifade edilmektedir.[15]

R. 8: Abdülmecid Efendi Köşkü usta imzası.

Aynı odanın sağ köşesinde mermer bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin mermerden yapılmış aynalık bölümündeki kıvrımlı düzenlemeler, üzerinde yer alan çiçek buketi tasarımı ve dilimli su çanağı Barok Üslup anlayışını yansıtmaktadır. Çeşmenin başka yerden bu yapıya taşındığı düşünülebilir. Çeşmenin arkasında yer alan çini kompozisyonlar ise onarım sırasında Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından eklenmiştir.

[15]Detaylı bilgi için Bkz.: Hakan Arlı, **a.g.e**., s. 44.

R. 9: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesi.

Çini tepeliğin merkezinde içi lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dallarla zenginleştirilmiş büyük bir palmet motifi bulunmaktadır. Tepeliğin köşebentlerinde firuze zemin üzerine benzer motifler tekrar edilmiştir. Tepeliğin altında beyaz zemin üzerine lacivert renkte celi sülüs harflerle yazılmış ayet[16] kitabesi yer almaktadır.

[16]Kur'an-ı Kerim, Enbiya Suresi 30. Ayet.

R. 10: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesindeki ayet kitabesi.

Ayet kitabesinin altında görülen yatay dikdörtgen bölüm firuze zemin üzerine beyaz harflerle yazılan H. 1331 (M. 1912-1913) tarihli imza kitabesidir. Söz konusu kitabede;

"Mehmed Emin min telâmiz-i Mehmed Hilmi Kütahya 1331" ifadeleri yazılıdır.

R. 11: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesindeki usta imzası.

Kitabenin her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş klasik bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir. Kompozisyonlar en dıştan benzer motiflere sahip bordürlerle sınırlandırılmıştır.

Usta imzasının altında Sultan V. Mehmed Reşad'ın tuğrası ve devlet arması bulunmaktadır. Işınsal bir düzenleme sergileyen yuvarlak bir alan içinde sınırlandırılan tuğranın altında firuze zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış "Padişahım çok yaşa" ifadelerine yer verilmiştir. Tuğranın altında yer alan devlet

arması Osmanlıcılık fikrini belirgin bir şekilde göstermesi açısından önemli bir detaydır.

R. 12: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün çinili çeşmesindeki tuğra ve devlet arması.

Tuğra ve devlet armasının bulunduğu alan kırık kemerli bir tasarımla sınırlandırılmıştır. Kemerin köşebentleri firuze zemin üzerine yapılmış rumi, kıvrık dal, penç gibi motiflerle zenginleştirilmiştir.

Kapının solunda bulunan ocak da tamamen çinilerle kaplanmıştır. Ocağın biçimi ve çinileri motif ve düzeni Eminönü Yeni Cami'nin hünkâr kasrı bölümünde yer alan ocağı hatırlatmaktadır. Ocağın çinilerindeki kalite farkından dolayı yapının ilk inşa edildiği dönemde yapılmadığı, bir başka yapıdan buraya getirildiği iddia edilmektedir.[17] Klasik çini tasarımı ve motif seçiminin görüldüğü ocağın sonradan buraya getirilmesini Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı içinde olduğunu kabul edilebilir.

[17]Hakan Arlı, **a.g.e**., s. 45.

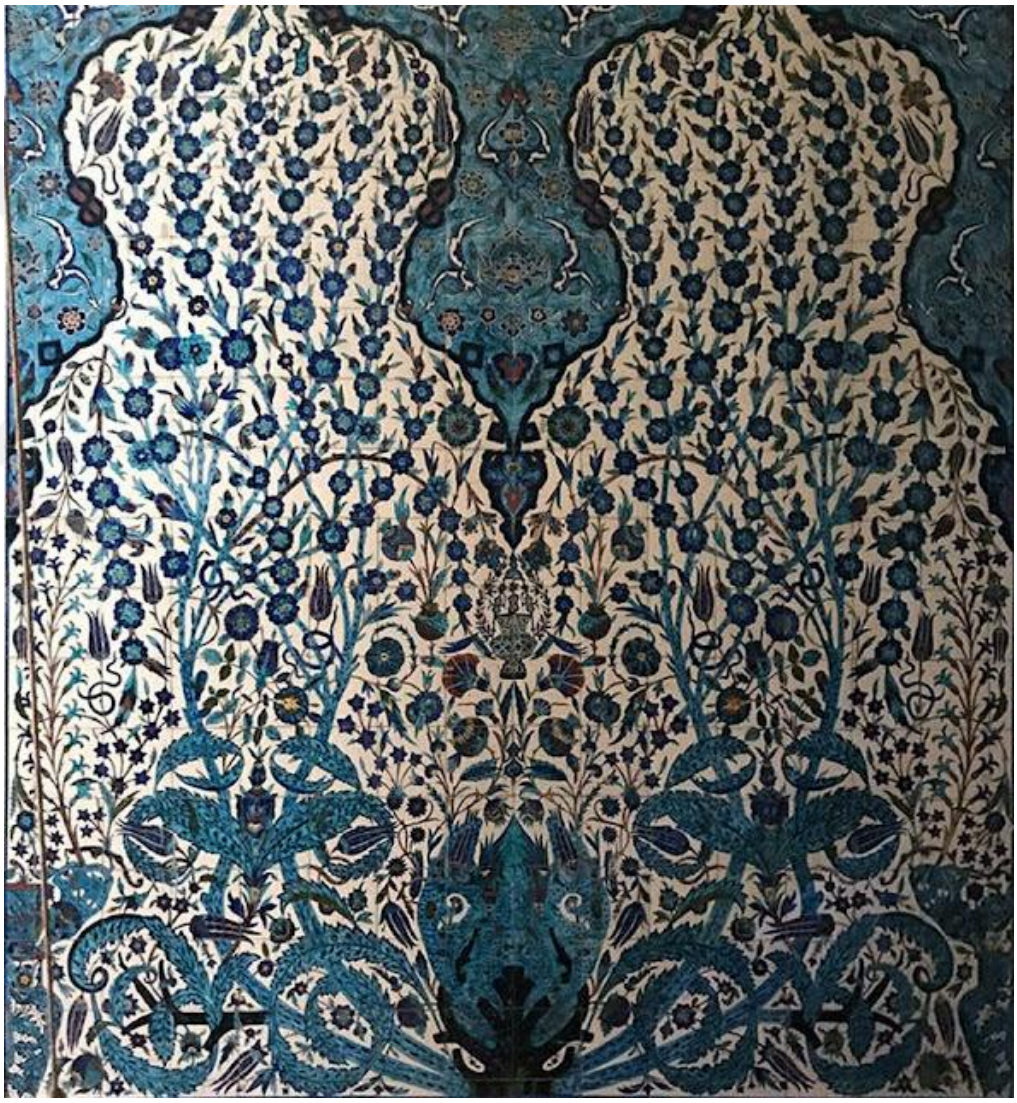

R. 13: Abdülmecid Efendi Köşkü çinili ocak.

R. 14: Eminönü Yeni Cami'nin hünkâr kasrındaki çinili ocak.

Üst kat güneydoğuda yer alan odanın duvarları tamamen çinilerle kaplanmıştır. İki bölümden oluşan odanın birinci bölümünde Rüstem Paşa Camii'nin son cemaat yeri duvarlarında görülen kompozisyon uygulanmıştır. Uygulama aşamasında renk skalası açısından soğuk renkler tercih edilmiştir. Kompozisyon beyaz zemin üzerine lacivert, firuze renklerin kullanıldığı bahar açmış ağaç motiflerinden oluşmaktadır. Panonun alt köşelerinde iki yarım vazo yer almaktadır. Kompozisyonda Rüstem Paşa Camii'nde görülen lale, sümbül, karanfil gibi naturalist çiçek motifleri kullanılmıştır.

R. 15: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst katında yer alan çini pano.

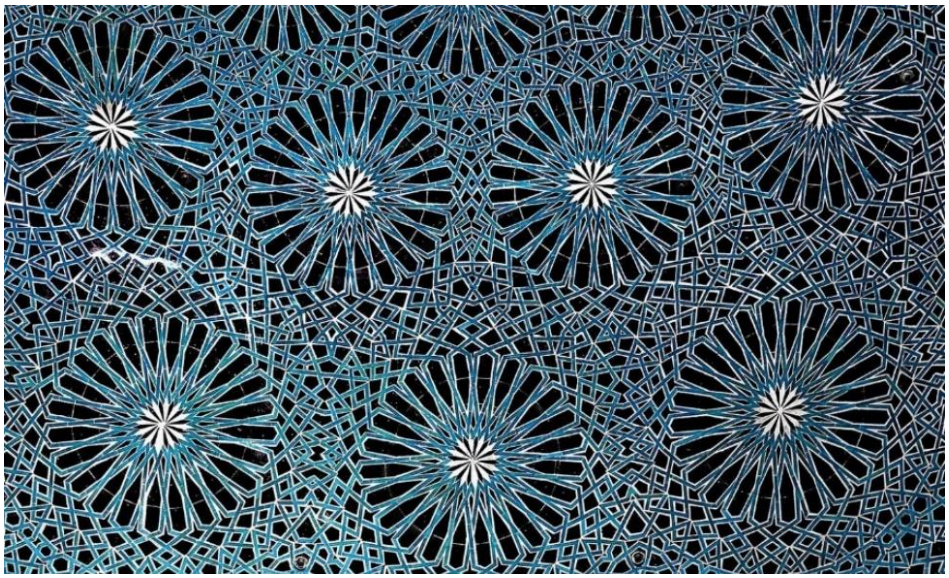
R. 16: Rüstem Paşa Camii'nin son cemaat duvarında yer alan çini pano.

Odanın ikinci bölümünde pencerelerin sağında ve solunda yer alan dikdörtgen panolar ilk bölümdeki kompozisyonlar ile benzerlik göstermektedir. Üç sıra bordürle çevrilen panonun Eminönü Yeni Cami Hünkâr Mahfilinde ve Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nde görülen kompozisyonlarla benzerlik göstermektedir. Odanın diğer duvarlarında bitkisel ve geometrik motiflerin bir arada kullanıldığı birbirlerine benzeyen sekiz adet pano kullanılmıştır. Söz konusu panolarda bitkisel bezemelerin arasındaki geometrik motifler Konya Karatay Medresesi'nde görülen kubbe içi çini bezemelerinden örnek alınmıştır.[18]

[18]**A.e.**, s. 48.

R. 17: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst katında yer alan çini pano.

R. 18: Konya Karatay Medresesi'nin kubbesinden çini detay

Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta'nın üçüncü imza kitabesi güneydoğu köşede yer alan panonun altındadır. Söz konusu kitabede;

"Amel-i Mehmed Emin min telâmiz-i Mehmed Hilmi Kütahya 1331" ifadeleri yer almaktadır.[19]

Bu katta çini işçiliğinin görüldüğü bir diğer birim ise ön cepheye bakan balkonun zeminidir. Zeminin iki yanı zincirek ortası şakayık motiflerinden oluşan bordürle çevrilmiştir. Orta bölüme ise geometrik motiflerin ve rozet motiflerinin yer aldığı bir düzene sahiptir.

R. 19: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst kat ön cephe balkonu zemin çinileri.

Aynı katta bulunan arka balkonun zemini de çiniyle kaplanmıştır. Zeminin orta bölümünde salbekli şemse motifi yer almaktadır. Şemsenin iç yüzeyi geometrik motiflerle düzenlenmiştir.

[19]Abdülmecid Efendi Kasrı," **İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, haz. Recep Ekicigil, C. I, İstanbul, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1982, s. 201-203. Türkiye'de 2020 yılının mart ayında başlayan pandemiden dolayı ziyaret günleri sınırlandırılan köşk günümüzde kalıcı olarak kapatılmıştır. Bu nedenle transkripsiyonunu verilen kitabenin fotoğrafı çekilememiştir.

R. 20: Abdülmecid Efendi Köşkü'nün üst kat arka balkonu zemin çinileri

Şemse motifini oluşturan çiniler Konya Karatay Medresesi kubbesinden esinlenerek yapılmıştır. Bu benzerlik bordürde yer alan Mehmed Emin Usta'nın dördüncü imzasında belirtilmiştir. Söz konusu imzada;

"Mamulat-ı Kütahya Emin Asar-ı Konya Selçukî" ifadeleri yer almaktadır.[20]

[20]Hakan Arlı, **a.g.e**., s. 49.

R. 21: Abdülmecid Efendi Köşkü usta imzası.

Abdülmecid Efendi Köşkü ve çinileriyle ilgili sempozyumda tebliğ veren Latife Aktan metninde Şerare Yetkin'in ifadelerine değinmiştir. Şerare Yetkin, köşkün klasik motiflerden oluşan çinileri için Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının hâkim olduğunu ifade etmektedir. [21] Köşkte yer alan çiniler, İznik üretimiyle yoğunluk kazanan klasik dönemin en hâkim görünümlerinden uzaklaşmıştır. Özellikle erken döneme ait renkli sır tekniğinin renk skalasına yaklaşılmıştır. Sarı ve turuncu renk klasik dönemde çok rastlamasak da klasik öncesi ve erken Osmanlı mimarisinde sık tercih edilmiştir. Kütahyalı Hafız Mehmed Usta köşk için Selçuklu motiflerinin yanı sıra daha çok klasik döneme ait kompozisyonları erken Osmanlı dönemi renkleriyle uygulamıştır.

[21]Latife Aktan, **a.g.e.**, s. 423.

3.3. Abdüsselam Camii

16. yüzyıl başdeftarlarından Abdüsselam tarafından yaptırılan cami Halıcıoğlu'nda bulunmaktadır. Hangi senelerde kesin olarak yaptırıldığı bilinmeyen caminin banisi 1524 yılında vefat etmiştir. Baninin ölüm tarihinden dolayı 1524 yılından önce inşa edilmiş olmalıdır.[22] Tekkelerin kapatılmasına kadar tekke olarak da kullanılmıştır. Plan açısından günümüzde kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ile dikdörtgen planlı bir son cemaat yerinden oluşmaktadır.[23]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin ön cephesinde pencere ile kapı arasında yer alan kitabede çift tarihli bir onarım kitabesi vardır. H. 1339 (M. 1921-1923) tarihli söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"Abdüsselam Cami'i şerifi ban-i saniyesi

Müteveffiyye-i Şerife Nur Hanım Sene 1339 fi 15 Temmuz, Sene 1341 fi Zilhicce"

R. 22: Abdüsselam Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabeden de anlaşılacağı üzere cami Şerife Nur Hanım'ın ihsanıyla 1921-1923 yılları arasında büyük bir değişiklik yaşamıştır. Zira kitabede Şerife Nur Hanım için ikinci bani ifadeleri kullanılmıştır. Söz konusu yıllar arasında caminin yıkılıp yeniden

[22]Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 18.
[23]Mehmet Baha Tanman, "Abdüsselam Camii ve Tekkesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 55.

yapılmadığı yani günümüze ulaşan eserin bir rekonstrüksiyon çalışması olmadığı düşünülebilir. Zira Baha Tanman yapının beden duvarlarında yer alan ilk sıra dikdörtgen çerçeveli pencerelerin, pencerelerdeki baklava taksimatlı demirden yapılmış parmaklıkların ve caminin ön cephesinin köşelerinde ve giriş yanlarında yer alan Ampir Üslubu'ndaki pilastırların 1921-1923 onarımı öncesine ait olabileceğini ifade etmektedir.[24] 1921-1923 yılları arasında gerçekleştirilen müdahaleler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

Eğimli bir arazide bulunan caminin ön cephesinin merkezine yerleştirilen kapı sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Sivri kemerin formunda üzengi taşlarının dışa doğru çıkıntı yapmasından dolayı kemerin onarım sırasında duvara ilave edildiği varsayılabilir.

R. 23: Abdüsselam Camii'nin kapı kemeri.

Kemerin üzerinde sivri kemer formunda bir silme yerleştirilmiştir. Kapının her iki yanında yer alan dikdörtgen çerçeveli pencerelerin üzerinde küçük ölçekli sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Buradaki sivri kemerli pencere formunun üzerinde de sivri kemer formunda silmeler vardır. Harimi örten ahşap tavanın düz saçakları dönem anlayışına uygun biçimdedir.

[24]Mehmet Baha Tanman, **a.g.e.**, s. 55.

R. 24: Abdüsselam Camii'nin ön cephesi.

Caminin hariminde ve son cemaat alanında yer alan pencere düzenlemeleri ön cephedeki düzenlemelerle aynıdır. İkili pencere sisteminde alt kat pencereleri dikdörtgen çerçevelidir. Üst kat pencereleri ise küçük sivri kemerli bir tasarıma sahiptir. Harimin kuzeyinde yer alan ahşap mahfil muhtemelen 1921-1923 onarımlarında eklenmiş ya da yenilenmiştir. Mahfile son cemaat yerinde bulunan ahşap basamaklardan çıkılmaktadır. Mahfilin harime bakan cephesindeki korkuluk da ahşaptır. Korkuluğun mihrap eksenine denk gelen bölümü üç köşeli bir şekilde çıkıntı yapmıştır. Mihraba kıble ekseni üzerinde bu çıkıntı sembolik mihrap olarak kabul edilebilir.

R. 25: Abdüsselam Camii'nin ahşap mahfili.

3.4. Ağa Hamamı (Beyoğlu)

Mimar Sinan'ın Başmimarlık döneminde, 1562 senesinde Kapıağası Yakub Ağa'nın ihsanıyla Kadıköy Fenerbahçe'de yaptırdığı fenere gelir sağlaması için inşa ettirilmiştir.[25] Geleneksel Osmanlı hamam plan tipini yansıtan Ağa Hamamı'nın ılıklık ve sıcak bölümleri kubbeyle örtülmüştür. Haçvari planlı sıcaklık bölümünün merkezinde sekizgen göbek taşı yer almaktadır. Köşelerde ise halvet birimler vardır.[26]

R. 26: Ağa Hamamı'nın ılıklık ve sıcaklık birimlerini örten kubbeler.

[25]Mehmet Nermi Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, Turing Yayınları, 1995, s. 15.
[26]Ebru Karakaya, "Hamamlar", **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, C. I, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 2004, s. 249.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Hamamın soğukluk bölümü tamamen yenilenmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu bölümün ne zaman yenilenmediği bilinmemektedir.[27] Muhtemelen 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yenilenmiştir.

R. 27: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi ön cephesi.

Bodrum kat üstü üç katlı olan soğukluk bölümünün cephesi klasik dönemlerde inşa edilen hamam mimarisinin genel görünümünden uzak olmakla birlikte bir sivil mimarlık örneğini hatırlatmaktadır.

Yapının ön cephesi kademeli bir düzene halindedir. Cephenin merkezinde iki katlı bir çıkmaya sahip tasarım uygulanmıştır. Çıkmanın köşe kenarları oldukça ince forma sahip sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmalar yapının yan cephe geçişinde de uygulanmıştır. Yapının ikinci ve üçüncü katında yer alan pencereler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan sivri kemerli açıklıklardan oluşmaktadır.

[27]Orhan Yılmazkaya, **Türk Hamamı İstanbul Hamamları Rehberi**, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2002, s. 116.

Pencerelerin ahşap pervazları ve kanatlarının aslına uygun bir şekilde onarıldığı gözlemlenmektedir. İkinci ve üçüncü kat pencerelerinin altlarına kare bir form içinde çok kollu yıldızlar yerleştirilmiştir. Selçuklu Çağı mimari süslemelerinde çok sık tercih edilen bu form Ulusal Mimarlık Dönemi'nde yeniden mimaride kullanma alanı bulmuştur. Çok kollu yıldızların ortasında iç içe geçmiş bitkisel motifler görülmektedir. Giriş kat ile ikinci kat arasında kademeli silmeler uygulanmıştır.

R. 28: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi ön cephesi.

Yapının ilk katında farklı genişliklere sahip yuvarlak kemerli dükkanlar yer almaktadır. Giriş katın ortasına yuvarlak kemerli kapı açıklığı yerleştirilmiştir. Kapı sağ taraftan mukarnas dolgulara sahip bir başlıkla sınırlandırılmışken sol tarafta Barok etkiyi gösteren akantus yapraklı bir başlık yer almaktadır.

R. 29: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi giriş katı.

Yapının yan cephesi de ön cephesiyle uyum içindedir. Sol cephenin bir bölümü ön cephedeki çıkma ile uyumludur. Zira bu bölümdeki sivri kemerli pencerelerin altında kare formlar görülmekle birlikte çıkmadaki kat geçişlerinde silme yer almamaktadır. Cephenin diğer bölümünde yer alan iki katlı çıkmanın kat geçişlerinde ise kademeli silmeler görülmektedir. Çıkmanın alt katında yer alan sivri kemerli pencerelerinin altında ise kare formlar yoktur. Çıkmanın ikinci katı ise brandalarla kapatılmıştır. Çıkma arasında kalan pencereler de daha geniş sivri kemerli açıklıklara sahiptir. Cephe ikinci çıkmadan sonra bir pencere açıklığı kadar devam etmektedir. Yapının üstü tek bir kubbeyle örtülüdür. Dışarıdan görülmeyen bu kubbe içeriden görülmektedir. Kubbe Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan düz saçaklarla tamamlanmıştır.

R. 30: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi yan cephesi.

Soğukluk bölümünün içinde, merkezde dört adet silindirik gövdeli sütundan meydana gelen kare bir alan vardır. Bu alanın merkezinde mermerden yapılmış selsebil yerleştirilmiştir. Havuzu çokgen olan selsebilin çanakları aşağıdan yukarıya doğru küçülmektedir. Günümüzde orijinal işlevini devam ettiren bölümün alt kat sağ tarafı ile üst kat bölümleri müşteriler için ayrılmıştır. Üst katlarda yer alan korkuluklar sonradan ilave edilmiştir.

R. 31: Ağa Hamamı'nın soğukluk birimi (içerden).

3.5. Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi

İstinye'de bulunan çeşmenin ilk inşası Kanuni Sultan Süleyman devrinin kürkçübaşılarından Ahmed Şemseddin Efendi'nin ihsanıyla gerçekleşmiştir. Meydan çeşmesi formunda inşa edilen yapı dört cephelidir. Çeşmenin cepheleri yuvarlak kemerli nişlerle şekillenmiştir. Çeşmenin bugünkü üst örtüsü betorname malzemeden yapılmış olup, Cumhuriyet dönemine aittir.[28]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşme H. 1341 (M. 1921-1922) yılında ve M. 1926 tarihinde onarım geçirmiştir. Onarımlar sırasında çeşmenin üst örtüsü Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir çatıyla örtülmüş; ancak bu çatı günümüze ulaşamamıştır.

R. 32: Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi.

Yakın zamana ait bir fotoğrafta günümüzde çeşme saçağında yer alan kalem işi uygulamaları görülmemektedir. Son onarımlarda eklenen kalem işi uygulamaları klasik şemse motiflerinden oluşmaktadır.

[28]Alin Talasoğlu, "**İstanbul'un Meydan Çeşmeleri**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 55-56.

R. 33: Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'nin 1980'lerdeki görünümü.[29]

H. 1341 (M. 1921-1922) tarihli yatay dikdörtgen formlu onarım kitabesinde;

"Bu def'a

Ashab-ı hayırlar tarafından tecdiden inşa olunmuşdur

Taşçı Emin 1341 Nûn (Ramazan)" ifadeleri yer almaktadır.

Kitabe panosunda yazının iki yanında simetrik düzende yapılmış altın yaldızlı bezemeler vardır. Bezemelerde rumi, palmet ve kıvrık dal gibi motifler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

R. 34: Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

[29]http://www.suvakfi.org.tr/cesme/ahmed-semseddin-efendi-cesmesi-h-1181-m-1767/1660/, Erişim tarihi: 5 Eylül 2020.

3.6. Arap Camii

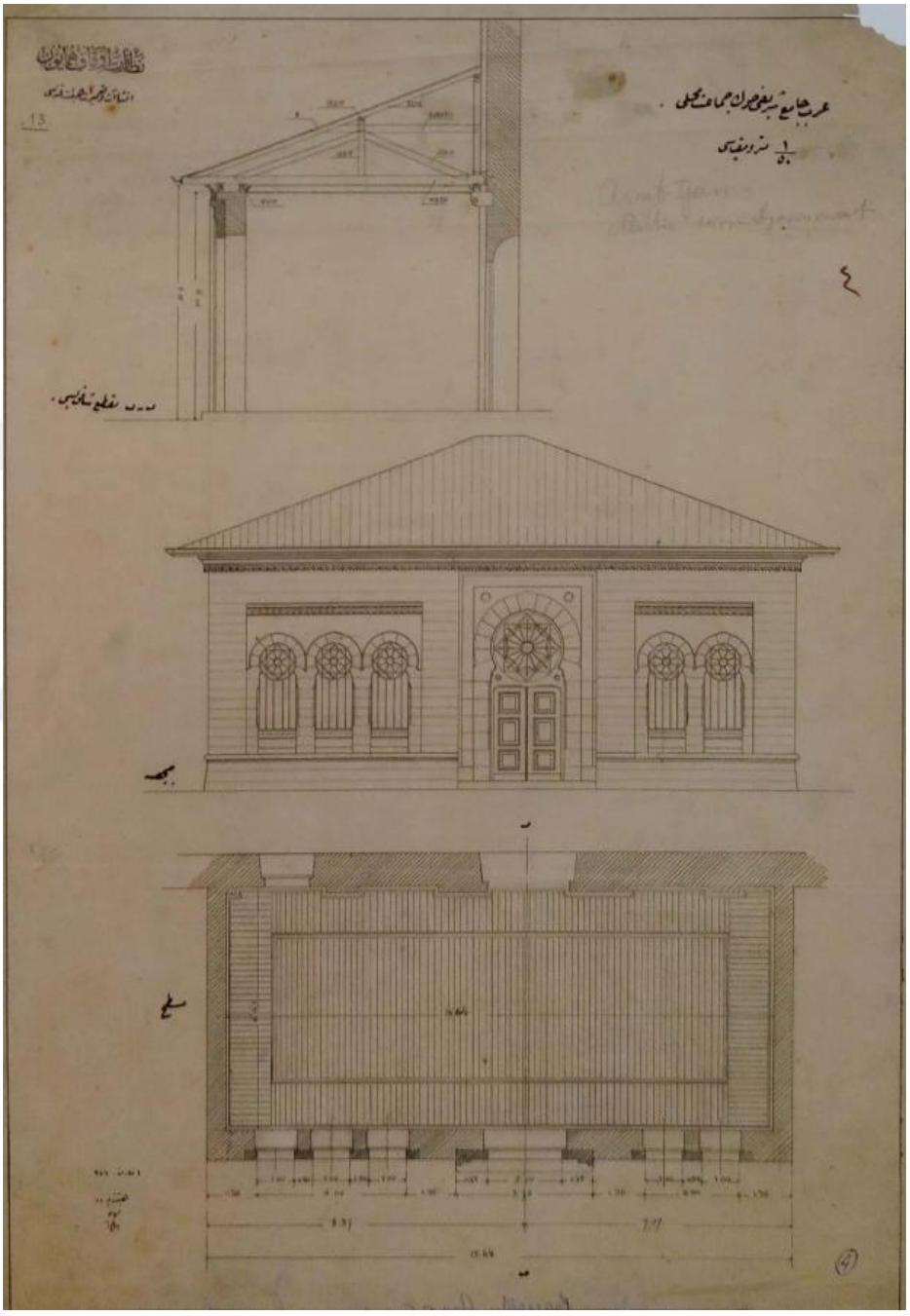
Galata'da yer almaktadır. Hakkında rivayetlerin yoğun olduğu Arap Camii'nin ilk inşası İstanbul'un Latin işgali dönemine dayanmaktadır. Latinlerin hüküm sürdüğü dönemde Katolikler tarafından Galata'da San Paolo adında bir kilise inşa edilmiştir. Yapı, 15. yüzyıl başlarında San Paolo Kilisesi Dominiken tarikatı mensuplarınca büyük bir manastıra çevrilmiştir. Bu dönüşüm aşamasında San Paolo ve San Domenico adında yeni bir kilise inşa edilmiştir. 29 Mayıs 1453 yılında İstanbul'da başlayan Osmanlı hakimiyetinden kısa bir süre sonra Galata ve çevresi de Osmanlıların hakimiyeti altına girmiş 1471 senesinde camiye çevrilmiştir.[30] Yatay dikdörtgen planıyla bazilikal bir düzenleme gösteren Arap Camii 1807 yılında çıkan bir yangın sırasında zarar görmüş ve Adile Sultan'ın ihsanıyla hemen onarılmıştır. Onarım sırasında meydana gelen bazı siyasi olaylardan ötürü çalışamalar sekteye uğrasa da onarım tamamlanmış ve divan katiplerinden Hacı Emin tarafından yapının tarihçesi bir manzume olarak mermere işlenerek duvara asılmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Arap Camii'nin bir diğer onarımı 20. yüzyıl başında gerçekleşmiştir. Bu onarım için 7.000 kuruşluk bir bütçe ayrılmıştır.[31] Balkan Harbi'nden önce Arap Camii tekrardan onarılmıştır. Üst örtüsü tamamen açılan caminin 1913-1919 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmaları Giritli Hasan Bey idaresinde gerçekleştirilmiştir. Restorasyon işleminde yapının çatısı kaldırılmış, avlu tarafındaki duvarı ileriye alınmış, çatı hizasında dolaşan pasalı ahşap saçak ve yeni bir son cemaat birimi eklenmiştir. Harimdeki ahşap dikmeler, mahfil bölümü ve harimi örten tavan yenilenmiştir.[32] Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu uygulamalar 1913-1919 yılları arasında Evkaf Nezareti'nde görevli olan Mimar Kemaleddin Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda Mimar Ali Talat Bey'in yardımcı olduğu bilinmektedir. Zira onarımlar için yapılan projelerde Mimar Ali Talat'ın da ismi

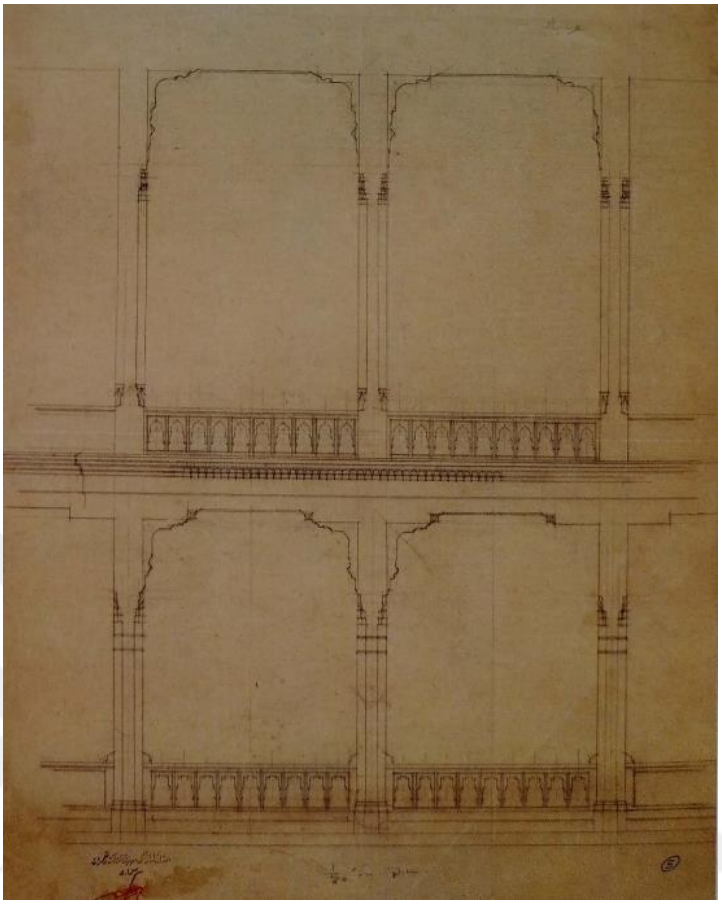
[30]Semavi Eyice, "Arap Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 326.
[31]Haluk Çetinkaya, "Dünü, Bugünü ve İçindeki Sanat Eserleriyle Arap Camii", **Arkeoloji ve Sanat**, S. CLIII, y.y., 2016, s. 203.
[32]Semavi Eyice, **a.g.e.**, s. 327.

geçmektedir. Bu projelerden bazıları 1913-1919 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında uygulanmıştır.[33]

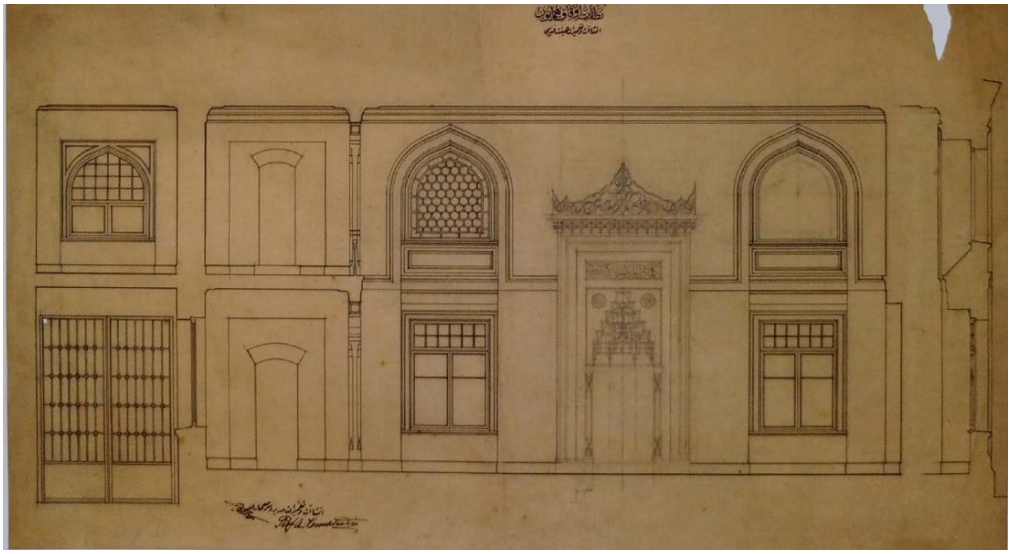

Ç. 1: Arap Camii son cemaat birimi çizimi.[34]

[33]Afife Batur, Gül Cephanecigil, **İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu**, Ankara, T.M.M.O.B. Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları, 2009, s.7-13.
[34]**A.e.**, s. 7.

Ç. 2: Arap Camii harimindeki ahşap taşıyıcıların çizimi.[35]

Ç. 3: Arap Camii mihrap cephesi çizimi.[36]

[35]**A.e.**, s. 10.
[36]**A.e.**, s. 11.

1913-1919 arasında gerçekleştirilen çalışmaların öncesine ait fotoğrafta günümüzde harimin merkezine yakın yerde bulunan müezzin mahfili görülmemektedir. İki katlı mahfili oluşturan ahşap direklerin başlıkları ve korkuluklar Batılılaşma dönemi etkisini yansıtmaktadır. Beden duvarlarında yer alan pencereler yuvarlak kemerli olup alt kat pencere kanatları görülmektedir. Harimi örten üst örtü ahşap tavan olup onarımlar sırasında eklenen alçıdan yapılmış mukarnas dolgulu frizler yerinde yoktur.

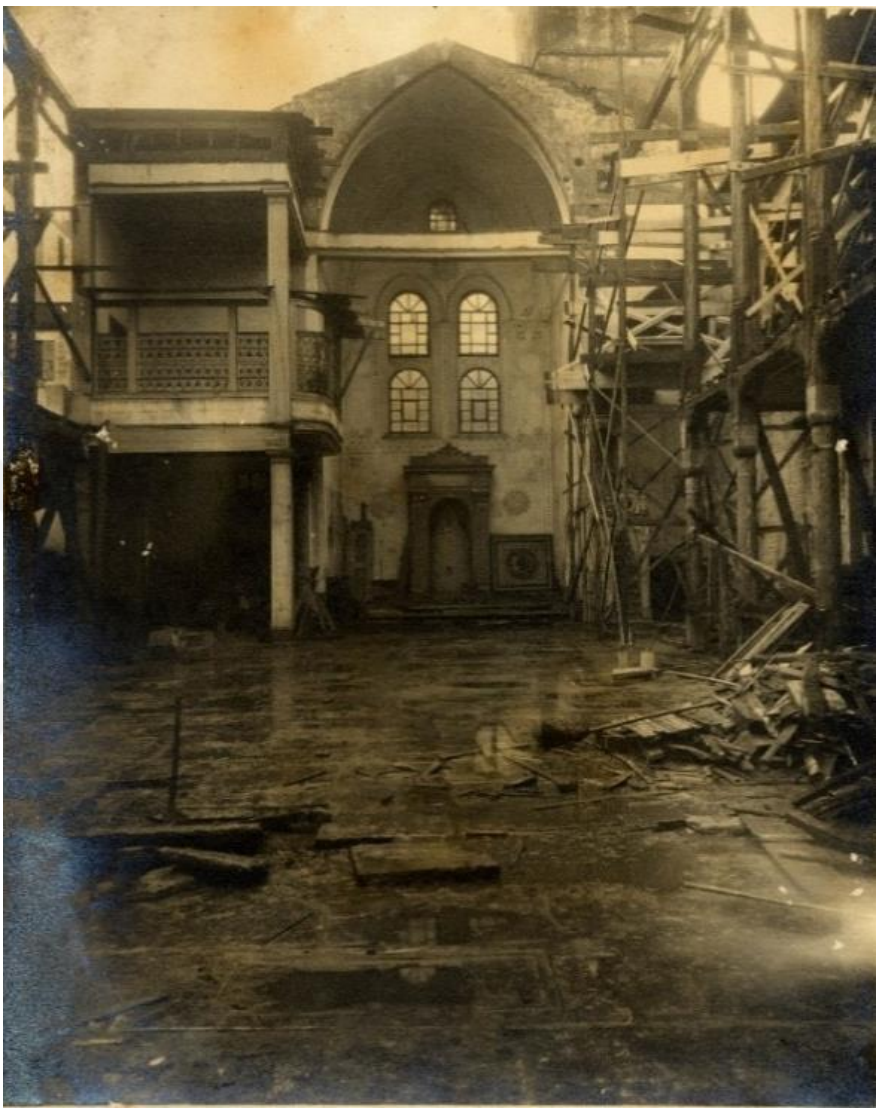

R. 35: Arap Camii hariminin 1890'larda görünümü.[37]

1913 yılında başlanan restorasyon çalışmaları sırasına ait bir fotoğrafta caminin çatısı tamamen kaldırılmıştır. Kıble cephesinde yer alan mihrap nişi net bir şekilde görülmektedir. Ampir tarzı yansıtan mihrapta perde motifi ile kandil motifinden oluşan kalem işi uygulamaları yer almaktadır. Doğuda yer alan ahşap hünkâr mahfilini taşıyan

[37]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-d11a3e4c-a466-4364-ac89-689e4774b53b, Erişim tarihi: 4 Ekim 2020.

ayaklardan biri ahşap olup mihraba doğru olan taraftaki taşıyıcılar ise yüksek kaideli mermer olarak görülmektedir.

R. 36: Arap Camii'nde 1913 yılında başlanan restorasyon çalışmaları.[38]

Restorasyon öncesi ve restorasyon sırasında çekilen fotoğraflardan takip edilebildiği kadarıyla harimde başta mihrap olmak üzere yukarıda değinilen mimari detaylar Adile Sultan'ın ihsanıyla yapılan onarıma ya da Sultan I. Mahmud'un validesi Saliha Sultan'ın ihsanıyla yapılan onarıma ait olmalıdır.[39]

[38]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.
[39]Semavi Eyice, **a.g.e.**, s. 3267.

1913-1919 yılları arasında Mimar Kemaleddin Bey'in kontrolünde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında yapılan ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan müdahaleler günümüzde yapı içinde takip edilebilmektedir.

R. 37: Arap Camii'nin günümüzdeki harimi.

Günümüzde Arap Camii'nin hariminde ilk göze çarpan bölüm merkeze yakın yerde bulunan ahşap müezzin mahfilidir. Mimar Kemaleddin Bey tarafından yapının ahşap tasarımına uygun bir şekilde yaptırılan müezzin mahfili sekiz ahşap direk üzerinde yükselmektedir.

R. 38: Arap Camii'nin günümüzde müezzin mahfili.

Müezzin mahfilini taşıyan ahşap direklerin başlıkları, aralarında yer alan kemerler, oniki basamakla çıkılan üst katın ahşap korkulukları, korkuluk babaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Alt kat taşıyıcıların yatay yüzeyinde görülen bitkisel motifli kompozisyon rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşmaktadır. Yapı içinde yapılan son restorasyon çalışmasında kompozisyon altın varakla yaldızlanmıştır. Mahfilin üst katına çıkışı sağlayan basamakların korkulukları mahfilin üst kat ve alt kat korkuluk düzeniyle uyum içindedir.

R. 39: Arap Camii'nin günümüzde müezzin mahfili.

Eski fotoğraflarda harimin iki yanında uzanan mahfil bölümleri mihrabın karşısındaki duvara dik saplanmıştır. Mihrabın karşısındaki duvarda mahfil bölümü görülmemektedir. Mimar Kemaleddin Bey'in onarımı sırasında iki yan mahfil birbirleriyle mihrap karşısında U şeklinde, harimi kuşatacak biçimde yapılmıştır.

R. 40: Arap Camii'nin U şeklindeki mahfili.

1913 onarımı öncesinde Ampir Üsluba daha yakın bir görüntü sergileyen mahfil katı 1913 onarımıyla birlikte Ulusal Mimarlık Dönemi'nin etkisini göstermekedir. Alt kat ahşap taşıyıcılarına ait bazı kaideler devşirme malzemedir. Üst kat korkulukları ve alt kat korkuluklarındaki düzenleme müezzin mahfilindekilerle aynıdır. Ahşap dikmelerin başlıkları gövdeye oranla daha geniş ve kalındır. Üst kat ahşap taşıyıcılarında gövde ile başlık kısmının birleştiği yerde alçı malzemeden yapılmış mukarnas dolgulardan oluşan bir friz yer almaktadır. Alt kat taşıyıcı dikmeler mahfil katının ana kirişine Bursa kemerini hatırlatan bir tarzda düzenlenmiştir.

R. 41: Arap Camii'nin günümüzde mahfili.

Harimin kuzeybatısında ve kuzeydoğusunda üst kat mahfile çıkışı sağlayan ahşap merdivenler bulunmaktadır. 1913 yılı çalışmalarında Mimar Kemaleddin Bey tarafından ekletilen bu merdivenler harime uygun bir şekilde klasik bir görünüm sergilemektedir. Merdivenlerden kuzeydoğudaki iki kollu, kuzeybatıdaki tek kolludur. Merdivenlerin ahşap korkulukları ve korkuluk payeleri yapı içiyle uyum içindedir.

R. 42: Arap Camii'nin mahfil katına çıkışı sağlayan ahşap merdiven.

1913 onarımı öncesi takip edebildiği kadarıyla yuvarlak kemerli bir form sergileyen pencereler 1913 yılı çalışmaları sırasında Ulusal Mimarlık Dönemi

anlayışıyla değiştirilmiştir. Sivri kemerli bir forma dönüşen pencerelerden alt sıradakiler lokma demir parmaklıklarla örülmüştür. Birinci ve ikinci kat pencereler ayrıca dıştan mermer söveli olup sivri kemerli çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Çerçevelerin üst kısmı kare kasetlere bölünmüş alınlık şeklinde sabit olup alt kısmı çift kanatlıdır. Üçüncü sıra pencereler ise yalnızca dıştan alçı malzemeden yapılmış baklava dilimli dışlıklara sahiptir.

R. 43: Arap Camii'nin pencereleri.

R. 44: Arap Camii'nin alt kat pencere detayı.

1913 onarımı öncesinde yapının harim bölümü ahşap bir tavanla kapatılmıştır. Tavanda yer alan ahşap çıtalar, kare ve dikdörtgenler oluşturacak şekilde düzenlemiştir. 1913 yılı çalışmaları sırasında ahşap tavan düzenlemesi değişikliğe uğramış ve harimin tamamı kasetli tavanla örtülmüştür. İki yandaki mahfilin üst kat tavanında baklava deseni yerine kare kasetli tavan uygulanmıştır.

Mimar Kemaleddin Bey'in çalışmaları sırasında üst örtüyü çepeçevre dolaşan alçı malzemeden yapılmış mukarnaslardan oluşan bir friz eklenmiştir. Frizi oluşturan sivri profilli mukarnas dolgular Ulusal Mimarlık Dönemi etkisini göstermektedir. Onarım öncesine ait fotoğrafta mihrabın karşısındaki duvarda, kapı üzerinde mermer taklidi boyalı friz bulunmaktadır. 1913 yılı onarım çalışmalarında mermer taklidi boyalı friz kaldırılmış ve alçı malzemeli mukarnas friz eklenmiştir.

R. 45: Arap Camii'nin ahşap mahfil tavanı ve alçı friz.

Harimde bulunan hünkâr mahfilinin üst bölümü 1913 yılındaki çalışmalarda olduğu gibi korunmuştur. Mahfili taşıyan bir ahşap dikme ile bir mermer sütun vardır. Harimdeki alt kat ve üst kat ahşap dikmeler onarım çalışmaları öncesinde Batılı üslup özelliklerini yansıtmaktayken onarım sırasında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun bir biçimde değiştirilmiştir.

R. 46: Arap Camii'nin günümüzde hünkâr mahfilini taşıyan sütunları.

1913-1919 çalışmaları sırasında değişen bir diğer bölüm ise vaaz kürsüsüdür. Eski fotoğraflardan takip edilebilen vaaz kürsüsü kuzeydoğu kapısından girince mihraba doğru dördüncü ahşap dikmeye bitişik vaziyette olup aşağıdan yukarıya doğru genişleyen yarım daire şeklinde, dış bükey bir görünüme sahiptir. Mermer taklidi boyalı vaaz kürsüsü Barok Üslup özelliğini yansıtmaktadır. Günümüzde harimde bulunan vaaz kürsüsü Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii'nden getirilmiştir.[40] Ahşap malzemeden yapılan vaaz kürsüsü klasik form sergilemektedir.

R. 47: Arap Camii'nin günümüzde vaaz kürsüsü.

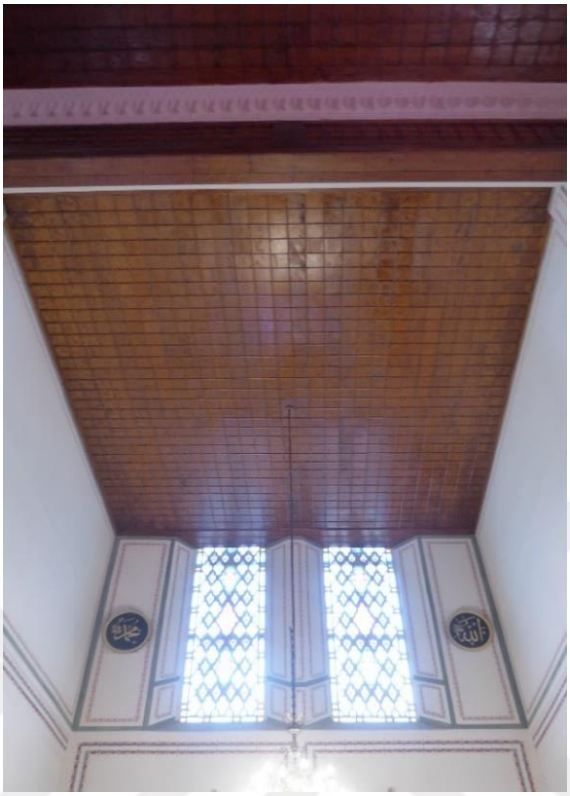
[40]Semavi Eyice, "Arab Camii," **İstanbul Ansiklopedisi**, haz. Reşad EkremKoçu, C. II, İstanbul, y.y., 1959, s. 944.

Harime kuzeydoğu kapıdan girilince mihraba doğru uzanan üçüncü ahşap dikme ve devamında dikmelerin arası kapatılarak camekanlı bir bölüm oluşturulmuştur. Dışarıdan bu yöne doğru bir kapı ile bağlantı vardır. Bu bölüm hünkâr mahfiline giriş olarak düzenlenmiştir.

R. 48: Arap Camii hünkâr mahfilinin giriş sahanlığı.

1913 yılı çalışmalarında caminin mihrap duvarı ve mihrabı tamamen değişmiştir. Eski fotoğraflardan takip edilebilen mihrap duvarında içerden yuvarlak kemerli altlı üstlü ikişer pencere ve bir tepe penceresi şeklinde görülmektedir. Söz konusu pencereler Mimar Kemaleddin Bey'in onarımlarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını gösteren sivri kemerli ince uzun iki pencere haline dönüştürülmüştür. Mihrap önü bölümün üstünü örten kaburgalı tonoz 1913 yılı çalışmalarında görünürken son yıllarda yapılan restorasyon çalışmasında ahşap tavanla kapatılmıştır.

R. 49: Arap Camii'nin mihrap duvarı ve ahşap üst örtüsü.

1913 yılı onarımlarında değişime uğrayan harimin en önemli yerlerinden biri mihrap nişidir. Onarımdan önce yuvarlak kemerli bir düzenlemeye sahip olan mihrabın kavsarasında Barok Üslubu'nu yansıtan iki yana açılmış perde motifi ile ortada kandil motifi görülmektedir. Mimar Kemaleddin Bey'in kararıyla söz konusu mihrap kaldırılmış olmalıdır. Kaldırılan mihrabın yerine Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir mihrap yerleştirilmiştir. Mermer malzemeden yapılan mihrap mukarnas kavsaralıdır. Kavsaranın her iki yanında rozet motifleri bulunmaktadır. Üstte yer alan mihrap ayeti[41], rozet motifleri ve kavsaradaki bazı mukarnaslar altın varakla yaldızlanmıştır. Mihrabın tepesinde bulunan tepelik kısmında bitkisel motifli bir klasik düzenleme vardır. Rumi ve palmet motiflerinden oluşan tepelik kısmı ve altındaki klasik mukarnas dizisi altın varakla yaldızlanmıştır.[42]

[41]Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 149. Ayet.

[42]Yapının son restorasyonda çalışmasında Bilim Kurulu üyesi olarak görev alan tezin danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa Çobanoğlu'ndan edinilen bilgilere göre son restorasyon çalışmasında yapının mihrabı Ulusal Mimarlık Dönemi'ndeki gibi altın varakla yaldızlanmıştır.

R. 50: Arap Camii'nin günümüzde mermer mihrabı.

Arap Camii'nin kiliseden camiye dönüştürülmesiyle birlikte var olan çan kulesi minare işlevi kazanmıştır. 1913-1919 yılları arasında Mimar Kemaleddin Bey tarafından gerçekleştirilen onarımda minareye de müdahale edilmiştir. 1890'lı yıllara ait fotoğrafta sıvalı bir gövdeye sahip olan minarenin şerefe olarak adlandırılabilen bölümü ve kurşun kaplı külah ile tepesindeki hilal ve yıldızdan oluşan madeni alemi görülmektedir. Minarenin şerefe bölümü ile gövdesinde dökülmeler vardır. Ayrıca fotoğrafta harimin üst örtüsünü tamamlayan çatının 1913-1919 yılı onarımı öncesine ait hali görülmektedir.

R. 51: Arap Camii minaresinin 1890'lı yıllardaki görünümü.[43]

1913-1919 yıllarında gerçekleştirilen onarımlarda minarenin gövdesindeki sıvalar temizlenmiş, şerefe bölümü tekrardan ahşap malzemeyle onarılmıştır. Minarenin tepesini örten kurşun kaplı külah yenilenmiş ve külahın en üstünde yer alan hilal ve yıldız biçimli alem yerine daha çok klasik mimaride görülen hilal biçimli alem yerleştirilmiştir.

[43]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-ae07d731-a937-4878-93ab-e740dfb80821, Erişim tarihi 4 Ekim 2020.

R. 52: Arap Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.[44]

Arap Camii 1913-1919 yılı onarımlarında Ulusal Mimarlık Dönemi etkisini gösteren düz ahşap saçakla kuşatılmıştır. Saçaklar çıtaların yardımıyla kasetleme tekniğinde aynı ölçülere sahip kare bölümlere ayrılmıştır. Son yıllarda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında yenilenmiştir.

R. 53: Arap Camii'nin ahşap saçağından detay.

[44]https://www.mimarizm.com/makale/arap-camisi_123302?sourceId=123299, Erişim tairhi 30 Nisan 2022.

1913 onarımları sırasında caminin kuzey duvarına bitişik son cemaat alanı yapıştırılmıştır. Harimin almaşık duvar tekniğinde yapılmış beden duvarlarından farklı olarak taş malzemeden inşa edilen son cemaat biriminin cephesinde yer alan at nalı kemerli pencere ve kapı sistemi Oryantalist Üslubu hatırlatmakta birlikte mimari detaylarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan etkiler de görülmektedir. Ön cephedeki pencere sisteminin üzerinde alçıdan yapılmış mukarnas dolgulu frizler pencere hizası boyunca devam etmektedir. Yapının beden duvarları ile saçağın kesiştiği noktada alçı malzemeli mukarnas friz cepheyi tamamen kuşatmıştır. Son cemaat alanın ahşap düz saçağı harim bölümündeki saçakla aynı düzeni yansıtmaktadır.

R. 54: Arap Camii'nin son cemaat birimi.

3.7. Aşık Paşa Camii

Cibali'de bulunmaktadır. Aşık Paşa'nın soyundan gelen Şeyh Ahmed'in ihsanıyla 1564 yılında inşa edilmiştir.[45] Şeyh Ahmed'in tarih yazarı Derviş Ahmed Aşıki yani Aşıkpaşazade olduğu bilinmektedir. 15. yüzyılın sonlarına doğru yapılan cami Tavaşi Hüseyin Ağa tarafından tekrardan inşa ettirilmiştir. Caminin ikinci inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Genel hatlarıyla 18. yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği kabul edilmektedir.[46] Kare planlı ve tek bir kubbeyle örtülü olan yapının beden duvarları taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiş olup tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin 1918 yılı Cibali yangınında zarar gördüğü bilinmektedir.[47] Encümen Arşivi'nde yer alan 1936 tarihli iç mekân fotoğraflarında yapının iyi durumda olduğu ve ibadete açık olduğu görülmektedir. Aradan geçen zaman içinde onarılmış olmalıdır. Bir kısmını Encümen Arşivi'nden takip edilebildiği kadarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarının söz konusu onarımlar sırasında yapılmış olmalıdır. Sadece eski fotoğraflardan takip edilebilen kalem işi uygulamaları günümüe ulaşamamıştır. Günümüzde harimin duvarlarını süsleyen bezemeler yakın zamanda yapılan onarım çalışmalarında yapılmış olmalıdır.

Encümen Arşivi'nden takip edilebildiği kadarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları; kıble cephesinde ve pencere çerçevelerinde görülmektedir. Fotoğraftan takibi yapılamayan kubbe iç yüzeyinde de kalem işi uygulamalarının olduğu düşünülebilir.

Mukarnas kavsaralı mihrap nişinin çerçevesini oluşturan bordürde rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon görülmektedir. Mihrabın mukarnas kavsara altında ise söz konusu bordür tekrar edilmiştir. Bordürün içinde içi

[45]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **Hadîkatü'l-Cevâmi' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar**, haz., Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001, s. 209.; Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 24.
[46]Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, çev., Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 369.
[47]Mehmet Baha Tanman, "Aşık Paşa Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 365.

rumi, kıvrık dal ve penç motiflerinden oluşan palmet motifleri yerleştirilmiştir. Ortada yer alan palmet motifinin zemine bakan ucundaki küçük palmet motifinden kandil motifi sarkıtılmıştır. Kavsaranın altındaki palmet düzenlemesi mihrabın tepesinde de tekrar edilmiştir.

R. 55: Aşık Paşa Camii mihrabının 1936 yılındaki görünümü.[48]

Üst kat pencere çerçevelerini oluşturan bordürler mihrap çerçevesini oluşturan bordürlerle aynı tasarıma sahiptir. Pencere tepeliklerinde ise kıvrık dal, rumi, palmet gibi motiflerden oluşan bitkisel kompozisyon yerleştirilmiştir. Alt kat pencere çerçevelerinde bordür şeritleri görülmemektedir. Tepeliklerinde ise üst kat pencere

[48]Encümen Arşivi, Aşık Paşa Camii Dosyası.

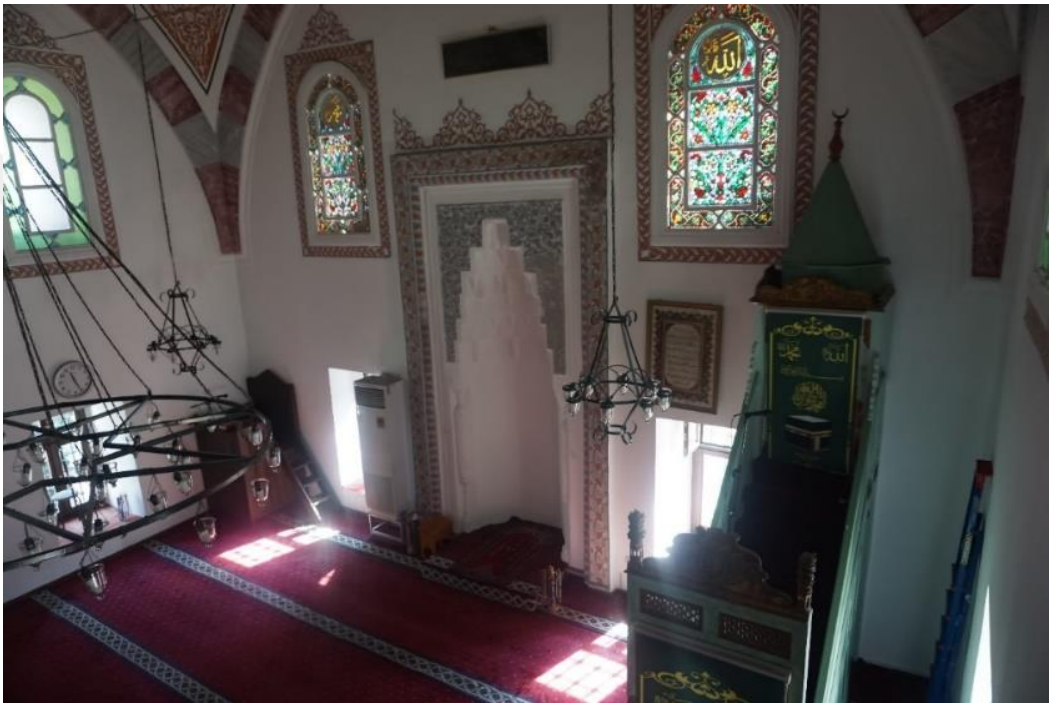
tepeliklerindeki kompozisyonlar tekrar edilmiştir. Kubbeye geçişi sağlayan pandantifte ise yuvarlak daireler içine "Allah" ve "Muhammed" lafzı yan yana yerleştirilmiştir. Söz konusu daireleri kuşatan düzenleme kıvrımlı hatlarıyla Barok Üslubu hatırlatmaktadır. Minberin korkuluklarda yer alan ve birbirleriyle bağlantılı olan salbekli şemse motifleri de muhtemen 1918 onarımına aittir.

R. 56: Aşık Paşa Camii hariminin 1936 yılındaki görünümü.[49]

[49]Encümen Arşivi, Aşık Paşa Camii Dosyası.

Günümüzde alt kat pencerelerinin tepeliklerinde kalem işi uygulamaları yoktur. Üst kat pencere bordürleri ve tepelikleri ise taklit edilmiştir. Mihrabın kavsara altındaki kalem işi uygulamaları kaldırılmış, bordür ve tepeliklerini oluşturan kompozisyonlar değiştirilmiştir. Pandantiflerde klasik motiflerden oluşan bir kompozisyon tercih edilmiştir. Minberin korkuluklarındaki salbekli şemse motifleri de yerlerinde görülmemektedir.

R. 57: Aşık Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

3.8. Atik Ali Paşa Camii (Çemberlitaş)

Sultan II. Bayezid devri sadrazamlarından Atik Ali Paşa tarafından inşa ettirilen yapı bir dönem çevresinde sedef sanatıyla uğraşan esnafın yoğunluğundan dolayı Sedefçiler Camii olarak da anılmıştır.[50] İnşa kitabesi günümüze ulaşmayan yapı hakkında Semavi Eyice 1509-1510 yıllarında inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir.[51] 1894 yılı depremi sonrasında onarılan yapının cümle kapısı üzerine yerleştirilen ve H. 902 (M. 1496-1497) tarihi yapının ilk inşa tarihi olmalıdır. Caminin harimi merkezde tam bir kubbe, mihrap önünde yarım kubbe ile örtülmüş olup, doğu ve batıda kalan bölümler ikişer küçük kubbeyle tamamlanmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 yılı depremi öncesinde yapının minaresinin külah altında yer alan Barok tarzı yansıtan girland motifi eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Girland motifi 18. yüzyılda yapılan bir onarım esnasında eklenmiş olmalıdır.

R. 58: Atik Ali Paşa Camii minaresinin 1880'li yıllarda görünümü.[52]

[50]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 207**.**
[51]Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 65.
[52]http://www.eskiistanbul.net/6580/cemberlitas-abdullah-freres-fotografi-1880-ler, Erişim tarihi: 1 Eylül 2021.

1865 yılında meydana gelen Hocapaşa Yangını esnasında zarar gören yapı 1894 depremi öncesine kadar küçük onarımlarla ayakta kalmış olsa da deprem sonrasında tamire muhtaç duruma gelmiştir. Caminin zarar gören bölümleri 1896-1897 yıllarında doğru tamir edilmiştir.[53] Söz konusu tamir esnasında minarenin gövde ve şerefe bölümleri pek fazla değişikliğe uğramamış, muhtemelen aslına uygun bir şekilde onarılmıştır. Peteğin külah ile arasındaki kalan bölümde yer alan girland motifi yerinden kaldırılarak yerine mavi renkte yapılmış çini panolar eklenmiştir. Bu durum Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtması açısından önemlidir.

R. 59: Atik Ali Paşa Camii minaresinin 1918 yılındaki görünümü.[54]

Minare kaidesinin kuzey cephesindeki kapının üzerinde yer alan Besmele-i Şerif ve hemen altında bulunan H. 1315 (M. 1897-1898) tarihli kitabe onarım tarihini vermektedir. Kitabe yüzeysel sivri kemerli bir düzenleme içinde yer almaktadır. Ulusal Mimarlık Üslubu etkisini gösteren kitabe kompozisyonu sağ ve sol uçlardan

[53]Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii," s. 65.
[54]http://www.eskiistanbul.net/5088/cemberlitas-1918, Erişim tarihi: 1 Eylül 2021.

palmet motifleriyle sona ermektedir. Minarenin mimari formu ve detayları Semavi Eyice tarafından incelenmiştir.[55]

R. 60: Atik Ali Paşa Camii'nin minare kaidesindeki kitabe.

R. 61: Atik Ali Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

[55]Semavi Eyice, Atik Ali Paşa Camii'nin minaresini ilk Fatih Camii'nin minaresi ile benzer olduğunu ifade etmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz.: Semavi Eyice, **İstanbul Minareleri I**, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1962, s. 15.

Caminin harime geçişi sağlayan mukarnas kavsaralı kapıda onarım sırasına eklenen Sami Efendi tarafından yazılmış ayet kitabesi yer almaktadır. Celi sülüs yazı türüyle yazılan kitabenin tercümesi şu şekildedir:

"Muhakkak ki namaz, mü'minler üzerine vakitleri belirli (bir farz) olarak yazılıdır. Ketebehu Sami 902-1314"[56]

H. 902 tarihi yapının ilk inşası olan M. 1496-1497 tarihlerine tekabül etmektedir. H. 1314 tarihi ise M. 1896-1897 yıllarına tekabül eder ki yapının 1894 yılı depremi sonrası onarımına işarettir. Ayet kitabesinin üzerinde yer alan dairesel pano içerisine celi sülüs yazı türüyle işlenmiş H. 1314 tarihli Besmele-i Şerif yer almaktadır.

R. 62: Atik Ali Paşa Camii'nin kapı üzerindeki ayet kitabesi.

Caminin hariminde ve son cemaat birimlerinde görülen kalem işi uygulamalarının 1896-1897 yılları arasında yapıldığı düşünülmekte ve son dönemin

[56]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2210&hid=2988, Erişim tarihi: 30 Kasım 2021. Hattat Sami Efendi ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: M. Uğur Derman, "Hat San'atının Büyük İsimlerinden: Sâmi Efendi", **Akademik Araştırmalar Dergisi=Journal of Academic Studies**, C. II, S. IV-V [Osmanlı Özel Sayısı], İstanbul, 2000, s. 473-484.

zengin kalem işi süslemeleri olarak kabul edilmektedir.[57] Yapıda yer alan kalem işi uygulamalarından sadece beş birimli son cemaat biriminin cümle kapısı eksenine denk gelen ortadaki kubbenin iç yüzeyindeki malakari kalem bezemenin orijinal olduğu ifade edilmektedir.[58] Son cemaat birimini örten diğer kubbeler ve yapının hariminde yer alan kalem işi uygulamaları deprem sonrası onarımlarda yapılmıştır.

R. 63: Atik Ali Paşa Camii son cemaat biriminden özgün malakari bezeme.

Son cemaat yerini örten kubbelerdeki kalem işi uygulamalarında benzer kompozisyonlar işlenmiştir. Pandantiflerde çok kollu yıldız içinde bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Kubbe kuşağında ise palmet motifleri birbirini takip etmektedir. Turkuaz zemine sahip palmetlerin içinde beyaz renkte rumi ve bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir.

[57]Sibel Atakan, "**II. Bayezid Dönemi Cami ve Mescidlerinde (Tokat-Amasya-Edirne-İstanbul) Mimari Süsleme Programı**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 97.
[58]Candan Nemlioğlu, "**15, 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalemişleri**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 1989, s. 153.

R. 64: Atik Ali Paşa Camii'nin son cemaat birimindeki bezemeler.

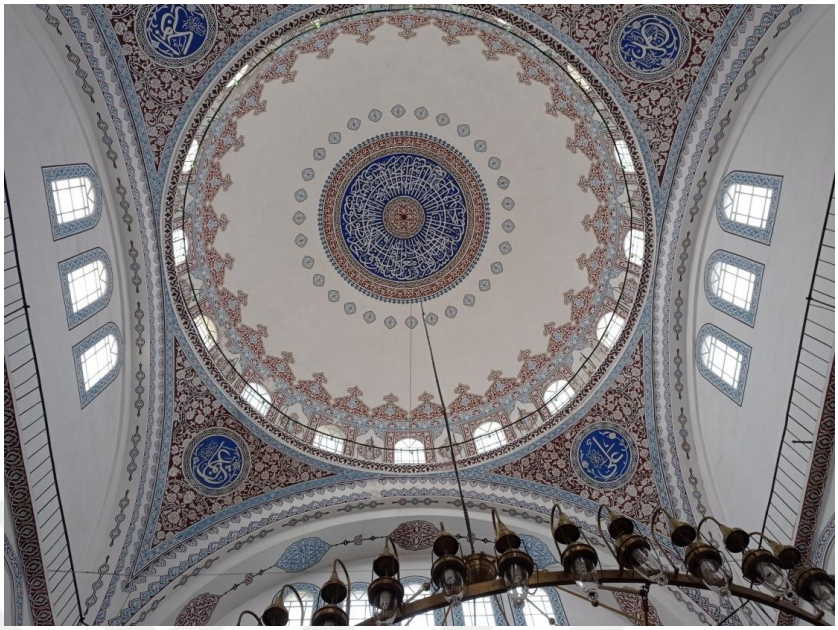
Kubbenin göbeğinde içi çeşitli bitkisel motiflerin ve geometrik desenlerin bir arada kullanıldığı dairesel bir form yerleştirilmiştir. Formun içinde kırmızı, sarı, siyah ve beyaz gibi renkler kullanılımıştır. Dairenin etrafında ise bitkisel ve geometrik motiflerden meydan gelen bir büyük bir küçük tığ motifleri görülmektedir.

R. 65: Atik Ali Paşa Camii'nin son cemaat birimindeki bezemelerden detay.

Yapının harim bölümünde kubbe geçişleri ve kubbe iç yüzeyleri başta olmak üzere kemer yüzeylerinde, pencere çerçevelerinde ve alt kat mahfillerin tavan yüzeylerinde yer alan kaem işi uygulamaları depremden sonraki onarım çalışmaları sırasında ekelnmiş olmalıdır. Kompozisyonların hepsi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

Merkezi kubbeye geçişleri sağlayan pandantiflerde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar vardır. Pandantiflerin ortasına dört halifenin ismi dairesel pano içinde mavi zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs harflerle yazılmıştır. Kubbe kasnağında yer alan pencerelerin çerçevelerinde, pencere aralarında ve pencere üstlerinde bitkisel motiflerden oluşan kalem işleri görülmektedir. Pencere aralarında salbekli şemse motifi, pencere üstlerinde ise palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kubbe göbeğinde dairesel pano içinde mavi zemin üzerine beyaz celi sülüs ile yazılmış ayet ve bu ayetin çevresinde bitkisel motiflerden oluşan daha geniş daireler yer almaktadır. En dışta yer alan daireye belirli bir uzaklıkta baklava deseni içinde dört yapraklı motifler işlenmiştir.

R. 66: Atik Ali Paşa Camii'nin merkezi kubbesindeki bezemeler.

Harimde bulunan kemerlerin iç yüzeylerinde salbekleri birbirleriyle bağlantılı kırmızı ve mavi renkli zeminlere sahip şemse motifleri yerleştirilmiştir. Motiflerin içi beyaz renkli bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Kemerlerin dış yüzeyinde ise yine mavi zeminli palmet motifleri görülmektedir. Palmet motiflerinin içinde beyaz renkli bitkisel motifler yer almaktadır. Pencere çerçevelerinde benzer bitkisel motiflerden oluşan çerçeveler devam etmektedir.

R. 67: Atik Ali Paşa Camii'nin kemerlerindeki bezemeler.

Kemer yüzeylerinde görülen şemse motifleri alt kat mahfil katlarının tavanlarında benzer formlarda salbeksiz olarak işlenmiştir.

R. 68: Atik Ali Paşa Camii'nin mahfil tavanındaki bezemeler.

Cami üzerinde gerçekleştirilen son restorasyon çalışmalarında kalem işi uygulamaları onarılmıştır.

3.9. Atik Mustafa Paşa Camii

Ayvansaray'da bulunmaktadır. Ebu Eyyüb el-Ensari'nin alemdarı olarak kabul edilen Cabir b. Abdullah (ya da Cabir b. Semüre) el-Ensari'nin makamının yer almasından dolayı Hazreti Cabir Camii olarak bilinen yapının aslı 9. yüzyılda İmparator Theophilos'un kızı tarafından Azize Tekla adına yaptırdığı kilise olduğu ifade edilmektedir.[59] Fetihten sonra Sultan II. Bayezid dönemi sadrazamlarından Koca Mustafa Paşa'nın ihsanıyla camiye çevrilen yapnıın içi yeniden düzenlenmiştir. Plan olarak Yunan haç biçimini yansıtan yapının merkezi bir kubbeyle örtülüdür. 1894 yılı depreminde zarar gören yapının minaresi sonraki yıllarda yenilenmiştir.[60]

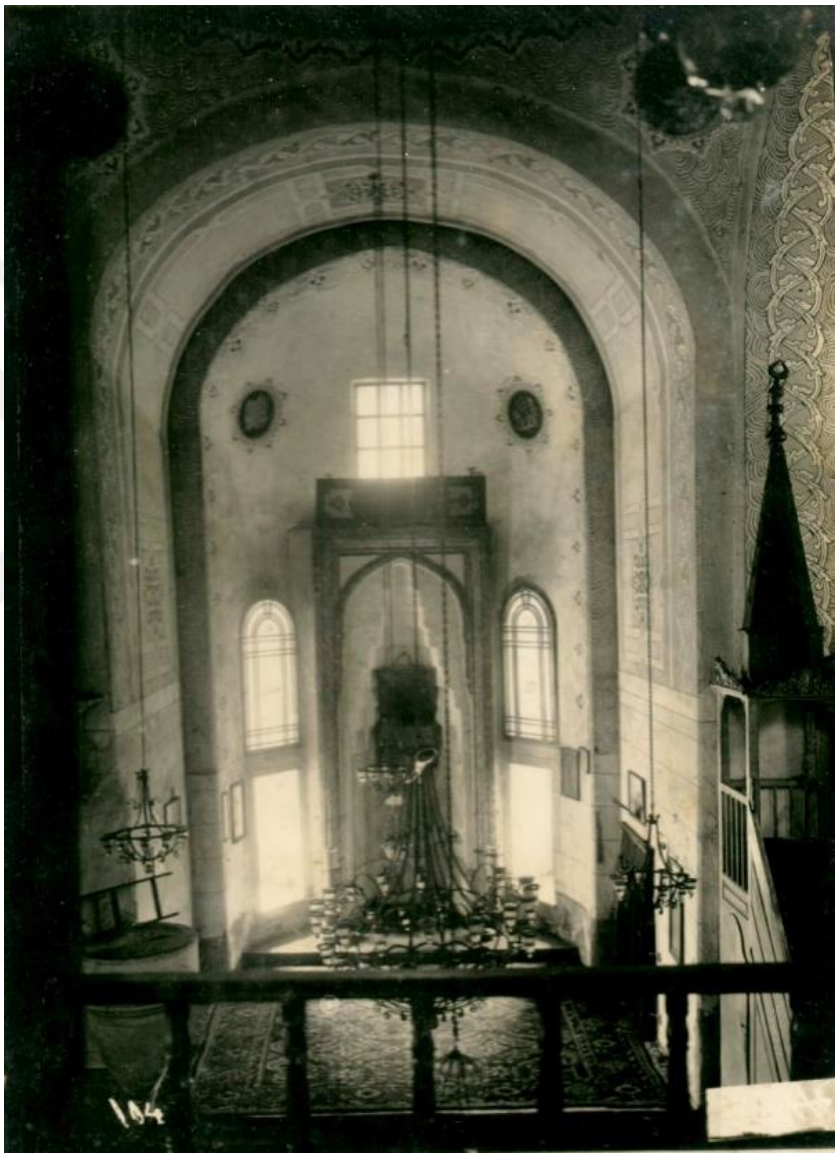
Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 depreminde zarar gören yapının minaresi dışında harap olan bölümleri sonraki deprem sonrası onarım çalışmalarında gerçekleştirilen müdahalelerle yenilenmiştir. Eski fotoğraflardan takip edilebilen kalem işi uygulamalarının onarım sırasında yapıldığı düşünülmektedir.[61] Deprem sonrası onarımı dışında yapı ayrıca 1922 yılında onarım görmüştür.[62] Söz konusu kalem işi uygulamalarının deprem sonrası onarımlarda mı yoksa 1922 yılı tamirinde mi yapıldığı bilinmemektedir. Günümüze ulaşmayan kalem işi uygulamaları Encümen Arşivi'nde yer alan 1936 tarihli fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Günümüze ulaşan kalem işi uygulamaları deprem sonrası kompozisyonlardan detay farkıyla ayrılmaktadır.

Encümen Arşivi'ndeki fotoğrafta kubbenin oturduğu güney ve batı kemeri yüzeyinde birbirine bağlanan rumi motifleriyle bitkisel bir şerit oluşturulmuştur. Bitkisel şeritler dalga motiflerini andıran geometrik çizgilerle sınırlandırılmıştır. Güney kemerin üstünde yer alan pandantiflere kalem işinden yapılmış, etrafı rumi ve bitkisel motiflerle tezyin edilmiş dairesel bir form içinde isimleri tam olarak okunamayan; ancak günümüzdeki mevcut durumundan tespit edilen Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in isimleri yer almaktadır. Mihrap çıkıntısında kemeri çepeçevre dolaşan

[59]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 82. Ayrıca Tahsin Öz'ün eserinde yapının aslında St. Pierre ve Ste Marie kiliseleri olduğunu ifade edilmektedir. Bkz.: Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 91.
[60]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 82.
[61]Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 407.
[62] Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 83.

klasik bitkisel motifler dolaşmaktadır. Mihrap nişi üzerinde yer alan dikdörtgen çerçeveli pencerenin sağ tarafında çevresi bitkisel motiflerle tezyin edilmiş ve içinde "Allah" lafzı bulunan dairesel kalem işi bir pano ile sol tarafında aynı şekli yansıtan içinde "Muhammed" lafzı yazılan bir pano yer almaktadır.

R. 69: Atik Mustafa Paşa Camii kıble cephesinin 1936 yılındaki görünümü.[63]

Encümen Arşivi'nde yapının hariminde yer alan diğer taşıyıcı kemerlerin, kubbe iç yüzeyinde ve kuzeydeki mahfil katını gösteren görseller olmadığı için söz konusu bölgelerdeki kalem işi uygulamalarını takip edilememektedir.

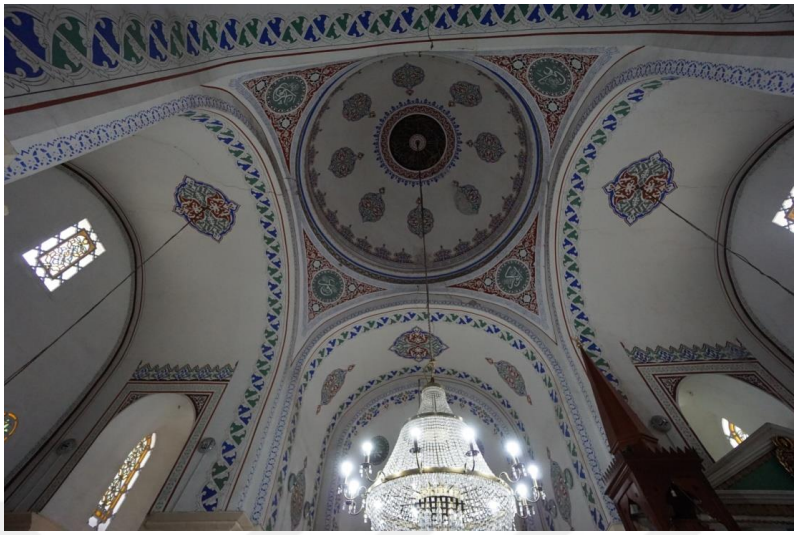
[63]Encümen Arşivi, Atik Mustafa Paşa Camii Dosyası.

Günümüzde yapının hariminde görülen kalem işi bezemeleri Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kompozisyonlara benzemektedir. Cumhuriyet devrinde yapılan bu kalem işi uygulamaları önceki kompozisyonlardan esinlenerek yapılmıştır. Kompozisyonların benzer olması eski fotoğraflardan takip edilemeyen bölgelerdeki uygulamalar hakkında fikir vermektedir.

R. 70: Atik Mustafa Paşa Camii kıble cephesinin günümüzdeki görünümü.

Günümüzde merkezi kubbe taşıyıcıları belirli bir yükseklikten sonra bitkisel motifli kalem işleriyle bezenmiştir. Kemer iç yüzeylerinde iki ucunda salbekli şemse motifleri yerleştirilmiştir. Güneyde yer alan taşıyıcı kemerin yüzeyinde görülen bitkisel motifli şerit diğer taşıyıcı kemerlerin yüzeyinde de aynı şekilde devam etmektedir. Kemerlerin iç yüzeyine ise şemse motifleri yerleştirilmiştir. Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde bitkisel motiflerle tezyin edilmiş kalem işi uygulamaları görülmektedir. Pandantiflerin merkezinde ise dairesel form içinde dört halifenin adı yazılmıştır. Kubbenin göbeğinde dairesel form içinde celi sülüs yazı çeşidiyle yazılmış İhlas Suresi ve surenin etrafında dairesel formlu bitkisel motifli kalem işleri yer almaktadır. Bu kompozisyon etrafında ise toplam sekiz adet şemse motifi yerleştirilmiştir. Kubbe eteğinde ise içi bitkisel motiflerle tezyin edilmiş palmet motiflerinden bir kuşak oluşturulmuştur.

R. 71: Atik Mustafa Paşa Camii kalem işi uygulamalarının günümüzdeki görünümü.

Yapının mihrabı dikdörtgen çerçeveli, mukarnas kavsaralı, klasik bir düzeni yansıtmaktadır. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde gerçekleştirilen onarımlarda muhtemelen mihrap nişi de müdahale görmüştür. Encümen Arşivi'nde yer alan fotoğrafta mihrabın sivri kemerli düzenlemesi günümüzdeki formuyla aynıdır. Fotoğrafta mihrabın üzerinde yatay dikdörtgen bir pano görülmektedir. Panoda salbekleri palmet motifleriyle sona eren şemse motifi bulunmaktadır. Motifin ortasındaki yazı fotoğraftan anlaşılamamaktadır. Günümüzde ise mihrabın üzerinde yer alan yatay dikdörtgen panoda mihrap ayeti yazılıdır.[64]

R. 72: Atik Mustafa Paşa Camii mihrabının günümüzdeki görünümü.

[64]Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 37. Ayet.

3.10. Atik Valide Camii

Üsküdar'da bulunmaktadır. Sultan II. Selim'in zevcesi Nurbanu Sultan'ın ihsanıyla 1570-1579 senelerinde inşa edilen camii Sultan II. Selim'in vefatından sonra tahta geçen oğlu Sultan III. Murad devrinde tamamlanmıştır. Sultan II. Selim'in vefatı ve oğlu Sultan III. Murad'ın tahta geçmesiyle "Valide Sultan" unvanını alan Nurbanu Sultan söz konusu unvanı alan ilk padişah annesi olarak bilinmektle birlikte bu unvan yapının adını oluşturmuştur.[65] Dikdörtgen plana sahip olan caminin harimi altı dayanak üzerinde yükselen merkezi kubbeyle örtülmüştür. Merkezi kubbe yanlardan ikişer yarım kubbeyle desteklenmiştir. Harimin doğu ve batı kısmı ise arka arkaya yerleştirilen ikişer kubbeyle tamamlanmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Günümüze ulaşana kadar pek çok kez onarım geçiren camide yapılan 1993-1998 yılları arasındaki onarım çalışmaları sırasında sıva üzerine yapılmış üç ayrı döneme ait kalem işi uygulamaları tespit edilmiştir. İlk dönem caminin özgün kalem işi uygulamaları olup 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İkinci dönem 19. yüzyıla ait olup klasik anlayıştan uzak Barok ve Rokoko gibi Avrupa kökenli desenlerden oluşan kalem işi uygulamalarıdır. Üçüncü tabaka ise Ulusal Mimarlık Dönemi'nin anlayışını yansıtan ve 20. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülen kalem işi uygulamalarıdır.[66] Ulusal Mimarlık Dönemi'ne ait kalem işi uygulamaları günümüze gelememiştir. 1993-1998 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında caminin son cemaat yeri ve harimindeki kalem işi uygulamaları 16. yüzyıla ait ilk dönem kalem işi uygulamaları dikkate alınarak yenilenmiştir.[67]

[65]Aptullah Kuran, **Mimar Sinan**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 175; Mehmet Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 73.
[66]Gülcan Kaplan, "**Üsküdar Atik Valide Sultan Camii Çinileri**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 85.
[67]**A.e.**, s. 86.

R. 73: Atik Valide Camii'nin günümüzde kubbe sistemindeki bezemeler.

R. 74: Atik Valide Camii'nin günümüzde son cemaat birimindeki bezemeler.

Kalem işi uygulamalarının yenilenmesinden dolayı Ulusal Mimarlık Dönemi'ne ait kalem işi uygulamaları eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Artamanoff Arşivi'ne ait 1936 tarihli fotoğrafta son cemaat alanını örten kubbenin eteğinde ve geçiş elemanı olan pandantiflerinde yer alan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Pandantiflerde yer alan motifler simetrik bir düzen sergilemektedir.

Daireyle sınırlandırılan motifin içerisinde kıvrık dal, rumi ve penç gibi bitkisel desenlerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Kubbe eteğinde ise bir şerit halinde bitkisel motiflerden meydana gelen bir düzenleme söz konusudur. Son cemaat alanının merkezinde yer alan tonozun eteğinde ise palmet ve badem motiflerinden oluşan bir dizi yer almaktadır. Badem motifinin içinde merkezde penç, etrafında bitkisel motifler bulunmaktadır. Ana motifin uç noktasında ise küçük palmet şeklinde bir salbek yerleştirilmiştir. Palmet motifinin içinde ise birbirleriyle bağlantılı rumi, kıvrık dal ve bitkisel motiflerden meydana gelen bir kompozisyon görülmektedir.

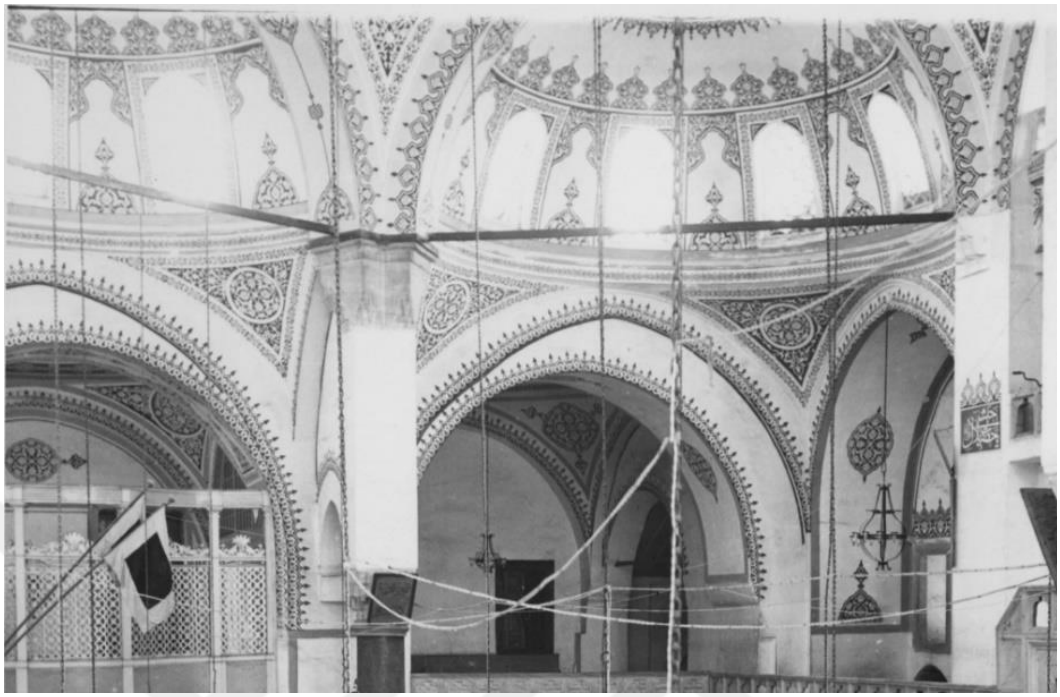

R. 75: Atik Valide Camii son cemaat birimindeki bezemelerin 1936 yılındaki görünümü.[68]

[68]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2147, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

Yine Artamanoff Arşivi'ne ait 1936 tairhli fotoğraflardan takip edilebildiği kadarıyla harimin beden duvarlarının üst bölümlerinde, kemelerde, yarım kubbe yüzeylerinde, kubbeye geçiş elemanlarında ve pencere çerçevelerinde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Merkezi kubbenin bezemeleri görülememektedir. Yarım kubbelerde yer alan kompozisyonun merkezi kubbede de uygulandığı tahmin edilmektedir. Muhtemelen daireden genişleyerek büyüyen ve içi bitkisel motiflerle şekillenen bir kompozisyon kubbe göbeğini bezemiştir. Kubbe kasnağında yer alan pencereler ise yarım kubbelerin kasnak bölümünde yer alan penere çerçevelerindeki kompozisyonlarla şekillenmiş olmalıdır.

Yarım kubbe eteğinde yer alan kalem işi uygulamaları simetrik bir anlayışla tasarlanmıştır. Birbirini takip eden palmet motiflerinin içinde rumi, kıvrık dal ve küçük palmet motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyon görülmektedir. Palmet motiflerinin kubbe göbeğine doğru bakan uçlarına küçük ölçekli palmet motiflerinden oluşan salbekler yerleştirilmiştir. Kubbe kasnağında yer alan pencerelerin üçgen köşebentleri bitkisel motiflerle bezenmiştir. Pencereleri sınırlandırılan kalem işi çerçeveler ise harimdeki genel kalem işi kompozisyonu örgüsünden farklı bir bitkisel motiflerden oluşan düzene sahiptir. Pencerelerin aralarında kalan sağır duvarlar dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Çerçeve içinde yarım bırakılmış salbekli şemse motifleri görülmektedir. Yarım şemse motifi içinde rumi, kıvrık dal ve penç gibi bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Salbek kısmı ise içinde bitkisel motiflerin yer aldığı palmetle sona ermektedir. Kompozisyonun üzerinde kemerli bir düzenleme ve bu düzenlemenin üzerinde bulundukları alana uygun rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır.

R. 76: Atik Valide Camii harimindeki bezemelerin 1936 yılındaki görünümü.[69]

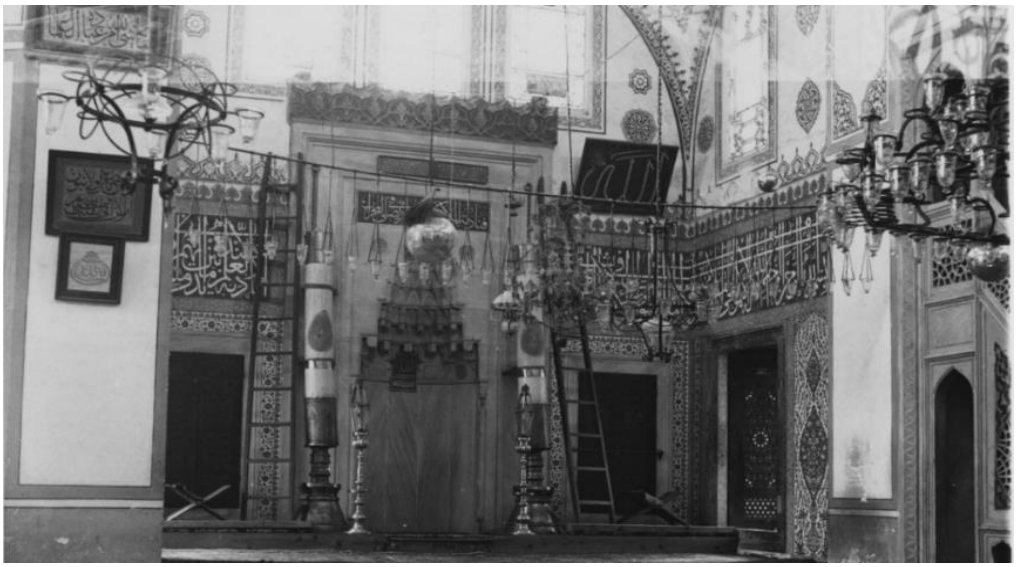
Yapının üst örtü sistemini taşıyan pandantiflerin hepsinde aynı tasarıma ait kalem işi uygulamaları görülmektedir. Pandantiflerin üçgen düzenine uyum sağlayacak şekilde tasarlanan kompozisyonun merkezinde yer alan dairesel alanın içi rumi, kıvrık dal ve penç motiflerinden oluşmaktadır. Dairesel alanın dışında ise yine bitkisel motiflerden meydana gelen bir kompozisyon görülmektedir. Pandantifleri taşıyan kemer yüzeyinde birbirini takip eden bir küçük bir büyük palmet motifleri görülmektedir. Palmet sırasının altında ise bitkisel motiflerden oluşan ince bordür hattı dolaşmaktadır. Kemer iç yüzeyinde ise salbekli şemse motifleri bulunmaktadır. Salbeklerle birbirlerine bağlanan şemse motiflerinin içi bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonla doldurulmuştur. Ayrıca harimin beden duvarlarında da içi bitkisel motiflerle süslenmiş şemse motiflerinin kullanımı görülmektedir.

[69]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2151, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

R. 77: Atik Valide Camii harimindeki bezemelerin 1936 yılındaki görünümü.[70]

Harimin beden duvarları ikinci kat pencere hizasının altından içi penç ve kıvrık dal motifleriyle doldurulmuş birbirini takip eden palmet dizisi ile bezenmiştir. Mihrap cephesini gösteren bir fotoğraftan takip edilebilen bu düzenlemenin altında, çini üzerine yazılan ayetin üzerine bitkisel motiflerden oluşan bir sıra daha görülmektedir.

R. 78: Atik Valide Camii kıble cephesinin 1936 yılındaki görünümü.[71]

[70]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2150, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.
[71]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2153, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

3.11. Bâlâ Süleyman Ağa Külliyesi

Silivrikapı'da ye alan yapının banisi İstanbul'un fethi sırasında topçubaşı olarak görev yapan Süleyman Ağa'dır. [72] 19. yüzyılda eklenen sebil, muvakkithane, çeşme ve mektep gibi birimlerle bölgede önemli bir külliye haline gelmiştir.

3.11.1. Cami

Fetihten hemen sonra inşasına başlanan cami 1457 yılında tamamlanmıştır. İlk inşasında kagir duvarlı, ahşap çatılı bir yapıyken Sultan Abdülaziz devrinde, 1862-1863 yıllarında Sazkar Kalfa'nın ihsanıyla daha geniş biçimde Nakşibendi tarikatına bağlı bir tekkenin cami-tevhidhanesi olarak yeniden inşa edilmiştir. İnşa sırasında cami-tevhidhaneye bitişik bir türbe ile harem bölümü, derviş hücreleri, mutfak kiler, hela, su haznesi ve müştemilat gibi yapılar eklenmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 yılı depreminde zarar gören yapılardan cami-tevhidhane, türbe ve harem bölümü deprem sonrasında Sultan II. Mahmud'un hayırsever kızı Adile Sultan'ın ihsanıyla onarılmıştır. Kısa zaman sonra Sultan II. Abdülhamid'in analığı Piristû Kadınefendi'nin ihsanıyla diğer birimler elden geçirilmiş ve 1896 yılında duvarına bir çeşme inşa ettirmiştir.[73]

Cami-tevhidhane bölümünde gerçekleştirilen deprem sonrası onarımlarda Oryantalist Üslup ile Ulusal Mimarlık Dönem anlayışı bir arada kullanılmıştır. Yapının pencere ve kemer sisteminde Oryantalist Üslup[74], kalem işi uygulamalarında ise Ulusal Mimarlık Dönemi takip edilebilmektedir.

Çalışmayı ilgilendiren yapıdaki kalem işi uygulamaları özellikle kubbe ve kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerde yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Pandantif bölümlerinde üçgen biçime uygun alanlar yapılmış ve iç içe geçmiş rumi ve bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Kompozisyonların etrafında ise

[72]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 99.
[73]Mehmet Baha Tanman, "Bâlâ Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 554-556.
[74]Pencerelerin Oryantalist olduğu Turgut Saner tarafından da ifade edilmektedir. Bkz.: Turgut Saner, **19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm**, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 1998, s. 99.

yine penç ve kıvrık dallardan oluşan bir bitkisel süsleme bordürü yer almaktadır. Söz konusu bordürler kemer hizalarından aşağıya zemin seviyesine yakın yere kadar inmektedir.

R. 79: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin kalem işi uygulamaları.

Kubbenin iç yüzeyi tamamen kalem işiyle bezenmiştir. Kubbe göbeğinde 1894 depremi öncesine ait celi sülüs yazı türüyle yazılmış Hattat Şefik Bey[75] imzalı İhlas Suresi yer almaktadır. Dairenin etrafında daha kalem işinden oluşan daha büyük bir daire yerleştirilmiştir. Bu dairenin dışında ise dilimler oluşturulmuştur. Dilimin dışında ise giderek genişleyen dairesel panolar yerleştirilmiştir. Bu panoların içinde bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. En geniş dairenin dışında yer alan palmet dilimleri ile kompozisyon ışık saçan güneşi hatırlatmaktadır. Palmetlerin içerisi kıvrık dallar, palmetler ve rumilerden oluşmaktadır.

[75]Hattat Şefik Bey'in hayatı ve çalışmaları için Bkz.: A. Süheyl Ünver, **Hattat Şefik Bey (1819-1880) Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Kemal Matbaası, 1956.

R. 80: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin kubbedeki kalem işi uygulamaları.

Palmetlerin uçları kubbe kasnağına doğru uzanan ve burada içi bitkisel kompozisyonlarla süslenmiş palmetlerle birleşen farklı boyutlarda geometrik motiflerden oluşmaktadır. Palmet tepeliklerin arasında ise kubbe kasnağına doğru uzanan salbekli şemse motifleri yer almaktadır. Pencere araları ve pencere üstleri şeritler halinde bitkisel motifli kompozisyonlardan oluşan kalem işleriyle süslenmiştir.

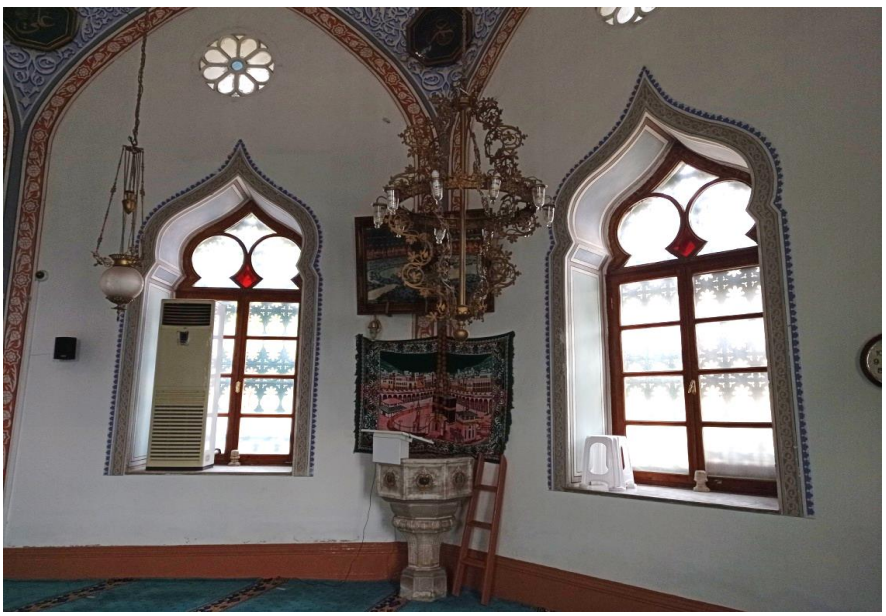
R. 81: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin kubbedeki kalem işi detayı.

Caminin giriş ahşap kapısının ve son cemaat yerine geçişi sağlayan yuvarlak kemerli ahşap kapı kanatları onarım çalışmaları sırasında yapımış olmalıdır. Yapıda gerçekleştirilen son restorasyon çalışmalarında aslına bağlı bir şekilde onarılmıştır.

R. 82: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin harimine geçişi sağlayan ahşap kapı.

Kapılardaki ahşap kullanımı caminin beden duvarlarında yer alan Oryantalist kemerli pencere pervazlarında da pencere kemer sistemine uygun bir şekilde kullanılmıştır.

R. 83: Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin pencereleri.

3.11.2. Türbe

Bünyesinde toplam altı ahşap sanduka barındıran türbe kuzeyden dikdörtgen, güneyden düzgün olmayan bir plana sahiptir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nde de cami biriminde olduğu gibi 1894 yılı depremi sonrasında bir takım onarım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Türbenin dış cephesinde yapıyı çepeçevre kuşatan celi sülüs yazı türüyle yazılmış ayet[76] kitabesi H. 1312 (M. 1895) tarihlidir. Söz konusu ayet kitabesi onarım çalışmaları sonunda eklenmiş olmalıdır.

R. 84: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi.

Onarım çalışmalarında türbenin bazı bölümleri Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan uygulamalara göre müdahale görmüştür. Onarımlar sırasında muhtemelen türbenin üstünü örten ahşap tavan değiştirilmiştir. Türbenin planına göre düzenlenen pasalı ahşap tavanda yine ahşaptan yapılmış sekiz kollu motifler bulunmaktadır.

[76]Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 255. Ayet.

R. 85: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin ahşap tavanı.

Tavanın beden duvarı ile birleştiği yerlerde dekoratif amaçlı yapılan ahşap bantlar yerleştirilmiştir. Bu bantların zemine bakan yüzeylerinde klasik motifleri içeren patates baskı kalem işi uygulamaları bulunmaktadır.

R. 86: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin tavanından ahşap bant detayı.

Türbenin tavanında görülen ahşap işçiliği türbenin ahşap kapı kanatları ve ahşap pencere pervazları ile uyum içindedir. Söz konusu kapı kanatları da onarım

faaliyetleri sırasında yenilenmiş olmalıdır. Muhtemelen türbenin ve caminin kesiştiği sahanlığın ahşap tavan da aynı döneme aittir.

R. 87: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin ön cephesi.

Türbe dışarıdan geniş ahşap saçaklı bir düzenlemeye sahiptir. Ahşap saçağın alt yüzeylerinde çıtalarla düzenlenmiş geometrik formlar yerleştirilmiştir. Türbenin iç mekân tavanıyla uyum içinde olan ve geometrik motiflerden oluşan saçak bölümünün de 1894 yılı depremi sonrası gerçekleşen onarım çalışmalarında yapıldığı düşünülebilir. Son restorasyon çalışmalarında bu bölümler 1894 depremi sonrası müdahalelerine sadık kalınarak yenilenmiştir.

R. 88: Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi'nin saçak detayı.

3.12. Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi

Beşiktaş'ta bulunmaktadır. Mimar Sinan tarafından kesme taş malzemeden inşa edilmiş olup klasik planda sekiz köşeli ve tek kubbelidir.[77] Mimar Sinan'ın ilk türbesi olarak bilinmektedir.[78] 1546 yılında vefat eden Barbaros Hayreddin Paşa için henüz hayattayken H. 948 (M. 1541) senesinde inşa edilmiştir.[79]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1905 yılında vefat eden Yedi Sekiz Hasan Paşa için Mimar Kemaleddin Bey tarafından Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin haziresine Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir türbe inşa edilmiştir.[80] Mimar Kemaleddin Bey'in bu türbeyi inşası sırasında Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'ne müdahalesinin olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

R. 89: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi önünde Yedi Sekiz Hasan Paşa Türbesi.[81]

20. yüzyılın başlarına ait bir fotoğrafta türbenin alt kat pencere tepeliğinde rumi, kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bitkisel kompozisyonda kalem işi

[77]Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 10.
[78]Hakkı Önkal, "Sinan'ın Türbe Mimarisi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. V, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989, s. 64.
[79]Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi için daha detaylı bilgi için Bkz.: Aptullah Kuran, **a.g.e.**, s. 320.
[80]Daha detaylı bilgi için Bkz.: Salim Aydın, "Beşiktaş Muhafızı Müşir (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. XXV, S. II, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 547-578.
[81]Encümen Arşivi, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi Dosyası.

uygulamaları görülmektedir. Kompozisyon düzeni ve motif seçimi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Ne zaman yapıldığı bilinmeyen kalem işi uygulamalarının Mimar Kemaleddin Bey tarafından Yedi Sekiz Hasan Paşa Türbesi'nin inşa sürecinde yapılmış olabileceği düşünülebilir.

R. 90: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin 1910 yılındaki bezemeleri.[82]

Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin ön cephesinde yer alan sivri kemerli alınlığındaki celi sülüs yazı türüyle yazılmış 1908-1909 tarihli kitabede:

"Allahümme'ftah lehû ebvâbe rahmetike 1324" ifadeleri görülmektedir.

Kitabede yer alan tarih söz konusu onarımın gerçekleştirildiği tarih olarak kalem işi uygulamalarının yapıldığı tarih olarak kabul edilebilir. Zira 1905 yılında vefat eden Yedi Sekiz Hasan Paşa için inşa edilen türbenin tamamlandığı ve sonrasında Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'ne müdahalenin gerçekleşmiş olabileceği tarihe işaret etmektedir. Ayet kitabesinde bazı sorunlar tespit edilmiştir. Encümen Arşivi'ne

[82]https://donanmatarihi.com/wp-content/uploads/2012/04/0484_0004_Page_06.jpg, Erişim tarihi: 6 Kasım 2021.

ait 1939 tarihli fotoğrafında kitabenin altında hatat imzası görülmektedir;[83] ancak tarih kısmı boştur.

R. 91: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ayet kitabesinin 1939'daki görünümü.[84]

Günümüzde ise kitabede H. 1324 tarihi görülürken hattat imzası yerinde yoktur.

R. 92: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ayet kitabesinin günümüzdeki görünümü.

[83]Kitabedeki hattat imzası Oktay Türkoğlu tarafından kesin olmamakla birlikte "Nuri" olarak okunmuştur. Hattat Nuri (Korman)'ın Beşiktaş'ta doğduğu ve İstanbul'da Kartaltepe Camii, Azapkapı Camii gibi yapılarda görev aldığı bilinmektedir. Detaylı bilgi için Bkz.: Ali Alparslan, **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2007.
[84]Encümen Arşivi, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi Dosyası.

Kitabenin bilinen orijinal tarihi 2013 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında tekrardan eklenmiştir. Hattat imzasının ise ne zaman kazındığı bilinmemektedir.

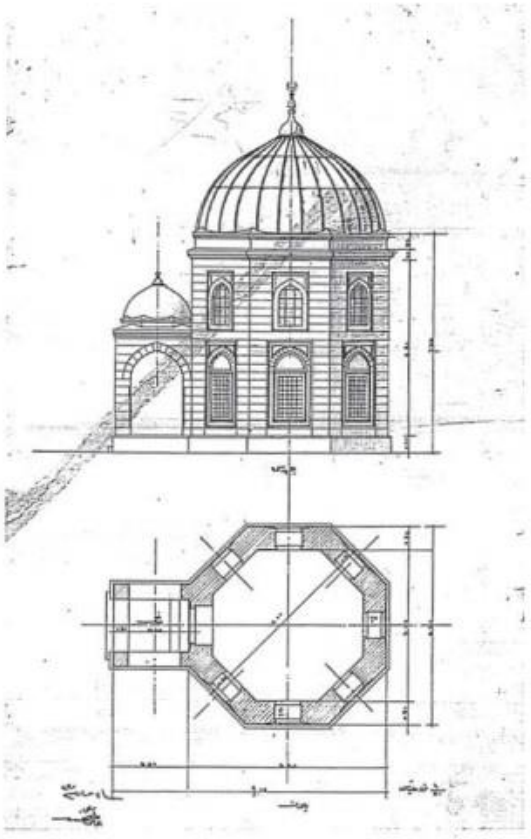
R. 93: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi 2013 yılı restorasyonu öncesi görünümü.[85]

R. 94: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi 2013 yılı restorasyonu sonrası görünümü.[86]

[85]Nalan Dönmez Yakarçelik, "Değerli Bir Miras: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ve Haziresi", **Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, S. 19, İstanbul, y.y., 2020, s. 152.
[86]**A.e.**, s. 151.

Aras Neftçi kaleme aldığı makalede Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin Ulusal Mimarlık Devri mimarlarından Ali Talat Bey tarafından restore edildiğini ifade etmektedir.[87] Aynı makalede söz konusu restorasyona ait projeye yer verilmiştir.

P. 1: Mimar Ali Talat tarafından çizilen Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'ne ait proje.[88]

Mimar Ali Talat Bey'in onarım çalışmalarını hangi tarihlerde yaptığına dair kesinlik yoktur. 1908-1909 tarihlerinde Mimar Ali Talat Bey'in Mimar Kemaleddin Bey ile birlikte çalıştığı düşünülebilir. Zira söz konusu iki mimarın birlikte görev aldığı onarım çalışmalarının varlığı bilinmektedir.[89]

Encümen Arşivi'nde yer alan 1939 tarihli fotoğrafta türbenin ön cephesinde yer alan tonozda kalem işi uygulamaları görülmektedir. Bu uygulamalar iç mekânda

[87]Aras Neftçi, "Ali Talat Bey", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı [Nuruosmaniye Camii Özel Sayısı]**, S. VI, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 152.
[88]**A.e.**, s. 154.
[89]Bkz. Arap Camii.

yer alan kalem işi uygulamalarıyla birlikte yapılmış olmalıdır. Yani 1908-1909 yıllarında tamamlanan onarım çalışmaları kapsamında türbenin genel bakımının yapıldığı, ön cephede yer alan tonozun iç yüzeyindeki kalem işi uygulamaları ile türbe içindeki kalem işi uygulamalarının eklendiğini düşünülebilir.

Günümüzde tonozda yer alan kalem işi uygulamaları son yıllarda gerçekleştirilen onarımlara aittir. 20. yüzyıl başına ait uygulamalar 1939 tarihli Encümen Arşivi'nden takip edilmektedir. Söz konusu fotoğrafta kapının sivri kemerinin üzerinde ve kapının önünü örten tonozun iç yüzeyinde kalem işi uygulamaları net bir şekilde görülmektedir. Söz konusu motifler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Sivri kemerin üzerinde yer alan köşelere içi bitkisel motiflerden oluşan birer rozet motifi yerleştirilmiştir. Tonozun saçağında ise birbirini takip eden palmet motifleri simetrik bir düzende görülmektedir. Palmet motiflerinin içi daha küçük palmet motiflerinden gelişen ve kıvrık dal ile rumi motiflerinden bir araya gelen bitkisel kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Palmetlerin tepeleri daha küçük bir palmet motifle sona ermiştir.

R. 95: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi tonoz içi bezemelerin 1939'daki görünümü.[90]

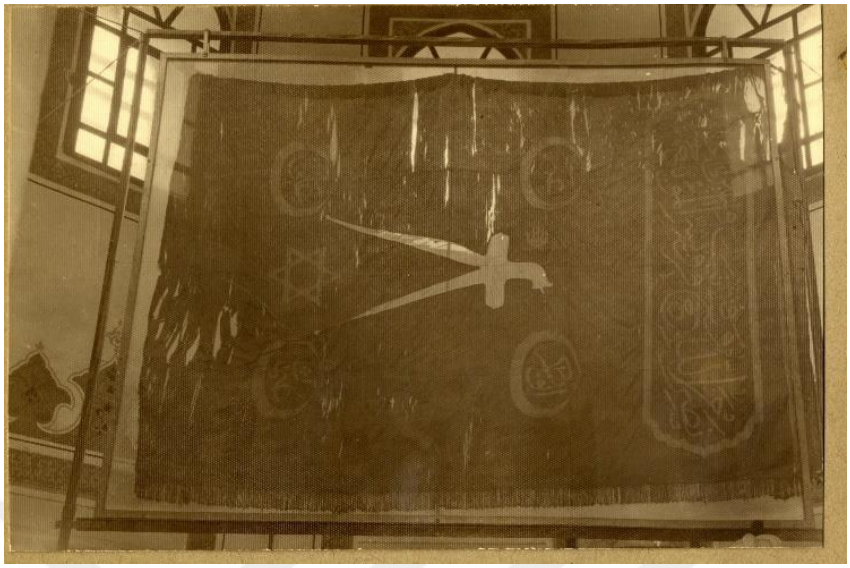
[90]Encümen Arşivi, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi Dosyası.

Aynı bölümde yer alan günümüzdeki bezemeler daha önce ifade edildiği gibi son yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarına ait olup malakari tekniğinde yapılmış benzer palmet motiflerinden oluşmaktadır.

R. 96: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi tonoz içi bezemeleri günümüzdeki görünümü.

Encümen Arşivi'nde türbenin içini gösteren 1939 tarihli bir başka fotoğrafta Barbaros Hayreddin Paşa'nın sancağı ve arka tarafta üst kat pencereleri etrafındaki kalem işi uygulamaları ile alt kat hizada yapıyı tamamen dolaşan palmet kuşağı ile bu kuşağın altında yer alan bitkisel motiflerden oluşan bir bordür görülmektedir. Bu uygulamalar tonozda yer alan uygulamalarla benzer kompozisyonlar olduğu için kuvvetle muhtemel 1908-1909 onarımları sırasında yapılmıştır. Üst kat pencere çerçevelerinde rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar işlenmiştir. Alt kat hizada yer alan palmet motifleri bir büyük bir küçük şekilde simetrik olarak sıralanmıştır. Motiflerin içi kıvrık dal, rumi ve daha küçük palmet motiflerinden oluşan kompozisyonlardan oluşmaktadır. Palmet motiflerin tepeleri daha küçük bir palmetle sona ermiştir. Palmet kuşağının altında yer alan ve yapıyı tamamen dolaşan kuşakta ise rumi, kıvrık dal ve küçük palmet gibi motiflerden oluşan bir bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonların ne zaman yok edildiği kesin olarak bilinmemektedir.

R. 97: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi sancak ve bezemelerinin 1939'daki görünümü.[91]

Ali Saim Ülgen'in arşivinde yer alan 1940-1950'li yıllara ait fotoğrafta beden duvarlarında yer alan alt kat pencere çerçevelerinde rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan kalem işi bordürler görülmektedir. Bu uygulamalar da 20. yüzyıl başında gerçekleştirilen onarıma ait olmalıdır.

R. 98: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi bezemelerin 20. yüzyıl ortasında görünümü.[92]

[91]Encümen Arşivi, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi Dosyası.
[92]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/205688, Erişim tarihi: 4 Kasım 2021.

Yukarıda tespiti yapılan kalem işi uygulamaları günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde türbe iç mekânında sadece üst örtüyü oluşturan kubbenin yüzeyindeki malakari tekniğinde yapılmış bitkisel kompozisyonlar görülmektedir. Bu kompozisyonların aslında 20. yüzyıl başındaki onarım çalışmalarında eklendiği düşünülebilir. Kubbe göbeğinde yer alan H. 1378 (1958) tarihli ayet kitabesi[93] Cumhuriyet devri onarımına işaret etmektedir. Kuvvetle muhtemelen bu tarihte gerçekleştirilen bir onarım çalışmasında yüzyıl başında yapılan kompozisyonlar yerine günümüze ulaşan benzer kompozisyonlar yapılmıştır. Günümüzdeki kalem işi uygulamaları türbenin ön cephesinde yer alan tonozun iç yüzeyindeki kalem işi uygulamalarıyla uyum halindedir. Bu nedenle kapı üzerinde yer alan ayet kitabesindeki ilk değişikliğin de bu dönemde yapılmış olabileceği muhtemeldir.

R. 99: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi kubbe içi bezemelerinin günümüzdeki görünümü.

[93]Kur'an-ı Kerim, Araf Suresi 89. Ayet.

3.13. Bayezid Külliyesi

Adını verdiği meydanda bulunan Bayezid Külliyesi İstanbul'un fethinden sonra inşa edilmiş ikinci selatin külliyesi olup Fatih Camii'nin 1766 depreminden sonra yeniden inşa edilmesinden dolayı[94] günümüze ulaşan en eski selatin külliyesidir. Cami merkezli külliyede; türbeler, aşhane, mektep, tabhane, medrese, hamam ve kervansaray gibi birimler yer almaktadır.

3.13.1. Cami

Sultan II. Bayezid tarafından inşa edilen Bayezid Külliyesi'nin merkez yapısı olan Bayezid Camii Şeyh Hamdullah tarafından yazılmış olan celi sülüs kitabesine göre 1501-1505 yılları arasında yapılmıştır.[95] Bayezid Camii'nin inşa eden mimarın uzun süre Mimar Hayreddin olduğu sanılmıştır. Konu hakkında yapılan detaylı araştırmalar sonucu asıl mimarın Yakub Şah olduğu, halifelerinin ise Ali bin Abdullah ile Yusuf bin Papas oladuğu tespit edilmiştir.[96] Plan itibariyle tabhaneli merkezi planlı camiler kategorisinde incelenen yapının; merkezde tam bir kubbe, güney ve kuzeyde yarım kubbe ile doğu ve batıda ise dikey eksende yerleştirilen dörder kubbecik ile üst örtüsü tamamlanmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Bayezid Camii'nin harimini gösteren eski fotoğraflardan takip edilebildiği kadarıyla kalem işi uygulamalarında değişiklikler söz konusudur. 1766 depreminde zarar gören yapıda[97] onarım sırasında Barok tarzda kalem işi uygulamalarının yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Sultan II. Mahmud döneminde camiye hünkâr kasrı

[94]1766 depremi sonrası yeniden inşa edilen Fatih Camii için Bkz.: Muzaffer Erdoğan, "Son İncelemelere Göre Fatih Camii'nin Yeniden İnşası Meselesi", **Vakıflar Dergisi**, S. V, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1962, s. 161-192.
[95]Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 45.
[96]Bkz.: Rıfkı Melül Meriç, "Beyazıd Câmii Mimârı, II Sultan Bâyezıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazıd Câmii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi**, S. II, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 4-76; S. Eyice Mimar Hayreddin'in 1509 depremi sonrası zarar gören yapıların onarımlarında görevli olabileceğini belirtmektedir; Bkz.: Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi," s. 45.
[97]Doğan Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, YEM Yayınları, 2021, s. 204.

eklendiği sıralarda[98] harimde müdahalalar yapıldığı ve Barok tarzındaki kalem işi uygulamalarının Ampir tarza göre değiştirildiği düşünülebilir. Ampir etkili kalem işi uygulamalarının 1894 depremi öncesine ait fotoğraftan kubbeye geçiş öğesi olan pandantif yüzeyinde takip edilmesi mümkündür.

R. 100: Bayezid Camii hariminin 1894 yılı öncesi görünümü.[99]

[98]Tarkan Okçuoğlu, "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, S. 3, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 2014, s. 133.
[99]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-d3214596-83e7-4869-8f2b-43a105ea0e0f, Erişim tarihi: 9 Eylül 2020.

Bir diğer fotoğraftan görüldüğü üzere üzere Ampir Üslubu yansıtan kalem işi uygulamaları pencere çerçevelerinde, kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde ve kemer yüzeylerinde görülmektedir. Pencere çerçevelerinde yer alan Ampir kalem işi uygulamaları tepede pencere kemeri kilit taşı üzerinde akantus yaprakları ile sona ermektedir. Pandantif yüzeylerinde çok kollu motifler ve köşe kenarları ise pencere çerçevelerinde görülen kompozisyonlarla bezenmiştir. Benzer düzenlemeler kemer yüzeylerini de kaplamıştır. Ana kubbeyi taşıyan fil payenin üst bölümünde yer alan S kıvrımlı bezeme ise günümüzde yerini korumaktadır.

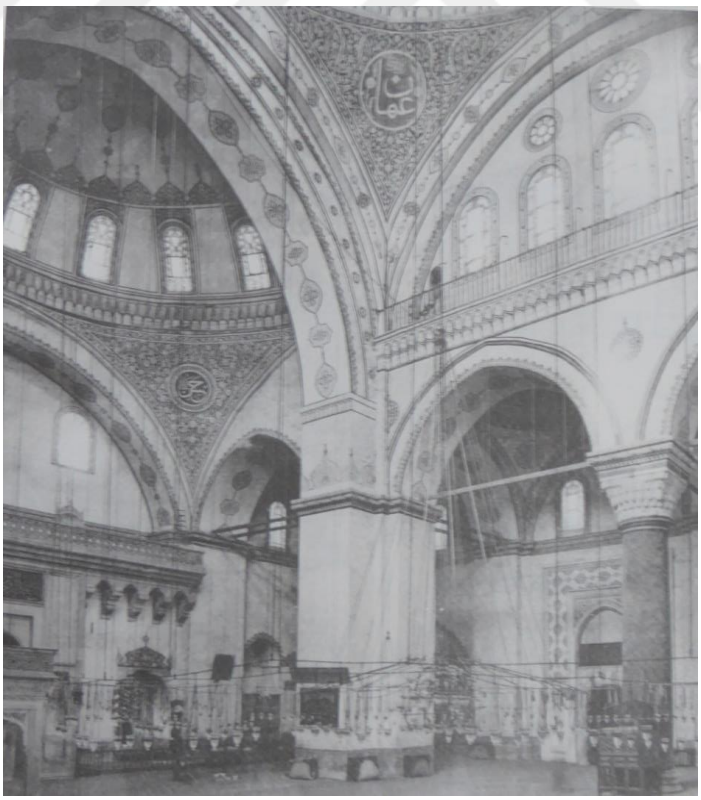
R. 101: Bayezid Camii kıble cephesinin 1894 yılı öncesi görünümü.[100]

20. yüzyılın başında Cornelius Gurlitt'in kaleme aldığı kitapta yer alan fotoğraflarda ise Ampir kalem işi uygulamaları yerine yapının inşa edildiği döneme

[100]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-f0d2c9fc-798a-46cf-a40a-b43e4a21ed04, 9 Eylül 2020.

uygun Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları görülmektedir. 1894 depreminde zarar gördüğü bilinen Bayezid Camii'nin deprem anında Ampir anlayışı yansıtan kalem işi uygulamaları muhtemelen dökülmüştür. Deprem sonrası gerçekleştirilen müdahalelerde ise devrin üslubunu yansıtan kalem işi uygulamaları yapılmış olmalıdır. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu uygulamaların tam tarihi bilinmemekle birlikte 20. yüzyıl başında yapıldığı düşünülebilir.

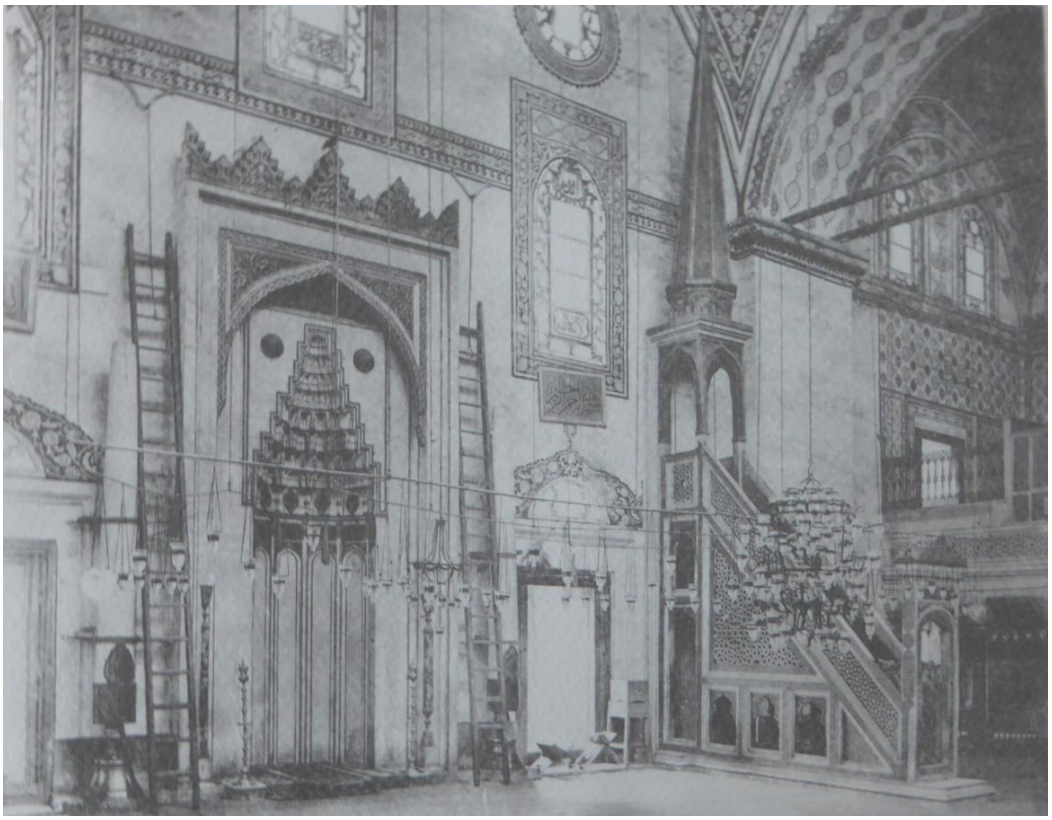
Onarım çalışmalarında merkezi kubbeyi taşıyan pandantiflerde bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon ve kompozisyonun merkezine dört halifenin isimleri eklenmiştir. Kemerlerde ise birbirini takip eden salbekli şemse motifleri görülmektedir. Yarım kubbelerin kasnaklarında yer alan pencere çerçevelerinde yine bitkisel kompozisyonlu bezemeler ve yarım kubbenin iç yüzeyinde kemerlerde olduğu gibi salbekli şemse motifleri tercih edilmiştir.

R. 102: Bayezid Camii hariminin 20. yüzyıl başında görünümü.[101]

[101]Cornelius Gurlitt, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, çev. Rezan Kızıltan, İstanbul, Enfarmasyon ve Dökümantasyon Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Deprem öncesi ve sonrası fotoğrafları karşılaştırıldığında kıble cephesinin merkezinde yer alan mihrap nişinde ve minberde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Değişiklikler kalem işi uygulamalarında gerçekleşmiştir. Deprem öncesine ait fotoğrafta kıble cephesi daha sade bir kalem işi düzenlemesine sahip iken deprem sonrasına ait fotoğrafta kıble cephesinde kalem işi yoğunluğu dikkat çekici bir seviyededir. Kalem işi uygulamalarının yanı sıra ayrıca cephede boydan boya taşıyıcı ve kemerin birleştiği seviye hizasından bir silme dolaşmaktadır.

R. 103: Bayezid Camii kıble cephesinin 20. yüzyıl başında görünümü.[102]

Son yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarından sonra ibadete açılan Beyazıt Camii'nin günümüze ulaşan kalem işi uygulamaları 20. yüzyıl başına ait uygulamlardır. Sınırlı olan eski fotoğraflar yerine güncel fotoğraflar üzerinden kalem işi uygulamaları takip edilebilir.

Caminin kubbe göbeğinde dairesel bir pano içerisinde kubbe ayeti yer almaktadır. Panonun etrafında palmet motifini hatırlatan ve uç kısmı tığ motifi ile sona

[102] **A.e.**

eren kalem işi süslemeleri yer almaktadır. Söz konusu süslemeleri bir büyük bir küçük olacak şekilde düzenlenmiştir. Süslemelerin içi bitkisel kompozisyonlarla tamamlanmıştır. Kubbenin kasnağında sivri kemerli pencereler ve pencerelerin etrafında kırmızı zemin üzerinde beyaz renkli bitkisel motiflerden oluşan kalem işi süslemeleri yer almaktadır. Pencere üstlerinden kubbe göbeğine doğru uzanan bölüde göbek bölümünde dairesel panonun etrafındaki düzenlemelerin aynısı yerleştirilmiştir. Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde yine kırmızı zemin üzerine beyaz renkli kalem işi kompozisyonları yer almaktadır. Kompozisyon içerisinde lacivert renkte kıvrık dallı rumi motifleri ile kırmızı zemin üzerinde beyaz renkli penç, hatayi ve kıvrık dallı rumi motifleri yerleştirilmiştir. Yukarıda da bahsedilen pandantiflerin tam ortasında dairesel bir pano içerisinde lacivert zemin üzerine beyaz renkli celi sülüs yazı türüyle dört halifenin isimleri yazılmıştır. Söz konusu dairesel pano dıştan daha geniş bir dairesel pano ile çevrilmiş ve aradaki bölüm birbiriyle bağlantılı kıvrık dallı rumilerle bezenmiştir. Pandantifin köşe bordürleri siyah zemin üzerinde kırmızı renkte yapılmış hatayi ve kıvrık dallı kompozisyondan oluşmaktadır.

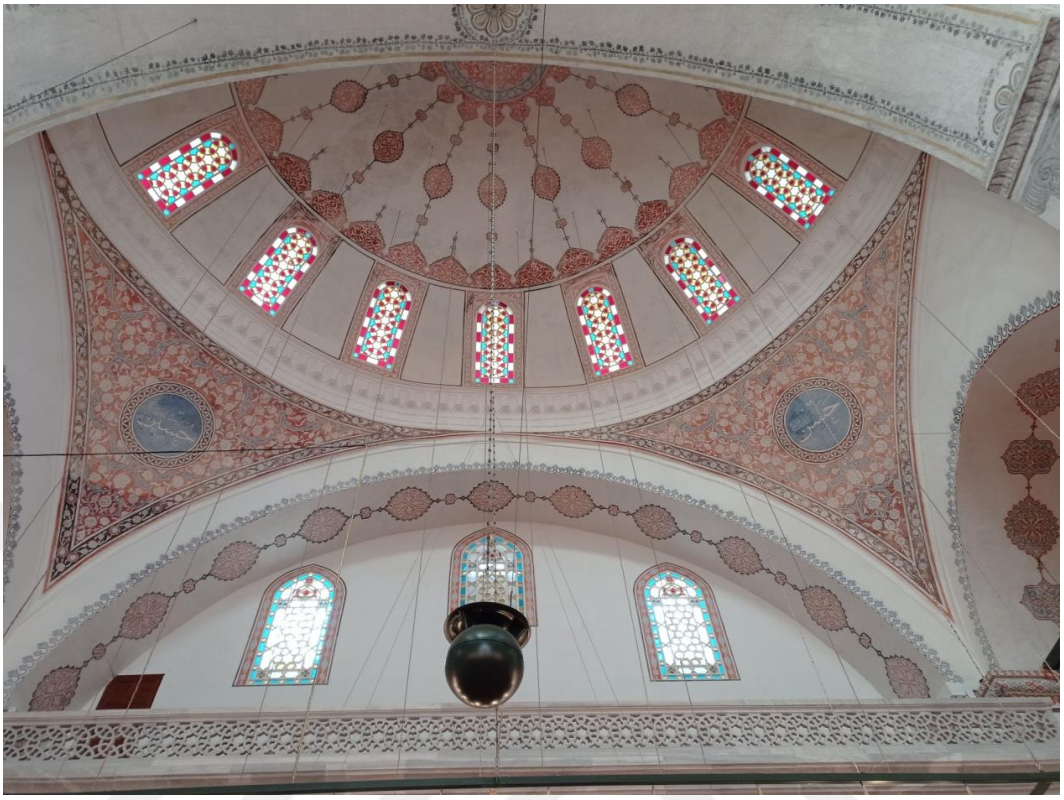
R. 104: Bayezid Camii merkezi kubbede yer alan kalem işi uygulamaları.

Ana kubbeyi taşıyan kemer yüzeylerinde ve kemer alınlıklarında yer alan pencere çerçevelerinde kalem işi uygulamaları görülmektedir. Kemer yüzeyinde birbirini takip eden salbekli şemse motifler yerleştirilmiştir. Alınlıkta yer alan sivri kemerli ve yuvarlak pencerelerin etrafında ise yine bitkisel kompozisyonlu kalem işi bezemeleri vardır. Harimdeki sahınları ayıran kemer yüzeyinde ise mavi renkte birbirini takip eden motifler kullanılmıştır. Kemer iç yüzeyinde yine yapının diğer bölümlerinde kullanılan salbekli şemse motifleri kullanılmıştır. İki kemerin arasındaki alanda ise salbeksiz bir şemse motifi yerleştirilmiştir.

R. 105: Bayezid Camii hariminde batı cephesi.

Caminin kuzey yarım kubbesi yüzeyinde yer alan bezemeler ile kasnağında yer alan pencere çerçevelerindeki bezemeler, merkezi kubbedeki uygulamalarla aynı düzene sahiptir.

R. 106: Bayezid Camii yarım kubbesindeki kalem işi uygulamaları.

Caminin kıble duvarında yer alan üst kat pencereleri dikdörtgen kalem işi çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Kırmızı zeminli bordürlerde beyaz renkte hatayi, penç ve kıvrık dallı rumi motifleri kullanılmıştır. Pencerelerin kalem işi tepelikleri ortada tam bir kompozisyon ve her iki yanda yarım kalan palmet kompozisyonları ile tamamlanmıştır. Kırmızı zemine sahip tepeliklerde çerçevelerle uyum içinde olan motifler kullanılmıştır. Pencere aralarında ve üstte bulunan yuvarlak pencerelerin etrafı da dairesel kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte yapılan kıvrık dallı rumi motiflerinden oluşan kalem işine sahiptir.

R. 107: Bayezid Camii kıble cephesinin günümüzdeki görünümü.

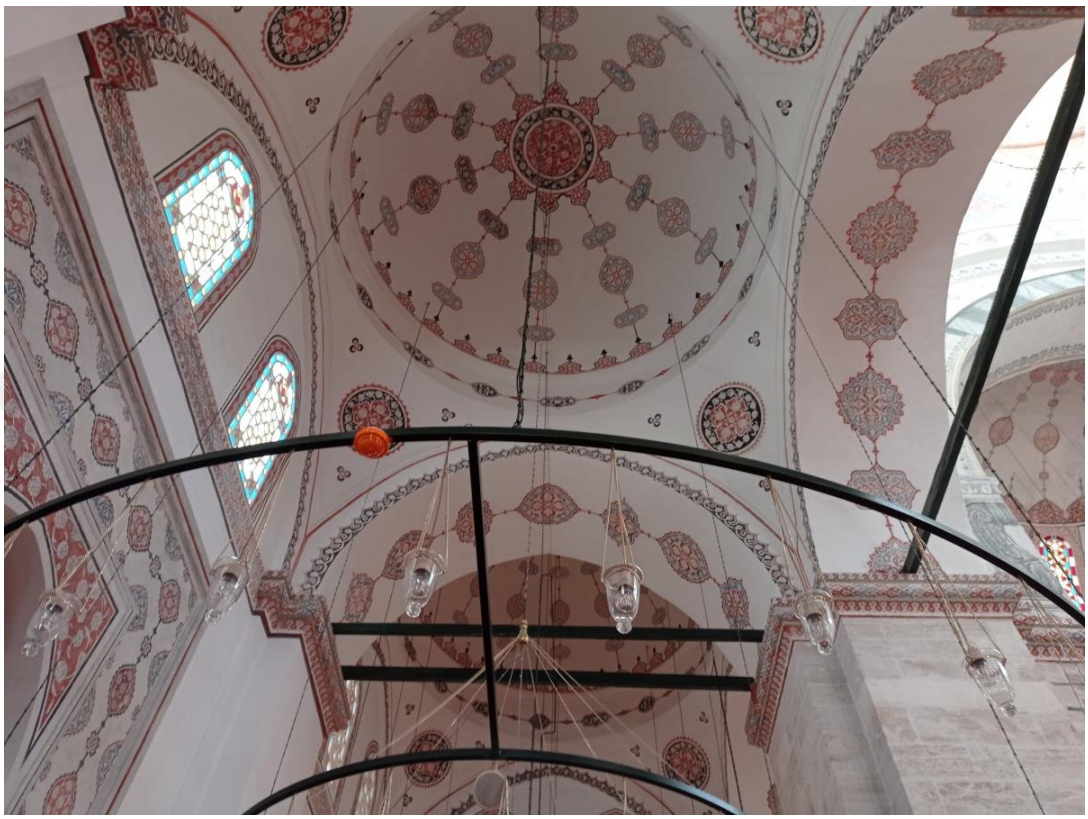
Alt kat pencere üstlerinde ise yine kırmızı zemin üzerinde beyaz renklerden oluşan bitkisel motiflerden meydana gelmiş kalem işi tepeliği bulunmaktadır. Tepelik pencere üstünde yer alan revzene uygun şekilde yapılmıştır. Tepelik iki yandan yarım kalmış palmet motiflerinden meydana gelmişken orta bölüm uç kısmı palmetle biten bir düzenlemeye sahiptir.

R. 108: Bayezid Camii alt kat pencere tepeliği.

Harimin yan sahınları örten kubbeciklerin iç yüzeyleri, pandantifleri ve kemerlerinde de görülen kalem işi uygulamaları 20. yüzyıl başına ait olmalıdır. Kemer iç yüzeyinde birbiriyle bağlantılı salbekli şemse motifleri vardır. Salbekler bir dikey bir yatay şekilde yerleştirilmiştir. Salbeklerin iç yüzeylerinin merkezinde kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte bitkisel süslemeler ve etrafında lacivert zemin üzerinde beyaz renkte bitkisel kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Kemer dış yüzeyinde ise kemer boyunca birbirini takip eden siyah ve beyaz renklerden oluşan bitkisel motifler takip edilmektedir. Kubbeciklere geçişte kullanılan pandantiflerin yüzeyinde merkezde dairesel bir pano yerleştirilmiştir. Merkezi kırmızı renkte, merkezin dışındaki alan ise siyah renkte zemine sahiptir. Söz konusu zeminlerde beyaz renkte bitkisel motiflerle kompozisyon tamamlanmıştır. Dairesel panonun arasında ise siyah renkli benek motifleri yerleştirilmiştir. Kubbeciklerin iç yüzeyi caminin merkezi kubbesi ile aynı düzene sahiptir. Kubbe kasnaklarında salbekli şemse kompozisyonları görülürken, kubbe eteğinde kırmızı zeminli palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kubbe iç yüzeyine doğru uzanan salbekli şemse motifleri göbek bölümünde dairesel panonun etrafındaki palmet motifleriyle birleşmiştir. Göbek bölümündeki dairesel alanın içi kırmızı

zemine, motifler ise beyaz renge sahiptir. Dairenin etrafında ise siyah zeminli beyaz motiflerden oluşan bir bordür alanı bulunmaktadır.

R. 109: Bayezid Camii kubbeciklerdeki kalem işi uygulamaları.

Harime girişi sağlayan doğu ve batıda bulunan kapıların çerçevelerinde de yapıdaki kalem işleriyle uyumlu kompozisyonlar bulunmaktadır. Dikdörtgen çerçeveli kapının yarısından itibaren yukarısı, çerçeve ile sınırlandırılacak şekilde salbekli şemse motifleriyle bezenmiştir. Şemseler kırmızı zemin beyaz bitkisel motiflere sahiptir. Çerçevenin kenarlarında ise yarım kalmış vaziyette mavi zemin beyaz bitkisel motiflere sahip salbekli şemse motifleri yerleştirilmiştir. Kapı çerçevesindeki sivri kemerin üst yüzeyinde ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkli kalem işi uygulamaları yapılarak kapıdaki kompozisyon tamamlanmıştır.

R. 110: Bayezid Camii batı kapısındaki kalem işi uygulamaları.

Harimin tabhane bölümlerinde yer alan kemerlerin dış yüzeylerinde siyah zemin üzerine beyaz renkte birbirini takip eden palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kemerin iç yüzeyinde ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflere sahip salbekli şemse motifleri bulunmaktadır.

R. 111: Bayezid Camii'nin tabhane bölümünü ayıran kemer.

Caminin hariminde bulunan Ulusal Mimarlık Dönemi kalem işlerinde kırmızı, beyaz, siyah ve lacivert renkler sık tercih edilmiştir. Kompozisyonların tümü bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Ayrıca yapıda Ulusal Mimarlık Dönemi'nde değişmeyen bazı kalem işi uygulamaları da bulunmaktadır. Ampir Üslup anlayışına göre Sultan II. Mahmud döneminde yapıldığı düşünülen bu uygulamalar caminin kuzey ana kemeri iç yüzeyinde yer almaktadır.

R. 112: Bayezid Camii merkezi kubbesini taşıyan kemer.

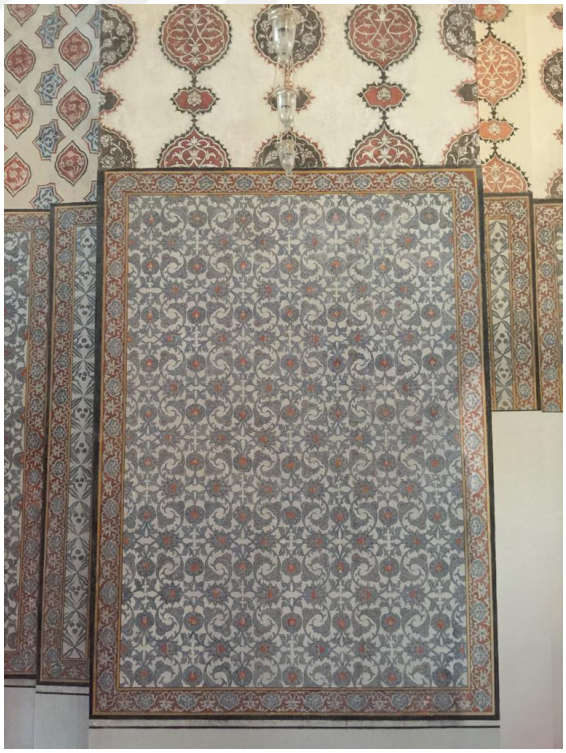
Yakın zamanda restorayonu tamamlanan caminin kalem işi uygulamaları da elden geçirilmiştir.

3.13.2. Hünkâr Mahfili ve Kasrı

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin hünkâr mahfilinde yer alan ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları da harimdeki uygulamalar gibi 1894 depremi sonrasına ait olmalıdır. Zira yukarıda verilen onarım sonrasına ait fotoğrafta hünkâr mahfili duvarındaki kalem işi uygulamaları görülmektedir.

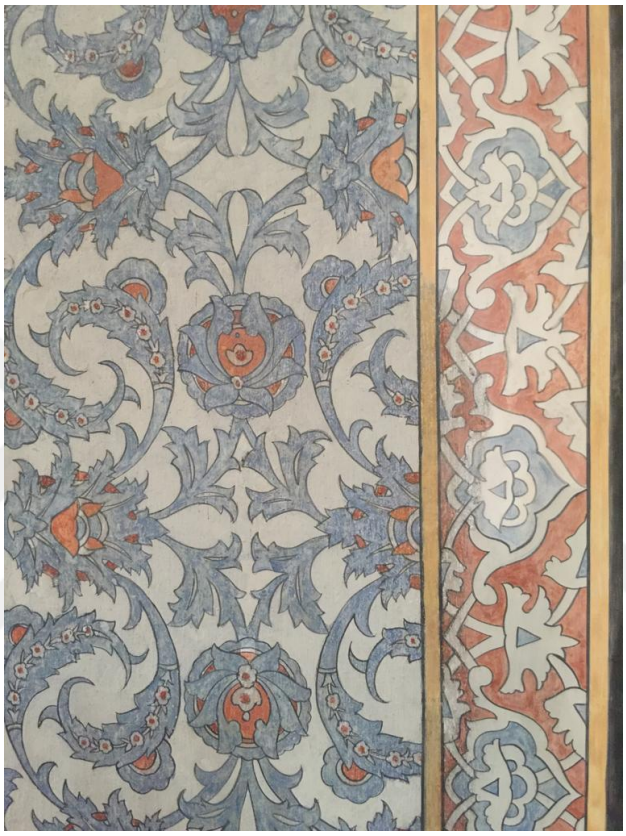
Hünkâr mahfilindeki kalem işi uygulamalarında daha zengin renk ve motiflere sahip farklı kompozisyonlar görülmektedir. Bunun en büyük sebebi bu bölümün padişaha ait ibadet mekânı olmasıdır. Mahfilin beden duvarlarında yer alan dikdörtgen çerçeveli panolarda beyaz zemin üzerine koyu mavi renkte yapılmış hançer yaprakları, rumiler ve hatayi motifleri yer almaktadır. Simetrik bir düzen sergileyen kompozisyonda hatayi motiflerinin merkezi kırmızı renkle belirgin bir hale getirilmiştir.

R. 113: Bayezid Camii hünkâr mahfilindeki kalem işi uygulamaları.[103]

[103]Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.

Kompozisyonu sınırlandıran bordür ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış birbirleriyle bağlantılı rumi, palmet ve yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Kompozisyonda yer alan palmet motiflerinin içi zeminde görülen koyu mavi ton rengine sahiptir.

R. 114: Bayezid Camii hünkâr mahfilindeki kalem işi detayı.[104]

Beden duvarlarının üst tarafında salbeksiz şemde motifleri ve sekizgen motifler yer almaktadır. Şemse motiflerinin içinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış çiçek motifleri görülmektedir. Sekizgenlerin içinde ise koyu mavi ton zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve palmet motifleri yapılmıştır. Bu kompozisyonlar hünkâr mahfilinin üstünü örten kubbe kemerlerine kadar devam etmektedir. Kemerler ile beden duvarının birleştiği yerde kırmızı ve koyu renkte yapılmış bitkisel motiflerden oluşan şeritler yerleştirilmiştir. Şeritlerin üstünde yer alan kemer içi ve yüzeyindeki çokgen motifler beden duvarında yer alan çokgen motiflerle aynıdır. Kubbeye geçişi sağlayan pandantifin yüzeyinde yer alan kalem işi

[104]Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.

uygulamlarında farklı renk ve kompozisyon görülmektedir. Kompozisyonun bordürlerinde siyah zemin üzerine birbirleriyle bağlantılı kıvrık dal ve rumi motifleri bulunmaktadır. Zeminde ise kırmızı zemin üzerine yapılmış çiçek motifleri görülmektedir.

R. 115: Bayezid Camii hünkâr mahfilindeki kalem işi uygulamaları.[105]

Mahfilin dikdörtgen çerçeveli penceresinin duvarı da kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. Kompozisyonun merkezinde yer alan salbekli şemse motifinin içi koyu mavi renk üzerine beyaz renkte yapılmış çiçek motifleriyle süslenmiştir. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış penç motifi merkezi oluşturmaktadır. Şemsenin salbek bölümleri palmet motiflerinden oluşmaktadır. Çerçevenin köşebentlerinde yer alan kompozisyonlar şemse motifinin içindeki düzenlemelerle uyum içindedir. Kompozisyonun bordüründe kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kartuş ve düğüm motiflerinden oluşmaktadır. Motiflerin içi koyu mavi ton zemin üzerine bitkisel motiflerle şekillenmiştir.

[105]Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.

R. 116: Bayezid Camii hünkâr mahfili penceresi kalem işi uygulamaları.[106]

Pencere tavanında merkezinde içi bitkisel motiflerle süslenmiş sekizgen bir motif bulunmaktadır. Bordürde ise kırmızı zemin üzerine birbirleriyle bağlantılı rumi ve palmet motiflerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Tavanı kuşatan duvarlarda aşağıya doğru sarkan palmet motifleri görülmektedir. Bu motiflerin koyu mavi zemi üzerine beyaz renkte yapılmış penç motifleriyle şekillenmiştir.

[106]Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.

R. 117: Bayezid Camii hünkâr mahfil penceresinde kalem işi uygulamaları.[107]

Bayezid Camii'nin ahşap hünkâr kasrı Sultan II. Mahmud döneminde yapılmıştır. Caminin solunda bulunan kasır Ampir Üslubu yansıtan önemli bir yapı olarak bilinmektedir.[108]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Hünkâr kasrında var olan kalem işi uygulamaları hünkâr mahfilindeki kompozisyonlarla aynı olup çıkan son yangında zarar görmüş ve günümüze sağlam bir şekilde ulaşamamıştır. Kompozisyonların aynı olması bu bölümdeki kalem işi uygulamaların da 20. yüzyıl başında yapıldığına işarettir. Günümüzde harap vaziyetteki bezemeleri 1943 tarihli Encümen Arşivi'nde yer alan fotoğraflardan takip edilebilir.

[107]Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.
[108]Tarkan Okçuoğlu, **a.g.e.**, s. 133.

Kasrın iç mekân duvarlarında dikdörtgen çerçeveli kompozisyonlar şeklinde görülen kalem işi uygulamalarının merkezinde salbekli şeme motifi görülmektedir. Şemse motifinin için çeşitli bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Şemsenin her iki ucunda yer alan salbekler ise palmet motifi tarzında yapılmıştır. Kompozisyonun köşebentlerinde çeşitli bitkisel motifler görülmektedir. Bordürde bolümü kartuş ve düğüm motiflerinden oluşmaktadır. Söz konusu bordür dikdörtgen kapı açıklığının etrafında da tekrar edilmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi özelliği taşıyan pasalı ahşap tavan uygulaması da kalem işi uygulamalarıyla birlikte yapılmış olmalıdır.

R. 118: Bayezid Camii hünkâr kasrındaki kalem işi uygulamalarının 1943'deki görünümü.[109]

[109]Encümen Arşivi, Bayezid Camii Hünkâr Kasrı Dosyası.

Hünkâr kasrının üst katlarındaki beden duvarlarında da aynı kompozisyon tekrar edilmiştir.

R. 119: Bayezid Camii hünkâr kasrındaki kalem işi uygulamalarının 1943'deki görünümü.[110]

Kalem işi uygulamaları son yangında zarar gördüğü için günümüze sağlam bir şekilde ulaşamamıştır. Söz konusu kalem işi uygulamalarının aslına uygun bir şekilde onarılması için gerekli restorasyon çalışmalarına günümüzde başlanmıştır.

[110]Encümen Arşivi, Bayezid Camii Hünkâr Kasrı Dosyası.

R. 120: Bayezid Camii hünkâr kasrındaki kalem işinin günümüzdeki görünümü.[111]

3.13.3. Şadırvan

Günümüzde caminin revaklı avlusunun merkezinde bulunan şadırvan 17. yüzyılda Sultan IV. Murad'ın ihsanıyla inşa edilmiştir.[112] Geniş ve tamamen mermer malzemeden inşa edilen şadırvanın yuvarlak planlı su haznesi orijinaldir. Bombeli levhalardan oluşan havuz iki katlı bir görünüm sergilemektedir. Şadırvanın üst örtüsü yeşil renkli, başlıksız sekiz sütun tarafından taşınmaktadır.

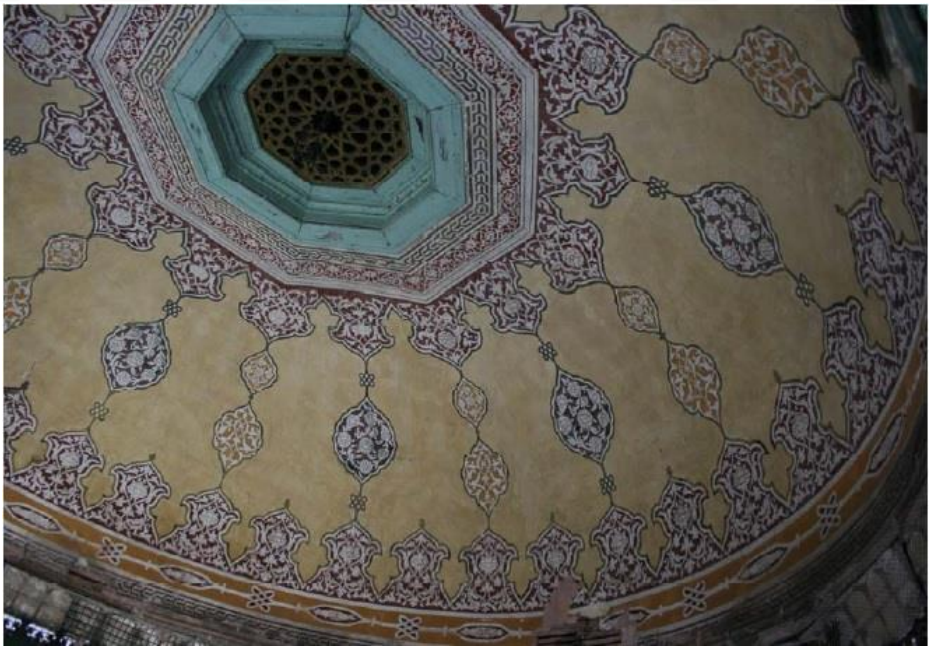
Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Şadırvan 19. yüzyılın sonlarında, 1895-1896 yıllarında onarım geçirmiştir.[113] Bu onarım sırasında Sultan IV. Murad devrindeki üst örtüsü değişmiş olmalıdır.[114] Son restorasyon çalışmaları öncesine ait fotoğraflardan takip edilebilen Ulusal Mimarlık

[111]Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.
[112]Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 33.
[113]Şerife Tali, "**Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2009, s. 87.
[114]Yılmaz Önge, **a.g.e.**, s. 33.

Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarının harimdeki kalem işi uygulamalarından bağımsız bir şekilde 1895-1896 yıllarında gerçekleştirilen onarım çalışmalarında eklendiği kuvvetle muhtemeldir. Son restorasyon çalışmalarında kalem işi uygulamaları kazandığı için bu bezemeler günümüze ulaşamamıştır.

Krem rengi zemine sahip kubbenin iç yüzeyinde tam merkeze çok kollu bir yıldızdan genişleyerek oluşan geometrik bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Kompozisyonun etrafında ahşaptan çokgen bir form sergileye düzenleme yapılmıştır. Çokgen ahşap düzenlemenin etrafında çokgen olarak genişleyen bir kalem işi kompozisyonu oluşturulmuştur. Kompozisyonun iç bordüründe beyaz zemin üzerine yeşil renkte zencirek motifi yer almaktadır. Dış bordürde ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Çokgenin dışında ise kubbe eteğine doğru uzanan içi rumi başta olmak üzere çeşitli bitkisel motiflerden oluşan palmet motifi ile yine içi bitkisel motiflerle dolu salbekli şemse motifleri görülmektedir. Salbekli şemse motifleri kubbe eteğinde yine palmet motifleriyle ardışık düzende birleşmiştir.

R. 121: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon öncesi kubbesindeki kalem işi uygulamaları.[115]

[115]Şerife Tali, **a.g.e.**, s. 539.

Kubbenin saçak bölümüne sonradan eklendiği düşünülen; ancak kubbe iç yüzeyindeki kalem işi uygulamalarıyla aynı kaderi taşıyan kompozisyonlar restorasyon öncesine ait fotoğraflardan takip edilmektedir. Birbirleriyle bağlantılı olan şemse motiflerinin içleri bitkisel motiflerden meydana oluştuğu ve kompozisyonun bordürlerinde birbirleriyle bağlantılı rumi motiflerinin tercih edildiği görülmektedir.

R. 122: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon öncesi kubbe saçağı.[116]

[116]**A.e.**, s. 536.

Kalem işi uygulamalarının yanı sıra su haznesinin üst bölümünde de birtakım müdahaleler gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl sonlarına ait fotoğrafta su haznesinin tel kafes ile çevrildiği görülmektedir.

R. 123: Bayezid Camii Şadırvanının 19. yüzyıl sonundaki görünümü.[117]

Encümen Arşivi'nde yer alan 1940 tarihli fotoğrafta ise su haznesini çeviren tel kafesin ve çerçevenin değiştiği görülmektedir. 1940 yılından önce yapıldığını bilinen bu düzenleme 1894 depremi sonrasında gerçekleşen onarım faaliyetlerinde yapılmış olmalıdır.

R. 124: Bayezid Camii şadırvanının 1940 yılındaki görünümü.[118]

[117]http://www.eskiistanbul.net/4997/beyazit-camii-avlusu-abdullah-freres-fotografi-19-yuzyil-sonlari, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.
[118]Encümen Arşivi, Bayezid Camii Dosyası.

Son restorasyon çalışmasına kadar tel kafes varlığını korumuştur.

R. 125: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon öncesi su haznesindeki tel kafesler.

Son restorasyon sırasında tel kafesler yerine cam malzeme kullanılmıştır.

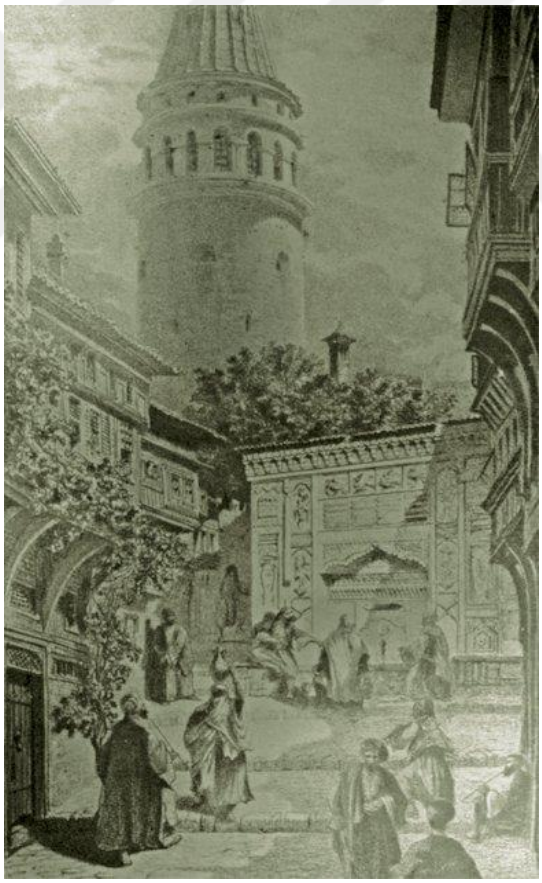
R. 126: Bayezid Camii şadırvanının son restorasyon sonrası görünümü.

3.14. Bereketzade Çeşmesi

Galata'da bulunmaktadır. Kitabesine göre Fatih Sultan Mehmed'in müezzini tarafından inşa edilen çeşme zamanla harap olduğu için Sultan I. Mahmud devrinde yeniden inşa edilmiştir. Devrin üslubuna göre oldukça zengin bir cephe tasarımına sahip olan çeşme 1844 yılında Bezmialem Valide Sultan'ın ihsanıyla hazinedar Azm-i Cemal'in hayratı olarak onarım görmüştür. [119]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşmede bu çalışmayı ilgilendiren müdahale saçak bölümüdür. 18. yüzyılın sonlarına ait çizimde çeşmenin saçağı yoktur.

R. 127: Bereketzade Çeşmesi'nin 18.yüzyıl sonlarında görünümü.[120]

[119]Bereketzade Çeşmesi hakkında H. Örcün Barışta tarafından müsatkil bir kitapçık hazırlanmıştır. Çeşme ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz.: H. Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
[120]Semavi Eyice, "Bereketzâde Çeşmesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 489.

20. yüzyıl başlarında onarıma muhtaç olan çeşme İstanbul Şehri Muhipleri Cemiyeti tarafından tamir edilmiştir. 1910 yılında gerçekleştirilen onarımda kırık ve eksik bölümler eklenmiş ve iki demir destek tarafından taşınan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan ahşap saçak eklenmiştir.[121]

R. 128: Bereketzade Çeşmesi'nin 1900'lerin başındaki görünümü.[122]

Celal Esat Arseven'in 1939 yılında yayımlanan[123] çalışmasında yer alan görsellerde çeşmenin saçak bölümü takip edilebilmektedir. İbrahim Hilmi Tanışık'ın 1945 yılında yayımlanan kitabında yer alan fotoğrafta ise saçak bölümü görülmemektedir.[124] Bundan dolayı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan

[121]**A.e.**, s. 489.
[122]https://www.sebahjoaillier.com/cesmeler?pgid=jnykkojz-ee60fc4d-97c9-4829-84c7-cab18cd5e80e, Erişim tarihi: 4 Nisan 2021.
[123]Celal Esat Arseven, **L'art Turc**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939, s. 182.
[124]İbrahim Hilmi Tanışık, **a.g.e.**, s. 78-79.

saçağın 1945 tarihinden önce kaldırıldığı söylenebilir. Çeşme 1957 yılında bulunduğu yerden sökülerek Galata Kulesi yakınındaki sur duvarına eklenmiştir. Taşınma işleminden sonra çeşmeye demir destekleri olmayan betondan saçak yapılmıştır.[125]

1910 yılında eklenen saçak çeşmenin yer değiştirmesine rağmen farklı malzeme ve biçmde varlığını korumaktadır.

R. 129: Bereketzade Çeşmesi'ne 1958 yılında eklenen betonarme saçak.

[125]H. Örcün Barışta, **a.g.e.**, s. 15.

3.15. Beşir Ağa Çeşmesi (Abdi Çelebi Camii Çeşmesi)

Kocamustafapaşa'da bulunmaktadır. Abdü Çelebi Camii; Çilingirler Mescidi ve Sankiyedim Mescidi olarak da bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman devri ricalinden Çelebi Abdullah Efendi'nin ihsanıyla 1533-1534 yılında inşa edilmiştir. 1576-1577 yıllarında yapıya minber eklenmiştir.[126] Tahsin Öz'ün eserinde yapının inşa tarihi 1543, minberin eklenme tarihi ise 1756 olarak ifade edilmiştir.[127] 18. yüzyılda Beşir Ağa tarafından yapının köşesine bir çeşme ve mektep inşa edilmiştir.[128] 19. yüzyılın sonlarında Serasker Rıza Paşa tarafından cami tamir edilmiş ve orijinalliğini kaybetmiştir.[129]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin köşesinde yer alan çeşme İbrahim Hilmi Tanışık'ın[130] ve Affan Egemen'in[131] çalışmalarına dahil edilmemiştir. Beşir Ağa'nın eserleri hakkında yapılan doktora tezinde[132] de bahsi geçmemektedir.

Hacı Beşir Ağa tarafından ekletilen çeşmenin cephesinde yer alan mimari detaylar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıttığından Serasker Rıza Paşa'nın camiyi tamir ettirdiği dönemde çeşmenin de onarıldığı ya da yenilendiği kuvvetle muhtemeldir.

[126]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 121.
[127]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 41-42.
[128]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 121.
[129]Emine Naza Dönmez, "Abdî Çelebi Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 12.
[130]İbrahim Hilmi Tanışık, **a.g.e.**
[131]Affan Egemen, **a.g.e.**
[132]Lokman Tay, "**Dâr-üs'saâde Ağası Hacı Beşir Ağa ve Eserleri**", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, 2014.

R. 130: Beşir Ağa Çeşmesi.

Beden duvarına bitişik şekilde inşa edilen çeşme dikdörtgen çerçevelidir. Cephenin ortası iki sütunlar tarafından taşınan sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Sivri kemerin kilit taşında dairesel bir form içinde geniş altı kollu yıldız içinde altı yapraklı çiçek motifi yer almaktadır. Kemerin köşe üstlerinde merkezde baklava motifi ile palmet motifinden oluşan desenin kollarından rumi motifi gibi uzayan kabartmalar yer almaktadır.

R. 131: Beşir Ağa Çeşmesi'nin cephe detayları.

Sivri kemerin alınlığında yer alan ve günümüzde boş olan dikdörtgen niş kitabelik bölümü olmalıdır. Nişin üzerinde palmet ve rumi motiflerden meydana gelmiş kabartma motifi yer almaktadır. Nişin sağında ve solunda simetrik olarak yerleştirilmiş kabartma tekniğinde dairesel form içinde çok kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. Nişin altında ise kemeri taşıyan iki sütunun arasına denk gelecek şekilde birbirine bağlanmış kabartma tekniğinde rumi ve palmet motiflerinden oluşan motif dizini bulunmaktadır.

R. 132: Beşir Ağa Çeşmesi'nin cephe detayları.

Motif dizisinin altında kademeli bir geçişten sonra cephenin ortasına yerleştirilmiş ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşının tepesinde akantus yaprağından bir motif ve bu motiften iki yanda aşağıya doğru sarkan S ve ters S kıvrımlı bitkisel motifler görülmektedir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına ters olan bu düzenleme Batılı tarzın son döneme etkisini yansıtmaktadır. Çeşmenin tekne bölümü günümüzde kaldırım seviyesi altında kalmıştır.

R. 133: Beşir Ağa Çeşmesi'nin ayna taşı.

3.16. Beylerbeyi Camii

Beylerbeyi Sarayı'na yakın bir konumda yer alan ve bir saray camisi durumunda olan Beylerbeyi Camii, Sultan I. Abdülhamid tarafından annesi Rabia Şermi Sultan için inşa ettirilmiştir.[133] 1777 yılında inşasına başlana ve 1778 yılında tamamlanan caminin mimarı Mehmed Tahir Ağa'dır.[134] Sultan II. Abdülhamid'den sonra I. Abdülhamid'e ithafen Hamid-i Evvel Camii olarak da anılmıştır.[135] Bir yalı cami özelliği taşıyan yapı kare planlı olup tek kubbeyle örtülüdür. Sultan II. Mahmud tarafından 1810-1811 yıllarında cami önemli müdahaleler geçirmiştir.[136] İlk inşa edildiğinde tek minareli olan cami bu dönemde eklenen bir minareyle çift minareye sahip olmuştur. Ludwig Christian Fuhrman'a ait gravürde Beylerbeyi Camii'nin henüz onarım görmemiş tek minareli hali görülmektedir.

R. 134: Beylerbeyi Camii minaresinin 1814 yılındaki görünümü.[137]

[133]Süha Engin, "Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, S. VI, Ankara, y.y., 1987, s. 121.
[134]Selçuk Mülayim, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 75.
[135]Mehmet Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Yalı-Cami/Mescitler ve Yalı Tekkeler", **Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy**, İstanbul, Kuveyt Türk Kültür Yayınları, 2014, s. 137.
[136]Doğan Kuban, **a.g.e.**, s. 629.
[137]Ahmet Hamdi Bülbül, "Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)'inde Onarım Faaliyetleri", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi Yıllığı**, S. IV, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 118.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Sultan II. Mahmud devri onarımları öncesine ait gravürde caminin minaresi kurşun kaplı külahlı biçimde görülmektedir. Sultan II. Mahmud dönemi onarımında eklenen ikinci minare ile birlikte ilk minare taş külahlı Barok tarzı yansıtan bir biçimi almış olmalıdır. Zira 1880'lere ait bir fotoğrafta Beylerbeyi Camii'nin minaresi kurşun kaplı külah yerine taş külahla örtülü olduğu görülmektedir.

R. 135: Beylerbeyi Camii minaresinin 1880'lerde görünümü.[138]

1894 senesinde meydana gelen depremde ahşap kubbesi hasar gören caminin beden duvarlarında çatlaklar meydana gelmiş, döşemeleri çökmüş, mahfil bölümü zarar görmüştür.[139] Depremden sonra caminin onarımı için yapılan gerekli yazışmalardan sonra cami tekrardan ayağa kaldırılmıştır.[140] Beylerbeyi Camii'nin minareleri bilinmeyen bir tarihte Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında tekrardan kurşun kaplı külahlı görünümlerine kavuşmuştur. Diyarbakırlı Tahsin tarafından 1924 yılında çizilen tabloda Beylerbeyi Camii kurşun kaplı örtülere sahip minareleri

[138] **A.e.**, s. 118.
[139] **A.e.**, s. 122.
[140] Neziha Bezci, "**Arşiv Belgeleri Işığında Beylerbeyi ve Emirgan Camileri**", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 47-48.

görülmektedir. Minarelerdeki bu değişikliğin 1894 depremi sonrası gerçekleştirilen onarım faaliyetlerinde yapıldığı düşünülebilir. Bir diğer ihtimail ise 1913 yılıdır. Söz konusu yılda Beylerbeyi Camii'nin denize doğru kaymasından dolayı yapının ön tarafında yer alan rıhtıma demir kazıklar çakılıp betonarme döşeme yapılmıştır.[141] 1908 yılından etkisini arttıran Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının 1913 yılında Beylerbeyi Camii'nin minarelerini etkilemiş olabileceği ikinci ihtimaldir.

R. 136: Beylerbeyi Camii minaresinin 1924 yılındaki görünümü.[142]

1967-1968 yıllarında hünkâr kasrının onarımı gerçekleştirilirken caminin minareleri sökülmüş ve yeniden inşa edilmiştir.[143]

R. 137: Beylerbeyi Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

[141]**A.e.**, s. 125.
[142]Ahmet Hamdi Bülbül, **a.g.e.**, s. 118.
[143]Zeynep Özkan Tekneci, "**Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde İstanbul Minareleri (1703-1922)**", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 112.

3.17. Bostan Ali Camii (Bostancıbaşı Ali Ağa Camii)

Kadırga'da bulunmaktadır. 1558-1559 tarihlerinde inşa edilen[144] Bostan Ali Camii'nin banisi dönemin Bostancıbaşısı Adduşşekür oğlu Ali Ağa'dır.[145] Avlu içinde yer alan cami kare planlı olup taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Bostan Ali Camii 1894 yılı depreminde zarar görmüştür. Depremden sonra bir takım onarım faaliyetleri gerçekleştirilmişse de asıl kapsamlı onarım 1922 senesinde yapılmıştır. Söz konusu onarımın hangi mimar tarafından yürütüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu onarımın Mimar Kemaleddin Bey ya da Mimar Alaaddin Bey tarafından yapıldığı düşünülmektedir.[146] Camide yakın zamanda başlayan ve günümüzde devam eden restorasyon çalışmaları sırasında yapılan raspa çalışmaları sırasında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan uygulamalar titizlikle tespit edilmiştir. Konu hakkında uzmanlar tarafından detaylı bir sanat tarihi raporu hazırlanmıştır.[147]

1922 yılında gerçekleştirilen onarım sırasında harimin kuzeyine son cemaat yeri eklenmiştir.[148] İki katlı tasarlanan son cemaat yeri moloz taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Alt kat pencereleri dikdörtgen çerçeveli olup mermer söveler ve lento ile sınırlandırılmıştır. Üst kat pencereleri ise sivri kemerli tasarımlarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

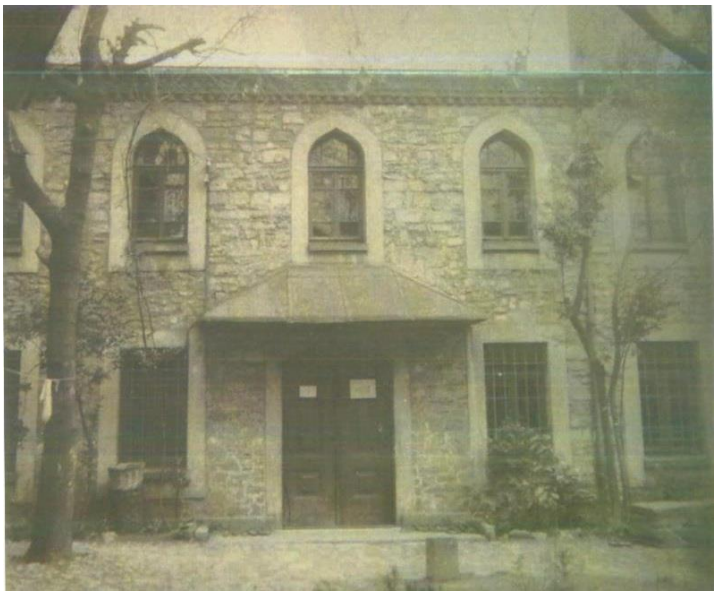
[144]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 37.
[145]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 102.
[146]İ. Aydın Yüksel Mimar Kemaleddin Bey tarafından onarımların gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bkz.: İ. Aydın Yüksel, O**smanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul**, C. VI, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004, s. 70. Mehmet Doğru'nun kaleme aldığı kitapta ve Emine Naza'nın makalesinde ise Mimar Alaaddin Bey tarafından onarımların gerçekleştirildiği söylenmektedir. Bkz.: Mehmet Doğru, vd., **Eminönü Camileri**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s.44.; Emine Naza, "Bostancıbaşı Ali Ağa Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 307.
[147]Bkz.: Ahmet Vefa Çobanoğlu, Hayri Fehmi Yılmaz, **Bostan-ı Ali Camii Yayımlanmamış Sanat Tarihi Raporu**, İstanbul, y.y., 2020.
[148]İ. Aydın Yüksel, **a.g.e.**, s. 70.

Yapının saçak kısmında tuğladan yapılmış çift sıra kirpi saçak bulunmaktadır. Cephenin ortasında yapıya geçişi sağlayan yayvan kemerli bir kapı bulunmaktadır.

R. 138: Bostan Ali Camii'nin 1922 yılında eklenen son cemaat birimi.

Son cemaat biriminin 1952 yılına ait fotoğrafında kapının üzerinde kurşun kaplı bir tonoz olduğu görülmektedir. Cephenin merkezini belirgin bir hale getiren ve günümüze ulaşmayan bu tonoz 1922 yılında gerçekleştirilen onarım sırasında eklenmiş olmalıdır.

R. 139: Bostan Ali Camii son cemaat biriminin 1952 yılındaki görünümü.[149]

[149]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.

Son cemaat birimine girildiğinde güney cephede yer alan cümle kapısının her iki yanında pencere açıklıkları ile mihrabiye nişleri bulunmaktadır. Mihrabiye nişleri 1922 yılı müdahalesinde çimentolu harçla sivri kemerli olarak yapılmıştır. Devam eden restorasyon çalışması sırasında yapılan raspa sonrası sivri kemerlerin aslında tuğladan yapılmış yuvarlak kemerli oldukları ortaya çıkarılmıştır.[150]

R. 140: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesinde son cemaat birimi.

Harime geçişi sağlayan bası kemerli kapı açıklığının üzerinde H. 1339 (M. 1920-1921) tarihli Hattat Hamid[151] tarafından taş üzerine boya ile celi sülüs harflerle yazılmış ayet kitabesi[152] yer almaktadır. Söz konusu ayet tarihinden de anlaşılacağı üzere 1922 yılı müdahaleleri sırasında yerleştirilmiştir.

[150]Ahmet Vefa Çobanoğlu, Hayri Fehmi Yılmaz, **a.g.e.**, s. 4.
[151]Hattat Hamid hakkında detaylı bilgi için Bkz.: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hattatın Serencamı Hattat Hâmid**, Ed. İbrahim Özcoşar vd., İstanbul, Divan Kitap Yayınları, 2001.
[152]Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi 103. Ayet.

R. 141: Bostan Ali Camii'nin 1920-1921 tarihli ayet kitabesi.

1922 yılında gerçekleştirilen onarım çalışmaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının mimaride ve bezemede bir bütünlük oluşturacak şekilde tasarlanıp uygulanmasıyla tamamlanmıştır. Yapının son cemaat yeri ve cümle kapısının her iki yanında bulunan mihrabiye nişlerinin yanı sıra harimin kıble cephesinde yer alan mihrap nişi, harimin mahfilini de kapsayacak şekilde tasarlanan ahşap tavanı ve harimin kuzeyinde bulunan mahfil bölümünde müdahaleler gerçekleşmiştir.[153]

Harimin kıble cephesinde yer alan mermer taklidi şeklinde boyalı olan alçı mihrap dikdörtgen çerçeveli olup mukarnas kavsaralıdır.

[153]Ahmet Vefa Çobanoğlu, Hayri Fehmi Yılmaz, **a.g.e.**, s. 4.

R. 142: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesinde mihrap nişi.

Dıştan içe düz, içbükey, dışbükey silmelerle çevrelenmiş olan beş kenarlı mihrap nişinde köşelere denk gelen dört uzun sarkıt üzerinde beş sıralı mukarnas yer almıştır. Mukarnaslı yaşmağın iki yanında birer rozet çiçek işlenmiş, en üstte ise mukarnas sıralı bir tepelik yer almıştır. Kavsara üstünde yatay dikdörtgen panoda mihrap ayeti[154] bulunmaktadır. Mihrabın tepesi mukarnaslı frizle sona ermiştir. Devam eden restorasyon çalışmaları sırasında mihrap nişinin alçı kaplamasında görülen

[154]Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 149. Ayet.

çatlakların bulunduğu yerde yapılan raspada altta Barok perde motifli yuvarlak nişli bir mihrap düzenlemesinin olduğu tespit edilmiştir.[155]

R. 143: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında raspa sonrası mihrap nişi.[156]

Onarım çalışmalarında yeniden yapılan harim ile üst kat mahfili örten tavan dönemin başarılı örneklerindendir. Tavanın merkezinde yer alan göbek etrafında kasetli tasarım yerleştirilmiştir.

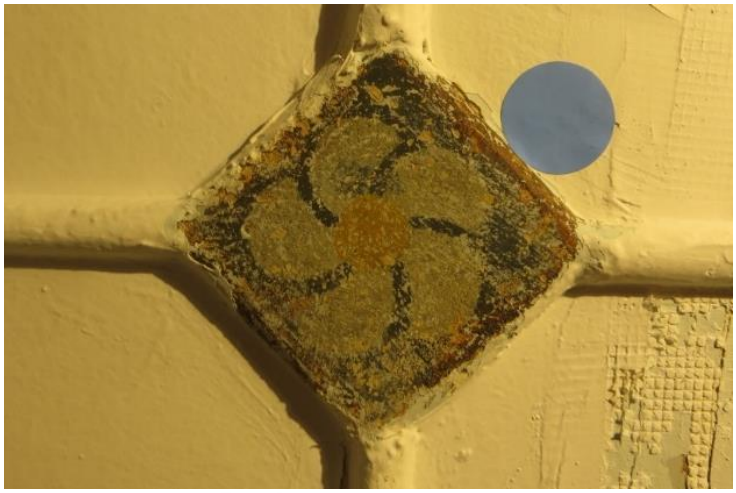
[155]Ahmet Vefa Çobanoğlu, Hayri Fehmi Yılmaz, **a.g.e.**, s. 4.
[156]**A.e.**, s. 21.

R. 144: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesinde ahşap tavanı.

Harimin üstünü örten ahşap tavan beyaz yağlı boyalıyken restorasyon sırasında yapıla raspa sonrası kızıl boyalı zemin üzerinde oldukça zengin şekilde dekore edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Ortada merkezi kabarık geometrik geçmeli, etrafı bitkisel dekorlu altıgen bir göbek yer almaktadır. Tavanın diğer bölümleri kasetli olarak tasarlanmıştır. Dışta ise iki geometrik bir bitkisel motiften oluşan bordür çerçeve yapılmıştır. Beden duvarlarına dönen bir sıra ahşap etek ile tavan tasarımı tamamlanmıştır.

Kaseti oluşturan çıtaların kesişme yerlerine rozete benzer çiçek motifleriyle bezeli parçalar aplike edilmiştir. Koyu renk zemin üzerine yerleştirilen çiçek motifi beyaz renkte yapılmış beş yapraktan oluşmaktadır. Motifin merkezinde ise sarı renk kullanılmıştır.

R. 145: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında tavandan detay.[157]

Tavanının göbeğini kuşatan en dış çıta yivli bir düzenlemeye sahiptir. Göbeğin bordüründe koyu zemin üzerine birbirlerine salbeklerle bağlı şemse motifleri yerleştirilmiştir. Şemse motiflerinin merkezinde küçük bitkisel motifler vardır. Şemselerin her iki yanında yine benzer bitkisel motifler görülmektedir. Tavan göbeğinin merkez kısmı çokgen çıtalar ile sınırlandırılan bir bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde sonsuzluk prensibinde uygulanmış iç içe geçmiş geometrik motifler yer almaktadır.

R. 146: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında tavandan detay.[158]

[157]**A.e.**, s. 30.
[158]**A.e.**, s. 30.

Ahşap tavanın kalem işi bezemeli kenar bordürleri Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. Açık kahverengi zemin üzerinde beyaz renk ile yapılan, uzun altıgen formunda birbirine geçmeli zencerek motifli bir bordür dışta ve içte yer almıştır. Ortada ise sülyen kırmızısı zemin üzerinde mavi, beyaz ve oksit sarısı renklerle rumi, palmet dolgulu şemselerin kaydırılmış eksenlerde ortada tam yanlarda yarım olacak şekilde yerleştirildiği bir bordür vardır.

R. 147: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında tavandanki bezemeleri.[159]

Harimin kuzeyinde yer alan ve bir miktar güney cepheye doğru taşan mahfil altlı üstlü altışar dikdörtgen kesitli ahşap dikme ile taşınmaktadır. Altta ahşap dikmelere çakılan çıtalarla açıklıklar bursa kemeri şekline getirilmiştir. Harimdeki alt mahfilin tavanı ile üstteki mahfilin tavanı kasetli düzende klasik formludur. Üstteki tavanda ayrıca dört yönde hafif açılı bir düzenleme yapılmış ve bu kısımlar dikey çıtalarla süslenmiştir. Mahfilin üst katındaki merkez bölüm yuvarlak bir çıkma şeklinde tasarlanmıştır. Üst kat korkulukları ahşap parmaklıklardan oluşmaktadır.

[159]**A.e.**, s. 29.

R. 148: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon öncesi ahşap mahfil.

R. 149: Bostan Ali Camii'nin restorasyon sırasında ahşap mahfil.[160]

[160]**A.e.**, s. 31.

Yarım yuvarlak çıkmanın tavanı istiridye kabuğunu hatırlatan bir düzene sahiptir. Çıkma ekseninde yerleştirilen çıtalar merkezde toplanacak şekilde tasarlanmıştır.

R. 150: Bostan Ali Camii'nin son restorasyon sırasında ahşap mahfil tavanından detay.[161]

1922 yılında gerçekleştirilen bu onarım ve ekler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında yapılmış olan ve yapıyı bir bütün olarak yeniden düzenleyen nitelikli uygulamalardır. Minarede kurşun kaplı külahın hemen altında 1922 yılı onarımında çimento ile kaplandığı düşünülen[162] kuşak bölümüne beş adet çini karo bulunmaktadır. Geç dönem Kütahya üretimi olan çiniler bitkisel motiflidir.

[161] **A.e.**, s. 31.
[162] **A.e.**, s. 11.

R. 151: Bostan Ali Camii'nin minare külahı altında çini karo.[163]

R. 152: Bostan Ali Camii'nin minare külahı altında çini karodan detay.[164]

[163]**A.e.**, s. 35.
[164]**A.e.**, s. 35.

3.18. Büyük Mecidiye Camii

Ortaköy Camii olarak da bilinen yapı 1854 yılında Sultan Abdülmecid'in ihsanıyla inşa edilmiştir. Camiyi inşa eden mimarın kim olduğuna yönelik çeşitli kaynaklarda farklı; ancak Balyan ailesine mensup isimlere yer verilmiştir. Yapılan son araştırmalarda incelenen vesikalarda Büyük Mecidiye Camii'ni inşa eden mimarın Seyyid Abdülhalim Efendi olduğu ortaya çıkarılmıştır.[165] Yalı cami niteliği taşıyan Büyük Mecidiye Camii girişin üzerinde yer alan hünkâr kasrı ve harim bölümünden oluşan çift minareli bir yapıdır. Kare planlı bir düzenlemeye sahip olan harim bölümü pandantiflerle geçişi sağlanan merkezi bir kubbeyle örtülmüştür. Kuzeyde yer alan birimler ise tonozlarla örtülmüştür. Caminin taş işçiliği ve kalem işi uygulamaları Barok Üslup özelliklerini yansıtmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1875 tarihli bir fotoğrafta Büyük Mecidiye Camii'nin minareleri kurşun külahla örtülüdür. Kütle ve tezyinat açısından Barok Üslup özelliğini gösteren minarelerin tepeleri kurşun kaplı külahlarla örtülü olması dikkat çekicidir. Bu minareler klasik Osmanlı devrinde tercih edilen kurşun kaplı külahlardan farklı bir şekilde tepeye doğru sivrilmektedir. Minarenin şerefe bölümünde ve gövdesinde hareketliliği sağlayan yivli düzenlemeler ise Barok Üslubun etkisini göstermektedir.

[165]Selman Can, **Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı**, İstanbul, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 108.

R. 153: Büyük Mecidiye Camii minarelerinin 1853-1858 yılları arasındaki görünümü.[166]

1894 yılı depreminde Büyük Mecidiye Camii zarar görmüştür. Depremde minarelerin şerefe üstünü oluşturan petek ve külah bölümleri yıkılmıştır. Yıkılan bölümler hünkâr kasrı ile merkezi kubbenin üzerine düşmüştür. Kubbe ve beden duvarlarında ciddi çatlaklar oluşmuştur. Yüzyılın sonuna kadar depremin camide açtığı zararların onarımı için çalışmalar yapılmış olup 1911 yılında gerçekleştirilen müdahaleler sırasında minareler günümüzdeki şeklini almıştır.[167]

[166]http://www.eskiistanbul.net/6842/ortakoy-camii-james-robertson-fotografi-1853-1858-arasi, Erişim tarihi: 11 Kasım 2020.
[167]Zeynep Tunç, "**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ortaköy Camii**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 91-92.

R. 154: Büyük Mecidiye Camii minarelerinin 1911 yılındaki yeniden inşası.[168]

Ulusal Mimarlık Dönemi'nin etkili olduğu yıllarda gerçekleştirilen bu onarım sırasında minarenin üst bölümü Barok Üslup özelliğini yansıtacak şekilde taş külahlı formda yapılmıştır. Depremden önce minarenin gövde bölümünde yer alan Barok yivler ise Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun şekilde kaldırılmıştır.

R. 155: Büyük Mecidiye Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

[168]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.

3.19. Büyük Selimiye Camii

Üsküdar'da adını verdiği Selimiye semtinde bulunmaktadır. Sultan III. Selim tarafından 1800-1805 yıllarında inşa edilen caminin mimarı tam olarak bilinmemektedir.[169] Büyük bir avlunun merkezinde yer alan caminin harimi pandantiflerle geçişi sağlanan bir kubbeyle, mihrap önü ise aynalı tonozla örtülmüştür. Cami dışarıdan doğu ve batı cephelerinde galerilerle kuşatılmıştır. Kuzey cephesinde ise basamaklarla çıkılan son cemaat yeri bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Harimde kubbenin iç yüzeyi, pandantifler, kemerler, mahfil katı, son cemaat alanı ve doğu ile batı yönlerde bulunan revak bölümündeki kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi'ne aittir.[170] Klasik motiflerle düzenlenen bu uygulamaların ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarına ait olduğu muhtemeldir.

Kubbenin iç yüzeyi merkezinde içi klasik bitkisel kompozisyonlarla şekillenmiş dairesel bir alan bulunmaktadır. Söz konusu olan dışarıdan kırmızı ve beyaz renklerden oluşan bitkisel kompozisyona sahip daha büyük bir daire ile kaplanmıştır. Klasik bordür geçişinde sonra siyah zemin üzerine altın yaldızlı celi sülüs harflerle Mulk Suresi yazılmıştır. Yazı sonrasında bitkisel dairesel motifli bir bordür geçiş sonrası kubbe eteğine doğru uzanan salbekli şemse motifleri ile bu motifleri ayıran ve tamamen bitkisel kompozisyonlardan oluşan uçları geniş, gövdeleri dar bezemeler yer almaktadır. Geniş olan gövdelerde kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Şemselerin salbek uçları altı kollu yıldız motifi ile son bulmaktadır. Şemselerin iç yüzeyinde mavi zemin üzerine beyaz renkli bitkisel motifler serpiştirilmiştir.

[169]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 596.
[170]Oktay Hatipoğlu, "**XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Doktora Tezi, 2007, s. 58.

R. 156: Büyük Selimiye Camii'nin kubbesinde yer alan bezemeler.

Kubbe kasnağında yer alan pencere çerçevelerinde ve pencere aralarında bulunan kalem işleri de Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını sergilemektedir. Pencere üstlerinde beyaz renkte kalem işleri görülmektedir. Pencere aralarında ve kubbe kasnağını çepeçevre dolaşan kırmızı zemin üzerinde beyaz renkteki kalem işleri kubbe iç yüzeyindeki kırmızı renk ağırlıklı kompozisyonla uyum içindedir. Pencere aralarına ise yine kubbe iç yüzeyindeki görülen salbekli şemse motifleri köşelerindeki altı kollu yıldız motiflerinden sıyrılmış bir şekilde benzer kompozisyon ve renk kullanımıyla bir çerçeve içine yerleştirilmiştir.

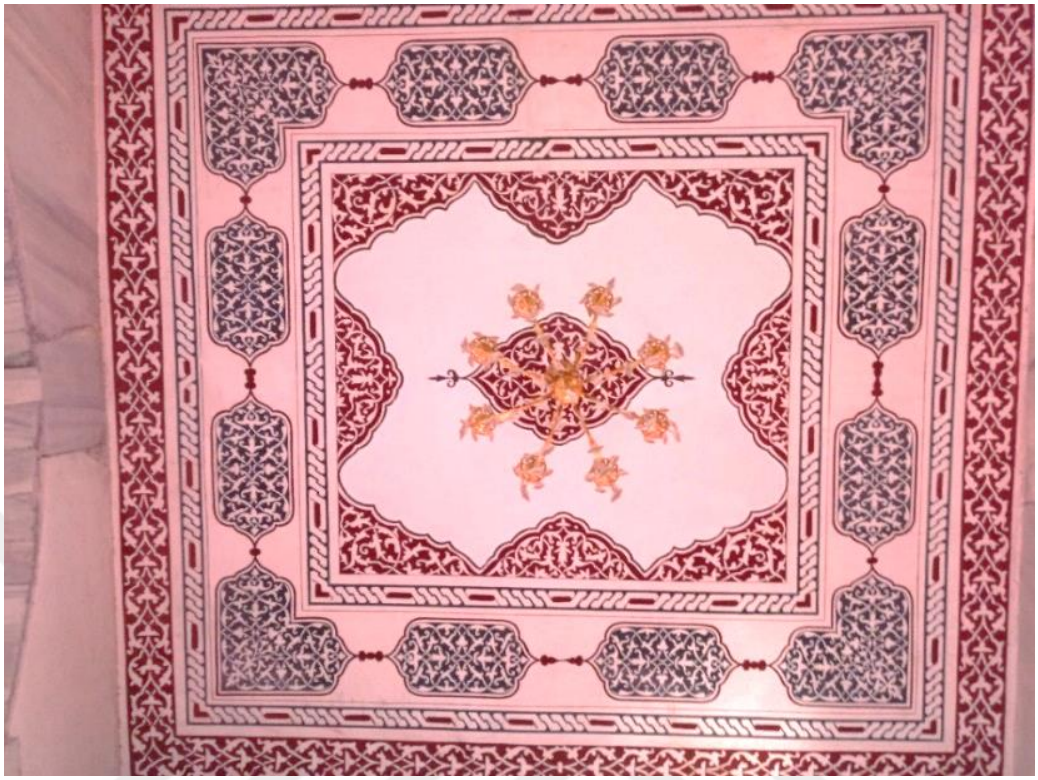
R. 157: Büyük Selimiye Camii'nin kubbe kasnağındaki bezemeler.

Merkezi kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin ortasına dört halifenin isimleri dairesel bir pano içinde celi sülüs yazı türüyle yazılmıştır. Bu panolarında Ulusal Mimarlık Dönemi'nde yerleştirildiği düşünülebilir. Buna karşılık kubbe kasnağındaki kedi yoluna dayanmış bir şekilde duran "Allah" ve "Muhammed" lafızlarının yer aldığı panoların yüzeyindeki çerçeveler Barok Üslubu hatırlatmaktadır. Bu panolar muhtemelen daha erken tarihlidir. Pandantiflerin tüm yüzeyleri kırmızı zemin üzerine rumi, kıvrık dal, hatai ve penç başta olmak üzere çeşitli bitkisel motiflerden oluşan bir kalem işi kompozisyonuyla bezenmiştir.

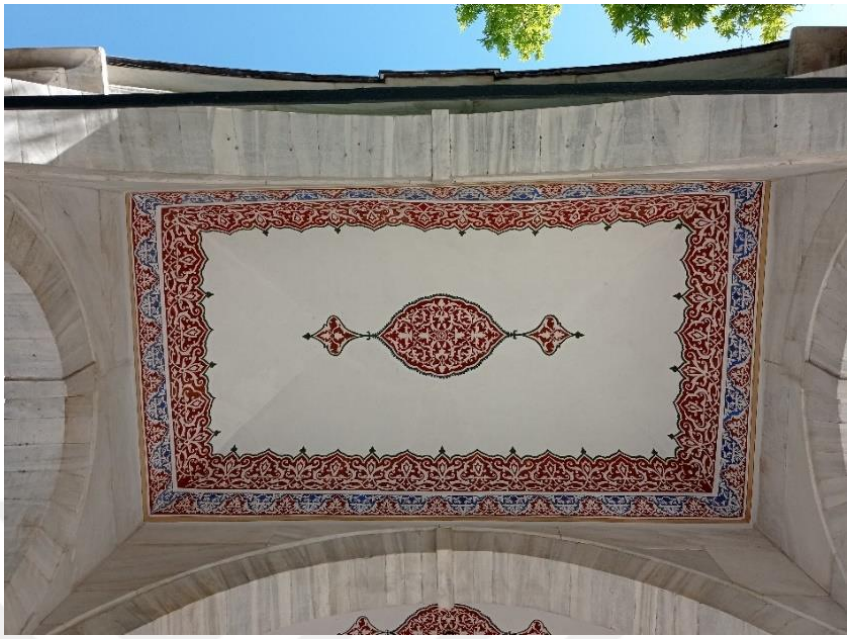
R. 158: Büyük Selimiye Camii'nin kubbe geçişlerindeki bezemeler.

Caminin mahfil katı tavan yüzeyi, giriş bölümündeki tonoz yüzeyinde kubbe ve pandantiflerdeki kalem işleriyle aynı özelliklere sahip kalem işleri bulunmaktadır. Buradaki kalem işleri kompozisyonların merkezinde genellikle salbekli şemse motifi yerleştirilmiştir. Kırmızı zemin renginin ağırlıkta olduğu kompozisyonun bitkisel motiflerinde beyaz renk tercih edilmiştir. Harimin girişinde iç içe geçmiş dikdörtgenlerden oluşan kalem işi kompozisyonun merkezinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte kalem işlerine sahip şemse motifi yerleştirilmiştir. Dikdörtgenin köşe bentlerinde şemse ile aynı düzenlemeyi yansıtan kompozisyonlar bulunmaktadır. Dar bordür beyaz renkte zencirek motifini hatırlatmaktadır. Geniş bordürde ise birbiriyle bağlantılı kartuşların içi beyaz renkte bitkisel motiflerle süslenmiştir. En dış bordürde ise yine kırmızı zemin üzerinde birbirini takip eden kıvrık dal, rumi ve palmetlerden oluşan bir düzenleme ile kalem işi kompozisyonu tamamlanmıştır.

R. 159: Büyük Selimiye Camii'nin tonozunda yer alan bezemeler.

Caminin son cemaat yeri üst örtülerinde birbirine benzer kalem işi uygulamaları görülmektedir. Merkezdeki kırmızı zemin üzerinde bitkisel motiflerin yer aldığı salbekli şemse motifi ile köşelerde yine aynı renklere sahip bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Bazı bölümlerin merkeze bakan uçlarında küçük palmet motifleri bulunmaktadır. En dışta bir bordür gibi düşünülen ve kompozisyonun bitmesini sağlayan bölümde ise aşağıdan kırmızı zemin üzerine beyaz renkte, yukarıdan mavi zemin üzerinde beyaz renkte bitkisel motiflerin yer aldığı bir düzenleme yer almaktadır.

R. 160: Büyük Selimiye Camii'nin son cemaat biriminden bezemeler.

Son cemaat alanındaki kalem işi kompozisyonun benzerleri caminin doğu ve batı tarafındaki sofalarda ve hünkâr kasrını taşıyan tonozların iç yüzeyinde de görülmektedir.

R. 161: Büyük Selimiye Camii'nin doğu dış sofasındaki bezemeler.

3.20. Cafer Ağa Camii

Kadıköy'de bulunan caminin Banisi Babussaade ağalarından Cafer Ağa'dır.[171] Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapının 1760-1773 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1881 senesinde yanarak tahrip olan cami 1900 yılında evkaf tarafından tamir edilmiştir.[172] Avlu içinde yer alan yapı kagir beden duvarlarına sahip olup dikdörtgen planlıdır. Harimin üstü ahşap çatıyla örtülmüştür.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1900 yılındaki onarım sırasında yapı karma üslubun etkisiyle ayağa kaldırılmış olmalıdır. Beden duvarlarında görülen dar sivri kemerli pencereler söz konusu tarihte gerçekleştirilen onarım çalışmalarında yapılmış olmalıdır. Pencerelerin yukarıya doğru sivriliği fazladır. Bu durum Neo-Gotik Üslubun etkisini göstermektedir.

R. 162: Cafer Ağa Camii'nin güney cephesi.

[171]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 662.
[172]Tarkan Okçuoğlu, "Cafer Ağa Mescidi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 366.

Harimde kıble cephesinde yer alan alçı malzemeden yapılmış dikdörtgen çerçeveli mihrap nişinin 1900 yılı onarımında eklendiği muhtemeldir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan mihrabın mukarnaslarla şekillenen kavsara bölümü iki sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kavsara bölümüne yukarıdan her iki yana yerleştirilmiş gülçeler eşlik etmektedir. Mihrap ayetinin[173] bulunduğu bölümün üzerine üstte plamet altta baklava desenlerinden oluşan tepelik yerleştirilmiştir.

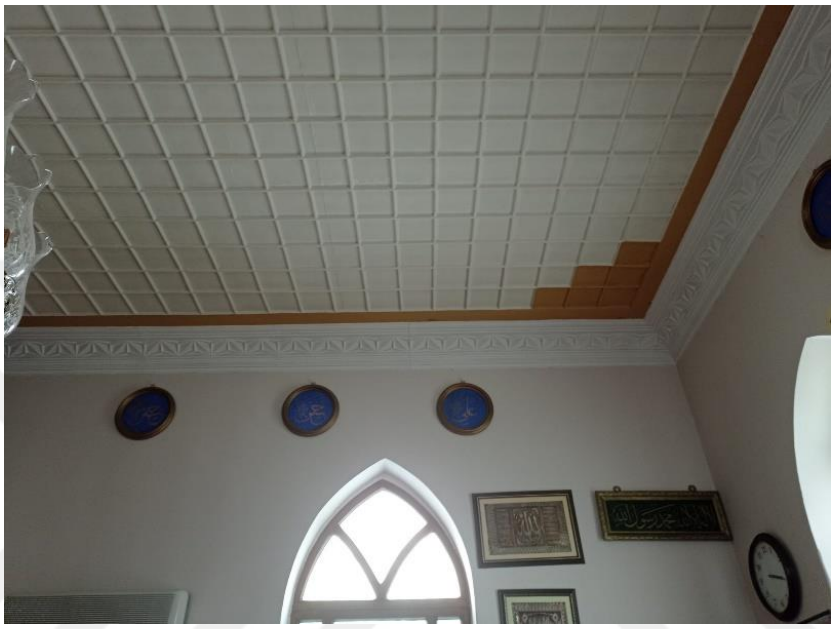

R. 163: Cafer Ağa Cami'nin mihrap nişi.

Tavanın etrafını çepeçevre dolaşan alçıdan yapılmış klasik prizmatik üçgenlerden oluşan friz ile mahfil katını da kapsayacak şekilde yapının tamamını örten

[173]Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 37. Ayet.

ahşap tavanın da 1900 yılında gerçekleştirilen onarımlar sırasında eklendiği kuvvetle muhtemeldir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan ahşap tavanda yer alan çıtalar kareler oluşturacak şekilde birbirini kesmesiyle oluşan bir tasarımı yansıtması dönem özelliğini göstermesi açısından önemlidir.

R. 164: Cafer Ağa Cami'nin ahşap tavanı ve alçı frizi.

Harimin üst örtüsündeki bu tasarım biçimi harimin kuzeyinde yer alan mahfilin alt kat ahşap tavanında da tekrar edilmiştir. Bu nedenle aynı dönemde yapıldığı düşünülebilir. Son restorasyon çalışmalarında yapının ahşap tavanı orijinaline sadık kalarak yenilenmiştir.

R. 165: Cafer Ağa Cami'nin alt kat mahfil tavanı.

3.21. Cerrah Mehmed Paşa Camii

Adını verdiği Cerrahpaşa semtinde bulunmaktadır. Cerrah Mehmed Paşa'nın ihsanıyla Mimar Davud Ağa tarafından 1593 yılında inşa edilmiştir. İstanbul'da Mimar Sinan'ın tercih ettiği önemli plan sistemlerinden biri olan altı destekli plan sisteminin devam ettirmektedir. [174] Cerrah Mehmed Paşa Camii'nin merkezinde altı taşıyıcı tarafından ayakta tutulan merkezi kubbe bulunmaktadır. Bu kubbenin ulaşamadığı alanlara çeyrek kubbeler eklenmiş ve üst örtü tamamlanmıştır. Harimin kuzeyinde son cemaat birimi bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 yılı depreminde zarar gören Cerrah Mehmed Paşa Camii deprem sonrasında onarılmıştır.[175] Deprem sırasında yapının minaresi yıkılmış ve onarım çalışmalarında Barok Üslubu yansıtan taş külahlı biçimde yeniden yapılmıştır.[176]

R. 166: Cerrah Mehmed Paşa Camii minaresinin 1936'daki görünümü.[177]

[174]Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2004, s. 352.
[175]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 39.
[176]Köksal Seyhan, "Cerrahpaşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 424-425.
[177]Encümen Arşivi, Cerrah Mehmed Paşa Camii Dosyası.

Deprem sırasında yapının son cemaat yeri üst örtüsü de yıkılmış ve uzun bir süre yıkık vaziyette kalmıştır. Encümen Arşivi'nde yer alan 1936 tarihli fotoğrafta son cemaat yerinin yıkılmış üst örtüsü görülmektedir. Minarenin onarımı sırasında son cemaat birimine müdahale edilmediği anlaşılmaktadır.

R. 167: Cerrah Mehmed Paşa Camii son cemaat biriminin 1936'daki görünümü.[178]

Encümen Arşivi'nde yapının harimini gösteren 1936 tarihli fotoğraflardan kısmen takip edilebilen kalem işi uygulamaları 1894 depremi sonrası gerçekleştirilen onarım çalışmaları sırasında yapılmış olmalıdır. Zira minareyi yıkan deprem harimde bulunan mevcut kalem işi uygulamalarına da şüphesiz zarar vermiştir. Deprem sonrasına ait ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu kompozisyonlar günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan kalem işi uygulamaları 1982 yılında gerçekleştirilen onarımı sırasında yapılmıştır. Ayrıca bu onarım sırasında son cemaat yerinin kubbeleri de tamamlanmıştır. [179]

Encümen Arşivi'nden takip edilebilen kalem işi uygulamaları harim beden duvarlarını ve üst örtü sisteminde görülmektedir. Çeyrek kubbe kasnaklarında yer alan pencere çerçevelerinde geometrik motiflerden oluşan bir bordür bulunmaktadır.

[178]Encümen Arşivi, Cerrah Mehmed Paşa Dosyası.
[179]Köksal Seyhan, **a.g.e.**, s. 424.

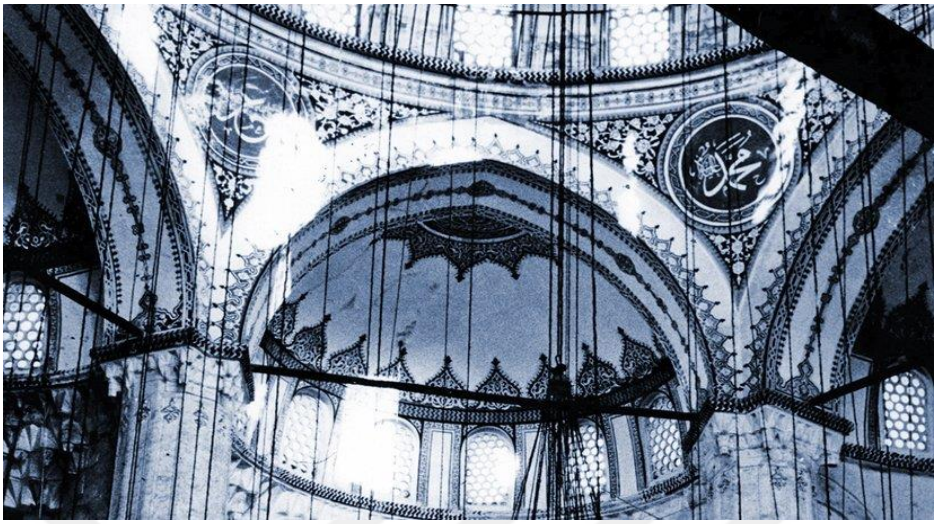
Pencerelerin köşebentlerini oluşturan üçgen alanda ise bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar bulunmaktadır. Pencere üstlerinde ise içinde kıvrık dal ve rumi gibi motiflerin yer aldığı palmet dizisi görülmektedir.

R. 168: Cerrah Mehmed Paşa Camii bezemelerinin 1936'daki görünümü.[180]

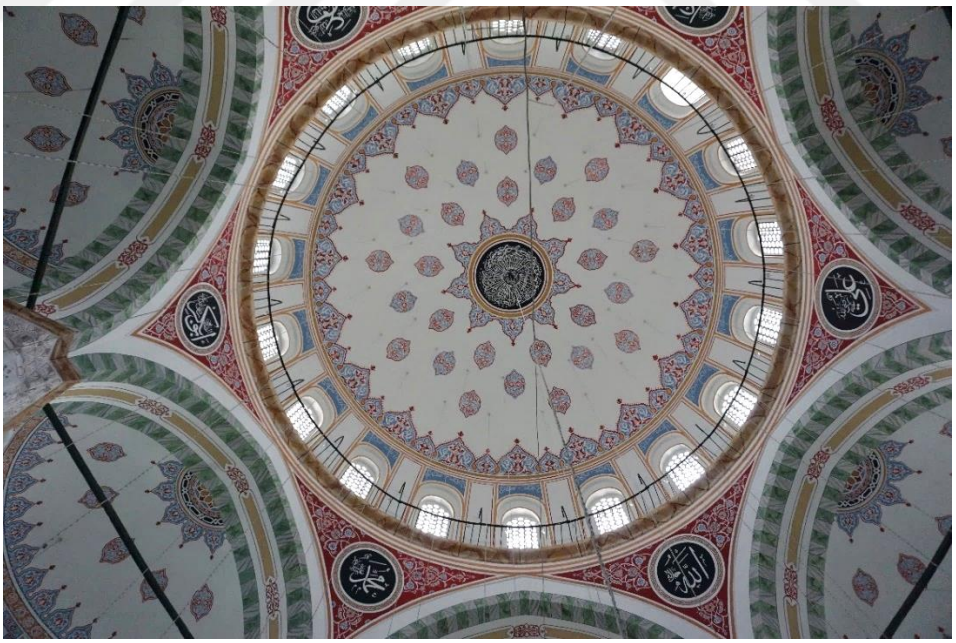
Üst örtüyü taşıyan kemerlerin yüzeyinde içi bitkisel motiflerle bezenmiş palmet motiflerinden başlayan kompozisyon çeşitli geometrik motiflerden sonra salbekli şemse motifiyle devam etmiştir. Kemer yüzeylerinde ise birbirini takip eden palmet dizisi görülmektedir. Çeyrek kubbelerde yer alan ayetlerin etrafında içi bitkisel motiflerle bezenmiş palmet motifleri yer almaktadır. Merkezi kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin merkezinde dairesel bir pano içinde dört halifenin adı yazılıdır. Panonun etrafında penç, kıvrık dal ve gül gibi çeşitli bitkisel motiflerden oluşan kompozisyon görülmektedir. Pandantiflerin üzerinde yer alan kediyolu hizasında zikzaklı görünüme sahip geometrik motifler yer almaktadır.

[180]Encümen Arşivi, Cerrah Mehmed Paşa Dosyası.

R. 169: Cerrah Mehmed Paşa Camii bezemelerinin 1982 restorasyonu öncesi görünümü.[181]

Günümüzde caminin harimindeki kalem işi uygulamaları 1982 yılına aittir. Bu dönemde uygulanan kompozisyonlar yapının klasik üslubuna uygun seçilmiş motiflerden oluşmaktadır.

R. 170: Cerrah Mehmed Paşa Camii bezemelerinin günümüzdeki görünümü.

[181]Köksal Seyhan, **a.g.e.**, s. 424.

3.22. Cevriye Hatun Çeşmesi (Anadolu Kavağı İskele Meydanı Çeşmesi)

Anadolukavağı'nda bulunan çeşme dört cepheli bir meydan çeşmesi tipinde Cevriye Hatun tarafından 1785 yılında inşa ettirilmiştir.[182] Çeşmenin saçak bölümü betonarme malzemeden yapılmıştır.[183]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Cephesi sıvalı olan yapının denize bakan cephesinde dikdörtgen çerçeveli bir çeşme nişi bulunmaktadır. Çeşmenin üstünde bulunan ve ta'lîk hatla yazılan kitabesine göre Ziver Paşa'nın ihsanıyla H. 1301 (M. 1883-1884) yılında onarılmıştır. Söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"Eyleyüb hayrât ekser oldu aslından ferîd

Muhassenâtı bî-aded envâ'-ı hayr-ı müntahab

Cevrî'ye mehr-i mü'eccel yerine irsâl eder

Hûr-ı İyn Olmak İçündür Hasan Paşa Ziver

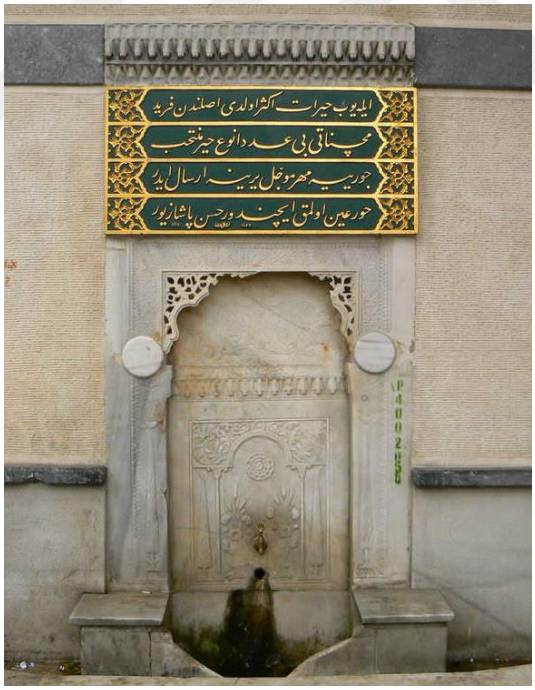
1426 Nemekahu Ali Rıza 1301"[184]

Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının kendisini göstermeye başladığı yıllarda yapılan bu onarımda eklenen çeşmenin çerçevesi mimari detayları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Çeşmenin tepesinde mukarnas dolgularından oluşan sivri profilli taş süslemelerle zenginleştirilmiştir bir friz görülmektedir. Frizin altında yer alan kitabenin satır başlarında ve sonlarında rumi, palmet ve kıvrık dal motiflerinden meydana gelmiş, simetrik bir düzene sahip bitkisel kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Ayna taşının sınırlandıran dikdörtgen çerçevenin geniş bordüründe bitkisel motiflerden yapılmış bir kompozisyon görülmektedir. Bordürlerin sol ve sağ alt bölümleri servi ağacı motifleriyle sona ermiştir. Çerçevenin üst köşe bentlerinde

[182]**Beykoz Turizm Rehberi**, İstanbul, Beykoz Belediyesi Yayınları, 2021, s. 143.
[183]Affan Egemen, **a.g.e.**, s. 143.
[184]Ahmed Nezih Galitekin, **Beykoz Kitâbeleri**, C. I, İstanbul, Beykoz Belediyesi Yayınları, 2017, s. 43**.** Oktay Türkoğlu'ndan edinilen bilgilere göre kitabede yer alan H. 1426 (2005) tarihinde Hattat Ali Rıza Özcan tarafından kitabenin bakım ve onarımı gerçekleştirilmiş olup altın varak uygulanmıştır.

ajur tekniğiyle yapılmış bitkisel motifler tekrar edilmiştir. Ayna taşının üst bölümünde yüksek olmayan kabartma tekniğinde yapılmış palmet ve rumi motiflerinden oluşan bir bitkisel kompozisyon ve bu kompozisyonun altında birbirini takip eden mukarnas friz dizisi görülmektedir. Bu uygulamaların hepsi büyük olasılıkla Ziver Paşa'nın ihsanıyla gerçekleşen 1883-1884 tarihli onarım faaliyetlerine aittir.

Çeşmenin ayna taşı Ulusal Mimarlık Üslubu'ndan uzak bir görünüm sergilemektedir. Yuvarlak kemerli bir tasarımın altına rozet motifi yerleştirilmiştir. Rozet hizasının altında çeşmenin kurnası ve her iki yanında saksıdan çıkan bahar açmış çiçek motifleri görülmektedir. Bu bölümü her iki yandan ince sütunlar ve sütunların gerisinde yer alan servi ağaçlarıyla sınırlandırılmıştır. Lale Devri'nde inşa edilen yapılarda sıkça karşımıza çıkan bir düzenlemeye sahip olan ayna taşının ilk inşa tarihine ait olduğunu düşünülebilir.

R. 171: Cevriye Hatun Çeşmesi.[185]

Çeşmenin betonarme saçak bölümlerinde simetrik bir düzende yapılmış kalem işi uygulamaları muhtemelen Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen müdahalelerde yapılmıştır.

[185]https://kulturenvanteri.com/yer/cevriye-hatun-cesmesianadolukavagi/#16/41.173615/29.088702, Erişim tarihi: 10 Ocak 2022.

3.23. Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi (Mevlevihanekapı)

Mevlanakapı'da yer alan ve Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın tarafından inşa edilen çeşme, halk arasında "Yeni Çeşme" olarak da bilinmektedir.[186] Çeşme cephesinde yer alan inşa kitabesine göre H. 1132 (1710-1711) yılında yapılmıştır. [187] Kaba taştan inşa edilen çeşmenin üstü kubbeyle örtülüdür. Ön cephesinde yer alan ve yakın zamanda yenilenmiş sivri kemerli niş içinde ayna taşı bulunmaktadır. Affan Egemen inşa kitabesinde yer alan ifadelerden dolayı çeşmenin Çorlulu Ali Paşa'nın vefatından sonra onun adına inşa edildiğini iddia etmektedir.[188] Hatice Aynur ve Hakan Karateke ise kitabenin 20. yüzyıl başındaki onarımda değiştirildiğini ve kitabede geçen "merhum" kelimesinin sonraki dönemde değiştirildiğine dair bir ipucu olduğunu savunmaktadır.[189]

R. 172: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çorlulu Ali Paşa'nın ölüm tarihi ile kitabede yer alan çeşmenin inşa edildiği tarih H. 1320 (M. 1902) yılında yapılan onarım çalışmalarında değiştirilmiş olmalıdır.

[186]Affan Egemen, **a.g.e.**, s. 132.
[187]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1130&hid=1371, Erişim tarihi: 9 Eylül 2020.
[188]Affan Egemen, **a.g.e.**, s. 132.
[189]Hatice Aynur, Hakan Karateke, **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)**, İstanbul, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 118.

Söz konusu onarım Hanife Hatun adında bir hayırseverin girişimleriyle gerçekleştirilmiştir. Hanife Hatun'un onarımını gösteren kitabede ise şu ifadeler yer almaktadır:

"Sadr-ı a'zam Çorlulu merhum Ali Paşa idi

Evvela bu çeşmeyi ihya eden merd-i bihin

Evliya namıyla ma'rüf cami'i inşa eden

Hazret-i Tevfik Efendi sakin-i Huld-i berin

İşte ol zat-ı şerifin zevce-i pakizesi

Menba-ı himmet Hanife nam hatun-ı Güzin

Sonra işbu çeşmeyi tecdid ü ihya eyledi

Mahzar-ı ecr-i azim etsin onu Rabb-ı Mu'in

Bir su içtim Fehmi âmin-han olup ta'rihine

Na'il-i Kevser ola ervah-ı pak-ı müslimin

1320"[190]

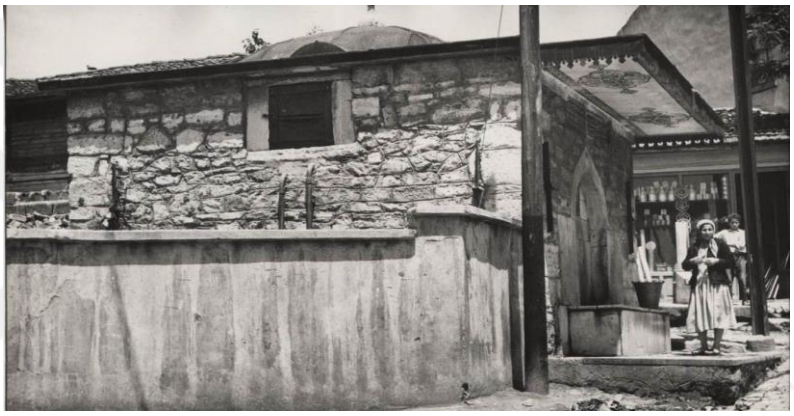

R. 173: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 1902 tarihli onarım kitabesi.

[190] **A.e.**, s. 118.

Onarım çalışmasında sadece kitabedeki ifadelerde değil ayrıca çeşme kütlesinde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Müdahaleler esnasında çeşmenin beton malzemeden yapılmış geniş saçak bölümü ve bu bölümde yer alan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları yapılmış olmalıdır. Ayrıca günümüze ulaşmayan ancak eski fotoğraflardan takip edilebilen saçak bölümündeki kurşun friz de 1902 yılındaki onarımda yapıldığı varsayılabilir.

Çeşmenin 20. yüzyıl ortalarına ait fotoğraflarında 1902 onarımında eklendiği düşünülen kalem işi uygulamaları iyi bir şekilde görülmektedir.

R. 174: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 20. yüzyıl ortalarındaki görünümü.[191]

Kurşun kaplı saçak bölümü ve kurşundan yapılmış palmet motifini andıran frizlerin iyi durumda olduğu fotoğraftan anlaşılmaktadır.

R. 175: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 20. yüzyıl ortalarındaki görünümü.[192]

[191]http://www.eskiistanbul.net/5608/corlulu-ali-pasa-cesmesi-mevlanakapi, Erişim tarihi: 2 Nisan 2021.
[192]http://www.eskiistanbul.net/5607/corlulu-ali-pasa-cesmesi-mevlanakapi, Erişim tarihi: 2 Nisan 2021.

Çeşme günümüzde bakımsız bir durumdadır. Saçak bölümündeki kurşun kaplamalar ve frizler yerinde olmadığı gibi kompozisyon bütünlüğünün bozulduğu kalem işi uygulamaları da deforme olmuştur. Saçak bölümünde sıvaların dökülmesiyle birlikte beton ve demirler görünür hale gelmiştir. Kalem işi kompozisyonlarında, mavi zemin üzerine beyaz renklerde oluşan bitkisel bir bordürün varlığı görülmekle birlikte merkezde kontur çizgileri beyaz zemini mavi olan klasik görüntüsüyle salbekli şemse motifleri bulunmaktadır. Şemse motifinin içi palmet ve rumi gibi bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyonla şekillenmiştir.

R. 176: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin saçak bölümündeki bezemeler.

1953 yılında çeşme tekrardan onarım geçirmiştir. Onarımdan sonra sivri kemerli nişin merkezinde yuvarlak istifli besmele ve rik'a hattıyla yazılmış bir kitabe yerleştirilmiştir. Söz konusu kitabede:

"Bismillahirrahmanirrahim

Ta'mir-i çeşme 1953

Halim"[193] ifadeleri yazılıdır.

[193]Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın hayatı ve çalışmaları için Bkz.: Muhittin Serin, **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,** İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2003, s. 227-232.

R. 177: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin 1953 tarihli onarım kitabesi.

1953 yılı onarımında 1902 yılında eklendiği düşünülen beton saçak, kalem işi uygulamaları ve kurşun frizin aslına uygun bir şekilde yenilenmiş olmalıdır. Onarım kitabesinin etrafındaki rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan kompozisyon ayrıca Cumhuriyet devri Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına örnek olarak verilebilir.

3.24. Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi

Vefa semtinde bulunmaktadır. Medrese merkezli külliyenin banisi Sultan I. Ahmed döneminde önemli görevlerde bulunmuş olan Ekmekçizade Ahmed Paşa'dır. Külliyenin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Baninin ölüm tarihi olan 1618 senesinden dolayı söz konusu tarihten evvel inşa edilmiş olmalıdır.[194] Kareye yakın dikdörtgen planlı olan medresenin revaklı avlusu U şeklindedir. Girişin karşısında kubbe ile örtülü dershane-mescit birimi yer almaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

19. yüzyılın ikinci yarısında faal olarak çalışan medrese 1914 senesinde harap olmasına rağmen bazı müdahalelerle işlevini 1918 senesine kadar sürdürmüştür. Söz konusu tarihte çevrede çıkan yangından etkilenen halk tarafından kullanılmıştır.[195]

R. 178: Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nin 20. yüzyıl ortalarında görünümü.[196]

Medrese bünyesinde toplam 17 adet kare planlı kubbeyle örtülü hücre bulunmaktadır. Güney köşede yer alan oda içerden revakla bağlantısı kesilmiş ve dışarıya büyük bir sivri kemerle açılan dükkân haline getirilmiştir. Bu değişikliğin

[194]Naima Mustafa Efendi, **Naima Tarihi**, C. II, çev., Zuhuri Danışman, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968, s. 719.
[195]Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 137-138.
[196]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/87166, Erişim tarihi: 11 Ocak 2022.

1914 senesinde yapılan müdahaleler sırasında yapıldığı ifade edilmektedir.[197] Söz konusu hücrenin sokağa açılan cephesi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan büyük bir sivri kemer ile sağlanmıştır.

R. 179: Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nin günümüzdeki dükkânı.

Söz konusu dükkânın medrese içine denk gelen bölüm ise taş malzeme ile kaplanmıştır. Taş malzemeler yakın zamanda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında elden geçirilmiştir.

R. 180: Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nin örülen bölümü.

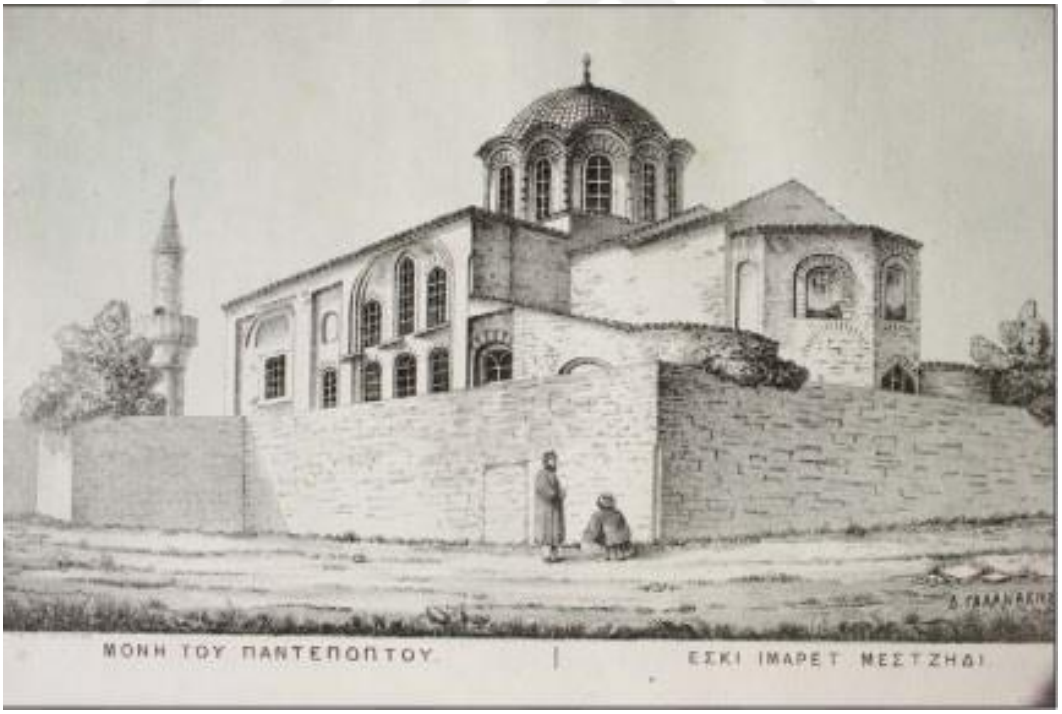
[197]Ahmet Vefa Çobanoğlu, "**İstanbul'da XVII. Yüzyıl Külliyeleri**", C. I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 1996, s. 96.

3.25. Eski İmaret Camii

Cibali semtinde bulunmaktadır. 11. yüzyıl başlarında inşa edilen ve asıl adı Pantepoptes Manastırı Kilisesi olarak bilinen yapı İstanbul'un fethinden sonra bir süre Fatih Külliyesi'nin imareti olarak kullanılmış ve daha sonra camiye çevrilmiştir.[198] Plan açısından Orta Bizans Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan kapalı Yunan haçı planlı şeklinde inşa edilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Tarihsel süreç içerisinde pek çok kez onarım gören yapının Galanakis tarafından çizilen 1877 tarihli Eski İmaret Camii adlı gravüründe kubbe kasnağı dalgalı görüntüye sahiptir.[199] Dalgalı kasnak kullanımı Bizans devri mimarisinin özelliği olmakla birlikte Osmanlı devrinde Barok Üslubun etkin olduğu yıllarda da tercih edilmiş bir mimari detaydır.

R. 181: Eski İmaret Camii kubbe kasnağının 1877'deki görünümü.[200]

[198]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 121.
[199]Ahu Alagöz Çobanoğlu, "**İstanbul Bizans Kiliseleri'ne 20. Yüzyılda Yapılan Müdahalelerin Görsel Kaynaklar Aracılığıyla Belirlenmesi Amaçlı Bir İnceleme**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 74.
[200]Alexandros G. Paspatis, **Byzantinai Meletai**, İstanbul, y.y., 1877, s. 313.

19. yüzyıl sonlarında yapıda onarım çalışmalarının yapıldığı ve kubbeye yapılan müdahaleler esnasında dalgalı kasnağın düz biçime çevrildiği düşünülebilir. Zira Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının etkili olduğu 20. yüzyıl başına ait olan fotoğrafta kubbede dalgalı kasnak yerine düz kasnak görülmektedir.

R. 182: Eski İmaret Camii kubbe kasnağının 20. yüzyıl başlarındaki görünümü.[201]

Cumhuriyet devrinde yapılan onarım çalışmaları esnasında kasnak bölümü tekrardan değiştirilmiştir. Günümüzde kubbe kasnağı dalgalı bir görünüm sergilemektedir.

R. 183: Eski İmaret Camii kubbe kasnağının günümüzdeki görünümü.

[201]Ahu Alagöz Çobanoğlu, **a.g.e.**, s. 74.

3.26. Fethiye Camii

Fatih Çarşamba'da bulunmaktadır. Aslı Bizans devrinde inşa edilen Pammakaristos Manastırı Kilisesi olan yapı kompleksi iki kiliseden oluşmaktadır. Esas kilise Hz. Meryem'e, güney yönde bulunan mezar şapeli ise Vaftizci Yahya'ya adanmıştır.[202] Ana kilisenin planında merkezde kubbeyle oluşturulan kare bir alan üç yönden tonozlarla kuşatılmıştır. Güneyde yer alan yapı ise kapalı haç plan tipindedir. Yapının inşa tarihi hakkında araştırmacıların fikir birliği olmamakla birlikte genel kanı son devir Bizans yapısı olmasıdır. İstanbul'un fethinden sonra, Sultan III. Murad devrinde gerçekleşen Azerbaycan ile Gürcistan'ın ele geçirilmesinin anısına kilise camiye çevrilmiş ve "Fethiye Camii" adıyla anılır olmuştur.[203]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

20. yüzyıla ulaşana kadar çeşitli sebeplerden onarım gören Fethiye Camii'nin iç mekânı Millingen tarafından kaleme alınan ve 1912 yılında yayımlanan eserdeki fotoğraflardan takip etmek mümkündür.[204] Söz konusu fotoğrafta yapının içerden alt kat pencere üstü ile üst kat pencere çerçevesinde Barok tarzda yapılmış kalem işi uygulamaları görülmektedir.

R. 184: Fethiye Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başında görünümü.[205]

[202]Semavi Eyice, "Fethiye Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 300. Wolfgang Müller-Wiener bu ifadeyi şüpheli bulmaktadır. Bkz.: Wolfgang müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 132.
[203]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, 2001, s. 215.
[204]Alexander Van Millingen, **Byzantine Churches in Constantinople Their History and Architecture**, London, Macmillan and Company, 1912, s. 149.
[205]Alexander Van Millingen, **a.g.e.**, s. 148.

Aynı döneme ait bir başka fotoğrafta ise yapının kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerde, kubbe kasnağındaki pencerelere aralarında ve üstlerinde, kemer yüzeylerinde, kubbe iç yüzeyinde Barok kalem işi uygulamaları görülmektedir. Bu uygulamalar şüphesiz 20. yüzyıl öncesine aittir.[206]

R. 185: Fethiye Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başında görünümü.[207]

Yapının Artamonoff Arşivi'nde yer alan 1937 tarihli fotoğraflarından takip edilebilen kalem işi uygulamaları ise Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Bu uygulamaların 1913-1923 yılları arasında yapıldığı düşünülebilir. Eski fotoğraflardan takip edilebilen bu uygulamalar 1957 yılında yapılan raspa çalışmaları sırasında yok edildiği ifade edilmektedir.[208]

Artamonoff Arşivi fotoğraflarından anlaşıldığı üzere yapının alt kat pencere üstlerinde yer alan kalem işi uygulamaları yerine rumi, kıvrık dal ve palmet

[206]Mine Esmer, Arzu Ulaş, "Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 1894 Depremi Sonrasına Fethiye Camii Onarımları", **Sanat Tarihi Dergisi**, C. XXIX S.I, y.y., 2020, s. 91.
[207]**A.e.**, s. 92.
[208]**A.e.**, s. 91.

motiflerinden oluşan klasik kompozisyonun tercih edildiği bitkisel desenler işlenmiştir. Kompozisyonun merkezinde ise beş kollu yıldız motifi konulmuştur.

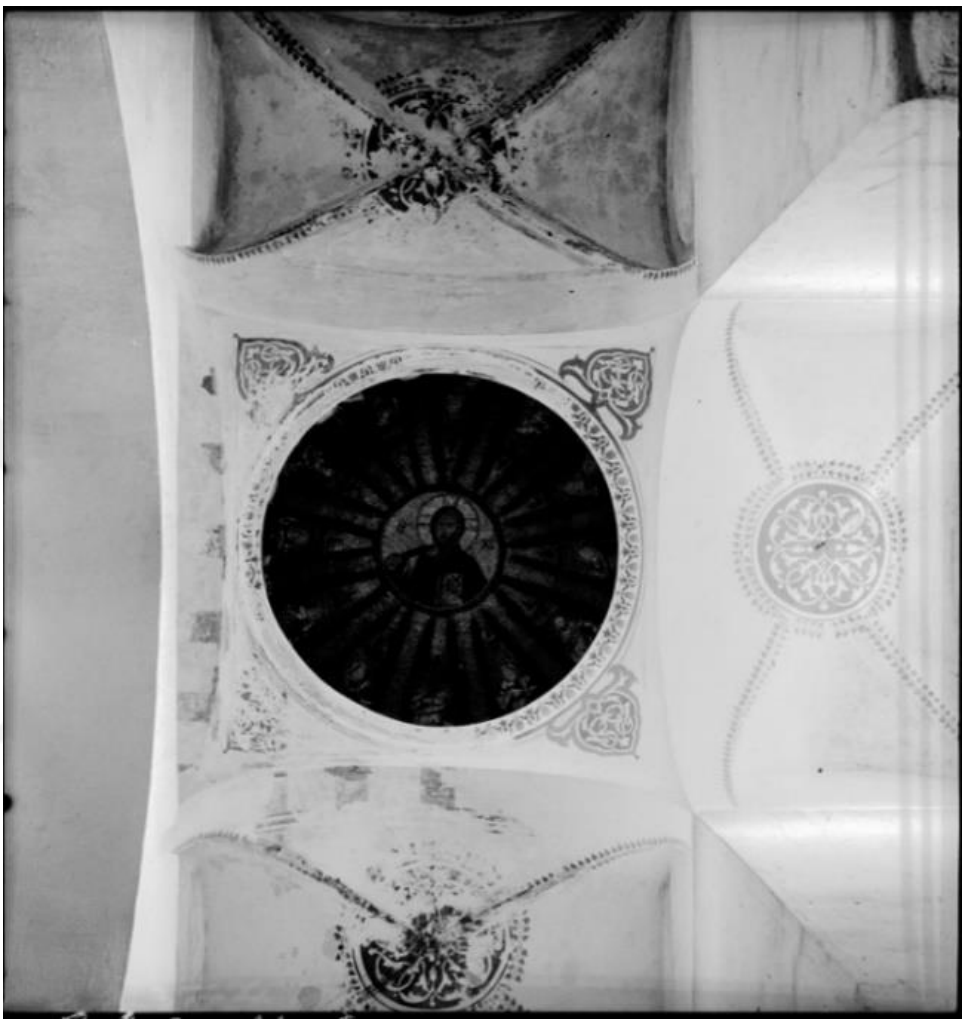

R. 186: Fethiye Camii bezemelerinin 1937 yılındaki görünümü.[209]

Pandantiflerde görülen Barok kalem işi uygulamaları yerine ise yürek motifini hatırlatan bir düzenlemenin içinde rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar işlenmiştir. Kubbe kasnağında birbirini takip eden palmet ve rumi motiflerinden oluşan düzenleme yapılmıştır. Çapraz tonozlarda ise merkezde içi rumi, kıvrık dal ve bitkisel motiflerinden oluşan dairesel bir form yerleştirilmiştir.

[209]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/164, Erişim tarihi: 11 Aralık 2021.

Çapraz tonozun kaburgaları hizasında bitkisel motifler merkezdeki dairesel formla birleştirilmiştir.

R. 187: Fethiye Camii bezemelerinin 1937 yılındaki görünümü.[210]

Fethiye Cami'nin iç mekândaki bu değişikliğe karşılık dışarıdaki tek şerefeli minaresinin de benzer dönemlerde onarıldığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu onarımlarda minarenin şerefe ile külah bölümü arasında yer alan petek kısmının uzunluğunda farklılıklar yapılmıştır.[211]

[210]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/168, Erişim tarihi: 11 Aralık 2021.
[211]Mine Esmer, Arzu Ulaş, **a.g.e.**, s. 92-93. Fethiye Camii'nin değişen minare formları ekler bölümünde işlenmiştir.

3.27. Feyzullah Efendi Medresesi

Fatih'te bulunmaktadır. Kitabesine göre 1700 yılında inşa edilen Feyzullah Efendi Medresesi'nin banisi Sultan II. Mustafa devrinde Şeyhülislamlık yapan ve tarihte Edirne Vakası olarak bilinen isyanın çıkmasına sebep olan Seyyid Feyzullah Efendi'dir.[212] Medrese kareye yakın dikdörtgen planlı bir avlunun içinde L şeklinde tasarlanan hücreler ve tek kubbeli medrese-mescit bölümünden oluşmaktadır. Literatürde klasik Osmanlı mimarlığının son eserlerinden biri olarak geçen yapı günümüze ulaşana kadar pek çok kere onarıma tabi tutulmuştur.[213]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 yılı depreminden sonra 20. yüzyıla harap bir şekilde ulaşan medresenin 1914 senesinde yıkılması ve yerine Fen Dairesi'nin inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Dünya Savaşı'nın başladığı ve Osmanlı Devleti'nin fiili olarak savaşta yer aldığı bu dönemde Eski Eserleri Koruma Encümeni fahri üyelerinden Fransız sefirinin eşi birtakım mücadelelere girişmiş ve medresenin yıktırılmasını engellemiştir. 1916 senesinde kitap koleksiyonuyla bilinen Ali Emiri Efendi hususi kitaplarını medreseye vakfedeceğini Evkafa iletmesi üzerine Evkaf Nazırlığı'ndan Hayri Efendi'nin girişimleriyle medrese onarılmıştır. Onarım çalışmalarından sonra medrese "Millet Kütüphanesi" olarak yeni işlevine kavuşmuştur. Bu onarım sırasında medresedeki klasik kalem işi uygulamaları aslına uygun bir şekilde yenilenmiştir.[214]

Günümüzde medresenin caddeye bakan cephesini sınırlandıran ve taştan yapılmış olan çevre duvarı da bu onarım sırasında eklenmiş ya da yenilenmiş olmalıdır. Belirli bir seviyeye kadar yükselen ve taş harpuştayla örtülmüş olan çevre duvarının üzerinde demirden yapılmış korkuluklar bulunmaktadır. Çevre duvarının caddeye bakan kapısı taş babalarla sınırlandırılmıştır.

[212]Doğan Kuban, **a.g.e.**, s. 391.
[213]Zeynep Ahunbay, "Feyzullah Efendi Medresesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 308-309.
[214]Mübahat Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 265.

Encümen Arşivi'ne ait 1936 tarihili fotoğrafta söz konusu çevre duvarı ve taş babalar takip edilmektedir. Bu durum taş babaların 1936 yılından önce yapıldığına işarettir.

R. 188: Feyzullah Efendi Medresesi'nin 1936 yılındaki görünümü.[215]

Erken Cumhuriyet devrinde medrese herhangi bir müdahale geçirmemiştir. Taş babalardaki detaylar 1928 yılında yapılan ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan Sarayburnu Atatürk Heykeli[216] etrafındaki babalara biçim olarak benzemektedir.

R. 189: Sarayburnu Atatürk Heykeli etrafındaki korkuluklar ve babalar.

[215]Encümen Arşivi, Feyzullah Efendi Medresesi Dosyası.
[216] Atatürk Heykeli hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Umut Dere, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eski Başkentte Yeni Rejimin İlk Sembolü: Sarayburnu Atatürk Heykeli", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. LXVII, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 117-142.

Bu benzerlikten dolayı Feyzullah Efendi Medresesi'nin çevre duvarındaki taş babaların da Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıttığı ve 1916 senesindeki onarımda yapıldığı düşünülebilir.

Cephenin ortasındaki girişi sınırlandıran babaların dışında medresenin sokak ile sınırını oluşturan alanda bir baba daha bulunmaktadır. Simetrik bir düzende tasarlanan babaların kaide ile gövde arasındaki geçişi silme ile belirgin hale getirilmiştir. Silmenin üzerinde geçişi belirgin hale getiren ve Türk üçgenini hatırlatan düzenlemeler görülmektedir. Gövde ile başlık arasındaki geçiş silmeli bir düzenlemeyle gerçekleşmiştir. Silmenin üstünde başlığa geçişte boğumlu bir düzenleme yapılmıştır. Buradaki düzenlemede palmet motiflerinden oluşan bir sıra görülmektedir. Bu sıranın üzerinde ise babaların taş külahı görülmektedir. Külah bölümü yukarıda doğru daralan ve alemi hatırlatan bir düzenleme ile son bulmaktadır.

R. 190: Feyzullah Efendi Medresesi'nin çevre duvarındaki taş babadan detay.

3.28. Firuz Ağa Camii (Sultanahmet)

Sultanahmet Meydanı'nın kenarında yer alan Firuz Ağa Camii Sultan II. Bayezid'in Hazinedarbaşısı Firuz Ağa'nın ihsanıyla inşa edilmiştir. Yapının taç kapısı üzerinde yer alan kitabesinde caminin 1491 yılında yapıldığı belirtilmiştir.[217] Mütevazi ölçülere sahip olan ve kesme taş malzemeden inşa edilen yapı kare planlı, tek kubbeli bir harim ve harimin önüne yerleştirilmiş üç birimli son cemaat alanından oluşmaktadır. Caminin silindirik gövdeli, tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin hariminde beden duvarlarını ve kubbeyi süsleyen kalem işi uygulamaları renk, motif ve kompozisyon açısından Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansımaktadır. Tahsin Öz kalem işi uygulamaları için sonradan eklendiğini ifade etmekle birlikte yapının inşa edildiği dönemin esaslarına uygun olduğunu belirtmiştir.[218] Encümen Arşivi'nde yer alan 1940 tarihli fotoğraflarda mevcut kalem işi uygulamalarının sağlıklı olduğu takip edilebilmektedir. Encümen Arşivi'ndeki fotoğrafları göz önünde bulundurarak 1940 yılı öncesine tarihlendirilen kalem işi uygulamalarının 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülebilir.

R. 191: Firuz Ağa Camii mihrap nişinin 1940 yılındaki görünümü.[219]

[217]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 213.
[218]Tahsin Öz**, a.g.e.**, s. 61.
[219]Encümen Arşivi, Firuz Ağa Camii Dosyası.

R. 192: Firuz Ağa Camii pencere bezemelerinin 1940 yılındaki görünümü.[220]

Eski fotoğraflarda görülen kalem işi uygulamalar mevcut kalem işi uygulamalarıyla aynıdır. Bu nedenle Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kompozisyonlar güncel fotoğraflar üzerinden takip edilebilir.

Harimde kalem işi uygulamaları alt kat ve üst kat pencere çerçevelerinde, mihrap bölümünde, kubbeyi taşıyan kemerlerde ve kubbe yüzeyinde görülmektedir.

Kubbenin merkezinde yer alan küçük dairesel alanda beyaz zemin üzerine kırmızı renkle yapılmış bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Kompozisyon daha geniş bir dairesel alanla çevrilmiştir. Bu bölümde koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkle celi sülüs yazı türünde yazılmış İhlas Suresi yer almaktadır. Ayetin yer aldığı dairesel alandan sonra kademeli bir düzenlemeye sahip kırmızı zemin üzerine beyaz renkten yapılan bitkisel motiflere sahip dairesel alanlar bulunmaktadır. En dışta yer alan dairesel alana kubbe kasnağına doğru bakan palmet motifleri yerleştirilmiştir. Işınsal düzenlemeyi hatırlatan palmet motiflerinin kontur çizgileri siyah, zeminleri ise kırmızıdır. Kırmızı zemin üzerinde beyaz renkten küçük palmet,

[220]Encümen Arşivi, Firuz Ağa Camii Dosyası.

kıvrık dal, rumi motiflerinden oluşan bitkisel motifler görülmektedir. Palmet motiflerinin ucundan çıkan kırmızı zeminli salbekler orta alanda yer alan kırmızı zeminli şemse motifine bağlanmaktadır. Hem salbek hem de şemse motiflerinde beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Kasnaktaki palmet motifleri bir kuşak oluşturacak şekilde çepeçevre dolanmaktadır. Kırmızı zemine sahip olan palmetlerin yüzeylerinde kıvrık dal, rumi ve palmet gibi bitkisel motiflerden meydana gelen bir kompozisyon yer almaktadır. Palmetlerin uçlarına yönü kubbe göbeğine doğru bakan salbek işlevi gören küçük palmetler yerleştirilmiştir. Küçük palmetlerin uçları yukarıdan gelen şemselerin salbekleri ile birleştirilmiştir. Kubbe kasnak bölümünde ise kırmızı zemine sahip şeritte beyaz renkte birbirini takip eden bitkisel motifler vardır.

R. 193: Firuz Ağa Camii kubbesindeki bezemeler.

Kubbeyi taşıyan kemerleri yüzeyinde ve beden duvarlarında yer alan farklı renk ve kompozisyonlardan oluşan kalem işi uygulamaları muhtemelen 20. yüzyıl öncesine aittir.

R. 194: Firuz Ağa Camii beden duvarında bezemeler.

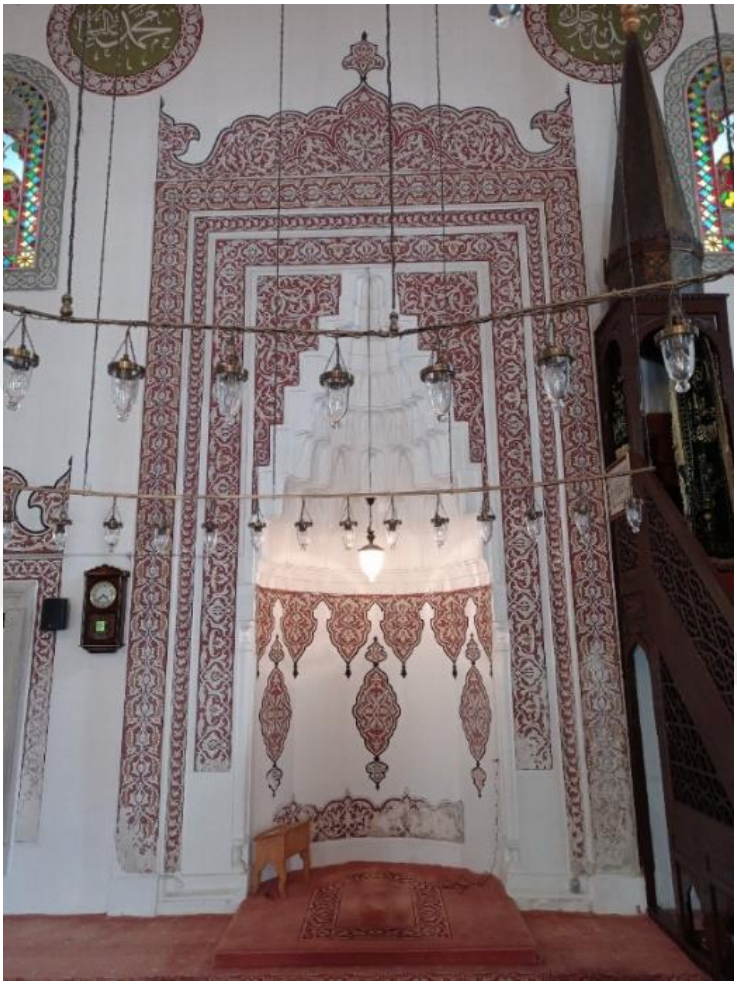
Encümen Arşivi'nden de takip edileiblen pencere çerçevelerinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte iç içe geçmiş rumi ve kıvrık dal motifleri görülmektedir. Pencerenin tepelik bölümünde ise ortada tam bir palmet iki yanda yarım kalmış palmet motifleri görülmektedir. Encümen Arşivi'ndeki fotoğraflarda merkezdeki palmet motifi net bir şekilde görülürken iki yanda yarım kalan palmet motifleri yer almamaktadır. Yarım palmet motifleri 1940 sonrasında aslına uygun bir şekilde onarılmış olmalıdır. Kompozisyonda kırmızı zemin üzerine beyaz renkte kıvrık dal, rumi ve küçük palmet motiflerinden meydana gelen bitkisel bir kompozisyon yer almaktadır. Merkezdeki tam palmet motifinin yukarıya doğru kıvrılan uç bölümü daha küçük bir palmet motifi ile sona ermiştir.

R. 195: Firuz Ağa Camii pencere çerçevesini oluşturan bezemeler.

Kıble cephesinin merkezinde yer alan alçıdan yapılmış mukarnas kavsaralı mihrabın çerçevesi, yüzeyleri ve kavsara altındaki bölümlerde kalem işi uygulamaları görülmektedir. Mihrabın tepelik bölümü alt kat pencere tepeliklerini hatırlatmaktadır. Ortada daha geniş formlara sahip tam bir palmet motifi ile iki yanda yarım kalmış palmet motifleri vardır. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkli bitkisel motiflere sahip olan kompozisyonun merkezindeki palmetin uç bölümü daha küçük bir palmet motifi ile sona ermektedir. Mihrap çerçevesi kademeli bir düzenlemeye sahiptir. Her kademe geçişinde kalem işinden çerçeveler yapılmıştır. Çerçevelerde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kıvrık dal ve rumilerin yoğunlukta olduğu iç içe geçmiş bitkisel motifler görülmektedir. Kavsara bölümünün köşe bentlerinde de benzer uygulamalar bulunmaktadır. Kavsara bölümünün bittiği bölümün hizasından uç bölümleri aşağıya doğru uzayan palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kırmızı zemine sahip olan motiflerin yüzeylerinde beyaz renkte bitkisel motifler görülmektedir. Palmetlerin aşağıya doğru bakan daha uç bölümlerinde daha küçük formlarda siyah renkte palmet motifleri vardır. Palmet motiflerinden sonra üç adet siyah konturlara sahip salbekli şemse motifi görülmektedir. Salbekli şemse motifleri kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış

bitkisel motiflere sahiptir. Nişin en alt bölümünde ise köşeleri tahrip olmuş kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel düzenlemelere sahip palmet motifleri görülmektedir.

R. 196: Firuz Ağa Camii mihrabındaki bezemeler.

Ayrıca Encümen Arşivi'nde yer alan notlarda minarenin şerefe üstünün yıkıldığı ve tamir olduğu ifade edilmektedir. Ne zaman yıkıldığına dair tam tarih verilmemiştir. 1894 yılı depreminde caminin günümüze ulaşmayan birimlerinin zarar gördüğünü göz önüne alırsak minarenin petek bölümü de aynı depremde zarar görmüş olmalıdır. Minarenin üst kısmı kurşun külahlı düzenlemesiyle klasik bir görüntü sergilemektedir. Bu düzenlemeden ötürü minarenin petek ve kurşun külahlı bölümünün Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında onarıldığı düşünülebilir.

R. 197: Firuz Ağa Camii'nin minaresinin günümüzdeki görünümü.

3.29. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (Mercan)

Mercan'da bulunmaktadır. Hacı Beşir Ağa'nın ihsanıyla yaptırılan çeşmenin üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 1727-1728 yıllarında tamamlanmıştır. Çeşmenin kitabesi Lale Devri şairi Nedim tarafından yazılmıştır. Bazı kaynaklara göre çeşmenin Hacı Beşir Ağa tarafından değil, Moralı (Hazin) Beşir Ağa tarafından inşa edildiği iddia edilmektedir.[221] Çeşmenin inşa edildiği tarihte henüz Moralı Beşir Ağa'nın imar faaliyette bulunabilecek bir maddi gücü olmadığı bilinmektedir. Moralı Beşir Ağa 1746 yılında vefat eden Hacı Beşir Ağa'dan sonra maddi güç elde edebilmiştir.[222] Duvar çeşmesi tipinde inşa edilen çeşmenin cephesinde kemerli bir düzenleme vardır. Ayna taşının üst bölümü istiridye yivli bir düzenlemeye sahiptir.

R. 198: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi.

[221]İbrahim Hilmi Tanışık, **a.g.e.**, s. 132-133.
[222]Lokman Tay, **a.g.e.**, s. 149.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşmenin üzerinde yer alan tamir kitabeleri çeşmenin müdahale geçirdiğine işaret etmektedir. Tamir kitabelerinden kurnanın her iki yanında yer alan H. 1341 (M. 1922-1923), H. 1343 (M. 1924-1925) tarihli kitabe konumuzu ilgilendirmektedir. Söz konusu kitabeye göre çeşme Medine Kadısı Çırpanlı Mehmed Salim Efendi adına tamir edilmiştir.

R. 199: Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"Bânî-i sâlis esbak Medîne kâdısı

Çirpanlı merhûm Mehmed Sâlim

Efendi'nin ve cümle-i mü'minînin

Ervahına fâtiha 1341/1343"[223]

Onarım sırasında kurnanın etrafına Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kırık kemerli bir düzenleme yapılmıştır. Kitabe metinleri de söz konusu kemerin her iki yanındaki kartuşlara yazılmıştır. Kemerin formu ve kitabe kartuşlarının kitabe metnine göre planlanmasından dolayı bu bölümün onarım çalışmalarında yapılmış olmalıdır.

[223]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=801&hid=1814, Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020.

3.30. Hacı İsa Camii Çeşmesi (Sütlaç Sokağı Çeşmesi)

Ayansaray'da bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden sivri kemerli tasarımıyla klasik Osmanlı dönemi anlayışını yansıtan çeşmenin hangi tarihte tamamlandığı bilinmemektedir. Cephe tasarımından dolayı 16. yüzyıl ile 17. yüzyıl civarına tarihlenmektedir.[224]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşmenin üstünde tepelik gibi bir görüntü sergileyen ve onarıma işaret eden celi sülüs ile yazılmış ayet kitabesi[225] H. 1329 (M. 1910-1911) tarihlidir.

R. 200: Hacı İsa Camii Çeşmesi.

Çeşmenin üstüne bir tepelik olarak yerleştirilen kitabenin üst sınırları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kıvrımlı bir hatla sona ermektedir. Kitabenin üst bölümleri tahrip olmuştur. 1910-1911 yıllarında çeşmenin genel bakımı yapılmış olmalıdır. Cephedeki sivri kemerin yukarıya doğru daralan formu Ulusal Mimarlık

[224]Affan Egemen, **a.g.e.**, s. 771.
[225]Kur'an-ı Kerim, İnsan Suresi 21. Ayet.

Dönemi anlayışına daha uygun görülmektedir. Orijinalinde sivri kemerli olduğu; 1910-1911 tarihleri arasında kemerin müdahale gördüğü düşünülebilir.

R. 201: Hacı İsa Camii Çeşmesi'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi.

3.31. Hamidiye Sebili ve Çeşmesi

Bahçekapı'da bulunan ve Sultan I. Abdülhamid'in ihsanıyla inşa edilen Hamidiye Külliyesi'nin parçası olan sebil ve çeşme, külliyenin bir diğer yapısı olan imaret binasının köşesine inşa edilmiştir. Sebil ve çeşme üzerinde yer alan kitabe metnine göre 1777 yılında inşa edilmiştir.[226] 1911 senesinde çıkarılan bakımsız durumdaki vakıf binaları ile vakıf arazilerinin satılmasıyla elde edilecek gelirle yeni kurumların inşa edilmesi ile alakalı kanundan etkilenmiştir.[227] Eski fotoğraflardan takip edilebilen kadarıyla dış cephesi iyi bir durumda gözüken ancak içi harap durumda olan imaret binası IV. Vakıf Han'ın inşası için yıktırılmıştır. İmaretin köşesinde yer alan sebil ve çeşmeler yerinden sökülerek şimdiki yerine, Alemdar Caddesi'nin Sultanahmet'e doğru kıvrıldığı Zeyneb Sultan Camii'nin önüne, duvara bitişik bir şekilde yerleştirilmiştir.[228] Taşınma sırasında yer seçiminin özenle belirlendiği düşünülebilir. Zira Zeyneb Sultan Camii ile Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri Mimar Mehmed Tahir Ağa tarafından yapılmış dönemin en başarılı Barok mimari anlayışını yansıtan örneklerdendir.[229] Mermer malzemeden inşa edilen sebil kıvrımlı hatlara sahip iki basamaklı bir kaide üzerinde yükselmektedir. Taşınma işleminden sonra özgün işlevini sürdüren sebil[230]günümüzde büfe olarak kullanılmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Eski görsellerden takip edilebildiği kadarıyla sebilin taşınma işleminden önceki üst örtüsünü tamamlayan saçak bölümü ilk inşa edildiği dönemin mimari anlayışı olan Barok Üslubu yansıtmaktadır.

[226]İzzet Kumbaracılar, **İstanbul Sebilleri**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s. 45.
[227]Ahmet Hamdi Bülbül, "IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser; Hamidiye İmareti", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı**, S. IV, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 15.
[228]İzzet Kumbaracılar, **a.g.e.**, s. 45.
[229]Aygül Ağır, "Mehmet Tahir Ağa," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 368.
[230]Ömer Faruk Şerifoğlu, **Su Güzeli İstanbul Sebilleri**, İstanbul, İ.B.B. Kültür A.Ş Yayınları, 1995, s. 76.

R. 202: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin Ressam Hüseyin Zekai Paşa'ya ait tablodaki görünümü.[231]

Geniş ve dalgalı bir form sergileyen saçak bölümünün yüzeyinde farklı boyutlarda panolara ayrılmış bir düzenlemeyle Barok tarzda kıvrımlı hatlara sahip bitkisel motiflerin yoğun görüldüğü kalem işi uygulamaları görülmektedir. Sebilin kütlesinde mermer malzeme kullanılırken eski fotoğraflardan takip edilebilen üst örtüde ve saçak bölümünde tuğla malzeme kullanılmıştır.

R. 203: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin 1860 yılındaki görünümü.[232]

[231]T.B.M.M. Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu, Envanter No 64/2167.
[232]Halil Kendir, "**Mimari Restorasyonda Taşıma Yönteminin İrdelenmesi (İstanbul Örneği)**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Programı, İstanbul 2020, s. 89.

İstanbul'da Barok mimari üslubun en güzel örneklerinden biri olan sebilin saçak bölümü taşınma işleminden önce kesilmiş ve yerine Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir saçak düzenlemesi yapılmıştır. Muhtemelen yapılan düzenleme Barok saçağın daraltılmasıyla ortaya çıkmıştır. Saçağın sebilden çeşmeye doğru genişleyen bölümü kademe yapmaktadır ve oldukça sade bir görünüm sergilemektedir. Aynı dönemde kurşun malzemeden saçağın etrafında dolaşan friz eklenmiştir.

R. 204: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin 19. yüzyıl sonunda görünümü.[233]

Hamidiye İmareti'nin yıkılma kararı üzerine[234]sebil ve çeşmeler Hayri Efendi kontrolünde[235] tek tek sökülerek belirli bir program dahilinde şimdiki yerine 1915 senesinde getirilmiştir.[236] Taşınma işlemi öncesine ait fotoğraflarda sebilin üst

[233]http://www.eskiistanbul.net/6645/sultan-i-abdulhamid-sebili-pascal-sebah-fotografi, Erişim tarihi: 16 Mart 2020.
[234]Dönemin tanıklarından İhtifalci Mehmed Ziya Bey imaretlerin kapatılmasını eleştirmiştir. Dünya Savaşı yıllarında imaretlere ihtiyacın arttığını, kurumu kötüye kullananların ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz.: İhtifalci Mehmed Ziya Bey, **İstanbul ve Boğaziçi Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası**, yay. haz., Murat A. Karavelioğlu vd., C. I, İstanbul, Bika Yayıncılık, 2003, s. 354-355.
[235]H. Örcün Barışta, "Hamidiye Çeşmesi ve Sebili," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 544.
[236]İhtifalci Mehmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 357-358.

örtüsünü oluşturan kasnak ve kubbenin tuğla malzemeden yapıldığı görülmektedir. Saçak bölümü ise ahşap olmalıdır. Taşınma işleminden sonra bahsi geçen bu bölümler betonarme sistemde yeniden Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını sergileyecek şekilde yapılmıştır. Yakın zamanda saçak bölümünde yer alan sıvaların dökülmesi sonucu betonarme malzeme açığa çıkmıştır.

R. 205: Hamidiye Sebili ve Çeşmeleri'nin günümüzdeki görünümü.

Kubbenin tepesindeki alem ile kubbe eteğinde sıralanan alemlerin mermerden yapılmış boğumlu gövdeleri günümüze ulaşmıştır. Taşınma işlemi öncesine ait fotoğraflardan takip edilebildiği kadarıyla kubbe eteğinde görülen alemlerin tepelerindeki metal uçlar taşınma sonrası ait oldukları alanlara yerleştirilmemiştir.

R. 206: Hamidiye Sebili'nin kubbe eteğindeki mermer alemler.

Taşınma işleminden sonra sebilin üst örtüsüne tamamen müdahale edildiği söylenebilir.

R. 207: Hamidiye Sebili'nin saçağı.

Yapılan müdahalenin kim tarafından gerçekleştirildiği bilinmemektedir. IV. Vakıf Han'ın inşasından sorumlu olan Mimar Kemaleedin Bey'in Evkaf görevlisi Hayri Efendi ile birlikte taşınma işlemini koordine ettiği ve büyük ihtimalle üst örtüdeki değişim üzerinde de pay sahibi olduğu düşünülebilir.

3.32. Haseki Sultan Hamamı (Ayasofya Hamamı)

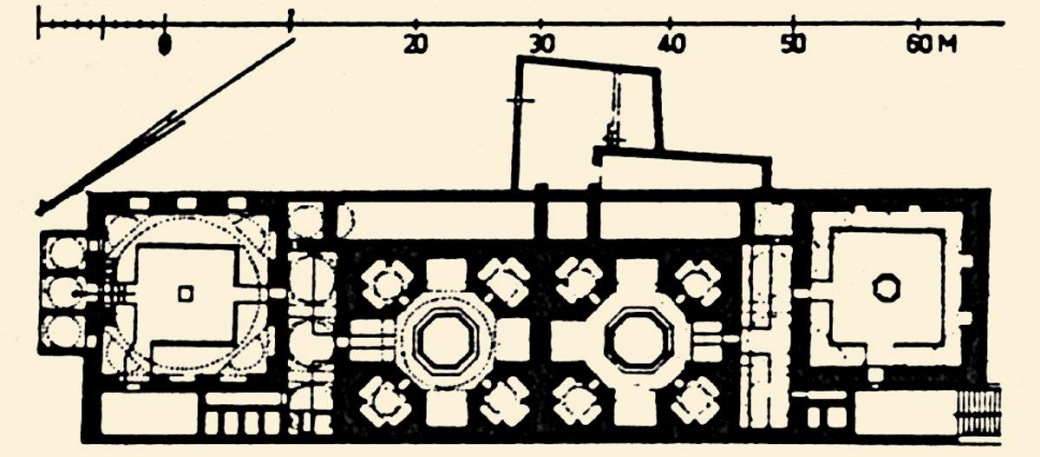
Ayasofya Camii'ne yakın mesafede olmasından dolayı Ayasofya Hamamı olarak da adlandırılan Haseki Sultan Hamamı, Mimar Sinan'ın eserlerini konu alan Adsız Risale, Tuhfet-ül Mimarin, Tezkiret'ül-Ebniye ve Tezkiret'ül-Bünyan'da kayıtlı bir eserdir.[237] Hürrem Sultan'ın ihsanıyla 1539 yılında Mimar Sinan tarafından inşa edilen Haseki Külliyesi'ne gelir getirmesi için bir çifte hamam olarak yapılan hamam almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir.[238] Hamamın erkekler bölümü girişinde yer alan kitabede görülen H. 960 (M. 1553) yılı hamamın inşa tarihidir. Hamamın erkekler bölümü Ayasofya Camii'ne, kadınlar bölümü ise Sultan Ahmed Camii yönüne bakmaktadır. Hamamın erkekler ve kadınlar bölümündeki soğukluk birimleri merkezi kubbeyle örtülmüştür. Bu birimler üst örtüleri ile birlikte hamamın hacmini yansıtan esas bölümlerdir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Uzun süre orijinal işlevini sürdüren Haseki Sultan Hamamı 1913 yılında meydana gelen İshak Paşa yangınında etrafındaki mahalleyle birlikte zarar görmüştür. Yangın neticesinde çoğunluğu ahşap olan Ayasofya Mahallesi ortadan kalktığı gibi hamam bir süre bakımsız kalmıştır. I. Dünya Savaşı'nın etkisinin arttığı 1916-1917 yıllarında savaştan dolayı eski eserlerin zarar görmemesi için hamamın bir müzeye çevrilmesi ve eserlerin burada muhafaza edilmesi düşünülmüştür. Harap olan hamam için düşünülen bu yeni işleve uygun bir takım onarım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu onarımlar sırasında hamamın erkekler bölümüne ait soğukluk biriminin önünde yer alan revaklar genişletilmiştir.[239] Genişletilen revaklar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

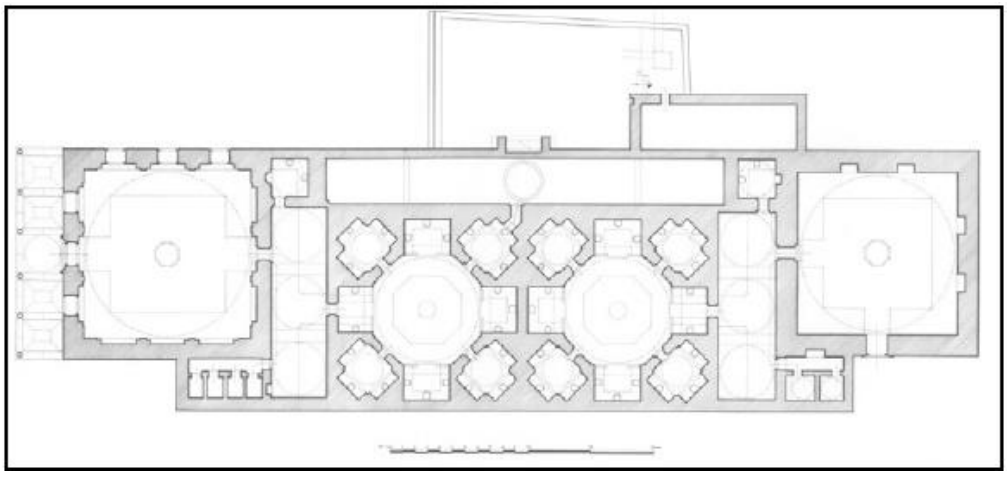
[237]Şehri Kartal, "**Haseki Hürrem Sultan Yapıları**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 330.
[238]Mehmet Nermi Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, Turing Yayınları, 1995, s. 172.
[239]Semavi Eyice, "Ayasofya Hamamı," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 211.

Heinrich Glück tarafından kaleme alınan eserde Haseki Sultan Hamamı'na ait plan ve onarım sırasına ait fotoğraflar yayımlanmıştır.[240] Planda hamamın erkekler için ayrılan soğukluk bölümü önünde üç birimli kubbeyle örtülü revak yer almaktadır.

P. 2: Haseki Sultan Hamamı'nın onarım öncesi planı.[241]

1916-1917 yıllarında yapılan onarım çalışmaları sırasında üçlü revak sistemi genişletilmiş ve beş birimli olmuştur. Haseki Sultan Hamamı'nın 1939 yılında çizilen planında erkeklerin soğukluk bölümünün ön cephesinde yer alan revak sisteminin beşli olduğu görülmektedir.

P. 3: Haseki Sultan Hamamı'nın onarım sonrası planı.[242]

[240]Heinrich Glück, **Probleme des Wölbungsbaues Die Bader Konstantinopels**, C. I, Wien, 1921, s. 84
[241]**A.e.**, s. 84.
[242]Şehri Kartal, **a.g.e.**, s. 331.

Bu değişim esnasında var olan revakların tamamen yıkılıp yeniden mi yapıldığı yoksa yan taraflarına birer birim eklenerek mi genişletildiği hakkında bir bilgi yoktur. 1916 onarımı öncesi üç birimli üzeri kubbe ile örtülü olan revakların onarım sonrası beş birimli ve merkezde kubbe diğer birimlerde aynalı tonoz kullanımı revakların yeniden inşa edilmiş olabileceğini kuvvetlendirmektedir. Zira günümüzde revakları taşıyan sütun başlıkları ve kaideler de aynıdır.

Klasik yapının özgün dokusunu bozmayacak şekilde, cephesiyle uyumlu biçimde yapılan beş birimli sivri kemerli revakların klasik düzeni yansıtması ve yapıya uygun yapılması Ulusal Mimarlık Dönemi etkisini yansıtan başarılı uygulamalardır. İki sıra tuğla ve bir sıra taşın kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde yapılan revak sisteminin üst bölümünde tuğla malzemeden bir sıra kirpi saçak dolaşmaktadır.

R. 208: Haseki Sultan Hamamı'nın günümüzdeki görünümü.

R. 209: Haseki Sultan Hamamı'nın revak bölümündeki kirpi saçak.

Revak biriminin merkezinde yer alan bölüm geçişi pandantiflerle sağlanan tuğladan yapılmış bir kubbe ile örtülüyken geri kalan birimler tuğladan aynalı tonozlarla örtülmüştür.

R. 210: Haseki Sultan Hamamı'nın revaklarını örten üst örtü.

R. 211: Haseki Sultan Hamamı'nın revaklarını örten üst örtüden detay.

Revak sistemini oluşturan sivri kemerler mermer malzemeden yapılmış silindirik gövdeli sütunlar tarafından taşınmaktadır. Sütun gövdesi kaide ve başlıktan madeni bileziklerle ayrılmıştır. Başlık bölümünde baklava desenlerinden oluşan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun kompozisyonlar vardır. Ayrıca başlık bölümünde kabartma tekniğinde yapılmış klasik motiflerden oluşan rozetler simetrik bir düzende yerleştirilmiştir.

R. 212: Haseki Sultan Hamamı'nın revak bölümündeki sütun başlığı.

Sütun kaidesi ise klasik dönem anlayışından uzak bir görünüm sergilemektedir. Aşağıya doğru uzanan ve burada kıvrılan yaprak desenlerini hatırlatan bir düzende yapılan kaidenin altında kübik bir altlık yer almaktadır.

1916-1917 yıllarında yapılan onarımlar sırasında hamamın diğer birimlerinde de bazı onarım çalışmaları yapılmış olmalıdır. Ancak bu onarım çalışmalarında hamamın klasik görünümüne uygun Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan ne tür müdahalelerin gerçekleştiği bilinmemektedir. Hem erkekler hem de kadınlar bölümündeki soğuk birimini örten kubbelerin merkezindeki aydınlık feneri 1950'li yıllarda Mimar Cahide Tamer'in yönetimindeki onarımlar eklenmiştir.[243]

[243]Semavi Eyice, "Ayasofya Hamamı," s. 211.

3.33. Haydarpaşa Garı Yemek Salonu

Haydarpaşa Garı'nın inşasına 1906 yılında başlanmış, 1909 yılında tamamlanmıştır. Frankfurtlu iki Alman Mimar Otto Riter ve Mimar Helmuth Cuno tarafından inşa edilen garın yapım sürecinde 1500 İtalyan taş ustası ile çok sayıda işçi görev almıştır.[244] Gar bünyesinde bulunan en dikkat çekici alanlardan biri yemek salonudur.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yemek salonunda beden duvarları ve taşıyıcı yüzeyleri belirli bir seviyeye kadar çini panolarla süslenmiştir. Çini panoları devrin önemli çini ustası Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapılmıştır. Mehmed Emin Usta'ya ait 1333 tarihli mektupta çinileri kendisinin yaptığı belirtilmiştir.[245] 1333 tarihinin Hicri mi yoksa Rumi mi olduğu bilinmemektedir. Hicri olarak kabul edilirse Miladi 1914-1915 yıllarına tekabül etmektedir. Rumi olarak kabul edilirse Miladi 1917 yılına tekabül etmektedir. Haydarpaşa Garı'nın 1917 yılında gerçekleşen bir sabotaj sonucu[246] yandığını göz önünde bulundurulduğu taktirde Mehmed Emin Usta'nın çinileri yangın sonrası gerçekleştirilen onarım çalışmaları sırasında yapmış olabileceği ve bu nedenle mektupta yer alan tarihin Rumi olarak kabul edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Yemek salonunda bulunan çini panolar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Beden duvarlarında dikine dikdörtgen şeklinde yer alan çini panolarının hepsinde aynı kompozisyon işlenmiştir. Bordürlerde yıldız motiflerinden oluşan geometrik süslemeler görülmektedir. İç kısımda ise onaltı ve sekiz köşeli yıldızlardan oluşan bir kompozisyon oluşturulmuştur. Bitkisel motifler sadece lokantanın pencere alt hizasında yer alan bir sıra çini karoda bordür olarak kullanılmıştır.

---

[244]Mehmet Yavuz, "1**9. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 115.
[245]Hakan Arlı, **a.g.e.**, 1989, s. 77.
[246]Müzeyyen Fındıkgil Doğuoğlu, "**19. Yüzyıl İstanbul'unda Alman Mimari Etkinliği**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 2002, s. 295.

R. 213: Haydarpaşa Garı yemek salonu.[247]

[247]Günümüzde Haydarpaşa Garı'nda devam eden restorasyon çalışmalarından dolayı fotoğraf çekilememiştir. Kullanılan fotoğraf için Bkz.: https://www.zomato.com/tr/istanbul/mythos-haydarpa%C5%9Fa-istanbul, Erişim tarihi: 29 Şubat 2020.

3.34. Haydarpaşa İskelesi

Haydarpaşa Garı'nın önünde yer alan Haydarpaşa İskelesi'nin ilk inşasının Mimar Vedad Bey tarafından 1915 yılında yapıldığı iddia edilmektedir.[248] Ancak Haydarpaşa İskelesi'nin 1909 tarihli bir fotoğrafında iskelenin giriş biriminin soğan biçimli merkezi bir kubbe, köşelerde küçük kubbelerle örtülü olduğu, dalgalı saçaklarla üst örtünün tamamlandığı ve bu görünümüyle Oryantalist bir tasarım ürünü olduğu ifade edilmektedir. [249] 1908 yılında tamamlanan Haydarpaşa Garı'nın tasarımından yola çıkarak iskele binasının gar binasından bir süre sonra yapıldığı söylenebilir.

R. 214: Haydarpaşa Garı ve İskelesi'nin 1914 yılındaki görünümü.[250]

[248]H. Örcün Barışta, "Haydarpaşa İskelesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 30.
[249]"Kimliğinin İzinde II: Yeniyi Aramak", **M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Kimlik**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 157.
[250]http://www.eskiistanbul.net/6551/haydarpasa-gari-1914#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 20 Kasım 2020.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

İskele binasında yer alan 1334 tarihli kitabeden yapının 1915 yılında Mimar Vedad Bey tarafından aynı plan, kitle ve hacim ölçüleri ve cephe bölümlenmesiyle Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun bir şekilde onarıldığı varsayılabilir. Ancak burada 1334 tarihinin çevirisinde bir hata olduğu açıktır. 1334 tarihi Hicri olarak kabul edilirse 1915-1916 tarihlerini vermektedir. Oysa 1917 yılında Haydarpaşa Garı sabotaja maruz kalmış, yüzlerce insan vefat etmiş, gar binası harabeye dönmüş ve etrafındaki yapılar zarar görmüştür. Bu sabotajda gar binasının hemen önünde yer alan iskele binasının zarar görmediğini söylemek güçtür. 1334 tarihi Rumi olarak kabul edilirse 1918 senesini verecektir ki bu tarih sabotaj sonrası onarıma işaret etmektedir.

Sabotaj sonrası çekilen fotoğrafta Haydarpaşa İskelesi'nin onarıldığı, üzerinde bacaların yükseldiği kırma çatıyla örtülü olduğu görülmektedir.

R. 215: Haydarpaşa Garı ve İskelesi'nin sabotaj sonrası görünümü.[251]

Mimar Vedad Bey tarafından onarılan Haydarpaşa İskelesi'nin cephe tasarımı, üst örtüsü, mimari detayları ve Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapılan çini işçiliği Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını başarılı bir şekilde yansıtmaktadır.

[251]http://www.eskiistanbul.net/5989/haydarpasa-gari-catisiz-halde-iken-gorunumu#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 20 Kasım 2020.

Yatay dikdörtgen planlı iskelenin önüne sekizgen bir gişe yerleştirilmiştir. İskele binası dışa taşan gişe, yanındaki girişler ve merkezde bekleme salonundan oluşmaktadır.

İskelenin denize bakan cephesinin ileri doğru çıkıntı yapan bölümü sivri kemerlerden meydana gelen üç açıklıktan meydana gelmektedir. Ortadaki kemerin alınlık bölümü ile kemerlerin üst kısmı Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapılan çinilerle bezenmiştir. Kemer alınlığında turkuaz zemin üzerine lacivert renkte rumi ve palmet gibi bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Kemerlerin üstünde ise beyaz zemin üzerine lacivert ve turkuaz renklerin kullanıldığı rumı, kıvrık dal ve palmet gibi bitkisel motifler tekrar edilmiştir. Orta kemerin alınlığında çini bezemeler tercih edilmişken her iki yandaki kemerlerin alınlık bölümlerinde çini yerine yine bitkisel motiflerden oluşan revzenler kullanılmıştır. Cephenin üstünde yatay dikdörtgen bir çini pano üzerinde Latin harfleriyle yazılmış "Haydarpaşa" kelimesi yer almaktadır. Cephenin her iki yanında simetrik olarak yerleştirilen açıklıkların üzerinde ise yatay dikdörtgen kompozisyonda Osmanlıca "Haydarpaşa" kelimesi yazılmıştır. Cephenin her iki yanı ince ve zarif sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bu sütuncelerin başlık ve kaide bölümlerinin gövde ile kesiştiği noktada bombeli ve armudi formlarla sütuncenin zarifliği pekiştirilmiştir. Cephenin yanındaki bölümlerde yer alan dikdörtgen çerçeveli açıklıklar basık kemerlerle sağlanmıştır. Kemerlerin alınlık bölümlerinde lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel kompozisyonlu çiniler yerleştirilmiştir. Üst bölümde ise üç sıra mukarnas dizisiyle kapının genel hatları tamamlanmıştır. Kapı her iki yandan ince ve zarif sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin formu merkezde görülen sütuncelerle benzerdir.

R. 216: Haydarpaşa İskelesi'nin deniz cephesi.

İskelenin yan cephelerinde de simetrik bir düzen anlayışı vardır. Cephenin her iki yanında birer adet sivri kemerli pencere açıklığı yer almaktadır. Orta bölümde ise konsollarla taşınan tente yerleştirilmiştir. Cephenin beden duvarlarında zeminden yüksek seviyede başlayan turkuaz renkli çokgen çini karoları pencerelerin alt seviyesine kadar devam etmiştir. Duvarın üstünde tepelik gibi yapılan bölümün merkezi kademeli bir düzenlemeye sahiptir. Tepeliğin bölümlere ayrılan yüzeylerinde turkuaz ve lacivert renklerin yoğunlukta olduğu çini karolar yerleştirilmiştir.

R. 217: Haydarpaşa İskelesi'nin yan cephesi.

İskelenin ön cephesi Haydarpaşa Garı'na bakan cephedir. Cephenin merkezi köşeli bir düzenlemeye sahiptir. Merkezde yuvarlak kemer ve ilerisinde üstü kurşun kaplı, ahşap malzemeden yapılmış çokgen gişe birimi vardır. Yuvarlak kemerin içinde ikiz sivri kemer uygulaması görülmektedir. Bu sivri kemerlerin alınlıkları bitkisel motiflerden meydana gelen revzenlerle şekillenmiştir. İki kemerin arasında rumi, kıvrık dal ve palmetlerden oluşan taş süslemeler vardır. Basık kemerin üzerinde ise merkezde lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış "Allah" lafzı ile etrafında beyaz zemin üzerine lacivert, yeşil, kırmızı ve turkuaz renklerinin kullanıldığı rumi, kıvrık dal, penç, lale ve palmet gibi motiflerden oluşan çini kompozisyon yer almaktadır. Cephe her iki yandan ince ve zarif, gövdesi yivli sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Cephenin her iki yanı simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Üstte çift sivri kemerli pencere açıklıkları yerleştirilmiştir. Altta ise dikdörtgen çerçeveli kapı açıklıkları vardır. Üstteki sivri kemerlerin yukarı bölümleri turkuaz zemin üzerine lacivert renkte yapılmış rumi, kıvrık dal, palmet gibi bitkisel motiflerden oluşan çini kompozisyonuyla bezenmiştir. Soldaki kompozisyonun üzerinde yatay dikdörtgen çini panonun merkezinde lacivert zemin üzerine turkuaz renkte Osmanlıca harflerle "Birinci Mevki", sağda ise aynı düzenlemeyle "İkinci Mevki" ifadeleri yazılmıştır.

R. 218: Haydarpaşa İskelesi'nin gar cephesi.

Merkez cephenin her iki yanında ise birer kapı açıklığı bulunmaktadır. Simetrik düzene sahip kapı açıklıkları kademeli bir düzenlemeye sahip zikzaklı kemerlerle sağlanmıştır. Kemerin içi iskeledeki diğer çini panolarla uyumlu olacak şekilde çini bezemeyle süslenmiştir.

R. 219: Haydarpaşa İskelesi'nin birinci mevki cephesi.

Beyaz zemin üzerine lacivert, turkuaz ve kırmızı gibi renklerle bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon işlenmiştir. Kompozisyonun merkezinde salbeksiz şemse motifi yer almaktadır. Motifin turkuaz zemini üzerine siyah renkte iç içe geçmiş denizcilikle ilgili çapa motifleri görülmektedir. Çapanın üzerinde ise kırmızı renkte hilal ve yıldız motifleri işlenmiştir.

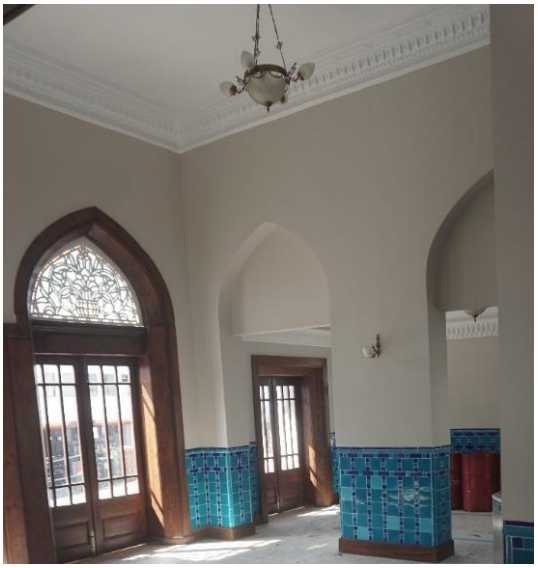
R. 220: Haydarpaşa İskelesi'nin birinci mevki kapısı.

İskelenin üstü düz saçaklara sahip kurşun kaplı eğimli çatıyla örtülmüştür. Çatıda yer alan kesme taş malzemeden yapılmış iki baca bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki baca örneklerini hatırlatan bacanın çokgen gövdesi yukarıda kemerlerden oluşan ve küçük bir köşk görünümünü hatırlatan bir düzenlemeyle sona ermektedir. Bu düzenlemenin üstü dilimli külahla kaplanmıştır. Külahın tepesinde küçük formlara sahip madeni bir alem bulunmaktadır.

R. 221: Haydarpaşa İskelesi'nden baca detayı.

İskelenin içindeki bölümler sivri kemerlerle ayrılmıştır. Beden duvarları ve taşıyıcılar belirli bir seviyeye kadar lacivert ve turkuaz renkli çini karolarla bezenmiştir. Tavan köşelerinde ise alçıdan yapılmış mukarnas profilli friz dolaşmaktadır.

R. 222: Haydarpaşa İskelesi'nin içi.

3.35. Hürrem Çavuş Camii

Hırkai Şerif'te bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman devri Divan Çavuşlarından Hürrem Çavuş'un ihsanıyla Mimar Sinan tarafından 1562 senesinde tamamlanmıştır. Hürrem Çavuş yapının tamamlandığını görememiş, 1560 senesinde vefat etmiştir. [252] Günümüzde taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde yapılmış beden duvarlarına sahip olan yapının üstü dışarıdan kiremit içeriden ahşapla örtülüdür.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yapının günümüze gelmeyen ancak 1946 tarihli Encümen Arşivi'ndeki fotoğraftan takip edilebilen H. Rebiülahir 1319-1320 (M. 1901-1902) tarihli kitabesi bulunmaktadır. Söz konusu kitabe bir hadis olup tercümesi şu şekildedir:

"Kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir ev bina eder."

Kitabe muhtemelen yapı bünyesinde gerçekleşen bir onarım sonrası eklenmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışıyla yapılan ve kapı üzerinde sivri kemerli bir alınlık içine yerleştirilen kitabenin formu sivri kemerli alınlıkla uyumludur.

R. 223: Hürrem Çavuş Camii onarım kitabesinin 1946'daki görünümü.[253]

[252]**Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayınları, 1991, s. 131.
[253]Encümen Arşivi, Hürrem Çavuş Camii Dosyası.

Kitabenin sağ ve sol alt köşelerinde bitkisel motiflerden oluşan bezemeler görülmektedir. Kitabe panosunu kuşatan bordürde ise rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kompozisyon bulunmaktadır.

Encümen Arşivi'nde yer alan bir başka fotoğrafta ise yapının günümüze ulaşamayan mihrabı görülmektedir. Mihrabın kavsarası ve kavsara altında yer alan kalem işi uygulamalarında Barok Üslubu hatırlatan perde motifi görülmektedir. Bu uygulamalar muhtemelen 1844[254] tarihli onarımda yapılmıştır. Mihrabın kemer yüzeyinde ve üst bölümlerinde yer alem kalem işi uygulamalarında ise rumi, kıvrık dal ve tığ motifini hatırlatan düzenlemeler vardır. Söz konusu düzenlemeler kitabede yer alan bezemelerle uyum içindedir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu düzemeler muhtemelen 1901-1902 onarımı sırasında mihrabın üzerine yapılmıştır. Yani mihrabın kavsara kısmında Barok, üst bölümlerde ise Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan uygulamaların yapıldığı düşünülebilir.

R. 224: Hürrem Çavuş Camii mihrap nişinin 1946'daki görünümü.[255]

[254]Yapı 1844 yılında da onarılmıştır. Bkz.: **Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayınları, 1991, s. 131.
[255]Encümen Arşivi, Hürrem Çavuş Camii Dosyası.

Encümen Arşivi'nde yer alan 1946 tarihli fotoğraflardan takip edilebilen mihrap nişi günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde kıble cephesindeki alçıdan yapılmış mukarnas kavsaralı mihrap nişi bulunmaktadır. Bu mihrap yakın geçmişte yapılan onarım çalışmalarında eklenmiş olmalıdır.

R. 225: Hürrem Çavuş Camii mihrabının günümüzdeki görünümü.

3.36. Hüsrev Ağa Camii (Eski Hamam Camii)

Üsküdar'da bulunmaktadır. Eski Hamam Camii olarak da bilinen Hüsrev Ağa Camii'nin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Hadika'da yer alan bilgiye göre caminin banisi Darüssade Ağası Hüsrev Ağa'dır.[256] Kabri caminin kıble cephesinin önünde yer almaktadır. Hangi Hüsrev Ağa olduğuna yönelik araştırmacıların fikir birliği yoktur. Genel kanı 1520 senesinde vefat eden Darüssade Ağası Hüsrev Ağa olduğuna yöneliktir. Baninin vefat tarihinden dolayı yapının ilk inşa tarihi 16. yüzyılın ilk çeyreği olarak kabul edilmektedir.[257]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

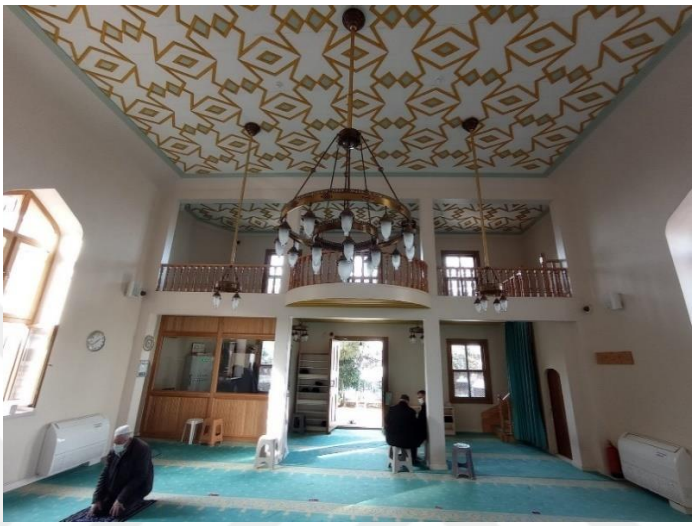
Cami 1901 tarihinde Galip Paşa'nın Evkaf Nazırlığı sırasında tamir edilmiştir.[258] Söz konusu tamirlerin Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun biçimde gerçekleştirilmiştir. Kareye yakın planlı harime sahip olan caminin üzeri ahşap tavanla örtülmüştür. Harimin beden duvarlarında yer alan geniş ve yüksek sivri kemerli pencereler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygundur. Pencerelerin sivri kemerli formlarına uygun ahşap pervazlar kullanılmıştır. Bu detaylar 1901 tarihinde yapılmış olmalıdır.

R. 226: Hüsrev Ağa Camii'nin sivri kemerli pencereleri.

[256]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 616-617.
[257]Mehmet Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. I, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001, s. 214.
[258]**A.e.**, s. 214.

Harimin kuzeyinde yer alan mahfil 1901 yılı onarımında yapılmış ya da yenilenmiş olmalıdır. Harim ve mahfilin üstünü örten ahşap tavan aynı tasarıma sahiptir. Birbirleriyle bağlantılı baklava desenleri ve yıldız motiflerinden oluşan tavan süslemesindeki motif tercihi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını hatırlatmaktadır.

R. 227: Hüsrev Ağa Camii'nin ahşap tavanı.

Hüsrev Ağa Camii yakın zamanda restore edilmiştir. Restorasyon öncesine ait fotoğraflarda harimin beden duvarlarını belirli bir yüksekliğe kadar kaplayan çini taklidi fayanslar, klasik düzende salbekli şemse, palmet, penç ve kıvrık dal gibi motiflerden oluşan kalem işi uygulamaları ile beden duvarlarını üstten dolaşan bir ayet şeridi görülmektedir. Bu unsurlar 1990'lı yıllara ait olmasından dolayı restorasyon sırasında kaldırılmıştır.

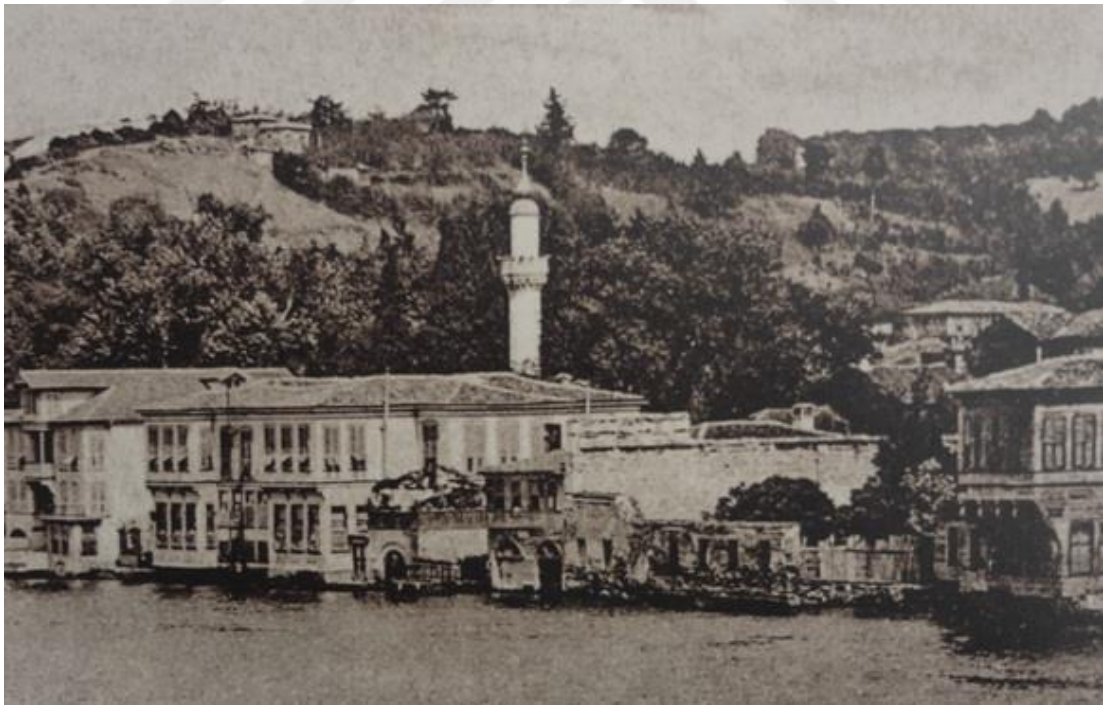
R. 228: Hüsrev Ağa Camii'nin son restorasyon öncesi harimi.

3.37. İskender Paşa Camii (Kanlıca)

"Magosa Fatihi" olarak da bilinen İskender Paşa'nın ihsanıyla 1559-1560 yıllarında Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Enine dikdörtgen planlı olan cami taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde yapılmıştır. Evliya Çelebi, İskender Paşa Camii'nin çatısı için dışardan kurşunla kaplı içerden ahşap bir kubbeyle örtülü olduğunu söyler.[259] Caminin harimi günümüzde düz ahşap tavanla örtülüdür.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 depremi öncesine ait fotoğraftan takip edebildiği kadarıyla caminin silindirik gövdeli minaresinin tepesi boğumlu bir düzenlemeye sahip olup Barok Üslup özelliğini yansıtmaktadır. Bu düzenlemenin 18. yüzyıl ya da 19. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı düşünülebilir.

R. 229: İskender Paşa Camii minaresinin 1894 depremi öncesinde görünümü.[260]

[259]Yüksel Yoldaş Demircanlı, **İstanbul Mimarisi İçin Kaynak olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 112.
[260]https://www.tarihi.ist/gazi-iskender-pasa-kulliyesi/, Erişim tarihi: 11 Nisan 2021.

1894 depreminde zarar gören cami depremden sonra onarılmıştır.[261] Onarım sırasında minarenin petek ve külah kısmı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına göre onarılmıştır. Bu onarım çalışmasında minarenin petek üstü bölümü koni biçiminde kurşun kaplı bir külahla örtülmüştür.[262] Günümüze gelen minare onarım sonrasını göstermektedir.

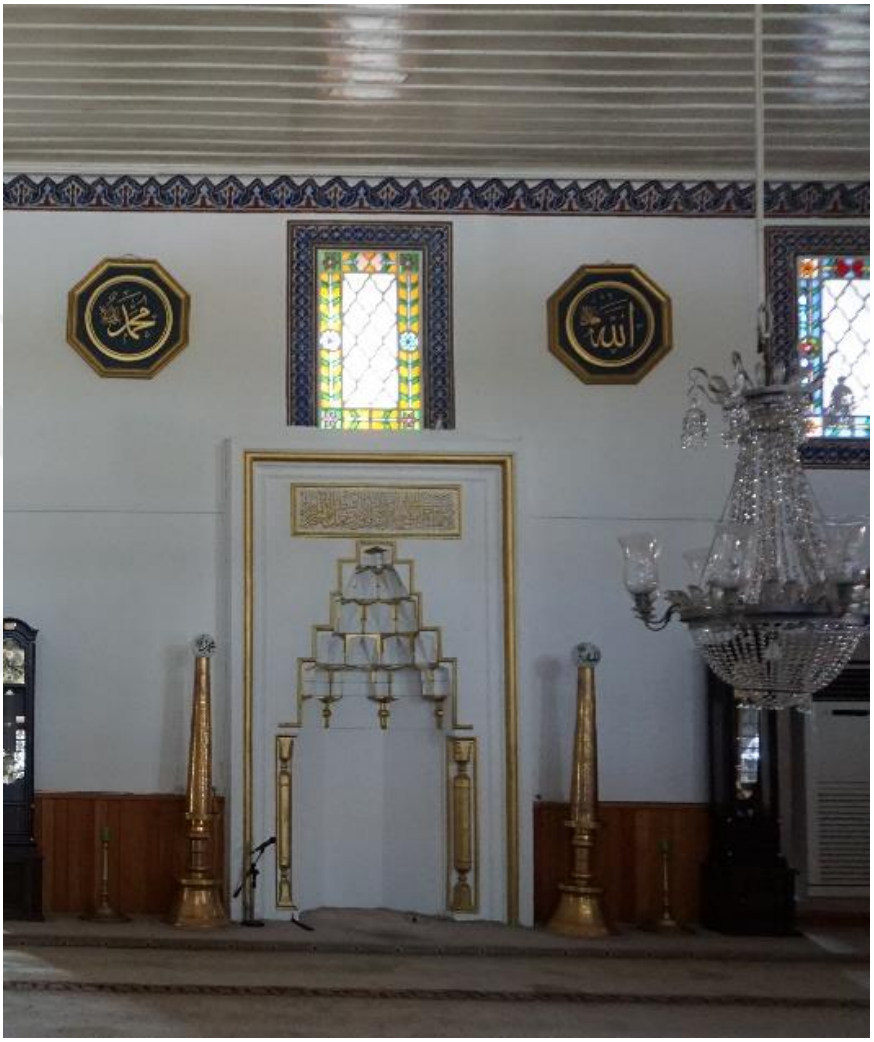

R. 230: İskender Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

Deprem sonrası onarımında sadece minarenin yanı sıra harimin kıble cephesinde yer alan mihrap nişi, beden duvarlarında yer alan alt kat dikdörtgen çerçeveli pencerelerin kalem işi tepelikleri, üst kat pencerelerinin kalem işi çerçeveleri ve en üstte yer alan kalem işi kuşak yapılmış olmalıdır.

[261]Mehmet Baha Tanman, "İskender Paşa Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 207-208.
[262]Mehmet Baha Tanman, "İskender Paşa Külliyesi," s. 208.

Harimde kıble cephesinin merkezinde yer alan mihrap nişi dikdörtgen çerçeveli olup mukarnas kavsaralıdır. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kavsaranın üst bölümünde yatay dikdörtgen pano şeklinde yerleştirilmiş mihrap ayeti[263] vardır.

R. 231: İskender Paşa Camii'nin mihrabı.

Harimin alt kat pencere sisteminde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarındaki kompozisyon biçimi simetriktir. Palmet motifini hatırlatan tepeliğin kontur çizgileri koyu sarı renktedir. Kompozisyonun içinde kırmızı ve mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal, hançerli yaprak ve palmet gibi bitkisel kompozisyonlardan oluşan bir düzenleme görülmektedir. Kompozisyon pencere lentosunu devam eder şekilde her iki yandan yarım

[263]Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 144. Ayet.

bırakılmıştır. Harimin üst kat pencere çerçevelerinde ise lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış birbirleriyle bağlantılı rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir düzenleme yer almaktadır. Beden duvarlarının en üstünde palmet motiflerinden meydana gelmiş bir friz görülmektedir. Bir büyük bir küçük şekilde devam eden ve harimi tamamen kuşatan motiflerin içlerinde kırmızı ve beyazın bir arada kullanıldığı daha küçük palmet motifleri bulunmaktadır.

R. 232: İskender Paşa Camii'nin alt kat üst kat pencere bezemeleri.

Üst kat pencere hizasında yer alan sekizgen levhalarda "Allah", "Muhammed", dört halife, "Hasan" ve "Hüseyin" lafızları yer almaktadır. Celi sülüs harflerle yazılan levhalardan "Hüseyin" lafzının yer aldığı sekizgen levhada Hattat Sami'nin[264] imzası ve H. 1327 (M. 1909) tarihi görülmektedir.

[264]Hattat Sami Efendi ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: M. Uğur Derman, **a.g.e.**

R. 233: İskender Paşa Camii'nin Hüseyin lafzını taşıyan levhası.

1909 yılı şüphesiz hat levhalarının tamamlandığı ve harime yerleştirildikleri yıldır. Harime bu yılda yerleştirilmesinin özel bir sebebi olmalıdır. 1894 depremi sonrasında başlanan onarım faaliyetlerinin 1909 yılında tamamlanmış olabileceği düşünülebilir.

3.38. Kadırga Meydan Çeşmesi

Kim tarafından ne zaman yaptırıldığı bilinmeyen çeşmenin üzerinde inşa kitabesi bulunmamaktadır. İstanbul çeşmeleri hakkında kaleme alınan kitaplarda yer almayan çeşme kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Sivri kemerli cephe görüntüsüyle klasik Osmanlı dönemini yansıtan çeşme 16. ya da 17. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. Sivri kemerin kilit taşında ve kemerin her iki yanında kabartma tekniğinde yapılmış rozet motifleri yer almaktadır.

R. 234: Kadırga Meydan Çeşmesi.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşmenin dikdörtgen çerçeveli ayna taşı mermer malzemeden yapılmıştır. Üst bölümünde yer alan yatay dikdörtgen alan silmeli bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu alanda;

“Bânî-i sânî es-Seyyid Ahmed İbni es-Seyyid Ahmed Halebî 1311” ifadeleri yer almaktadır.

Bu ifadeler çeşme üzerinde H. 1311 (M. 1893-1894) yılında gerçekleştirilmiş bir onarıma işaret etmektedir. Kitabenin yer aldığı mermer ayna taşı söz konusu onarım sırasında eklenmiş olmalıdır.

R. 235: Kadırga Meydan Çeşmesi'nin ayna taşı kitabesi.

Mermer ayna taşı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan sivri kemerli bir tasarıma sahiptir. Küçük kemerin köşebentlerinde üçgen desenler yer almaktadır. Kemerin içinde kabartma tekniğinde yapılmış rozet motifi ile kurna hizasının altında iki adet kabartma tekniğinde yapılmış çarkıfelek motifleri kullanılmıştır. Motif seçimi ve kabartma tekniğinde uygulanışı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışıyla örtüşmektedir.

R. 236: Kadırga Meydan Çeşmesi'nin ayna taşı.

3.39. Kalenderhane Camii

Vezneciler'de bulunmaktadır. İlk inşası Bizans dönemine dayanan yapı Haçlı istilası döneminde Katolik İtalyanlara tahsis edilmiştir. Haçvari planlı tipolojisiyle klasik bir Bizans kilisesidir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in iradesiyle Kalenderi tarikatına mensup dervişler için zaviyeye çevrilmiştir. [265]

Kalenderhane Camii 19. yüzyılın ilk yarısında büyük yangınlara maruz kalmıştır. Yangınlar sırasında yan neflerin üstündeki ahşap örtüler, harim içindeki galeri, beden duvarları, mihrap ve minber tahrip olmuştur. Yangının izleri 1854 senesinde yapılan onarım çalışmasında giderilmeye çalışılmış; ancak yapı için başarılı bir tamir çalışması olmamıştır. 1894 depremi sonrasında onarılan yapı Cumhuriyet devrinde, 1966-1975 yılları arasında Harvard Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi iş birliğiyle restore edilmiştir.[266]Semavi Eyice bu onarım sırasında cami içinde Türk-İslam sanatına işaret eden bir unsurun bırakılmadığını ifade etmektedir.[267]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1966-1975 yılları arasında gerçekleştirilen onarımlar sırasında büyük bir kısmı kazınan kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını göstermekle birlikte hangi yıllarda yapıldığı bilinmemektedir. 20. yüzyılın başında Millingen'in kaleme aldığı eserde Kalenderhane Camii'nin hariminde bulunan kalem işi uygulamaları takip edilebilmektedir. 1935-1937 yıllarına ait Artamonoff Arşivi'nde ve 1939 yılına ait Encümen Arşivi'nde de söz konusu kalem işi uygulamaları görülmektedir.

Millingen'in eserinde yer alan fotoğraflarda harimdeki kalem işlerinin iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Motif seçimi, kullanım alanı ve detaylarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarının 1894 yılı depremi sonrasında gerçekleştirilen onarım faaliyetleri sırasında yapılmış olmalıdır. Harimin üstünü örten merkezi kubbenin göbeğindeki yer alan ve koyu yeşil üzerine beyaz

[265]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 153-155.
[266]Doğan Kuban, "Kalenderhane Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 398.
[267]Semavi Eyice, "Kalenderhane Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 252.

renkte celi sülüs hatla yazılan ayet, Şeyh Arif[268] imzalı olup H. 1316 (M. 1898-1899) tarihlidir. Söz konusu tarih muhtemelen hem kubbe göbeğindeki ayetin yazım tarihi hem de kalem işi uygulamalarının yapıldığı tarihtir. Bu tarih ayrıca 1894 yılı depremi sonrasında gerçekleştirilen onarım çalışmalarının sona erdiği tarihi göstermektedir. Bu nedenle Millingen, Artamonoff Arşivi ve Encümen Arşivi'nde yer alan fotoğraflardan takip edilebilen Ulusal Mimarlık Dönemi kalem işi uygulamaları 1898-1899 yıllarına ait olmalıdır.

R. 237: Kalenderhane Camii'nin kubbe ayeti.

Millingen'in eserinde yer alan fotoğrafta harimin kıble cephesindeki kemerlerin iç yüzeylerinde birbirleriyle bağlantılı salbekli şemse motifleri görülmektedir. Şemse motiflerinin içi çeşitli bitkisel motiflerin bir araya gelmesiyle bezenmiştir. Kemerin harime bakan yüzeyinde ise kemer hizası boyunca devam eden palmet kuşağı görülmektedir. Belirli bir seviyeye kadar mermerle kaplanan duvarların üstünde salbekli şemse motifleri devam etmektedir. Mihrap bölümünün üzerinde yer alan pencere aralarında ve pencere tepeliklerinde yine benzer motiflere sahip kalem işi

[268]Hattat Şeyh Arif hakkında kısa bilgi için Bkz.: http://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/seyh-arif-efendi.html, Erişim tarihi: 18 Nisan 2022.

uygulamaları görülmektedir. Buradaki kalem işi uygulamaları günümüze kadar ulaşmıştır.

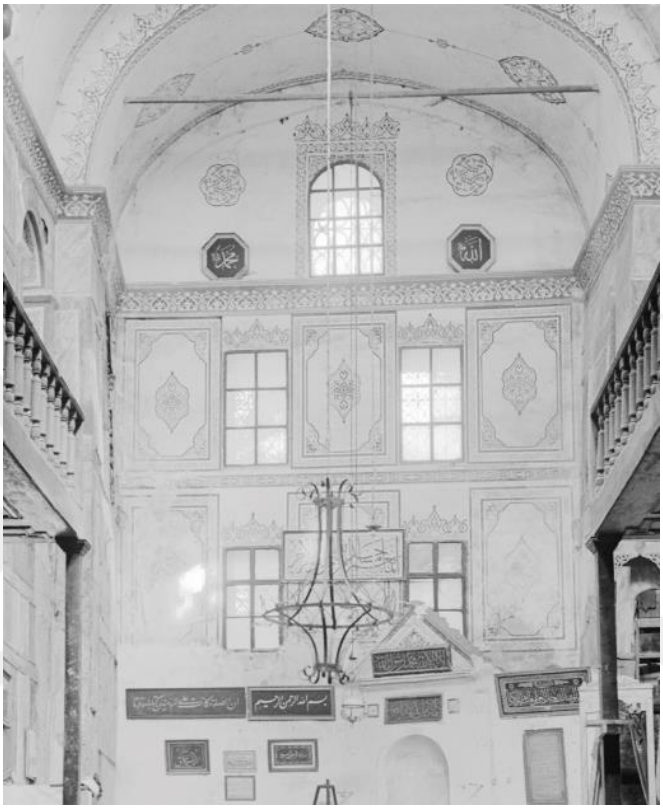

R. 238: Kalenderhane Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[269]

Kıble cephesinin en üstünde yer alan pencerenin tepesinde içi bitkisel motiflerden oluşan bir palmet tepelik yer almaktadır. Pencere çerçevesinde ise kırmızı ve beyaz rengin bir arada kullanıldığı birbirleriyle bağlantılı bitkisel motiflerden oluşan bir bordür görülmektedir. Pencerenin üstünde yer alan köşebentlerinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve küçük palmet motiflerinden oluşan bir düzenleme yer almaktadır. Pencerenin her iki yanında bulunan ve simetrik olarak yerleştirilmiş dilimli madalyonlarda yeşil zemin üzerine rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon bulunmaktadır. Madalyonların ortasında bulunan altı kollu yıldız motifi merkezi oluşturmaktadır. İkinci kat pencerelere geçişte kırmızı zemin üzerine mavi ve beyaz renklerden yapılan bitkisel motifli bir kuşak

[269]Alexander Van Millingen, **a.g.e.**, s. 187.

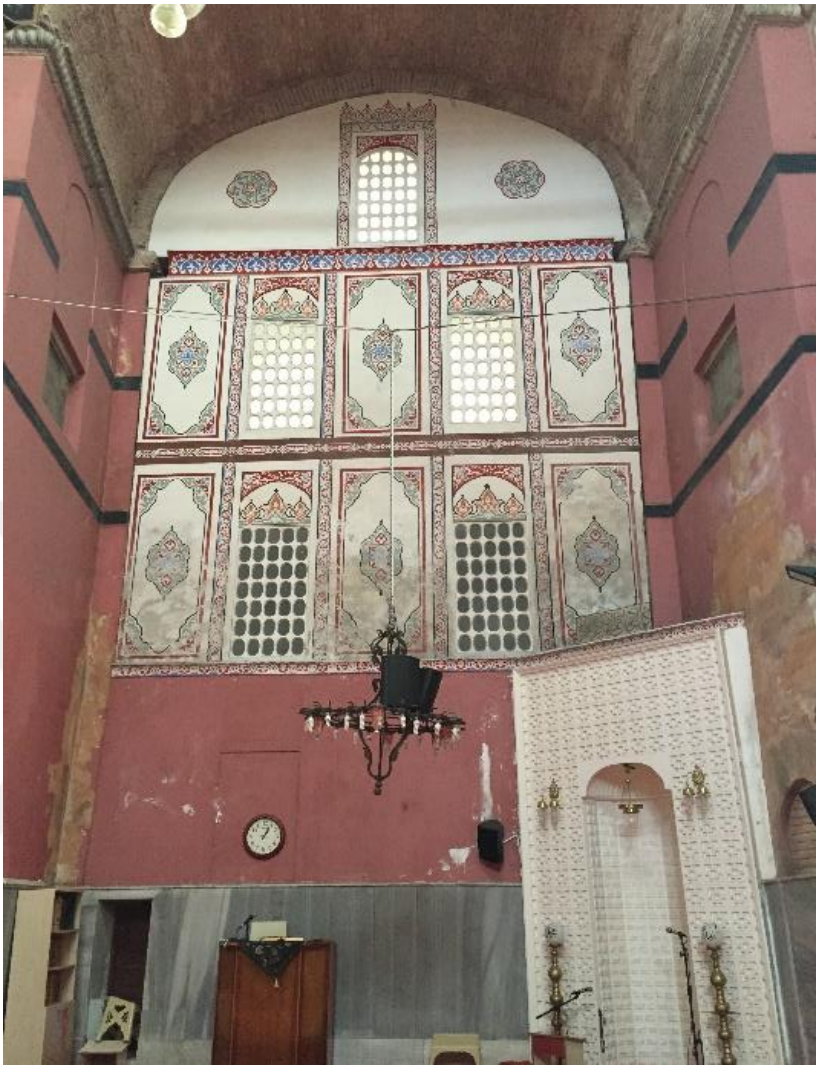
bulunmaktadır. Kuşağın altında pencereler ve pencerelerin arasındaki kalem işi uygulamaları görülmektedir. Pencere aralarındaki kalem işi kompozisyonu dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

R. 239: Kalenderhane Camii kıble cephesindeki bezemelerin 1937'deki görünümü.[270]

Kompozisyonun merkezinde salbekli şemse motifi vardır. Motifin içinde yeşil, beyaz ve kırmızı renklerin bir arada kullanıldığı rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon bulunmaktadır. Çerçevenin köşebentlerinde ise rumi ve kıvrık dal motifleri tercih edilmiştir. Petek pencerelerin tepelerinde palmet motiflerinden oluşan bir tepelik ve bu tepeliğin üzerinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler yer almaktadır. Pencereleri ayıran bordürler bitkisel motiflerin tercih edildiği bir düzene sahiptir. Cephenin alt katında bulunan ve günümüzde harap durumda olan pencere çerçeveleri ve pencere aralarındaki kalem işi uygulamaları benzerlik içermektedir.

[270]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/222, Erişim tarihi: 20 Aralık 2021.

R. 240: Kalenderhane Camii kıble cephesindeki bezemelerin günümüzde görünümü.

Haçvari planlı caminin yan kollara açılan kemer yüzeylerinde de Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan salbekli şemse motifi ile rozet motifleri görülmektedir. Söz konusu motiflerin içleri bitkisel motiflerin bir araya gelmesiyle doldurulmuştur.

R. 241: Kalenderhane Camii kemer yüzeyi bezemelerinin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[271]

Harimi örten kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin yüzeyinde üçgen alanla sınırlandırılmış kalem işi uygulamaları görülmektedir. Kırmızı (?) renk üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, penç, kıvrık dal gibi çeşitli bitkisel motiflerden oluşan kompozisyon Ulusal Mimarlık Dönemi'nde sık tercih edilen bir uygulamadır; ancak günümüze ulaşamamıştır.

[271]Alexander Van Millingen, **a.g.e.**, s. 189.

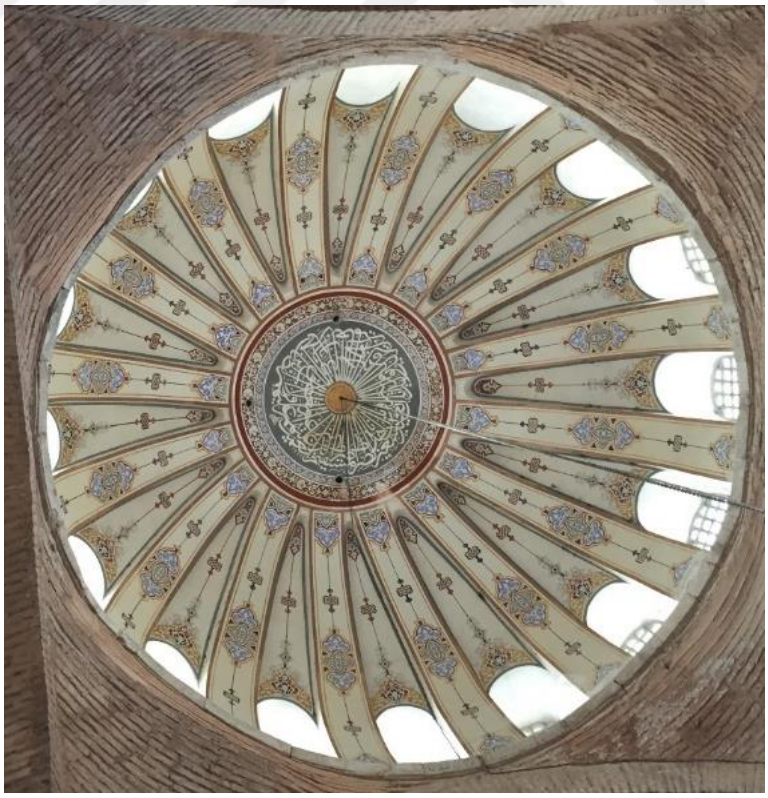

R. 242: Kalenderhane Camii pandatif bezemelerinin 1937'deki görünümü.[272]

Kubbenin yüzeyinde yer alan kalem işi uygulamaları ise günümüze ulaşabilmiştir. Kubbe göbeğinin merkezinde dairesel bir form içinde celi sülüs yazı türüyle yazılmış kubbe ayeti bulunmaktadır. Daire formunun etrafında iki sıra bordür bulunmaktadır. İlk sıra bordürde mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış lale ve palmet motifleri görülmektedir. Söz konusu motifler birbirleriyle kıvrık dallarla bağlanmıştır. Motiflerin merkezinde kırmızı renk kullanımı kompozisyondaki canlılığı sağlamıştır. İkinci sıra bordürde ise kahverengi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış penç ve goncagül motiflerinden oluşan kompozisyon bulunmaktadır. Bu noktaya kadar olan kompozisyon kırmızı renkte bir daireyle kuşatılmıştır. Kubbenin yüzeyinden kasnaklara doğru kaburgalı bir biçimde ayrılan alanlarda salbekli şemse

[272]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/224, Erişim tarihi: 20 Aralık 2021.

motiflerinden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Kubbe göbeğine yakın bölgeden lacivert zemin üzerine beyaz renkte küçük palmet ve rumilerden oluşan büyük palmet motifi çizgilerle ortadaki salbekli şemse motifine bağlanmıştır. Düz inen çizginin ortasında düğüm motifi görülmektedir. Salbekli şemse motifi sınırları içerisinde iki yandan daraltılarak simetrik yerleştirilmiş iki palmet ve bir düğüm motifinden oluşmaktadır. Motifin kasnak bölümüne doğru bakan yönünden inen çizgi yukarıda olduğu gibi düğüm yaparak son bulmaktadır. Kubbenin kasnak bölümünde yer alan pencere açıklıklarından dolayı pencere olan bölümlerde bu düzen takip edilememektedir. Pencere hizasına doğru çıkan ve kırmızı kontur çizgileri içinde beyaz renkte yapılmış palmet motifinden oluşan düzenleme ortada düğüm motifi yapmak üzere düz çizgiyle pencere tepeliğine kadar inmektedir. Pencere tepeliğinde yanlarda koyu sarı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motifleri görülmektedir. Merkezde ise altta lacivert zemin üzerine beyaz, üstte kırmızı zemin üzerine beyaz bitkisel motifler birbirlerini tekrar etmiştir.

R. 243: Kalenderhane Camii kubbesinde yer alan bezemelerin günümüzdeki görünümü.

3.40. Kapalı Çarşı

Beyazıt, Mercan ve Nuruosmaniye semtlerinin arasında yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in emriyle kentte ticaretin en yoğun olduğu bölgeye, Eski Saray'ın yakınına Kapalı Çarşı'nın temelleri atılmıştır. Kapalı Çarşı'nın çekirdeğini oluşturan esas yapı; İç Bedesten, Büyük Bedesten ya da Cevahir Bedesten isimleriyle de anılan "Eski Bedesten"dir. İlk inşasında Yeni Bedesten olarak anılan yapı Sandal Bedesteni'nin inşasından sonra Eski Bedesten ismini almıştır. Sandal Bedesten ise Yeni Bedesten olarak anılmıştır.[273] Zamanla büyüyen çarşı 4.000 dükkân ve 61 sokaktan meydana gelen devasa bir çarşıya dönüşmüştür.[274]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Kapalı Çarşı 1894 yılı senesinde meydana gelen depremde şehir içinde etkilenen yapıların başında gelmektedir.[275] Kalpakçılar Caddesi'nin ve Bat Pazarı'nın üstlerini örten tonozların bir kısmı yıkılmıştır. Pek çok dükkân harap olmuştur.[276] Sultan II. Abdülhamid'in ihsanıyla Fahri Bey'in önderliğinde bir komisyon kurulmuş ve tamirata başlanmıştır.[277] Yaklaşık iki sene süren çalışmalarda çarşının sınırları daraltılmıştır. Çadırcılar ile Kürkçüler Kapıları kaldırılmıştır. Çadırcılar Caddesi'nin üstündeki tonoz yıkılınca yerine tonoz yapılmamış ve üstü açık bir şekilde çarşı dışında bırakılmıştır. İç kapı olan Dua Pazarı, Bat Pazarı, Yorgancılar ve Koltukçular Kapıları dışa açılan kapılara dönüştürülmüştür. Deprem sırasında pek çok sokak yıkılmıştır. Bunlardan biri de depremden sonra kapısı örülen Lütfullah Sokağı'dır. Sarnıçlı Han, Paçavracı Han, Ali Paşa Han ve Yolgeçen Han çarşının dışında bırakılan hanlardandır. Beyazıt ile Nuruosmaniye arasındaki Kalpakçılar Caddesi'nin iki ucuna Ulusal

[273]Kapalı Çarşı'nın ilk inşa edildiği dönem hakkında Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitleri için Bkz.: Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, C. 4, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974, s. 560. Ayrıca çarşının kapıları hakkında bilgi için Bkz.: Gülberk Bilecik, "Geçmişten Günümüze İstanbul Ticaretinin Merkezi: Kapalıçarşı", **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002 Bildirileri**, C. II, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s. 242.
[274]Semavi Eyice, "Büyük Çarşı," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 509-513.
[275]Çelik Gülersoy, **Kapalıçarşının Romanı**, İstanbul, İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1979, s. 12.
[276]Deprem sırasında harap olan Kapalı Çarşı'nın dükkanlarına ait fotoğraflar için Bkz.: Mehmet Genç, Mehmet Mazak, **İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi**, İstanbul, İ.B.B. İGDAŞ Yayınları, 2001.
[277]Ekrem Hakkı Ayverdi, "Kapalıçarşı'nın Felaket Tarihçesi", **Ekrem Hakkı Ayverdi: Makaleler**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1985, s.225.

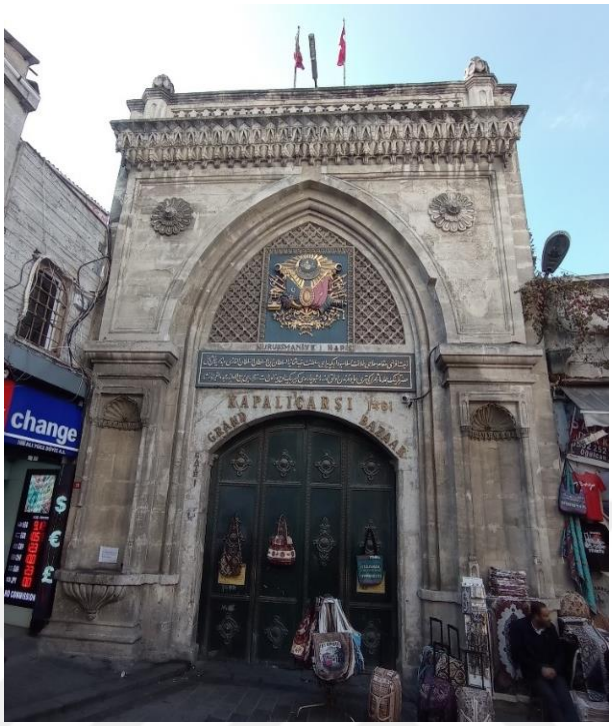
Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kapılar inşa edilmiştir.[278] Aynı zamanda Nuruosmaniye Kapısı'nda yer alan Osmanlı Devlet Arması'nın Ulusal Mimarlık Dönemi'nin doğuşunda etkili olan Osmanlıcılık fikrinin tesiriyle yerleştirildiği açıktır.

İç içe geçmiş sivri kemerli bir düzene sahip olan Nuruosmaniye Kapısı simetrik bir tasarım sergilemektedir.

R. 244: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'nın 1890'lı yıllarda görünümü.[279]

[278]Çelik Gülersoy, **a.g.e.**, s. 12.
[279]Selçuk Mülayim, "Kapalıçarşı", **İstanbul'un Kitabı Fatih**, C. III, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2012, s. 212.

R. 245: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'nın günümüzdeki görünümü.

Kapının üstü iki yandan tepesi dilimli başlıklara sahip babalarla sınırlandırılan palmet motiflerinden oluşan bir frize sahiptir. Palmet frizinin altında silmeli bir geçişten sonra iki sıra mukarnas frizi görülmektedir. Cephe ortasında yer alan sivri kemerin her iki yanında dilimli bir görüntüye sahip olan taş kabartmalar vardır. Basık kemerli geçişin her iki yanında birer çeşme nişi bulunmaktadır.

R. 246: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'ndaki çeşme nişi.

Sütuncelerle sınırlandırılan nişlerin kavsara bölümü istiridye kabuğu formuna sahiptir. Nişin altında bulunan yalak bölümü yukarıya doğru genişleyen birim ise kavsara bölümü ile uyum içinde olup, dilimli bir düzenlemeye sahiptir. Kapının merkezinde bulunan sivri kemerin ortasında dikey dikdörtgen pano içerisinde Osmanlı Devlet Arması yerleştirilmiştir. Armanın tepesinde "El-Gazi" mahlaslı Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası yer almaktadır. Panonun altında ise yatay dikdörtgen pano içerisinde celi ta'lik hat ile yazılmış kitabe panosu bulunmaktadır.

R. 247: Kapalı Çarşı Nuruosmaniye Kapısı'ndaki onarım kitabesi.

Söz konusu kitabede şu ifadelere yer verilmiştir:

"Zînet-efzâ-yı makâm-ı mu'allâ-yı hilâfet-i İslâmiye ve erîke-pîrâ-yı saltanat-ı seniye-i' Osmâniyye es-Sultân İbnü's-Sultân es-Sultân el-Gâzi 'Abdülhamîd Hân-ı Sânî

Hazretlerinin cümle-i müessir-i umrân-güsterî-i hümâyunlarından olmak üzere işbu çârsû-yı kebîr bin üç yüz on dört sene-i hicriyyesi Rebî'u'l-evvelinde müceddeden ta'mîr olunmuştur.
Sami."[280]

[280]**Kitabelerin Kitabı Fatih Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2016, s. 648. Hattat Sami Efendi ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: M. Uğur Derman, **a.g.e.**

Kitabe metninden de anlaşılacağı üzere kapı 1894 yılı depremi sonrasında gerçekleştirilen H. 1314 (M. 1896-1897) tarihindeki onarım faaliyetlerinde günümüzdeki görünümünü almıştır.

Kapalı Çarşı'nın Beyazıt Kapısı da 1894 yılı depremi sonrasında düzenlenmiş olup Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Beyazıt Kapısı genel hatlarıyla Nuruosmaniye Kapısı'na benzemektedir. Kapının merkezi kademeli sivri kemerli bir düzene sahiptir. Çarşıya geçişi sağlayan açıklık basık kemerle sağlanmıştır. Basık kemerin her iki yanında silmelerle sınırlandırılmış birer çeşme nişi yerleştirilmiştir. Cephedeki sivri kemerin her iki yanında günümüzde içi boş olan birer dairesel pano bulunmaktadır. Kapının tepesinde ise klasik palmet motiflerinden oluşan frizle kapı tasarımı tamamlanmıştır.

R. 248: Kapalı Çarşı Beyazıt Kapısı.

Sivri kemerin alınlığında elips pano içerisinde Sultan II. Abdülhamid'in el-Gazi mahlaslı H. 314 (1314) tarihli tuğrası yer almaktadır. Söz konusu tarih M. 1896-1897 onarımına işaret etmektedir.

R. 249: Kapalı Çarşı Beyazıt Kapısı'ndaki tuğra.

Kapalı Çarşı'nın Fesciler Kapısı da mimari görünümüyle 1894 yılı depremi sonrası gerçekleştirilen onarım çalışmalarında günümüz şeklini almış olup Ulusal Mimarlık anlayışını yansıtmaktadır. Fesciler Kapısı'nın cephesi günümüzde Nuruosmaniye Kapısı ile Beyazıt Kapısı'ndan farklı bir tasarıma sahiptir. Kemerin kilit taşında doğru uzanan bölümünde renk tonundan da anlaşılacağı üzere değişiklikler yapılmıştır. Yuvarlak kemerin ilk inşasında sivri kemer olarak eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir.

R. 250: Kapalı Çarşı Fesciler Kapısı'nın 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü.[281]

Kemerin her iki yanında Beyazıt Kapısı'nda olduğu gibi içi boş dairesel panolar yerleştirilmiştir. Kapının çarşıya girişi sağlayan geçiş basık kemerle sağlanmıştır. Basık kemerin her iki yanında silmelerle çerçevelenmiş panolar yer almaktadır. Kapı cephesindeki kemerin alınlığında içinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrasının yer alacağı elips pano günümüzde boştur. Kemerin altında H. 1314 (M. 1896-1897) tarihli celi ta'lik yazı türüyle yazılmış yatay dikdörtgen kitabe panosu yerleştirilmiştir. Kitabe panosunun köşebentleri altın yaldızlı bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kitabe metnin her iki yanında klasik görünümlü kabartma rozetler bulunmaktadır. Panonun kısa kenarında yer alan köşebentlerinde rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar görülmektedir.

[281]http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-34---0040.jpg, Erişim tarihi: 19 Ocak 2020.

Söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

“El kasibu Habibullah 1314”

R. 251: Kapalı Çarşı Fesciler Kapısı’nın günümüzdeki görünümü.

Çarşının Lütfullah Kapısı günümüzde dükkanların arasında kalmıştır. Sonradan sıvanan kapının çarşıya geçişi sağlayan açıklığı dikdörtgen çerçevelidir. Kapının üzerinde sivri kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Söz konusu pencere açıklığının 1894 depremi sonrası yapılan onarım çalışmaları sırasında sivri kemerli bir düzenlemeyle yapıldığı düşünülebilir. Günümüzde kapının yüzeyinde onarıma işaret edecek tuğra ya da kitabe yoktur.

R. 252: Kapalı Çarşı Lütfullah Kapısı.

Çarşının Yorgancılar Kapısı'nda da Lütfullah Kapısı'ndaki gibi sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin de 1894 depremi sonrasında gerçekleştirilen onarımlar sırasında onarıldığı ya da yapıldığı düşünülebilir.

R. 253: Kapalı Çarşı Yorgancılar Kapısı.

3.41. Kaptan Paşa Camii (Üsküdar)

Üsküdar'da bulunmaktadır. Kaymak Mustafa Paşa Camii olarak da bilinen yapı Hamza Fakih Mescidi'nin harap olması üzerine Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın kızıyla evlenen Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1728-1729 yıllarında inşa edilmiştir.[282] Cami kare planlı olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kuzeyinde kapalı son cemaat yeri bulunan yapının tek şerefeli minaresi vardır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yapı 1890 yılında Sultantepe Yangınında tahrip olmuş ve Helvacı kızı Şerife Nefise Hanım'ın ihsanıyla bir senede tamir edilmiştir.[283] Tamiri belirten dört satırlık onaltı mısralı kitabe caminin harime geçişi sağlayan cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Şair İbrahim Re'fet Efendi tarafından hazırlanan söz konusu kitabede:

"Bu vâlâ mâbedin bâni-i evvel-i sâhibu'l-hayrât

Olub Hamza Fakih kutb-u zaman ol zat-ı bî-hemtâ

Velâkin sonra Kaymak Mustafa Paşa-yı deryâ-cûd

Gelüb tarz-ı Behin üzre mükemmel itdi ihyâ

Harik-i hânûmân-süz afet-i nâgâh zuhurundan

Dil-i âşık gibi yanub harab olmuşdu va-hayfâ

Akabinde Cenab-ı zü'l-Celâl, imar ü termîmin

Nefîse Hanım'ın kıldı zamîr-i pâkine ilka

Kemâl-i şefkatinden s'ayü himmet eyledi derhal

Hulûs-i kalb ile tamir edüb çün Cennetü'l-me'vâ

Hüda nâ'il ide her birini ecr ü meşrubata

Bi-hakk-ı beyt-i ma'mûr ü bi-nur-i Kâbetü'l-ulyâ

[282]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 636.
[283]Mehmet Nermi Haskan, **a.g.e.**, s. 223-225.

Mübarek bed’ine bir tam ve ikmale Güher birle

Bu vechile iki tarih Re’fet eyledi imlâ

Hüdavend-i ebed dergâh-ı pâkinde kıla makbul

1308

Rıza-yı Bâri çün yapdı Şerîfe Cami-i zîba

1309” [284] ifadeleri yer almaktadır.

R. 254: Kaptan Paşa Camii’nin onarım kitabesi.

H. 1309 (M. 1890-1891) yılında gerçekleşen tamir sırasında yapının iç mekân öğelerinde ve tezyinatında, üst kat mahfil pencerelerinin tasarımlarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan düzenlemeler yapılmış olmalıdır.

Caminin kıble cephesinin merkezinde yer alan dikdörtgen çerçeveli mukarnas kavsaralı mihrap nişi muhtemelen 1890-1891 tamiri sırasında eklenmiştir. Mihrabın en tepesinde yatay dikdörtgen pano içerisinde koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızlı celi sülüs harflerle mihrap ayeti[285] yazılmıştır. Nişin üst bölümünde simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet kabara vardır.

[284] **A.e.**, s. 224.
[285] Kur’an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 37. Ayet.

R. 255: Kaptan Paşa Camii mihrap nişinin 2017 restorasyonu öncesi görünümü.

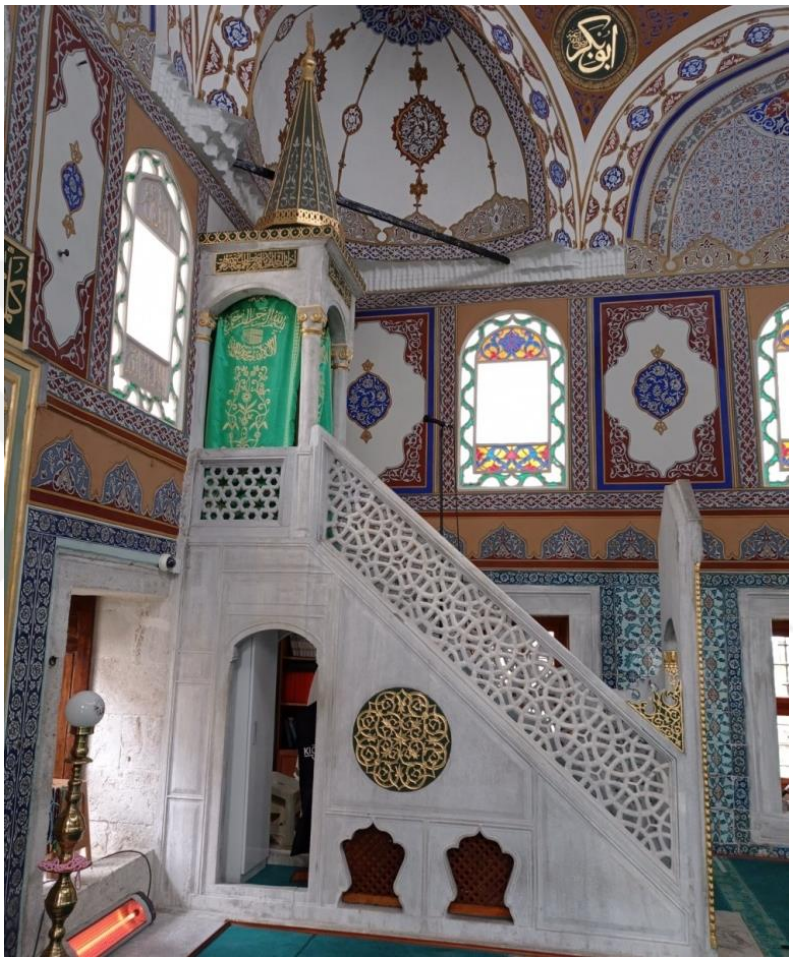
2017 yılında tamamlanan restorasyon sırasında mihrap nişi çeşitli kalem işi uygulamalarıyla bezenmiş olup günümüz şeklini almıştır. Söz konusu kabaraların yüzeyleri altın yaldızlı bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Kavsaranın iç bölümünde yer alan mukarnasların aşağıya doğru bakan uçları da altın yaldızlı renkle boyanmıştır. Mukarnasların altında koyu yeşil renklerle şekillenmiş bitkisel motifler ve bu motiflerin altında siyah renkte yapılmış salbeksiz şemse motifleri yerleştirilmiştir. Şemse motiflerinin için başta rumi olmak üzere çeşitli bitkisel motiflerle süslenmiştir. Şemse motiflerinin arasında altın yaldızlı renkte daha ince ayrıntılara sahip küçük ölçekli şemse motifleri vardır. Bu kompozisyonun altında ise zeminden yukarıya doğru yükselen palmet motifleri yükselmektedir. Söz konusu palmet motiflerinin içi palmet ve rumi motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyonla şekillendirilmiştir.

R. 256: Kaptan Paşa Camii mihrap nişinin 2017 restorasyonu sonrası görünümü.

Harimde yer alan minberin de Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını sergilemekle birlikte 1891 tamirinde yenilendiği düşünülebilir. Tamamen mermer malzemeden inşa edilmiş olan minberin korkulukları iç içe geçmiş klasik geometrik motiflerden oluşmaktadır. Minberin aynalık bölümünde oluşturan dairesel pano içerisinde koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızlı biçimiyle bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Minberin süpürgelik bölümünde ise yine klasik görünümüyle kırık kemerli bir düzenlemeden oluşan iki adet niş yerleştirilmiştir. Minberin köşk kısmında yer alan korkuluk levhasında klasik görünümlü beş kollu yıldızdan başlayan geometrik bir düzenleme vardır. Minberin köşk kısmında görülen sütun başlıkları minberin genel klasik görünümünden farklı olarak Barok özelliği taşıyan ion sütun başlığı kullanılmıştır. Köşk bölümünün tepesinde ise yine klasik

görünümlü yukarıya doğru daralan bir külah yerleştirilmiştir. Külahın yüzeyleri dilimlere ayrılmıştır. Bu dilimlere bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Külahın tepesinde ise içinde "Allah" ve "Muhammed" lafızlarının yer aldığı madeni bir alem yer almaktadır.

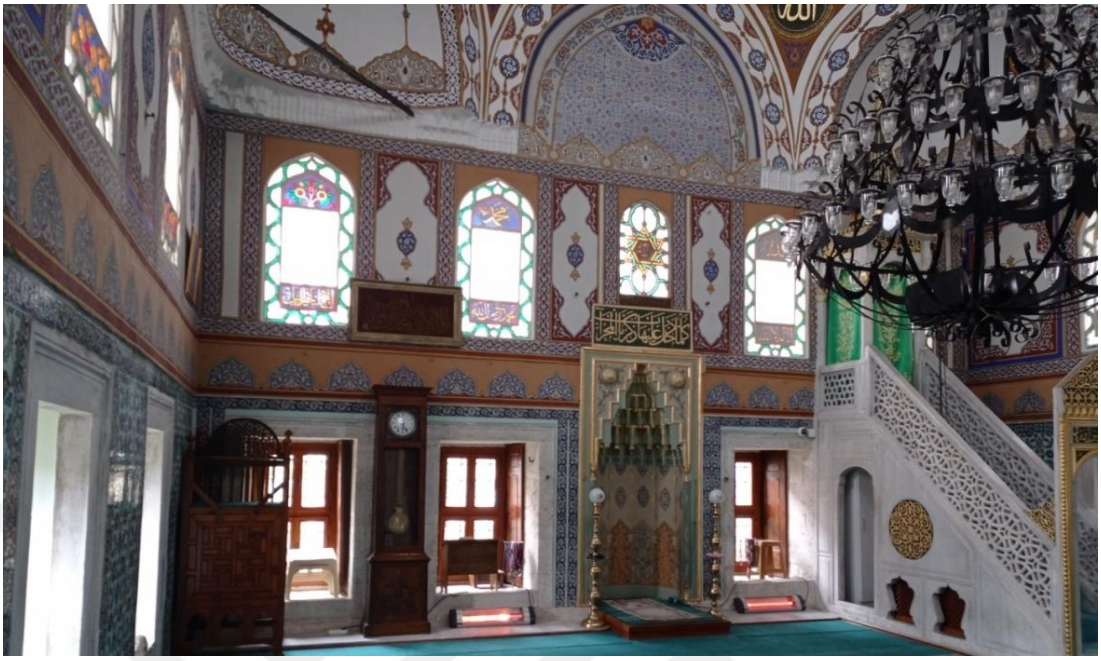
R. 257: Kaptan Paşa Camii'nin minberi.

Minberin giriş kapısı üzerinde yer alan üçgen tepelik bölümü rumi, palmet ve kıvrık dal motiflerinden meydan gelen bitkisel bir kompozisyonla şekillenmiştir. Tepeliğin alt bölümünde ise birbirini takip eden bitkisel motifler tercih edilmiştir. Söz konusu tüm bitkisel motifler koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızlı bir renge sahiptir. Palmet sırasının altında ise bir dizi altın yaldızlı mukarnas dizisi yerleştirilmiştir. Mukarnas dizisinin altında ise yatay dikdörtgen pano içerisinde yerleştirilmiş koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızlı renge sahip "kelime-i tevhid" yazılmıştır.

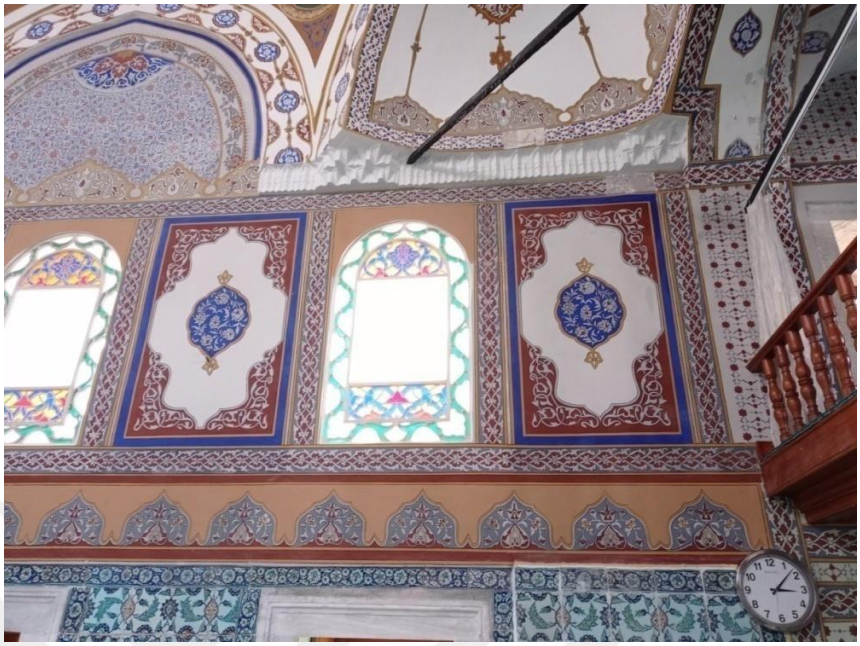
R. 258: Kaptan Paşa Camii minberinden detay.

Caminin beden duvarları alt kat pencere üstüne kadar çini malzemeyle kaplanmıştır. Alt kat ve üst kat pencere aralarında yapıyı çepeçevre dolaşan bir kalem işi bordürü yer almaktadır. Üst kat pencere aralarında ise klasik motiflerden oluşan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Bu bölümden itibaren yapının üst örtü sistemi ve kemerler tamamen klasik motiflerden oluşan kalem işi uygulamalarıyla tezyin edilmiş. Kalem işi uygulamaları renk, motif, kompozisyon ve uygulanma alanı olarak Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Bu nedenle kalem işi uygulamalarının 1891 onarımında yapıya eklendiği düşünülebilir.

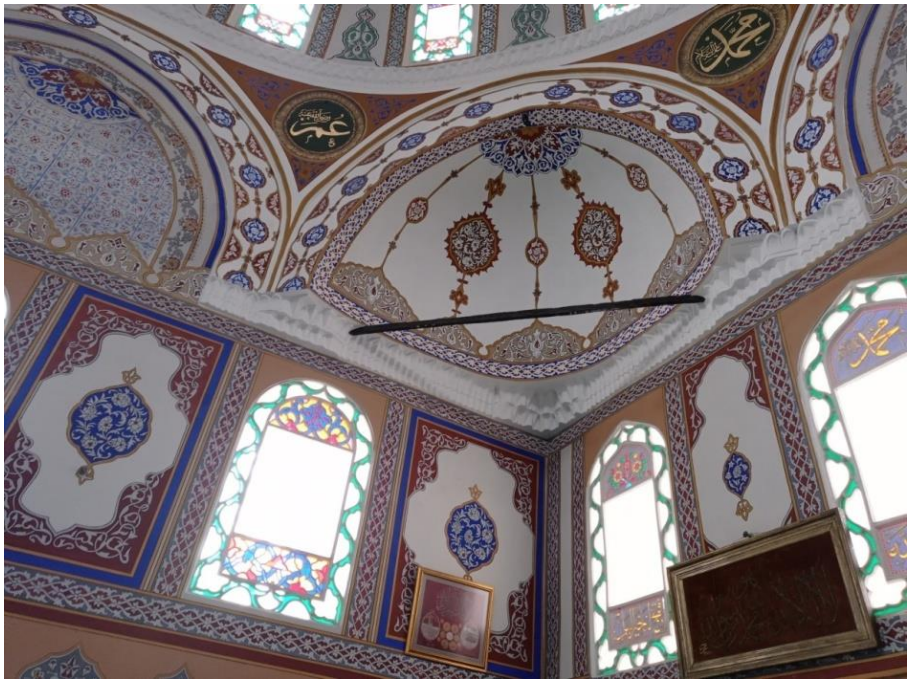
R. 259: Kaptan Paşa Camii harimindeki bezemeler.

Alt kat pencere üstünde yapıyı çepeçevre dolaşan kalem işi bordür şerit yer almaktadır. Bordürde ucu sivri bir düzenleme içinde palmet, rumi ve kıvrık dallardan meydana genel bir bitkisel kompozisyon yerleştirilmiştir. Bordürün üzerinde daha küçük bir bordür bulunmaktadır. Bu küçük bordürde ise birbiriyle bağlantılı iç içe geçmiş rumi motiflerinden oluşan bir düzenleme vardır. Üst kat pencere çerçevelerinde bu bordür tekrar edilmiştir. Pencere aralarında ise dikey dikdörtgen çerçeve içerisinde merkezde salbekli şemse motifinin yer aldığı kalem işi kompozisyonları vardır. Şemse motifinin içi penç, kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan bir düzenleme ile oluşmuştur. Dikey dikdörtgenin çerçeve köşelerinde ise kıvrık dallar ve rumilerden meydana gelen kompozisyonlar yerleştirilmiştir.

R. 260: Kaptan Paşa Camii beden duvarındaki bezemeler.

Harimin tromplarında ve kemer yüzeylerinde yine klasik motiflere sahip kalem işi süslemleri yer almaktadır. Söz konusu kalem işi örneklerinde salbekli şemse motifleri ön plana çıkmaktadır. Şemse motiflerinin içi yapının diğer bölümlerinde olduğu gibi bitkisel motiflerden meydana gelmiştir.

R. 261: Kaptan Paşa Camii üst örtü sistemindeki bezemeler.

Harimi örten merkezi kubbenin göbeğinde daire içinde altın yaldızlı celi sülüsle yazılmış kubbe ayeti yer almaktadır. Dairenin çevresi bitkisel motiflerden meydana gelen dilimlerden oluşmaktadır. Daire bu klasik görünüşüyle ışık saçan güneşi hatırlatmaktadır. Dairenin dışındaki dilimlerin uç bölümlerinde kubbe kasnağında yer alan pencerelere doğru uzanan salbekli şemse motifleri yer almaktadır. Pencere üstlerinde küçük tepeliklerle şemselerin salbekleri birleşmektedir. Salbeklerin arasında ise kasnaktan göbeğe doğru küçülen çok kollu yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Söz konusu yıldız motiflerinin içleri bitkisel motiflerle şekillenmiştir. Kasnak bölümünde yer alan pencereler bitkisel motiflerden oluşan bordürlerle sınırlandırılmıştır. Pencere aralarında ise yine klasik motiflerden meydana gelen bitkisel bir motif ve rozet motifi yer almaktadır.

R. 262: Kaptan Paşa Camii kubbe sistemindeki bezemeler.

Harimin kuzeyinde mahfil bölümü yer almaktadır. Ahşap malzemeden yapılan mahfilin 1890-1891 onarımında eklenmiş olmalıdır. Mahfilin alt katında ve üst katında yer alan pencere çerçevelerinde yer alan ahşap pervazlar ve dökme lokma parmaklıklar da bu döneme ait olduğu düşünülebilir. Mahfil katının alt katında ahşap korkuluklarla

sınırlandırılmıştır. 2017 senesinde tamamlanan restorasyon sırasında bu bölümler yenilenmiştir.

R. 263: Kaptan Paşa Camii mahfili.

Caminin son cemaat alanından üst kat son cemaat alanına ve mahfile geçişi sağlayan onbeş basamağa sahip ahşap merdiven yer almaktadır. Bu bölümün harime bakan yönü üst kat mahfili olarak değerlendirilmiştir.

R. 264: Kaptan Paşa Camii mahfil katına çıkışı sağlayan ahşap merdiven.

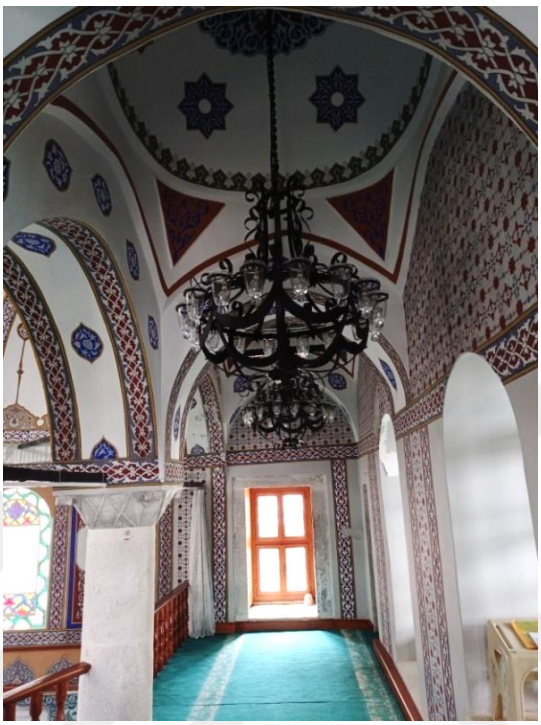
Caminin dışından simetrik olarak yerleştirilmiş kuzey doğu cephesindeki iki katlı son cemaat yeri pencereleri görülmektedir. Alt kat pencereler dikdörtgen formlu olup taş lento ve sövelerle sınırlandırılmıştır. Üst kat pencereler ise sivri kemerli forma sahiptir. Sivri kemerli pencereler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Bu nedenle söz konusu pencereler 1891 onarımına ait olduğu düşünülebilir.

R. 265: Kaptan Paşa Camii üst kat son cemaat birimin doğu pencereleri.

Üst kat mahfilinde yer alan doğu ve batı yönlerdeki pencere çerçeveleri, kuzey duvarı ve kemerlerin iç yüzeyinde yer alan kalem işi uygulamaları yapının genelinde hâkim olan kalem işi uygulamalarıyla benzerlik ve uyum içindedir. Bu alanda yer alan kemerlerde kırmızı zemin üzerine birbirleriyle bağlantılı beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Güney kemerlerde ise zemini lacivert renkte yapılmış salbeksiz şemse motifleri görülmektedir. Şemselerin içi beyaz renkte bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyonla şekillenmiştir. Kubbe geçişlerindeki pandantiflerde koyu kırmızı zemin üzerine lacivert renkte yapılmış bitkisel kompozisyonlu kalem işi uygulamaları görülmektedir. Ayrıca kubbenin kasnak bölümünde birbirini takip eden palmet kuşağı ve kubbe iç yüzeyinde lacivert ve beyaz renkte yapılmış çok kollu yıldızlar ile göbeğinde yer alan

lacivert zemin üzerine beyaz renkte bitkisel kompozisyonlu kalem işi uygulamaları bulunmaktadır.

R. 266: Kaptan Paşa Camii mahfil katı üst örtüsündeki bezemeler.

Yapının alt kat son cemaat yeri kalem işi süslemeleri ve ahşap çıtalı tavanı üst kat bölümü ile aynı düzene sahiptir.

R. 267: Kaptan Paşa Camii son cemaat yeri ahşap tavanı.

3.42. Kara Ahmed Paşa Camii (Topkapı)

Kanuni Sultan Süleyman devrinde sadrazamlık yapan Kara Ahmed Paşa, Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultan ile damadı Rüstem Paşa'nın entrikaları sonucunda 1555 yılında idam edilmiştir. Topkapı'da kendi adına inşa ettirdiği külliye paşanın ölümü üzerine bir süre yarım kalmış daha sonra tamamlanmıştır.[286] Mimar Sinan tarafından inşa edilen yapı Edirne Üç Şerefeli Camii'nin altı dayanaklı plan tipinin gelişmiş versiyonudur.[287] Kemerler altıgenin beden duvarlarına bitişik olmayan altı tane devşirme sütuna yerleştirilmiştir. Altı sütuna altıgen olarak oturan kubbe dört yönden çeyrek kubbelerle ve yanlara açılan tonozlarla duvara bağlanmıştır. Kuzeyinde medrese ile aynı avluyu paylaşan yapının tek şerefeli bir minaresi vardır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1894 yılı depreminde zarar gören caminin merkezi kubbesi, minaresi ve zarar gören bölümleri depremden sonra onarılmıştır. Onarıma işaret eden Tevfik[288] imzalı celi sülüs yazı türüyle yazılan H. 1314 (M. 1896-1897) tarihli Besmele kitabesi cümle kapısının üzerinde yer almaktadır. Caminin son cemaat yerinde, hariminde ve avlu revaklarının üstünü örten kubbelerin iç yüzeylerinde yer alan klasik motifli kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Bu nedenle muhtemelen deprem sonrası gerçekleşen onarım sırasında yapılmıştır. Ayrıca İ. Aydın Yüksel yapının kubbesinde sıvaların döküldüğü alanlarda 20. yüzyıl başlarında kullanılan delikli tuğlaları gördüğünü ifade etmektedir.[289] Bu durum yapı içinde bezemelerin yanı sıra üst örtü sisteminde de ciddi müdahalelerin gerçekleştiğine işarettir.

[286]Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 508.
[287]Oktay Aslanapa, **a.g.e.**, 2004, s. 253.
[288]Kara Ahmed Paşa Camii'nin besmele kitabesini yazan Hattat Tevfik hattında bir veriye ulaşılamamıştır.
[289]İ. Aydın Yüksel, **a.g.e.**, s. 20-21.

R. 268: Kara Ahmed Paşa Camii'nin Besmele kitabesi[290].

Harimde kubbe yüzeyi, kubbe kasnağındaki pencere çerçeveleri, pandantifler, kemer yüzeyleri, beden duvarlarındaki pencere çerçeveler ve beden duvarları kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. 1935 tarihli Artamonoff Arşivi'nde yer alan Kara Ahmed Paşa Camii'nin harimini gösteren fotoğrafta kalem işi uygulamaları sağlıklı görülmektedir. 1935 tarihli fotoğraftan takip edilebilen kalem işi uygulamalarının 1896-1897 tarihlerinde gerçekleştirilen onarım çalışmalarında yapıldığı fikrini güçlendirmektedir.

R. 269: Kara Ahmed Paşa Camii hariminin 1935 yılındaki görünümü.[291]

[290]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1776&hid=2334, Erişim tarihi: 19 Nisan 2022.
[291]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/1836, Erişim tarihi: 12 Mayıs 2021.

Günümüze ulaşan ve yakın zamanda restore edilen bezemelerin detayları güncel fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Harimde ana kubbenin merkezinde yer alan mavi zemin üzerine celi sülüs yazı türünde beyaz harflerle yazılmış kubbe ayeti yer almaktadır. Söz konusu bölümün çevresinde giderek büyüyen dairesel kompozisyonlar bulunmaktadır. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerin yoğun olduğu kompozisyonun en dışında yer alan dairenin etrafında ışınsal düzenlemeyi hatırlatan bezemeler yerleştirilmiştir. Kubbe yüzeyinde bulunan salbeklli şemse motifleri simetrik düzene sahiptir. Mavi zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerden oluşan şemse motiflerinin tam ortalarından şerit halinde çıkan kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerin yer aldığı salbeklerin uçları ok ucu şeklinde sona ermektedir. Salbekli şemselerin arasına serpiştirilen dilimli rozetlerde ise koyu renk zemin üzerinde merkezde beyaz renkte altı kollu yıldız ve bu yıldız etrafında kıvrık dal ile rumi motiflerinin iç içe girdiği bir kompozisyon bulunmaktadır. Kubbe eteğinde ise kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte kıvrık dal ve rumilerle oluşan bitkisel bir kompozisyon sergileyen palmet kuşağı yer almaktadır. Palmetlerin içlerinde siyah zemine üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerin yer aldığı bir bölüm görülmektedir. Palmetlerin tepe bölümleri koyu zemin üzerine beyaz renkte motiflere sahip daha küçük palmet motifiyle sona ermiştir. Kubbe kasnağına geçişte mavi zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerden oluşan bir şerit yerleştirilmiştir.

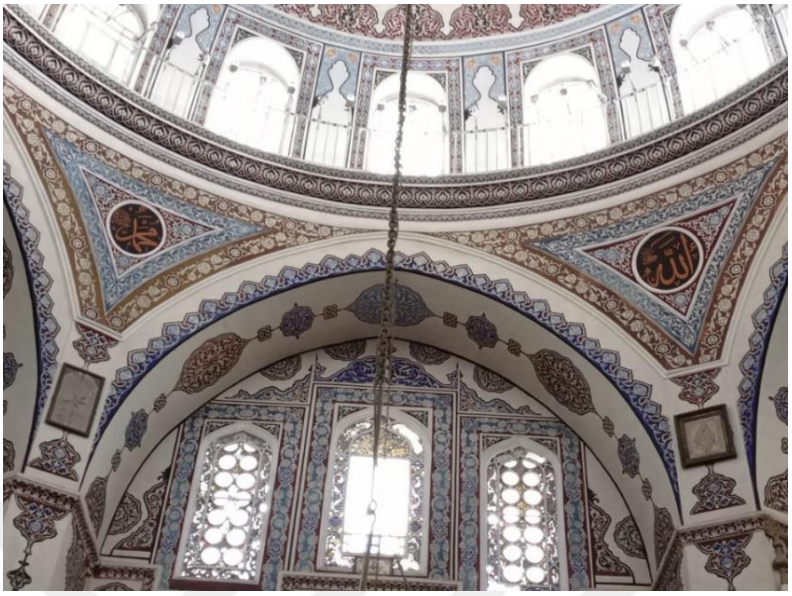

R. 270: Kara Ahmed Paşa Camii kubbesindeki bezemeler.

Kubbe kasnağında yer alan yuvarlak kemerli pencerelerin çerçevelerinde kalem işi uygulamaları vardır. Pencereyi üç yönden çeviren bu kalem işlerinde kırmızı zemin üzerine kartuşlar yerleştirilmiştir. Mavi zemine sahip kartuşlarda beyaz renkli bitkisel motifler bulunmaktadır. Pencerelerin köşebentlerinde ise üçgen alanlara rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Pencere aralarında kalan bölümlerde dikdörtgen çerçeve içerisinde siyah konturlara sahip kırık kemer düzenlemesi bulunmaktadır. Kemerin yan yüzeylerinde mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan bir kompozisyon vardır. Kompozisyonun köşelerinde ise turuncu zemin üzerine bitkisel motiflerden oluşan yuvarlak alan yer almaktadır.

Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde iç içe geçmiş üçgen motiflerinden oluşan bir düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemenin merkezinde dairesel bir alan içinde siyah zemin üzerine celi sülüs harfle "Allah", "Muhammed" lafızları ve dört halifenin isimleri yazılmıştır. Üçgen bir alanın içinde bulunan panonun çevresinde kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte penç, rumi ve kıvrık dallardan oluşan kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Kompozisyonların merkezinde yer alan penç motifinin zemini mavidir. Bu üçgen alan daha geniş bir üçgenle sınırlandırılmıştır. Daha geniş olan üçgenin köşelerinde mavi zemin üzerinde beyaz renkte bitkisel motifler görülmektedir. Kompozisyonun diğer bölümlerinde ise kapalı tona sahip zemin üzerinde yine beyaz rengin tercih edildiği kıvrık dal, rumi, penç ve hatayi motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon yerleştirilmiştir. Pandantifin alta bakan köşesinde uçları birbiriyle bağlantılı kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflere sahip palmetler bulunmaktadır.

Harimdeki kubbelerin yüzeyinde mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış ve birbirlerine kıvrık dallarla bağlı hatayi motiflerinden oluşan bir kuşak yer almaktadır. Kemerin iç yüzeyinde ise şemse motifleri ve şemse motiflerini birbirine bağlayan rozet motifleri yer almaktadır. Merkezdeki şemse motifi mavi zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerin yer aldığı bir düzenlemeye sahiptir. Diğer şemseler ise aynı düzenlemeye sahip olmakla birlikte zemin rengi kırmızıdır. Şemselerin arasında yer alan rozet motifleri simetrik bir düzen sergilemektedir. Rozetler mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyonla şekillenmiştir.

R. 271: Kara Ahmed Paşa Camii kubbe geçişlerindeki bezemeler.

Harimde yarım kubbelerdeki kompozisyonlar ana kubbedeki kompozisyonla benzer olmakla birlikte pencere çerçevelerindeki kalem işlerinde farklılıklar söz konusudur. Pencere çerçevelerinde koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte birbirleriyle bağlantılı rumi ve kıvrık dal motifleri bulunmaktadır. Pencere araları ise boş bırakılmıştır.

R. 272: Kara Ahmed Paşa Camii üst örtü sistemindeki bezemeler.

Beden duvarlarında yer alan pencere çerçevelerinde yoğun kalem işi uygulamaları görülmektedir. Kıble cephesinde yer alan üst kat pencere çerçevelerinde mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler yer almaktadır. Pencerelerin tepelik bölümlerinde ise lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler bulunmaktadır. Alt kat pencere çerçevelerinde ise koyu renk üzerine beyaz renkte bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Pencerelerin tepeliklerinde mavi zemine sahip üçgen alanın içine beyaz renkte hatayi, penç ve kıvrık dal motifleri görülmektedir. Üçgen alanın üzerinde ise merkezde tam iki yanda yarım kalmış palmet motifleri bulunmaktadır. Kırmızı zemine sahip olan palmetlerin yüzeylerinde beyaz renkte kıvrık dal, hatayi ve penç motiflerinden oluşan bitkisel motifler yerleştirilmiştir.

R. 273: Kara Ahmed Paşa Camii beden duvarındaki bezemeler.

Harimin kuzey cephesinde yer alan üst kat pencerenin iki yanında salbekli şemse motifini andıran düzenlemenin merkezinde yer alan dairesel pano içerisinde siyah zemin üzerine celi sülüs harflerle yazılan “Hasan” ve “Hüseyin” lafızlarına yer verilmiştir. Panonun çerçevesi mavi zemin üzerine beyaz renklerden oluşan bitkisel düzenlemeye sahiptir. Panonun alt ve üst bölümlerinde salbeklerde ise uçları daha küçük palmetlerle sona eren palmet motifleri yerleştirilmiştir. Palmet motifleri kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte bitkisel motiflere ev sahipliği yapmaktadır. Kırmızı zeminli alanın ortasında mavi renk tercih edilmiştir.

Kuzey cephedeki müezzin mahfilinin konsol yüzeyleri ve aralardaki boşluklarda kırmızı ve mavi zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler bulunmaktadır. Alt kat pencere alınlıkları kırmızı renkle çevrilmiştir. Alınlığın

yüzeyinde beyaz zemin üzerine iç içe geçmiş siyah renkte kıvrık dallar görülmektedir. Pencerenin köşebentlerinde ise siyah zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Pencere çerçevesinin üzerinde yer alan ve iki yandan yarım kalan palmet kuşağında ise lacivert zemin üzerinde beyaz renkte kıvrık dal, hatayi ve rumi motifleri görülmektedir.

R. 274: Kara Ahmed Paşa Camii müezzin mahfilindeki bezemeler.

Harimde beden duvarlarında yer alan dikey dikdörtgen panoların merkezinde salbekli şemse, üst ve alt bölümlerinde ise yarım kalmış salbekli şemse motifleri yer almaktadır. Mavi tonuna yakın renge sahip olan şemselerin içinde iç içe geçmiş kıvrık dal motifleri yer almaktadır. Kıvrık dal motiflerinden ortada dikey hata sahip olan kompozisyonun zemini kırmızı, yatay yerleştirilen kompozisyonun zemini ise yeşildir. Şemselerin salbekleri palmet motifi şeklinde sona ermektedir. Panonun bordürlerinde ise birbirleriyle kıvrık dallarla bağlanmış penç motifleri görülmektedir.

R. 275: Kara Ahmed Paşa Camii beden duvarındaki bezemeler.

Alt kat pencere açıklıklarının tavanlarına şemse motifleri yerleştirilmiştir. Konturları siyah, zemini mavi olan şemsenin yüzeyinde kıvrık dal ve rumi motiflerden oluşan beyaz renkte yapılmış kompozisyon bulunmaktadır. Kompozisyonun merkezinde kırmızı zemin rengi tercih edilmiştir.

R. 276: Kara Ahmed Paşa Camii pencere tavanındaki bezeme.

Üst kat mahfil tavanlarında görülen kalem işi uygulamalarında dikey dikdörtgen bir alanın etrafında lacivert renkte palmet dizileri görülmektedir. Alanın içerisinde ise merkezde salbekli şemse köşelerde yarım kalmış salbekli şemse motifleri

yer almaktadır. Kompozisyonun solunda yer alan şemse motifi tahrip olmuştur. Kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte yapılmış bitkisel motiflerden oluşan şemselerin merkezinde siyah renk uygulaması da bulunmaktadır. Tavanın kenarlarında yer alan alçı malzemeden yapılmış mukarnas frizinin üzerinde kırmızı renkte palmet dizileri yerleştirilmiştir. Mahfil katı tavanında görülen klasik dönem formlarını yansıtan alçı işçiliği de muhtemelen 1896-1897 yıllarında gerçekleştirilen Ulusal Mimarlık Dönemi onarımında eklenmiş ya da yenilenmiştir.

R. 277: Kara Ahmed Paşa Camii mahfil kat tavanı.

Caminin son cemaat yerini örten kubbelerin iç yüzeyinde bulunan kalem işi uygulamaları birbirine benzemekle birlikte cümle kapısı önünü örten kubbe iç yüzeyinde farklı bir tasarım ortaya konulmuştur. Pandantiflerde kırmızı zemin üzerinde kıvrık dal, rumi, penç ve hatayi motiflerinden oluşan bir düzenleme vardır. Kasnak bölümünde zikzaklı bir düzenleme ve bu düzenlemenin üzerinde palmet frizi görülmektedir. Kırmızı tonun ağırlıkta olduğu friz bölümünde palmet motiflerinin zemini mavi renk olup zemin üzerindeki bitkisel motifler beyaz renktedir. Palmet motiflerinin aralarında kalan boşlukta ise kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte

yapılmış bitkisel motifler vardır. Palmet motiflerinin uçları kubbe göbeğine doğru bakan daha küçük palmet motifiyle sona ermiştir. Kubbe göbeğinde iç içe geçmiş dairesel düzenlemelerden oluşan kompozisyonun merkezinde zemin rengi kırmızı ve mavi renktedir. Zemin üzerinde yer alan motifler beyaz renkte işlenmiştir. Merkezdeki daireyi kapsayan daha geniş dairenin sınırları dilimli düzenlemeye sahiptir. Bu bölümde yine kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler tercih edilmiştir. Dairenin en dışında ışınsal düzenlemeyi hatırlatan siyah renkte yapılmış palmet dizileri görülmektedir.

R. 278: Kara Ahmed Paşa Camii son cemaat birimi bezemeleri.

Revak bölümünün diğer kubbelerinde daha sade kalem işi uygulamaları görülmektedir. Pandantiflere yerleştirilen rozetlerin merkezinde beyaz konturlara sahip sekiz kollu bir yıldız bulunmaktadır. Yıldızın içinde ise beyaz renkte yapılmış sekiz yapraklı bir çiçek motifi görülmektedir. Çiçek motifinin etrafındaki zemin lacivert renktedir. Sekiz kollu yıldızın etrafındaki zemin ise kırmızı renkte olup yüzeyde yer alan çiçek motifleri beyaz renkte yapılmıştır. Kubbe kasnaklarında yerleştirilen mavi zemin üzerinde beyaz renkte yapılmış hatayi motiflerinin bulunduğu palmetlerlerden kuşak oluşturulmuştur. Kubbe göbeğinde madalyon yerleştirilmiştir.

Madalyonun iç yüzeyinde lacivert zemin üzerinde beyaz renkte yapılmış hatayi, kıvrık dal ve rumi motifleri görülmektedir. Kompozisyonun merkezinde bir baklava deseni ve bu desenin iki yanında palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kompozisyon dairenin en dışında kırmızı ve beyaz renkte yapılmış palmet motifleriyle tamamlanmıştır.

R. 279: Kara Ahmed Paşa Camii son cemaat birimi bezemeleri.

Avlunun revaklarını örten kubbelerde de aynı düzenleme uygulanmıştır. Revakların gerisinde medrese hücreleri yer almaktadır. Günümüzde medrese hücreleri özel erkek öğrenci yurdu olarak kullanıldığı için revak kemerleri arası camla kapatılmıştır.

R. 280: Kara Ahmed Paşa Camii avlu revaklarındaki bezemeler.

Kara Ahmed Paşa Camii'nin minaresi de 1894 yılı depreminde zarar görmüş ve depremden sonraki onarım çalışmasında üst bölümleri değiştirilmiştir. Tek şerefeli minarenin şerefe bölümü mukarnaslı sarkıtlarıyla klasik dönem özelliğini yansıtırken tepe bölümünde yer alması gereken kurşun külah yerine boğumlu bir düzenlemeye sahip taş külah bulunmaktadır. Barok özelliği taşıyan taş külah iç mekân ve revaklarda yapılan klasik kalem işi uygulamalarıyla tezatlık içindedir.

R. 281: Kara Ahmed Paşa Camii'nin taş külahlı minaresi.

3.43. Kara Baba Tekkesi

Beyazıt'ta bulunmaktadır. İnşa tarihi tam olarak bilinmeyen tekkenin "Kara Baba" namını taşıyan Şeyh Mehmed Hilmi Efendi tarafından 19. yüzyılın ortalarında kurulduğu kabul edilmektedir. Tekke geçirdiği yangınlardan dolayı 1869 ve 1899 senelerinde onarılmıştır.[292] Taştan inşa edilen tekke iki katlı olup ahşap çatıyla örtülüdür. Tekkenin birimlerini oluşturan tevhidhane, harem ve selamlık birimleri avlu etrafına yerleştirilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Avlu kapısının sokağa bakan cephesinde H. 1317 (M. 1899-1900) tarihli Farsça kitabe bulunmaktadır. Söz konusu kitabede:

"Küşade bad be devlet hemîşe în dergâh

Be hakk eşhedü en lâ ilâhe illallah

1317" ifadeleri yer almaktadır.

Onarım sırasında eklenen kitabenin tepelik kısmında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan kompozisyon yer almaktadır. Tepeliğin üzerinde yer alan ve yukarı bakan kısmı sivri sona eren elips form içinde ise tuğra biçiminde istiflenmiş kelime-i tevhid bulunmaktadır.

R. 282: Kara Baba Tekkesi'nin kitabesi.

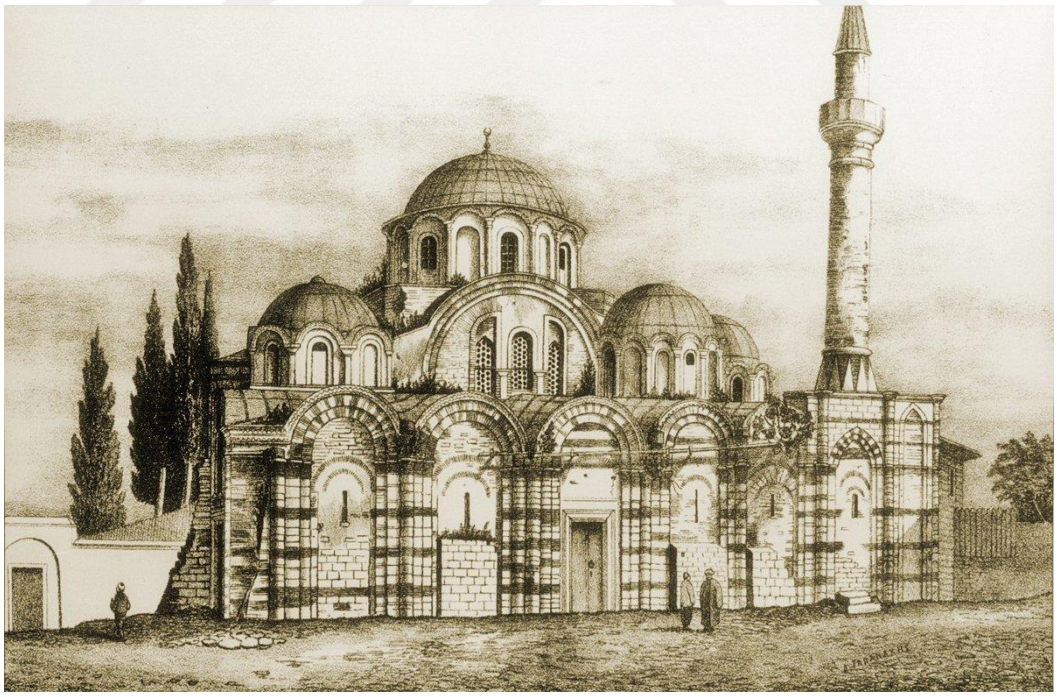
[292]Mehmet Baha Tanman, "Kara Baba Tekkesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 437.

3.44. Kariye Camii

Edirnekapı'da bulunmaktadır. Hadika'da "Kahriyye Cami'i" olarak kayıtlı olan yapı aslen Bizans devrinde inşa edilmiş bir kilisedir. Fetihten sonra Sultan II. Bayezid devri sadrazamlarından Atik Ali Paşa'nın girişimleriyle camiye çevrilmiştir.[293] Plan açısından yapının merkezi kubbe ile örtülü olup kiborion biçimindedir. Bu alanın önünde giriş holü olan narteks, sağ tarafında ise tek nefli bir şapel -Parekklesion- bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

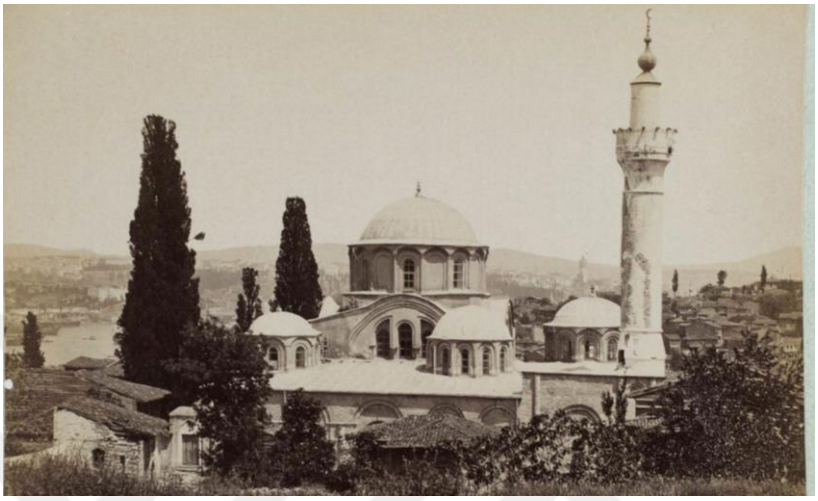
D. Galanakis'in çizdiği ve 1877 yılında A. G. Paspatis'in yayımladığı çizimden takip edilebildiği kadarıyla Kariye Camii'nin minaresi tek şerefeli ve tepesi külahlı bir biçimde görülmektedir. Minare şerefesinin altında mukarnas dolgular bulunmamaktadır. Bu nedenle şerefe bölümü Barok Üslubu, kurşun kaplı külahı ise Klasik Osmanlı Üslubu'nu yansıtmaktadır.

R. 283: Kariye Camii minaresinin 19. yüzyıl ortalarında görünümü.[294]

[293]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 218.
[294]A. G. Paspatis, **a.g.e.**, s. 327.

1875 yılında Kariye Camii onarılmıştır. Bu onarım sırasında minarenin şerefe bölümünden yukarısı değiştirilmiştir.[295] Minarenin tepesinde yer alan kurşun kaplı külah yerine Barok Üslubun etkisini yansıtan boğumlu bir düzenleme yapılmıştır.

R. 284: Kariye Camii minaresinin 1880'lerdeki görünümü.[296]

1894 yılı depremi sırasında ise minare şerefe bölümünden itibaren yıkılmıştır. Ayrıca yapının ana kütlesi de zarar görmüş ve yıkılma tehlikesinden dolayı cami bir süre ibadete kapanmıştır. [297]

R. 285: Kariye Camii minaresinin 1894 depremi sonrası görünümü.[298]

[295]Robert Ousterhout, "Kariye Camii'ne Başka Bir Bakış", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, S. LXVIII, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 1995, s. 3. (2-14.)
[296]http://www.eskiistanbul.net/6674/kariye-camii-guillaume-berggren-fotografi-1880-ler, Erişim tarihi: 19 Ağustos 2020.
[297]Semavi Eyice, "Kariye Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 497.
[298]İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi.

Bir süre minaresiyle birlikte harap kalan Kariye Camii 1903-1906 yılları arasında Sultan II. Abdülhamid'in ihsanıyla gerçekleştirilen çalışmalarda onarılmıştır.[299] Onarım sırasında minarenin petek bölümü ve külah kısmı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına göre tamamlanmıştır. Külah dışarıdan kurşunla kaplanmıştır. Külahın en tepesine ise üst noktası hilal ile sonlanan bir alem eklenmiştir. Minarenin şerefesinde taş korkuluklar yerine demir malzemeden yapılmış parmaklıklı korkuluk eklenmiştir. Şerefe altında mukarnas dolgular kullanılmamıştır.

R. 286: Kariye Camii minaresinin 1903-1906 onarımı sonrası görünümü.[300]

[299]Nezih Başgelen, "**Osmanlı Dönemi İstanbul Fotoğraflarında Bizans Dini Mimarisi**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019. s. 32.
[300]**A.e.**, s. 32.

3.45. Kılıç Ali Paşa Camii

Tophane'de bulunmaktadır. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın ihsanıyla Mimar Sinan tarafından 1581 yılında inşa edilmiştir. [301] Plan açısından Ayasofya Camii ve Bayezid Camii ile benzerlik göstermektedir. Merkezde tam bir kubbe, güney ve kuzeyde yarımşar kubbesi bulunan harimin doğu ve batı bölümleri çapraz tonozlarla tamamlanmıştır. Yapının kuzeyinde bulunan beş birimli son cemaat yeri ise kubbeciklerle örtülmüştür. Caminin tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır.

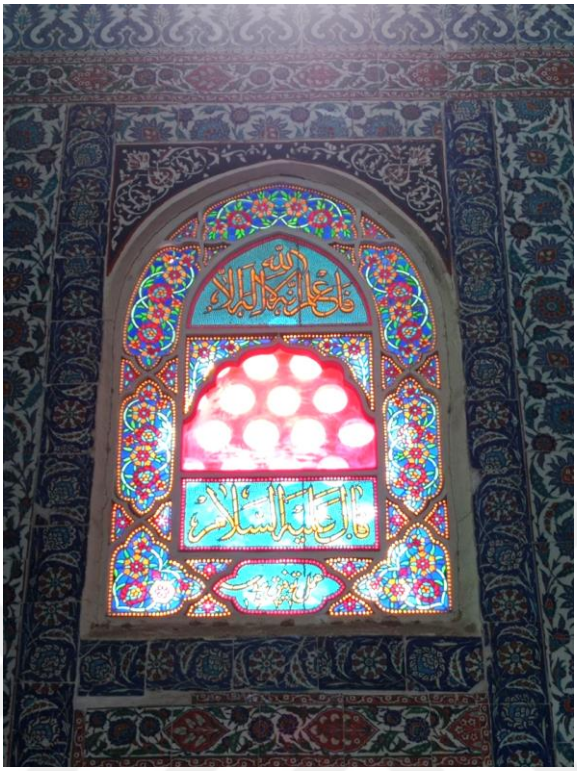
Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yapının Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan öğeleri harimde kullanılan revzenleri[302] bir kısmında görülmektedir. Mihrabın sağında yer alan revzenin alt bölümündeki usta imzası H. 1331 (M. 1913) tarihli olup Bursalı Tevfik ismini vermektedir. İmzadan da anlaşılacağı üzere caminin bir kısım revzenleri 1913 yılında Bursalı Tevfik tarafından yenilenmiştir.[303] Yenilenen revzenler klasik görünüme sahip renkli cam kullanımı ile ön plana çıkmaktadır.

Bursalı Tevfik tarafından yapılan mihrap cephesindeki revzenlerin üst köşebentlerinde bulunan lacivert zemin üzerine beyaz ve kırmızı renklerin kullanıldığı rumi ve kıvrık dallardan oluşan klasik motiflere sahip kalem işi uygulamaları da bu dönemde yapılmış olmalıdır.

İç içe geçmiş sivri kemerli bir düzenlemeye sahip olan revzenin kartuşlara ayrılmış bordürleri bitkisel motiflerle bezenmiştir. İçteki sivri kemerin alınlığında "Fa'lem ennehü La ilâhe illallah"[304] ifadeleri yazılmıştır. Ortada kareye yakın dikdörtgen bir pencere bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm dilimli kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Bu bölümün altında yatay dikdörtgen cam yüzeyinde "Kâle aleyhisselâm" ifadelerine yer verilmiştir.

[301]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 459.
[302]Revzen hakkında bilgi için Bkz.: Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s. 258-259.
[303]Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 413.
[304]Kur'an-ı Kerim, Muhammed Suresi 19. Ayet.

R. 287: Kılıç Ali Paşa Camii'nin Bursalı Tevfik imzalı revzeni ve üst köşebentlerdeki bezemeler.

Harimin güney cephesinde yer alan mihrabın her iki yanındaki sivri kemerli revzenler kompozisyon ve tasarım açısından benzer bir düzen sergilemektedir. Camların iç sivri kemer alınlıklarında Besmele, alt yatay dikdörtgende ise hadisi şerif yazılmıştır.[305] Mihrap nişinin tam üstüne denk gelen hizada bulunan revzen diğer örneklere göre farklı tasarıma sahiptir. İç içe geçmiş sivri kemerlerden meydana gelen revzenin merkezi ortadan gelen dikey bir eksenle dikey dikdörtgene ayrılmıştır. Ayrılan bölümlerde yer alan camlar vazodan çıkan çiçeklerden meydana gelmiş bir kompozisyona sahiptir. İç sivri kemerin alınlığında bitkisel bir kompozisyon ve orta bölümün altında yer alan yatay dikdörtgen içinde ayet yazılmıştır. Bordürlerde bulunan bölümler ise pencerenin tasarımına uygun yoğun bitkisel süslemelerden meydana gelmiştir. Revzenin her iki yanında sivri kemerli birer revzen daha bulunmaktadır. Aynı tasarıma sahip olan bu revzenler de iç içe geçmiş sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. İç sivri kemer ortadan yatay bir hatla kesilmiştir. Bordürler

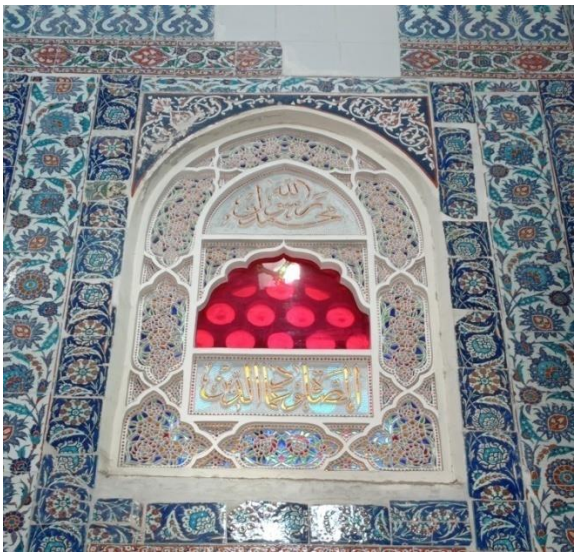
[305]Geç olmadan namazı kıl ve ölmeden önce Allah'a tövbe et.

dalgalı düzenleme ile oluşturulmuştur. Mihrap bölümünü örten yarım kubbenin kasnağında beş adet revzen bulunmaktadır. Diğer örneklerden daha farklı bir düzenlemeye sahip olan bu sivri kemerli revzenlerin içi ortada elips oluşturacak bir şekilde tasarlanmıştır.

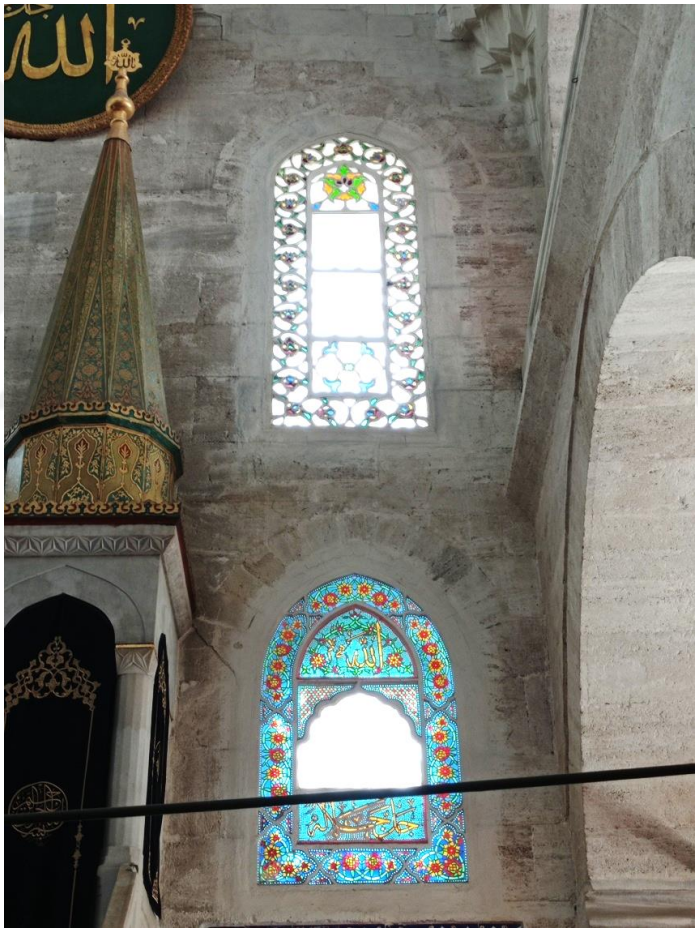
R. 288: Kılıç Ali Paşa Camii'nin kıble cephesindeki revzenler.

Aynı kompozisyona sahip mihrabın solundaki revzenin iç sivri kemer alınlığında "Muhammeden Resulullah" yazmaktadır. Alt bölümde "Es salavat adaleddin" ifadeleri görülmektedir. Üst kat revzeni ise karşısındaki sivri kemerli revzenle aynı tasarıma sahiptir.

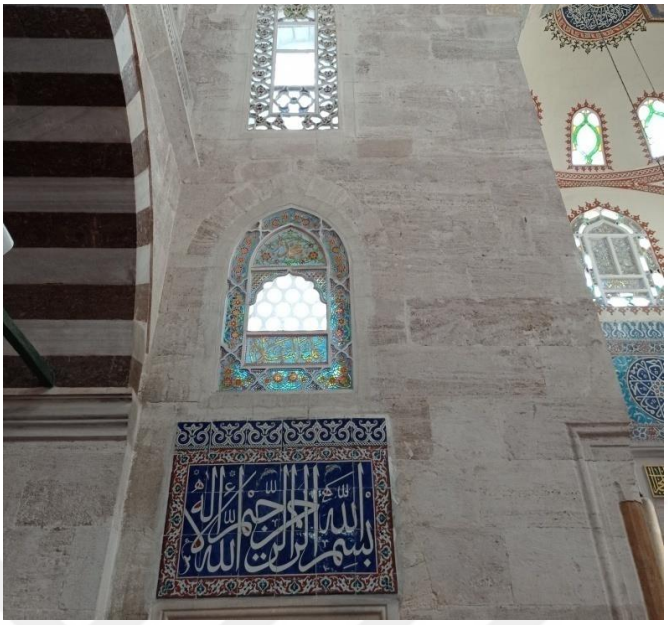
R. 289: Kılıç Ali Paşa Camii'nin mihrap bölümündeki revzeni.

Harimin güneydeki yarım kubbesini taşıyan güneybatıdaki beden duvarı üzerinde yer alan üst kat sivri kemerli revzen diğer örneklere göre daha uzun tutulmuştur. Merkezinde daha kısa bir sivri kemerli düzenleme ile tamamlanan revzenin bordürleri iç içe geçmiş bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümler renkli camlarla bitkisel motifleri hatırlatmaktadır. Alt kat revzeni ise mihrap cephesindeki revzenlerle aynı tasarıma sahiptir. Revzenin merkezinde yer alan kemerin üst köşeleri benek motiflerinden oluşan renkli camlarla süslenmiştir. İç kemerin alınlığında "Allah", alt bölümde ise "Celle celalühü" ifadeleri yazmaktadır.

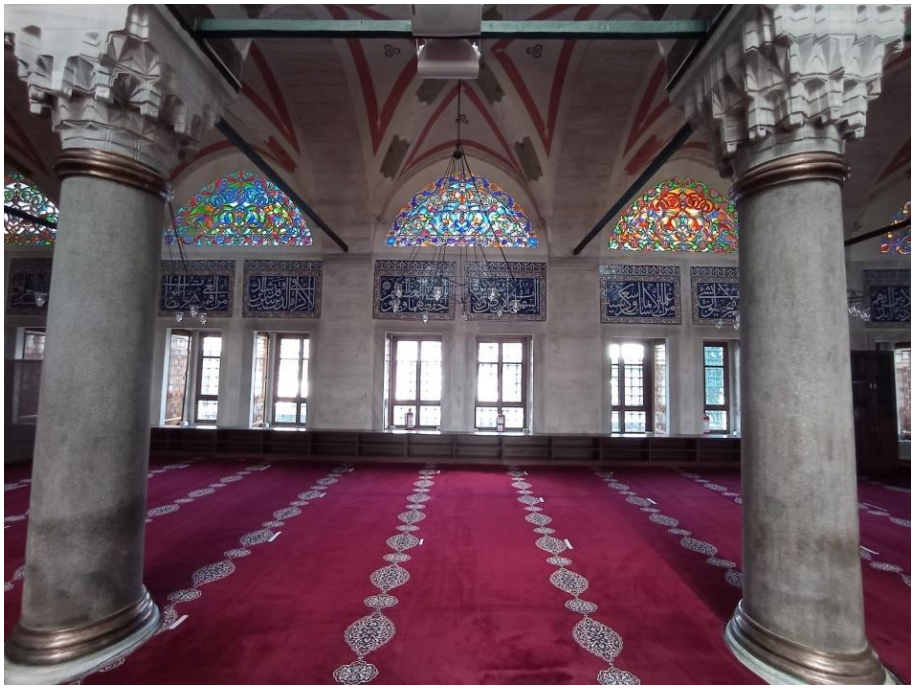
R. 290: Kılıç Ali Paşa Camii'nin minber yanındaki revzeni.

Güneydoğudaki beden duvarı üzerinde benzer tasarıma sahip revzenler bulunmaktadır. Bu bölümdeki revzenlerin tasarımları ve detayları güneybatıdaki payede bulunan revzenlerle aynı düzene sahiptir. Ancak alt kattaki revzenin iç kemer alınlığında "Muhammed", alt bölümde ise "Aleyhisselam" ifadeleri yer almaktadır.

R. 291: Kılıç Ali Paşa Camii'nin beden duvarı üzerindeki revzeni.

Harimin doğu ve batı beden duvarlarına ikişer sistem pencere açıklıkları açılmıştır. Pencerelerin üstüne revzenler yerleştirilmiştir. Yayvan bir görünüme sahip olan revzenlerin yüzeyleri girift bir kompozisyona sahiptir. Benzer kompozisyonlar farklı renkte camlarla bezenerek iç mekân zenginliği arttırılmıştır.

R. 292: Kılıç Ali Paşa Camii'nin doğu cephesindeki revzenler.

Harimin üst kat revzenleri ve son cemaat duvarında yer alan revzenler biçim ve üslup açısından farklı görünmektedir. Son cemaat alanında yer alan revzenlerde C-S kıvrımlı düzenlemelerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Bu örneklerin Bursalı Tevfik tarafından yapılmadığı, daha erken tarihlerde Barok Üslubu etkisiyle yapıldığı düşünülebilir.

R. 293: Kılıç Ali Paşa Camii'nin son cemaat duvarındaki revzen.

3.46. Kısıklı Çeşmesi

Üsküdar'da bulunmaktadır. Affan Egemen çeşmenin ilk inşasının Sultan III. Murad devrinde Bostancıbaşı olarak görev yapan Abdullah Ağa'nın ihsanıyla gerçekleştiğini belirtmektedir. [306] Mehmet Nermi Haskan ise çeşmenin ilk defa İvaz Fakih Efendi tarafından yaptırıldığını söylemektedir. Söz konusu kişi Sultan I. Mehmed'in şeyhidir. Sultan I. Mehmed şeyhine iki Çamlıca arasını mülk olarak vermiştir. Bu duruma delil olan vakfiyenin varlığı bilinmektedir.[307]

R. 294: Kısıklı Çeşmesi.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Çeşmenin cephesinde yer alan ayet kitabesi H. 1333 (M. 1914) tarihlidir. Söz konusu tarihte çeşmenin yeniden inşa edilmediği; ancak günümüz görünümünü alacak şekilde biçimlendiğ kuvvetle muhtemeldir. Çeşmenin cephesi mermerdir. Mermerin

[306]Affan Egemen, **a.g.e.**, 471-472.
[307]Mehmet Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. III, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001, s. 1101-1102.

giydirildiği bölüm ise kesme taş bloklardan oluşmaktadır. Söz konusu kesme taş blokların 1914 yılı öncesine ait olduğunu ve mermer cephenin 1914 yılında taşlara giydirildiğini güçlü bir ihtimaldir. Zira burada varlığı bilinen bir çeşmenin tamamen yıkılması ve yerine yeni bir çeşme inşa etmek masraflı bir iştir. Var olan çeşmenin harap olan cephesini yenilemek hem ekonomik olarak hem de zaman açısından daha isebetli bir karardır. Bu nedenle Kısıklı Çeşmesi yeni inşa edilmiş bir ceşme yerine cephesi yenilenmiş bir çeşme olarak görülebilir.

R. 295: Kısıklı Çeşmesi'nin kesme taş blokları.

Çeşmenin cephesinde görülen sivri kemerli tasarım Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Üstü taş harpuştuyla örtülü olan çeşmenin dikdörtgen çerçeveli mermer cephesi sivri kemerli bir tasarıma sahiptir. Kemerin alınlık kısmı sadedir. Kemerin her iki yanında yüksek kabartma şeklinde yapılmış kabaralar yerleştirilmiştir. Kurnası günümüzde olmayan çeşmenin aynalık bölümü kemerin alınlık kısmı gibi sade tutulmuştur. Kot farkından dolayı çeşmenin yalak kısmı yol

hizasının altında kalmıştır. Kemerin üstünde kademeli bir düzenlemeye sahip yatay dikdörtgen bir pano şeklindeki H. 1333 (M. 1914) tarihli ayet[308] kitabesi Ömer Vasfi[309] tarafından yazılmıştır.

Altın yaldızlı celi sülüs yazı türüyle yazılan kitabe her iki yandan rumi, palmet ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir düzenlemeyle sınırlandırılmıştır. Kitabenin üstünde simetrik olarak yerleştirilmiş simetrik rozet motifleri bulunmaktadır. Cephe yanlardan ince ve zarif bir şekilde işlenmiş sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Cephenin üst bölümü çeşmenin yan duvarlarını da dolaşan mukarnas friz ve palmet motifleriyle sona ermiştir.

R. 296: Kısıklı Çeşmesi'nin ayet kitabesi.

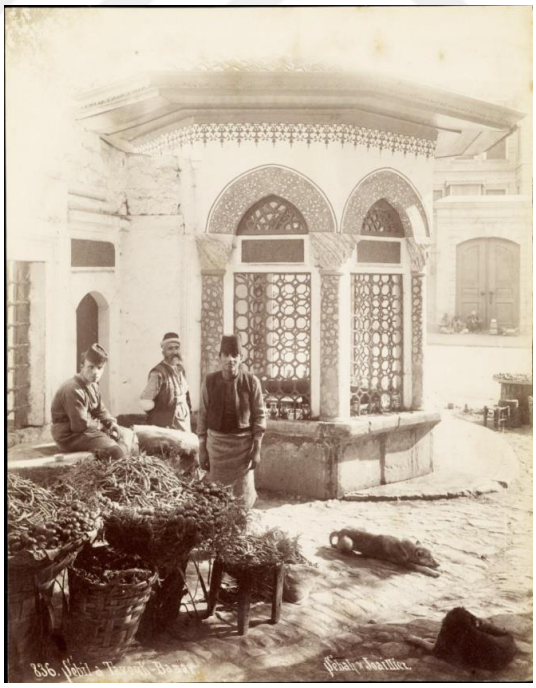
[308]Kur'an-ı Kerim, Enbiya Suresi 30. Ayet.
[309]Hattat Ömer Vasfi'nin hayatı ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için Bkz.: Ali Alparslan, "Ömer Vasfi Efendi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 83-84.

3.47. Koca Sinan Paşa Sebili

Çarşıkapı'da bulunmaktadır. Mimar Davud Ağa tarafından 1594 yılında tamamlanan külliyenin[310] Divanyolu ile Bileyiciler Sokağı'nın kesiştiği yere konumlandırılmıştır. Sekizgen planlı üzeri kubbeyle örtülü sebil eğimli bir kaide üzerinde yükselmektedir. Cephesinde yer alan beş su açıklığı mukarnas başlıklı sütunlarla ayrılmıştır. Sütun başlıkları arasına yerleştirilen panolarda kitabe metinleri yer almaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

20. yüzyıl başına ait fotoğraflarda sebilin üstü kiremitle örtülüdür. Cephedeki kemer yüzeyleri, sütun gövdeleri kalem işi uygulamalarıyla zenginleştirilmiştir. Ayrıca saçak altında sebili çepeçevre dolaşan bitkisel motifler bulunmaktadır. Cephedeki kemerleri taşıyan sütun başlıklarındaki mukarnaslarda ise tahrip ve bozulmalar görülmektedir.

R. 297: Koca Sinan Paşa Sebili'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[311]

[310]Ahmet Refik, **Türk Mimarları (Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre)**, haz. Zeki Sönmez, İstanbul, Sander Yayınları, 1977, s. 64.
[311]https://www.sebahjoaillier.com/cesmeler?pgid=jnykkojz-c239f4d9-9fa1-41d3-b732-d3f94179da63, Erişim tarihi: 19 Eylül 2020.

1919 yılına ait fotoğrafta ise sebil üzerinde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan birtakım değişiklikler yapıldığı tespit edilmiştir. Kiremitle örtülü üst örtü kaldırılmış yerine saçaklı kurşun kaplı örtü eklenmiştir. Cephede görülen saçak altı kalem işi uyugulamaları ile kemer ve sütun yüzeyindeki kalem işleri uygulamaları kaldırılmıştır. Saçak altında klasik mukarnaslardan oluşan bir friz yerleştirilmiştir. Cephede sütun başlıkları tarafından taşınan kemer kilit taşları rozet kabartmalarıyla belirgin hale getirilmiştir. Sütun başlıklarındaki mukarnaslar ise onarılmıştır.

R. 298: Koca Sinan Paşa Sebili'nin 1919 yılındaki görünümü.[312]

Günümüzde sebilin saçak bölümünde görülen ahşap çıtalardan oluşturulmuş kare düzenleme net bir şekilde görülmektedir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışıyla gerçekleştirilen onarım sırasında eklenen düzenleme bu dönemde yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

R. 299: Koca Sinan Paşa Sebili'nin ahşap saçak bölümü.

[312]http://www.eskiistanbul.net/4238/carsikapi-1919, Erişim tarihi: 19 Eylül 2020.

3.48. Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi

Divanyolu Caddesi üzerinde yer alan Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi darü'l-kurra (dershane-mescit), darü'l-hadis (öğrenci odaları), çeşme, türbe, hazireden oluşan külliye 1662 yılında inşa edilmiştir. Külliyeye 1676 yılından önce müstakil kütüphane daha sonra Vezir Hanı da ilave edilmiştir. Külliyenin inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır.[313]

3.48.1. Camii (Darulkurra)

Külliyenin darü'l-kurra birimi 1813 yılında konulan minber sonrası camiye çevrilmiştir.[314] Sekizgen planlı yapı kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Üzeri sekizgen kasnağa oturtulmuş bir kubbe ile kapatılmıştır. Yapının cepheleri iki katlı pencere sistemine sahiptir. Divanyolu Caddesi'ne açılan girişi önünde yer alan revak bölümü 1871 yılında kaldırılmıştır. Yanın cadde cephesinde yer alan kapısı iki yandan mukarnaslı başlıklara sahip sütunlara oturmuş Oryantalist tarzda yapılmış sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Sütun başlıkları hizasında bulunan uçları palmetli bir kartuş içinde tek satır halinde sülüs yazı türüyle H. 1290 (M. 1873) tarihli ayet[315] kitabesi onarımı işaret etmektedir.

R. 300: Köprülü Mehmed Paşa Camii'nin kapısındaki ayet kitabesi.

[313]Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 255.
[314]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 61.
[315]Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 238. Ayet.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Köprülü Mehmed Paşa Camii'ne sonradan getirilen H. 1335 (M. 1916-1917) tarihli kitabe metninden anlaşıldığı üzere görevli imamın meşruta evi için yazılmıştır. Söz konusu kitabede:

"Bu meşruta hâneyi elde itmek içün çekdiğim

Zahmet ü zücret sebebiyle benden sonra bu hânede

Her kim iskân idübde rûhıma hatm-i şerîf

Okumazlar ise dünyada rahat yüzi

Görmesünler ve's-selâm Köprili Mehmed Paşa

İmâmı Hâlîl Refik sene 1335" ifadeleri yer almaktadır.

R. 301: Köprülü Mehmed Paşa Camii'ne sonradan getirilen meşruta kitabesi.

Bir sebepten dolayı meşruta yıkılınca kitabe caminin harimine taşınmış olmalıdır. Söz konusu kitabenin ne zaman yapıya taşındığı bilinmemektedir. Harim beden duvarlarında yer alan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını sergileyen kalem işi uygulamalarının ne zaman eklendiği tam olarak bilinmemekle birlikte sonradan

eklendiği ifade edilmektedir.[316] Harimde bulunan kitabeden yola çıkarak meşruta evinin inşa tarihi olan 1916-1917 yılı civarında camide birtakım müdahalelerin gerçekleştiği ve kalem işi uygulamalarının bu tarihlerde yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Yapının kalem işi uygulamaları Encümen Arşivi'nde yer alan 1940 tarihli fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Fotoğraf tarihinden dolayı kalem işi bezemelerin 1940 yılı öncesine ait olduğu açıktır. Bezemelerin tahrip olmadığı, sağlıklı bir şekilde yerlerini koruması bize önemli bir ipucu vermektedir.

R. 302: Köprülü Mehmed Paşa Camii kıble cephesinin 1940'daki görünümü.[317]

R. 303: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe bezemelerinin 1940'daki görünümü.[318]

[316]Yasemin Kartal, "**İstanbul'da Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 49.
[317]Encümen Arşivi, Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi Dosyası.
[318]Encümen Arşivi, Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi Dosyası.

Eski fotoğraflardan takip edilen kalem işi uygulamaları günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarını güncel fotoğraflardan işlenebilir.

Cami içinde kalem işi uygulamaları alt kat pencere üstünde, üst kat pencere aralarında ve kubbe kasnağı ile kubbe göbeğinde görülmektedir. Alt kat pencere üstlerinde iki yandan yarım bırakılmış palmet kuşakları görülmektedir. Alt tarafları lacivert rengine sahip olan palmetlerin zeminleri kırmızı renkle şekillenmiştir. Palmetlerin merkezinde içi kahverengi, yaprakları beyaz renkte olan hatayi motifleri yerleştirilmiştir.

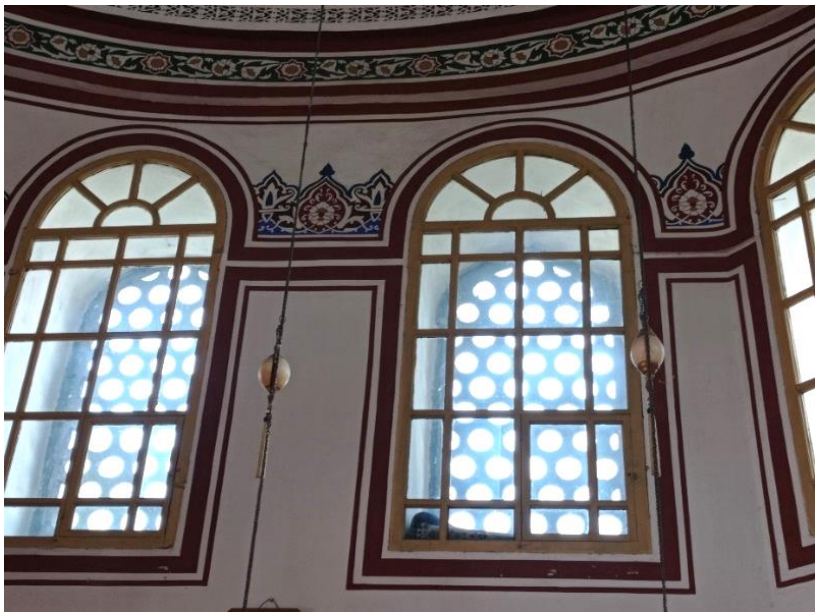
R. 304: Köprülü Mehmed Paşa Camii pencere üstü bezemeler.

Mermerden yapılmış Barok Üslubu yansıtan mihrap nişinin üzerinde yer alan kalem işi uygulamasında farklı motifler kullanılmıştır. Alt zemini lacivert olan kompozisyonda yer alan motiflerin zeminlerinde bordo ve kırmızı renk kullanılmıştır. Ortada yer alan madalyonun zemini kırmızıdır. Yüzeyinde yer alan penç motifi ve rumi motifleri beyaz renkte yapılmıştır. Penç motifinin merkezinde yer alan çiçeğin yaprakları kahverengi, merkezi ise kırmızıdır. Madalyonun her iki yanında bulunan palmet motiflerinin zemini ise bordo renktedir. Yüzeyde yer alan kıvrık dal ve rumili bitkisel bezeme ise beyaz renkte yapılmıştır. Bezemenin merkezinde lacivert renk görülmektedir.

R. 305: Köprülü Mehmed Paşa Camii kıble cephesindeki bezemeler.

Mihrap nişinin üzerindeki kalem işi uygulamasının aynısı ikinci kat pencerelerinin arasında da tekrarlanmıştır. Kubbe kasnağına geçiş seviyesinde ise yeşil zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerin yapıldığı bir şerit yer almaktadır. Kompozisyonda görülen hatayi, penç, kıvrık dal ve rumi motiflerinin merkezlerinde kahverengi kullanılmıştır.

R. 306: Köprülü Mehmed Paşa Camii üst kat pencere aralarındaki bezemeleri.

Kubbenin kasnak bölümünde kontur çizgileri lacivert zemini ise kırmızı renge sahip palmet motifleri bulunmaktadır. Palmetin yüzeyinde bulunan kıvrık dal, rumi ve daha küçük palmet motifleri beyaz renkte yapılmıştır. Tam merkezde yer alan bitkisel düzenlemeler ise lacivert zemine sahiptir. Palmet motiflerinin kubbe göbeğine doğru bakan uç kısımlarında salbek işlevi gören daha küçük formlarda lacivert renkte yapılmış palmet motifleri bulunmaktadır. Söz konusu palmet motifinin içinde yine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler yerleştirilmiştir.

Kubbenin yüzeyinde yer alan salbekli şemse motifleri ise kırmızı konturlara sahiptir. Şemselerin merkezinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve palmet motifleri yer almaktadır. Dört yöne doğru genişleyen kırmızı zeminin yanlarında bulunan alanların zemini ise kapalı tonda yeşil renge sahiptir. Şemse motiflerinin sınır yüzeylerinin zemini ise lacivert rengiyle şekillenmiştir. Şemsenin iki ucundaki salbekler ise kırmızı renkte küçük palmet motifi ile sona ermektedir.

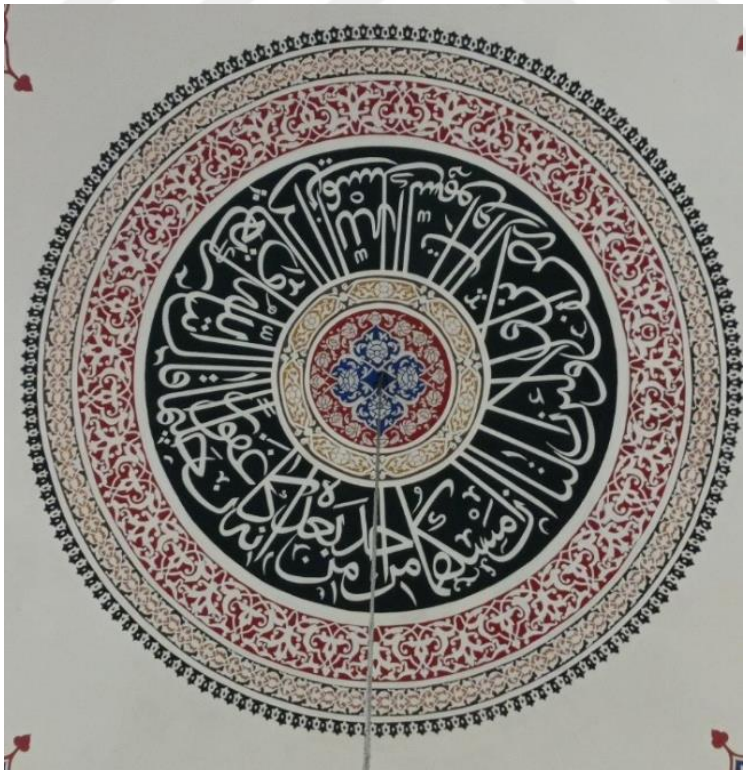

R. 307: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbesindeki bezemeler.

Kubbenin merkezinde ise kalem işi uygulaması olarak iç içe geçmiş dairesel formlar görülmektedir. Kubbe göbeğinde yer alan en küçük dairesel formun

merkezinde lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kıvrık dallar, rumiler ve penç motifleri yer almaktadır. Lacivert zeminin etrafında alan ise kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte yapılmış kıvrık dal, hatayi, penç ve rumi motifleri bulunmaktadır. Merkezdeki daireyi kuşatan daha geniş dairede ise kapalı tonda sarı renk üzerinde beyaz renkte yapılmış hatayi ve kıvrık motiflerinden oluşan kartuş düzenlemeleri görülmektedir. Bu daireyi kuşatan dairede ise siyah zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs harflerle kubbe ayeti[319] yazılmıştır.

Ayet dairesinden sonra genişleyerek büyüyen dairelerin ilkinde kırmızı zemin üzerinde beyaz renkte yapılmış iç içe girmiş palmet, kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon görülmektedir. İkinci dairede ise yine beyaz renkte yapılmış ve birbirini takip eden vaziyette rumi ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel motifler yer almaktadır. Motiflerin merkezi kapalı tonda sarı renge sahiptir. Kubbe göbeğinde görülen bu kompozisyonun en dışında ise siyah ve beyaz renkten kontrastın ön plana çıktığı palmet dizisi yerleştirilmiştir.

R. 308: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe göbeğindeki bezemeler.

[319]Kur'an-ı Kerim, Fatır Suresi 41. Ayet

3.48.2. Kütüphane

İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin ilk müstakil kütüphanesi olan Köprülü Kütüphanesi kitaplara merakıyla bilinen Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1676 senesinden önce inşa ettirilmiştir.[320] Bir bahçe içinde fevkani biçimde inşa edilen kütüphanenin okuma salonu kare planlı olup kubbe ile örtülmüştür. Girişe yerleştirilen revak bölümü ise alışılmışın dışında ters T planlı tasarıma sahiptir ve birimlerin üstü kubbelerle örtülmüştür. Günümüze ulaşana kadar pek çok kere tamir gören kütüphanede yer alan kitabelerden 1767, 1872 ve 1909 senesinde onarım gördüğü bilinmektedir.[321]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Köprülü Kütüphanesi'ni Divanyolu Caddesi ile ayıran çevre duvarında görülen babalar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.[322] Söz konusu babaların ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 1909 senesinde gerçekleştirilen onarım sırasında eklenmiş olmalıdır. Belirli bir seviyeye kadar yükselen çevre duvarının üzeri demirden yapılmış korkuluklara sahiptir. Caddeye bakan cephenin ortasında yer alan ve günümüzde kapalı olan giriş her iki yandan babalarla sınırlandırılmıştır. Kütüphanenin iki sokak ile kesiştiği noktalarda da aynı tipte babalar yerleştirilmiştir. Çevre duvarının sokaklara bakan cephelerinde ise babalar kullanılmamıştır.

[320]Ayşe Yetişkin Kubilay, "**XVIII. Ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi**", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 1998, s. 31; Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006, s. 178.
[321]Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Kütüphanesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 255-257.
[322]Feyzullah Efendi Medresesi'ni kuşatan çevre duvarındaki babalarla form ve detaylarıyla benzerlik göstermektedir.

R. 309: Köprülü Kütüphanesi'nin çevre duvarı ve babalar.

Müstakil birer mimari form gibi tasarlanan babaların her biri simetrik bir düzen sergilemektedir. Kaideden gövdeye geçişte görülen pabuç bölümü kenarlardan yumuşatılmıştır. Babaların gövdeleri yekpare değildir. Birbirlerine yakın ölçüde iki taştan oluşmaktadır. Gövdelerin yüzeylerinde yüzeyler nişler açılmıştır. Gövdeden başlık bölümüne geçişte boğumlu bir düzenleme uygulanmıştır. Bu düzenlemenin üzerinde Osmanlı sarıklarını hatırlatan bir başlık bölümü bulunmaktadır. Başlığın altı bir şerit halinde kabartma tarzında yapılmış palmet sırasıyla bezenmiştir. Bu şeridin üzerinde dilimli bir görüntüye sahip olan başlık bölümü yer almaktadır. Başlık bölümü merkezden yukarıya doğru uzanan, gövdesi dilimli, ortası genişlikten yukarıda doğru daralan ve alemi hatırlatan bir düzenlemeyle sona ermektedir.

R. 310: Köprülü Kütüphanesi'nin çevre duvarındaki taş babadan detay.

3.48.3. Vezir Han

Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi'ne sonradan dahil edilen Vezir Han Çemberlitaş Meydanı'na yakın eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Fazıl Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilen Vezir Han'ın tam inşa tarihi bilinmemektedir. Fazıl Ahmed Paşa'nın 1676 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulursa kütüphane gibi Vezir Han da bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır.[323] Tipik bir 17. yüzyıl han özelliğini taşıyan Vezir Han iki katlı ve iki avluludur. Beden duvarları taş ve tuğla malzemeden yapılmış almaşık duvar tekniğini yansıtırken giriş bölümü kesme taş

[323]Ceyhan Güran, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978, s. 100.

malzemeden inşa edilmiştir. Vezir Han mimarisindeki ahırsız han tipinin ilk örneği kabul edilmektedir.[324]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Vezir Han 1894 senesinde meydana gelen depremde zarar görmüştür. Hanın zarar gören bölümleri 1914 yılında Odabaşı Mustafa Efendi'nin girişimleriyle onarılmıştır. Söz konusu onarımı gösteren kitabe hanın kapısında yer alan sivri kemerin alınlığında bulunmaktadır. Günümüze deforme olmuş bir şekilde ulaşan sivri kemerli kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"1070 tarihinde

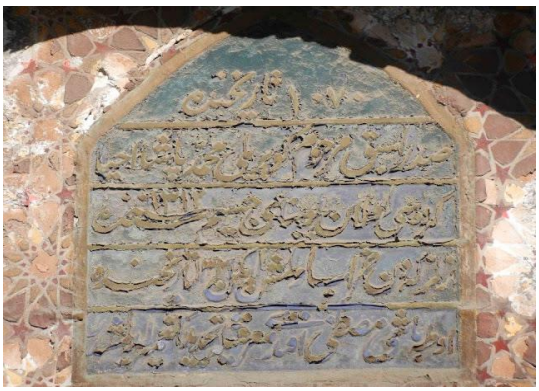
Sadr-ı Sabık Köprülü Mehmed Paşanın İhya-i

Kerdesi olan bu bina-i cesim 1312 senesinde

Zelzeleden harap olmuş-iken 1331 tarihinde

Odabaşı Mustafa Efendi ma'rifetiyle tecdiden tamir edilmiştir."[325]

Söz konusu onarımda hanın hangi bölümlerinde müdahalelerin yapıldığı bilinmemektedir.

R. 311: Vezir Han'ın onarım kitabesi.[326]

[324]Lale Gürpınar, "**Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesindeki Avlulu Hanların İncelenmesi**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimari Tasarım Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 42.

[325]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2383&hid=3316, Erişim tarihi: 6 Nisan 2021

[326]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2383&hid=3316, Erişim tarihi: 6 Nisan 2021.

Vezir Han'a giriş sivri kemer içinde yer alan basık kemerle sağlanmıştır. Cephenin her iki yanında birer adet yuvarlak kemerli forma sahip nişler yer almaktadır. Cephenin üst bölümü günümüzde konsollarla taşınan bir düzenlemeye sahiptir.

R. 312: Vezir Han'ın kapısı.

1935 tarihli Artamonoff Arşivi'nde Vezir Han'ın ön cephesi farklı bir düzenlemeye sahiptir. Bu görünüşün 1914 tarihli onarımdan sonra kazanıldığını güçlü ihtimaldir. Günümüzde kapının üst bölümünde yer alan konsollar eski fotoğrafta görülmemektedir. Kapının üzerinde ahşap bir evin varlığı tespit edilmiştir. Ev ile kapının kesiştiği noktada yer alan ahşap düz saçak ve kurşun palmet frizler Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Saçak bölümünün duvarla kesiştiği noktada palmet motiflerinden oluşan kalem işi uygulamalarının izleri görülmektedir.

Sivri kemerin üzerinde üçlü bir silme uygulaması vardır. Silme düzenlemeleri günümüze ulaşmamıştır. Silmenin üzerinde ise birbirini takip eden düzende kalem işi uygulamaları bulunmaktadır. Ayrıca cephe yüzeylerinde rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kalem işi uygulamaları görülmektedir. Bahsedilen kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını göstermekle birlikte günümüze ulaşmamıştır. Sivri kemerin alınlığında yer alan kitabenin etrafında yer alan iç içe geçmiş çok kollu geometrik formlar bulunmaktadır. Çok kollu geometrik formların merkezlerinde çok kollu yıldızlar yer almaktadır. Kırmızı ve sarı rengin tercih edildiği kompozisyonlar günümüze ulaşmıştır.

R. 313: Vezir Han kapısının 1935 yılındaki görünümü.[327]

[327]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2113, Erişim tarihi: 13 Aralık 2020.

3.49. Küçük Ayasofya Camii

Adını verdiği mahallede bulunmaktadır. 6. yüzyılda inşa edilen yapı İstanbul'un fethinden sonra, 16. yüzyıl başlarında camiye çevrilmiştir.[328] Camiye dönüşmesiyle birlikte yapının ön tarafına bir zaviye ve yanına da vakıf türbesi yapılmıştır. Harimin kuzeyine eklenen klasik Osmanlı mimarisine uygun beş birimli son cemaat yeri bu dönemde eklenmiştir. Merkezi planlı harimin üstü kubbeyle örtülüdür.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Küçük Ayasofya Camii'nin ilk minaresinin görünüşü hakkında bilgi yoktur. 18. yüzyılın ilk yarısından sonra kesme taş malzemeden Barok Üslup özelliğini yansıtan bir minare inşa edilmiştir.[329] 1890'lara ait olan bir fotoğrafta görülen minare 1750'lerden sonra yapılan minare ya da o tarihlerde yapılan minarenin 19. yüzyıldaki onarımda değiştiği hâli olarak düşünülebilir.

R. 314: Küçük Ayasofya Camii minaresinin 1890'lardaki görünümü.[330]

[328]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 177-182.
[329]Semavi Eyice, "Küçük Ayasofya Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 147.
[330]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-06ae1be4-0e86-4675-b323-e1746ab5f102, Erişim tarihi: 14 Ekim 2020.

1918 yılına ait bir fotoğrafta ise Küçük Ayasofya Camii'nin minare külahındaki değişim net bir şekilde görülmektedir. Klasik minare görünümüyle Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan minarenin tepesinde kurşun kaplı sivri külah görülmektedir. Bu değişim 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen bir onarım çalışmasında gerçekleşmiş olmalıdır. Şerefe altında mukarnas dolguların gözükmesi onarım tarihi hakkında fikir vermektedir. Minarenin Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışın etkisini arttırdığı 1908 yılı sonrasında onarıldığını düşünülebilir.

R. 315: Küçük Ayasofya Camii minaresinin 1918 yılındaki görünümü.[331]

Ulusal Mimarlık Dönemi'nde yapılan minare 1936 yılında kaide bölümüne kadar yıkılmıştır. Günümüze ulaşan minare yüzyılın ortasında tekrardan tepesi kurşun kaplı konik külah biçiminde inşa edilen minaredir.[332]

[331]http://www.eskiistanbul.net/5075/kucukayasofya-1918#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 14 Ekim 2020.
[332]Semavi Eyice, "Küçük Ayasofya Külliyesi," s. 521.

3.50. Laleli Külliyesi

Sultan III. Mustafa'nın ihsanıyla 1760-1764 yıllarında inşa edilen ve zamanla bölgede bulunan bir meczubun adıyla anılmaya başlanan Laleli Külliyesi; cami, imaret, çarşı, dükkanlar, çeşmeler, sebil, türbe, medree, han, mumhane, muvakkithaneden oluşmaktadır. 20. yüzyılda medrese yıktırılmış ve yerine yangınzedeler için Harikzedegan Apartmanı inşa edilmiştir.[333]

3.50.1. Cami

Laleli Camii 1763 yılında tamamlanmıştır.[334] Caminin mimarı Kayserili Mehmed Tahir Ağa, bina emini ise Ali Ağa'dır.[335] Barok Üslup özelliklerine göre inşa edilen cami fevkani bir yapıdır. Harimi örten ve yanlardan altı yarım kubbeyle desteklenen merkezi kubbe sekiz sütuna oturmaktadır. Güney cephede yer alan mihrap bölümü dışa çıkıntılı bir şekilde yapılmış olup yarım kubbeyle örtülmüştür. Harimin kuzeyinde yer alan revaklı avlunun merkezinde şadırvan yer almaktadır. Laleli Camii muhtelif zamanlarda onarımlar geçirmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Laleli Camii'nin harimini gösteren 20. yüzyıl başına ait fotoğraflarda merkezi kubbe ve yarım kubbelerde Barok Üslubu yansıtan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Söz konusu uygulamalar günümüze ulaşamamıştır.

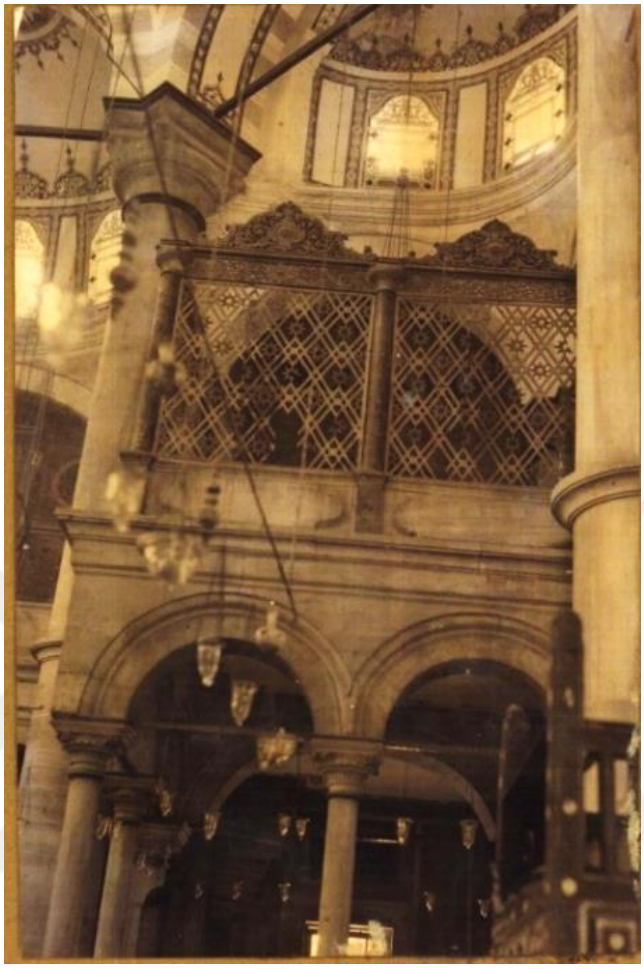
[333]Doğan Kuban, **a.g.e.**, 2021, s.5 40; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Laleli Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 86.
[334]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 64.
[335]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 96.

R. 316: Laleli Camii harimindeki bezemelerin 20. yüzyıl başında görünümü.[336]

Encümen Arşivi'nde yer alan Laleli Camii'ne ait 1941 tarihli fotoğraflarda ise Barok kalem işi uygulamalarının yerine klasik motiflerin yer aldığı kalem işi bezemeler görülmektedir. Bu durum bize günümüze ulaşan kalem işi uygulamalarını tarihlendirme noktasında 1941 yılı öncesine işaret etmektedir. Laleli Camii ile ilgili kayıtlarda Erken Cumhuriyet döneminde yapılmış bir onarım çalışmasına rastlanılmamıştır. Günümüze ulaşabilen kalem işi uygulamalarının ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Cumhuriyet'in ilanından önce yapıldığı güçlü bir ihtimaldir.

[336]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

R. 317: Laleli Camii'nin üst kat bezemelerinin 1941'deki görünümü.[337]

1911 yılında yangına maruz kalan Laleli Külliyesi'ne ait Koska Medresesi yıktırılmış ve yerine Mimar Kemaleddin Bey tarafından 1922 yılında Harikzedagan Apartmanları inşa edilmiştir.[338] Bu tarihlerde Laleli Camii'nin Barok kalem işleri döneme uygun olarak Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında yenilenmiş olmalıdır. Zira Mimar Kemaleddin Bey inşa ettiği Harikzedagan Apartmanı'nda kullandığı dairesel formlu pencereler ve dalgalı saçak uygulaması Laleli Camii'nden örnek olarak alınarak yaptığı uygulamalardır. Bu uygulamanın tam tersi olarak klasik desenlerden oluşan kalem işi uygulamaları Barok Üslubun temsilcisi Laleli Camii'nin harim beden duvarlarında kullanmış olmalıdır.

[337]Encümen Arşivi, Laleli Camii Dosyası.
[338]Daha detaylı bilgi için Bkz.: Hasan Basri Kartal, Asiye Nisa Kartal, "Mimar Kemaleddin ve Harikzedegân (Tayyare) Apartmanları Üzerine Bir Deneme", **Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi**, C. III, S. VI, y.y., 2020, s. 318-341.

Encümen Arşivi'nde takip edilebilen Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları günümüze ulaşabilmiştir. Caminin merkezi kubbesinin göbeğinde yer alan dairesel alanda siyah zemin üzerine altın yaldızlı kubbe ayeti yazılmıştır. Ayetin çevresinde ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve küçük formlu palmetlerden oluşan bir kompozisyona sahip palmet motifleri görülmektedir. Söz konusu palmet motiflerinin tepe noktalarında bitkisel süslemeli bir gövdeye sahip ucu tığ gibi kasnak bölümüne doğru uzanan bir düzenleme yer almaktadır.

R. 318: Laleli Camii kubbesindeki bezemelerin günümüzdeki görünümü.

Bu düzenleme kompozisyona ışınsal bir hakimiyet vermektedir. Kompozisyondaki palmet motifleri aynı şekilde kubbenin kasnak bölümüne de işlenmiştir. Kasnak bölümünde yer alan yuvarlak kırık kemerli pencerelerin çerçevelerinde ve pencere üstlerine dolaşan kuşaklar kırmızı zemin üzerine beyaz renkten birbirleriyle bağlantılı bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Pencere araları ise gri renkte dikine dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmış olup çerçeve içi boş bırakılmıştır.

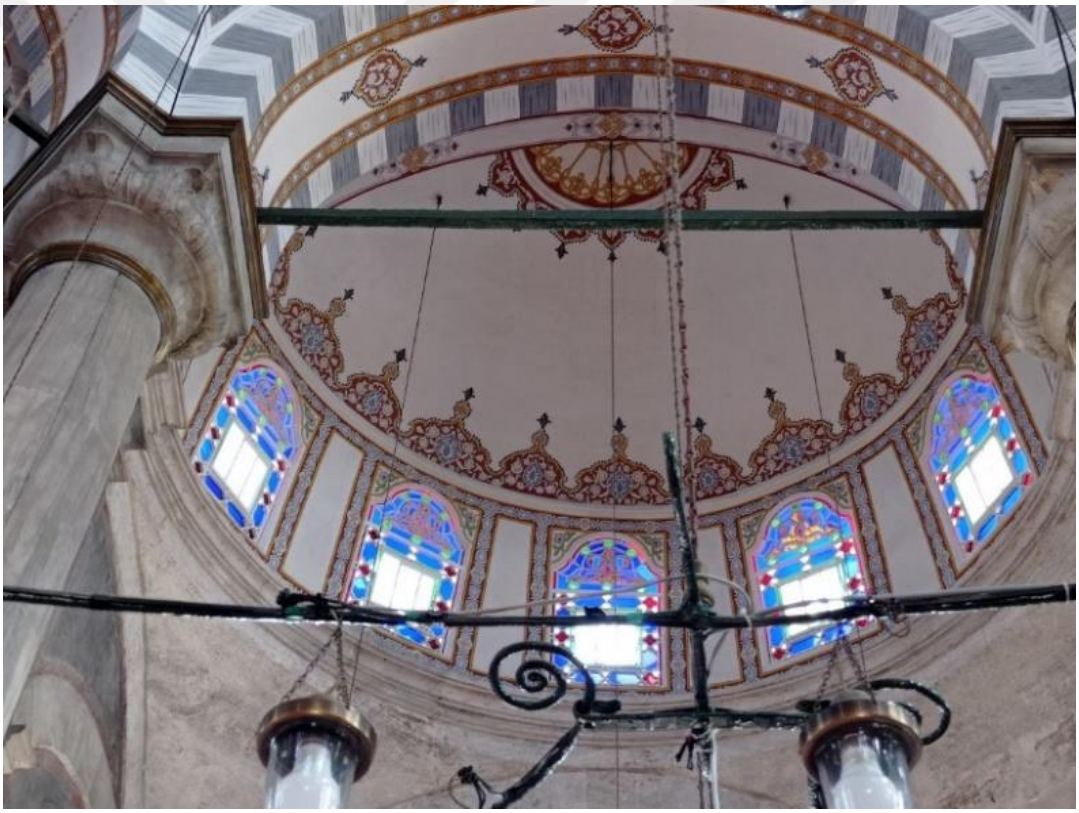

R. 319: Laleli Camii kubbesindeki bezemelerden detay.

Merkezi kubbeyi taşıyan ana kemerlerin iç yüzeylerinde salbekli şemse motifleri görülmektedir. Şemse motifleri kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış penç ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel bir düzenlemeye sahiptir. Kırmızı zemin dışarıdan kapalı ton sarı renkle sınırlandırılmışken motifin dış hatları siyah renkte yapılmış çıkıntılarla sona ermiştir. Salbek motifleri ise klasik dönem salbeklerinden daha farklı bir anlayışta ele alınmıştır. Söz konusu salbekler siyah renkten yapılmış palmet motiflerinden oluşmaktadır. İç yüzeyin kenarları simetrik bir düzene sahip bordürlerle sınırlandırılmıştır. Kırmızı zemin üzerinde yer alan geometrik motiflerin içlerine çok yapraklı bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Geometrik motifler birbirlerine kıvrık dallarla bağlanmıştır.

Harimde merkezi kubbeyi destekleyen yarım kubbelerin merkezinde yer alan kompozisyon merkezi kubbede görülen kompozisyondan farklıdır. Yarım kubbenin formuyla aynı şekilde yarım bırakılmış olan kompozisyonda merkezden aşağıya doğru inen çizgilerin daire içinde düğümlendiği görülmektedir. Barok Üslubu hatırlatan bu düzenlemenin çevresinde bulunan kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış penç ve kıvrık dallı yaprak motiflerinden oluşan palmet motifleri bulunmaktadır.

Palmetlerin uç bölümlerinde yer alan daha küçük palmet motifi siyah renkte yapılmıştır. Yarım kubbenin kasnağında yer alan palmet düzenlemesi merkezi kubbenin kasnağındaki palmet sırasıyla benzer niteliktedir. Palmetlerin uç köşelerinde yer alan daha küçük formlu palmet düzenlemesi iki örnek arasındaki ayırt edici farktır. Kasnaktaki pencere çerçeveleri ise yine merkezi kubbenin pencere çerçevelerindeki düzenlemeye benzemekle birlikte ayrıntılarda farklılıklar söz konusudur. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılan geometrik motiflerin içleri açık renge sahiptir. Söz konusu geometrik motiflerin içinde çok yapraklı bitkisel motif olmakla birlikte birbirlerine ince çizgilerle bağlanmıştır.

R. 320: Laleli Camii güney yarım kubbesindeki bezemeler.

Harimin girişinde yer alan tonozda bulunan kalem işi uygulamaları da renk ve kompozisyon açısından benzerdir. Tonozun merkezinde altıgen içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kıvrık dal, yaprak ve penç motifleri görülmektedir. Altıgen motifinin konturları kapalı sarı renginde olup köşelerden aynı renkte palmet motifleri çıkmaktadır. Tonozun çevresinde yer alan bordürde birbiriyle aynı kompozisyonlardan oluşan bir düzenleme söz konusudur. Kartuş halinde kırmızı

zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerin yer aldığı kartuşlar birbirlerine yıldız ve düğüm motifleriyle bağlanmıştır.

R. 321: Laleli Camii mahfil tavanındaki bezemeler.

Barok Üslup anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları gösteren eski fotoğrafta kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerin merkezinde yer alan levhaların çevresinde sadelik hakimdir. Günümüzde ise levhaların çevresinde renkli mermer taklidi görülmektedir. Muhtemelen renkli mermer taklitlerin yerleştirilmesi kalem işi uygulamalarının yapıldığı dönemle aynıdır.

R. 322: Laleli Camii kemer ve çeyrek kubbesindeki bezemeler.

3.50.2. Şadırvan

Şadırvanın üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bu nedenle külliyenin inşa edildiği yıllarda yapılmış olabileceği düşünülebilir. Caminin revaklı avlusunun merkezinde yer alan silindirik planlı şadırvan tamamen mermer malzemeden yapılmıştır. Su haznesinin üzerindeki madeni şebekede görülen motif ve madalyon döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Haznenin üstü son yıllarda konik bir camekanla örtülmüştür. Sekiz sütun tarafından taşınan şadırvanın kubbesi Barok Üslubu yansıtan geniş saçaklara sahiptir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Günümüzde şadırvanın kubbe iç yüzeyinde ve saçaklarında kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış klasik motifler yer almaktadır. 20. yüzyıl başlarına tarihlenen fotoğrafta şadırvanın saçaklarında kalem işi uygulamaları görülmemektedir. Şadırvanın üst örtüsünü tamamlayan kubbe ise daha yayvan bir tasarıma sahiptir.

R. 323: Laleli Camii şadırvanının 20. yüzyıl başındaki görünümü.[339]

Encümen Arşivi'nde yer alan 1941 tarihli fotoğrafta ise kubbe saçağında kalem işleri görülmekle birlikte üst örtüyü tamamlayan kubbe değiştirilmiştir. Bu değişimin

[339]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

camideki kalem işi uygulamalarının yapıldığı dönemde gerçekleştirildiği düşünülebilir. Ayrıca camide olduğu gibi şadırvanda da Mimar Kemaleddin Bey'in doğrudan ya da dolaylı olarak rol aldığını güçlü bir ihtimaldir.

R. 324: Laleli Camii şadırvanının 1941 yılındaki görünümü.[340]

Kubbenin geniş Barok saçaklarında kemerlere denk gelecek şekilde kırmızı zemine sahip klasik şemse motifleri yerleştirilmiştir. Şemse motifinin içi çeşitli bitkisel desenlerden meydana gelen bezemelerle zenginleştirilmiştir.

[340]Encümen Arşivi, Laleli Camii Dosyası.

R. 325: Laleli Camii şadırvanının günümüzdeki görünümü.

Şadırvanın derin kubbe iç yüzeyinde şadırvanın sekiz taşıyıcısına denk gelecek şekilde sekiz adet palmet motifi yerleştirilmiştir. Zemini kırmızı olan palmet motiflerinin içleri beyaz renkte birbirleriyle bağlantılı daha küçük palmet ve rumi motiflerinden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Palmetlerin kubbe merkezine bakan uçlarında zemini koyu bir palmet daha eklenmiştir.

R. 326: Laleli Camii şadırvanı kubbesindeki bezemeler.

3.51. Mahmud Ağa Camii (Kapı Ağası Camii)

Sultanahmet'te bulunmaktadır. Babüssaade Ağası Hadım Mahmud Ağa'nın ihsanıyla 1553 senesinde Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. 1895 senesindeki Hocapaşa yangınında zarar gördüğü ve yeniden inşa edildiği söylenmektedir.[341] Bodrum üzerinde yükselen caminin harim bölümü dikdörtgen planlıdır. Harimin kuzeyinde iki katlı bir son cemaat alanı yer almaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin 1895 senesinde yeniden inşa edildiği söylense de mihrap nişinde H. 1310 tarihi (M. 1892-1893) görülmektedir. Caminin 1825 senesinde gerçekleşen[342] onarımında ilk inşa edildiği dönemdeki görünümünü kaybettiğini ve 19. yüzyıl sonlarına doğru ihtiyaç gereği büyük çaplı bir onarıma tabi tutulduğu düşünülebilir. Bu onarımın mihrap nişinde yer alan 1892-1893 tarihinde yapıldığı kuvvetle muhtemeldir.

R. 327: Mahmud Ağa Camii'nin mihrabından detay.

[341]Emine Naza, "Mahmud Ağa Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 265.
[342]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 19.

Söz konusu onarımda mihrap nişinde görülen ve Barok dönem özelliği taşıyan perde motifi ve iç bükey kavsara bölümündeki bitkisel motifler yapılmış ya da yenilenmiş olmalıdır. Mihrabın hemen sağında yer alan minberin kapısı üzerindeki tepelik bölümü C-S kıvrımlı görünümüyle 1825 tarihli onarımdan kaldığı düşünülebilir. Bu detaylar yapıdaki Barok Üslubun etkisini göstermektedir.

R. 328: Mahmud Ağa Camii'nin mihrap nişi ve minberi.

Yapının beden duvarlarında bulunan ve oldukça uzun tutulan sivri kemerli pencerelerin ise Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Pencerelerin çerçeveleri aşağıdan yukarıya doğru dikdörtgen bir şekilde uzanırken dışa doğru çıkıntı yaparak sivri kemer formunu almıştır. Bu pencerelerin aslında dikdörtgen çerçeveli olduğu 1892-1893 yılında gerçekleştirilen onarımda sivri kemerli bir forma getirildiği düşünülebilir.

R. 329: Mahmud Ağa Camii'nin sivri kemerli pencereleri.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ile harim bölümünü ayıran duvarın yüzeyinde yer alan nişler pencerelerde görülen sivri kemer formuyla aynıdır. Harimi örten pasalı tavan da Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

R. 330: Mahmud Ağa Camii'nin hariminden kuzey bölüm.

Caminin son cemaat birimi muhtemelen 19. yüzyıl sonunda gerçekleşen tamirler sırasında eklenmiş ya da onarılmıştır. Ahşap tavanlı son cemaat alanının beden duvarlarında yer alan pencereler de sivri kemerli tasarımlarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

R. 331: Mahmud Ağa Camii'nin son cemaat birimi.

3.52. Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı)

Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olan kızı Mihrimah Sultan için Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Vakfiyesinde yer alan bilgilere göre 1562-1565 senelerinde yapılan cami medrese odalarıyla aynı avluyu paylaşmaktadır.[343] İnşası konusunda araştırmacılarda fikir birliği yoktur. Bazı kaynaklarda 1566 tarihinde inşa edildiği ve vakfiyesinin 1570-71 yıllarına ait olduğu ifade edilmektedir.[344] Edirne Kapı'nın girişinde yer alan cami dikdörtgen planlı olup, orta bölüm merkezi kubbe, yan kanatlar ise üçer kubbe ile örtülmüştür. Camini minaresi 17. yüzyıl[345] ve 18. yüzyılda tamir edilmiştir. Yapı, 19. yüzyıla ulaşana kadar pek çok kez tamir edilmiştir.[346]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Sultan II. Mahmud devrinde 1831-1832 yıllarında cami onarılmıştır. Onarım sırasında minarenin taş külahlı bir şekilde yeniden inşa edildiği düşünülmektedir.[347] Yapının depremden 1894 depremi öncesine ait fotoğrafında tek şerefeli minarenin tepesi boğumlu bir düzenleme ile sona ermektedir.

R. 332: Mihrimah Sultan Camii minaresinin 1894 depremi öncesinde görünümü.[348]

[343]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 50.
[344]Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii Tamirleri ve Onarımları", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı [Mihrimah Sultan Camii Özel Sayı]**, S. IX, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, 2014, s. 26.
[345]Semavi Eyice, "Edirnekapı Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 447.
[346]P. Ğugios, **İnciciyan, 18. Asırda İstanbul**, haz., Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976, s. 53.
[347]Semavi Eyice, "Edirnekapı Camii ve Külliyesi," s. 447.
[348]Fatih Köse, **a.g.e.**, s. 28.

1894 yılı depremi sırasında cami büyük oranda tahrip olmuştur. Caminin minaresi şerefe altına kadar yıkılmış ve müezzin vefat etmiştir.[349] Deprem sırasında minareden düşen taşlar caminin merkezi kubbesine zarar vermiştir. Caminin harimindeki revzenler ve Barok Üslup etkisini yansıtan kalem işi uygulamaları zarar görmüştür.[350] İbrahim Hakkı Konyalı caminin kapı üzerlerindeki saçakların da zarar gördüğünü belirtmektedir.[351]

R. 333: Mihrimah Sultan Camii minaresinin 1894 depremi sonrası görünümü.[352]

Yapının onarılması için yapılan ilk keşif 1904 senesinde Sultan II. Abdülhamid'in emriyle gerçekleşmiştir. Onarım çalışmaları kapsamında Mimar Raimondo D'Aronco ile diğer mimarlara türbe, şadırvan, minare kaidesi ve caminin güney duvar payandalarına ait rölöveler hazırlatılmıştır. Caminin onarımı için 1906 senesinde 400.000 küsur kuruş masraf hesaplanmıştır. Çeşitli sebeplerden dolayı tamiratına başlanamayan cami bir süre bakımsız kalmıştır. 1909 yılında tamirata başlansa da Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine onarıma bir süre ara verilmiştir. Bu dönemde harimde yabancı ustalar eliyle bazı kalem işi uygulamaları

[349]Fatma Ürekli, **İstanbul'da 1894 Depremi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 46.
[350]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 50.
[351]İbrahim Hakkı Konyalı, **Mimar Koca Sinan'ın Eserleri**, İstanbul, Ülkü Basımevi, 1950, s. 166.
[352]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

yapılmıştır.[353] Semavi Eyice camideki onarımların 1912 yılına kadar sürdüğünü ifade etmektedir.[354]

Onarım sırasında mimarlar minarenin ayaktaki gövde bölümünü tamamen yıkıp yeniden minare yapmak yerine gövdenin üstünü Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında tamamlamayı tercih etmiştir. Tamirat sırasında minarenin şerefe altına mukarnas dolgular yerleştirilmiş, tepesi kurşun kaplı konik külah ile örtülmüştür. Minarenin gövdesi deprem sırasında yıkılmayan alt bölümlere göre daha incedir. Minarenin deprem öncesine ait kürsü ve pabuç bölümleri yarıya kadar kalındır. Bir yerden sonra pabuç birdenbire kesilmekte ve buradan yukarıya doğru incelen bir pabuç ile ince bir gövde takip etmektedir. Onarım sırasında her ne kadar caminin ilk orijinal minaresi temalı çalışmalar yapılmaya çalışılsa da pabuç ve gövdenin ince tutulması Semavi Eyice'ye göre dönemin ince minare furyasını göstermektedir.[355]

R. 334: Mihrimah Sultan Camii minaresinin 1919 yılındaki görünümü.[356]

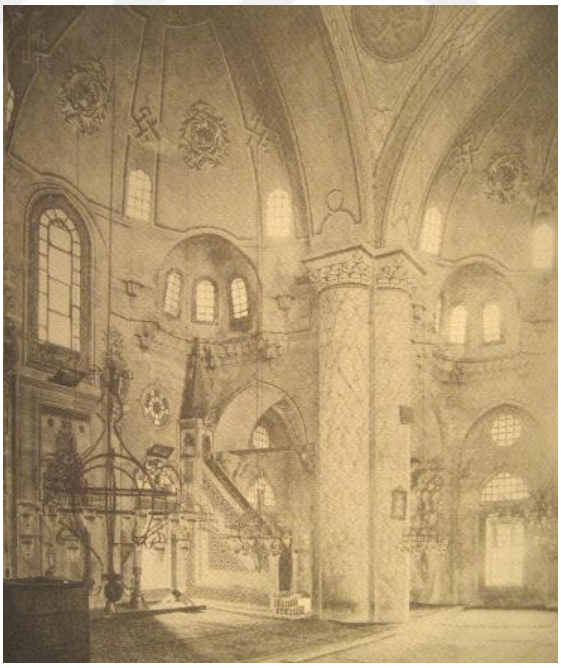
[353]Fatih Köse, **a.g.e.**, s. 29-30.
[354]Semavi Eyice, "Edirnekapı Camii ve Külliyesi,", s. 447.
[355]Semavi Eyice, **a.g.e.**, 1962, s. 47.
[356]http://www.eskiistanbul.net/608/edirnekapi-mihrimah-sultan-camii-1919, Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.

3.53. Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar)

Kitabesine göre H. 954 (M. 1547-1548) senesinde inşa edilen Mihrimah Sultan Camii Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Yapı, denize yakınlığından dolayı İskele Camii olarak da bilinmektedir.[357] Caminin harimi merkezde tam bir kubbe, üç yönde yarım kubbe ile örtülmüştür. İnşa ettiği eserler arasında iki yarım kubbe ve dört yarım kubbe gibi sistemleri deneyen Mimar Sinan'ın Mihrimah Sultan Camii'nde uyguladığı üç yarım kubbeli düzenleme ünik örneklerden biridir.[358] Harimin önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Mihrimah Sultan Camii günümüze ulaşana kadar çeşitli sebeplerden dolayı pek çok kez tamir görmüştür. 1894 senesinde meydana gelen depremde zarar gören yapı bir müddet sonra onarılmıştır.[359] 20. yüzyıl başına ait fotoğrafta yapının hariminde Barok Üslupta yapılmış kalem işi uygulamaları görülmektedir.[360]

R. 335: Mihrimah Sultan Camii bezemelerinin 20. yüzyıl başında görünümü.

[357]Mahmut Ak, "Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan", **Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 84.
[358]Gülru Necipoğlu, **a.g.e.**, s. 401.
[359]Fatma Ürekli, **a.g.e.**, s. 47.
[360]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

Yapıdaki Barok tarzı kalem işi uygulamaları günümüze ulaşamamıştır. Caminin hariminde görülen ve klasik motif ile renklerden meydana gelmiş olan kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Son cemaat yerinde görülen kalem işi uygulamaları ise daha geç tarihli olmalıdır. Zira 1958-1965 yılları arasında yapılan onarım çalışmalarında son cemaat yerinin üzeri açık bırakılmıştır.[361] Günümüzde bu alanda görülen kalem işi uygulamaları motif ve detay açısından klasik dönem kalem işi uygulamalarına benzemekle birlikte 1965 onarımı sonrasında yapılmıştır.

Mihrimah Sultan Camii 2012-2014 yılları arasında restore edilmiştir. Söz konusu restorasyon çalışmalarındaki tespitler ve yapılan müdahaleler hakkında bir tez hazırlanmıştır. Onarım çalışmaları sırasında raspa sonuçlarına göre merkezi kubbede iki dönem, kasnaklarda iki dönem, kedi yolunda üç dönem, kemerlerde üç dönem, yarım kubbe kasnağında iki dönem, pandantif üstünde üç dönem, mihrap üstü duvarda iki dönem, mihrap cephesi pencere çevresinde altı dönem, ana taşıyıcılarda beş dönem ve beden duvarlarındaki pencere bordürlerinde üç dönem kalem işi motifleri tespit edilmiştir. Mevcut kalem işi uygulamaları kendinden önceki özgün örneklerden kopya edilmiştir. Ancak renk, detay ve uygulama açısından özensiz ve başarısız olmuştur.[362]

Restorasyon sırasında kalem işi uygulamalarının farklı dönemlere ait olduğu tespiti yapılsa da yüzyıl değerlendirilmesi yapılmamıştır. Muhtemelen son restorasyon çalışmasında onarılan ve renk, motif ve detay açısından Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları 20. yüzyılın ilk çeyreğine aittir.

[361]Ezgi Gürbüz, "**Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi Külliyeyi Oluşturan Yapılar ve Bu Yapılardan Caminin Son Dönem Restorasyonu (2012-2014)**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Ana Bilim Dalı Restorasyon Tarihi Çevre Değerlendirilmesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 148.
[362]**A.e.**, s. 192.

R. 336: Mihrimah Sultan Camii kıble cephesi bezemeleri

Harimi örten merkezi kubbenin göbeğinde merkezde genişleyerek büyüyen geometrik motifler ve motiflerden sonra celi sülüs yazı türüyle Cumhuriyet döneminde yenilenmiş ayet[363] bulunmaktadır. Göbeğin bordürleri mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kıvrık dal ve rumilerden oluşan bitkisel bordür görülmektedir. Bordürün dış çizgisinde ise kırmızı zemin üzerine rumi, palmet ve kıvrık dal motiflerden oluşmuş bitkisel kompozisyonun bir araya getirdiği palmet dizileri vardır. Göbekten kubbe kasnağına doğru salbekli şemse motifleri yerleştirilmiştir. Söz konusu şemselerin salbekleri uçları palmet şeklinde sona eren kırmızı zemin üzerine beyaz renkten oluşmuş yıldız motiflerinden oluşmaktadır. Şemseler ise mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan bitkisel motiflerden meydana gelmektedir. Salbekli şemselerin arasında aynı eksende ikişer tane siyah zemine sahip altı kollu yıldız motifleri serpiştirilmiştir. Şemselerin kasnak bölümüne bakan salbekleri bu hizada yer alan ve bir büyük bir küçük şekilde devam eden palmet motiflerinden büyük palmet motifleriyle birleşmektedir. Burada yer alan palmet dizisi simetrik bir düzene sahip olup kırmızı zemin üzerine beyaz renkten

[363]Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 35. Ayet.

yapılmış kıvrık dal, rumi ve daha küçük palmet motiflerinden oluşmaktadır. Palmet motiflerinin kubbe göbeğine bakan uçlarında daha küçük palmetler yerleştirilmiştir. Söz konusu bu küçük palmet motiflerinin iç tasarımı ve renk seçimi birbirleriyle aynıdır. Kubbe kasnağında palmet dizisinin hemen altında koyu yeşil ton üzerine beyaz renkte yapılmış ve birbirleriyle bağlantılı bir görünüm sergileyen rumi ve kıvrık dal motifleri vardır. Kubbe kasnağındaki pencerelerin köşe bentlerinde ise benzer uygulama görülmektedir.

Merkezi kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin merkezinde dört halifenin isimleri madalyonlar halinde celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Madalyonların etrafında koyu yeşil ton üzerine beyaz renkte birbirleriyle bağlantılı kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan bir bordür yerleştirilmiştir. Pandantiflerin geri kalan yüzeyleri ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış hatai, kıvrık dal, rumi, palmet ve çeşitli bitkisel motiflerden oluşan bir düzenleme ile bezenmiştir.

R. 337: Mihrimah Sultan Camii kubbesindeki bezemeler

Harimin üst örtünü tamamlayan yarım kubbelerde görülen kalem işi uygulamalarında merkez kubbede görülen kompozisyonlar kullanılmıştır. Harimin üst kat pencere bordürleri koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte birbirleriyle bağlantılı kıvrık dal ve rumilerden oluşmaktadır. Yarım kubbeye geçişte kullanılan tromp kemerlerinin çevresinde bir büyük bir küçük olacak şekilde sıralanmış palmet sıraları görülmektedir. Büyük palmetlerin yukarıya bakan uçları daha küçük palmetlerle sona ermiştir. Sıralanan palmet motiflerinin içinde beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler vardır. Tromplarda yer alan pencerelerin çerçeveleri birbirlerini takip eden düzende siyah ve beyaz renkte yapılmış palmet dizilerinden oluşmaktadır. Trompların merkezinde trompun biçimine uygun yarım bırakılmış bir rozet motifi görülmektedir. Rozetin merkezinde koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış hatai, kıvrık dal ve rumi gibi bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon vardır. Rozetin dışında ise birbirini takip eder vaziyette kırmızı ve beyaz renkte yapılmış küçük palmet motifleri uygulanmıştır.

R. 338: Mihrimah Sultan Camii yarım kubbesindeki bezemeler.

Harimin taşıyıcılarında ve harime geçişi sağlayan kapının üzerinde bir şerit halinde palmet motifleri görülmektedir. Taşıyıcılarda yer alan palmet motiflerinin uçları aşağıya doğru bakar vaziyettedir. Palmet motiflerinde koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler görülmektedir. Harim kapısı üzerinde aynı palmet motifleri ölçü olarak daha geniş bir biçimde uçları yukarıya doğru bakar

vaziyette uygulanmıştır. Kuzey kemeri içerisinde yer alan yuvarlak ve sivri kemerleri pencerelerin çerçeveleri tromp içinde yer alan pencereler gibi siyah ve beyaz renkte yapılmış palmet motiflerinden oluşmaktadır.

R. 339: Mihrimah Sultan Camii kuzey duvarındaki bezemeler.

3.54. Mihrişah Valide Sultan Camii (Humbarahane Camii)

Sütlüce'de bulunmaktadır. Sultan III. Selim'in validesi olan Mihrişah Valide Sultan'ın[364] ihsanlarıyla 1793-1794 senelerinde kışlada görevli kişilerin ibadetlerini yapabilmeleri için Humbaracılar Kışlası'nın orta avlusuna inşa edilmiştir. Cami Yüksek bir bodrum üzerinde yükselen caminin harimi tek kubbelidir. Beden duvarları almaşık duvar tekniğinde inşa edilen cami birer şerefeli çift minareye sahiptir. Minarelerden biri sonradan Sultan III. Selim tarafından eklenmiştir.[365]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yapının kuzeyinde 20. yüzyılın başlarında eklendiği düşünülen ve Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini yansıtan bir son cemaat birimi yer almaktadır. Süleyman Göncüoğlu bu bölümün II. Meşrutiyet döneminde, 1909-1918 yılları arasında yapılmış olabileceğini ifade etmektedir.[366] Mert Ağaoğlu, arşiv vesikalarından faydalandığı makalesinde caminin Sultan II. Abdülhamid zamanında tamirine başlandığını ve Sultan V. Mehmed Reşad devrinde, 1909 yılında tamamlandığını ifade etmektedir.[367]

R. 340: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimi

[364]M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2011, s. 150.
[365]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 394.
[366]Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 354.
[367]Mert Ağaoğlu, "Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler ve Osmanlı Devrindeki Onarımları", **II. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Tam Metinleri Kitabı**, Antalya, y.y., 2018, s. 137.

Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışıyla inşa edilen son cemaat birimi genel hatlarıyla 20. yüzyıl başlarına aittir. Son cemaat yerine girişi sağlayan yan yana konumlandırılmış sivri kemerli iki kapıya mermer malzemeden yapılmış düz basamaklarla ulaşılmaktadır. İki kapının arasında, merdiven hizasına denk gelen bölüme daha küçük ölçülere sahip bir kapı daha yerleştirilmiş. Bu kapı caminin bodrum katına açılmaktadır. Son cemaat mahalline geçişi sağlayan kapıların alınlıklarına kemer düzenine uygun ahşap çıtalardan kare düzenlemeler yerleştirilmiştir. Kapı kemerlerinin arasında yer alan ortadaki sivri kemerli alınlık bodrum katına geçişi sağlayan küçük kapının hizasında yükselmektedir. Buradaki kemer alınlıkta da diğer alınlıklarda olduğu gibi sivri kemer düzenine uygun şekilde ahşap çıtalardan kare düzenlemeler yerleştirilmiştir. Silme ile ayrılan cephenin giriş kemerleri hizasına denk gelecek şekilde doğu ve batıda birer sivri kemerli niş açıklıkları bulunmaktadır. Bu düzenlemeler klasik dönemde sıkça kullanılan mihrabiye nişi düzenlemelerini hatırlatmaktadır. Batıda yer alan nişin silme altına denk gelecek şekilde bir ahşap kapı kanatlarına sahip bir kapı yerleştirilmiştir. Doğudaki nişin silme altında ise yapının arka tarafına geçişi sağlayan dikdörtgen çerçeveli bir geçit vardır. Cephede görülen ahşap kapı kanatları ve üst örtüyü tamamlayan geniş düz ahşap saçak 20. yüzyıl başındaki onarıma aittir.

R. 341: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimi kapıları.

Son cemaat alanına ulaşmak için kapıdan içeri girildiğinde dışarıdaki düz basamaklardan farklı olarak yine mermer malzemeden yapılmış ancak kavisli bir düzenlemeye sahip olan basamaklarla son cemaat alanına çıkılmaktadır. Basamaklardaki kavis Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına ters bir uygulamadır.

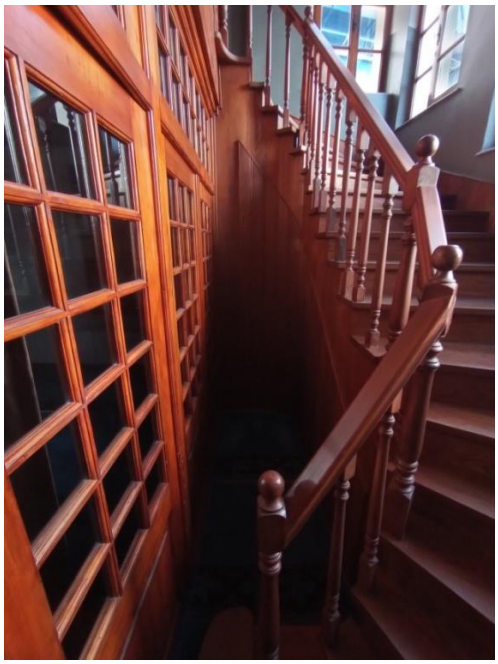
R. 342: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin son cemaat birimindeki merdiven.

İki yandan gelen merdivenlerin birleştiği bölüm iki kapı arasındaki kemerli alana denk gelmektedir. Son cemaat alanının doğu duvarında yan yana yerleştirilmiş yuvarlak kemerli iki pencere yer almaktadır. Pencerelerin kemerleri yapının ilk inşaatına ait olmakla birlikte pencerenin ahşap pervazları 20. yüzyıl başındaki onarıma ait olduğu düşünülebilir. Ayrıca son cemaat yerinin ahşap düz çatısı da aynı döneme ait olmalıdır. Son restorasyon çalışmalarında bu bölümler yenilenmiştir.

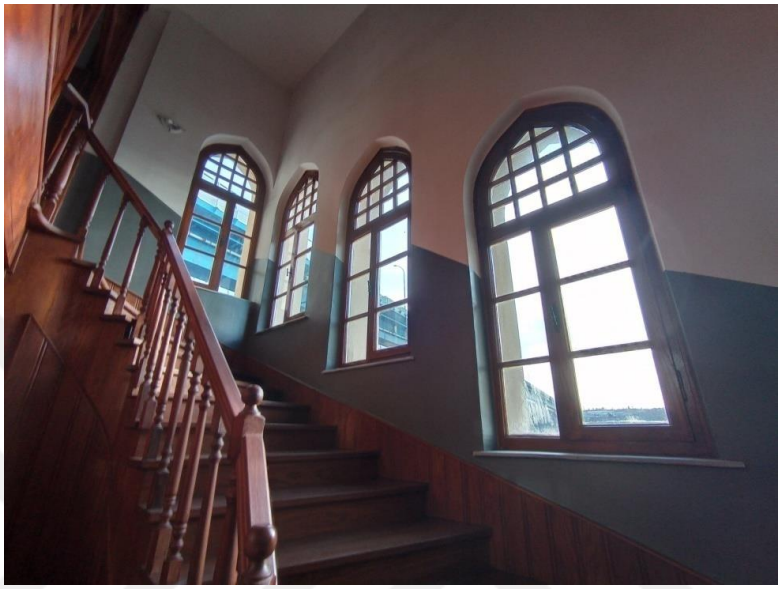
R. 343: Mihrişah Valide Sultan Cami'nin son cemaat birimi ahşap tavanı.

Son cemaat biriminin batısında kadınlar için ayrılmış bölüm yer almaktadır. Kadınlar bölümünün bittiği yerde bulunan ahşap kapılardan mahfil katına çıkışı sağlayan ahşap merdivenlere ulaşılmaktadır. Kavisli bir şekilde yukarıya geçişi sağlayan merdivenler batıdan beden duvarlarıyla doğudan korkuluklarla sınırlandırılmıştır.

R. 344: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin mahfil katına ulaşan ahşap merdiven.

Batıdaki beden duvarlarında biri güneyde olmak üzere dört adet Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan pencere yerleştirilmiştir. Sivri kemerli bir düzenlemeye sahip olan pencerelerin pervazları ahşaptır.

R. 345: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin mahfil katına çıkıştaki pencereler.

Merdivenlerin sonunda ahşap çerçeveli kapı düzenlemesi ile girilen mahfil katına ulaşılmaktadır. Buradaki ahşap kapı düzenlemesi aynı eksene gelen alt kat kapı düzenlemesi ile aynıdır.

R. 346: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin hünkâr mahfili kapısı.

Mahfil katı ahşap duvarlarla bölünmüştür. Doğuda yer alan ve iki bölümden oluşan bölüm hünkâr mahfili olarak düzenlenmiştir. Hünkâr mahfilinin harime bakan güney yönü ahşap kafeslidir. Mahfil bölümü tavanında klasik motiflerin yer aldığı kalem işi süslemeleri görülmektedir. Mahfildeki ahşap duvarlar ve salbekli şemse motifleriyle oluşan tavandaki kalem işi uygulamaların 20. yüzyıl başında gerçekleştirilen Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışındaki onarımlarda eklenmiş olduğu güçlü bir ihtimaldir.

R. 347: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin mahfil tavanındaki bezemeler.

Yıldız Sarayı Albümleri'nde yer alan bir fotoğrafta caminin doğusunda hünkâr mahfiline doğru uzanan rampalı bir geçiş hattı görülmektedir. Günümüze ulaşmayan bu hattın ne zaman kaldırıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte 20. yüzyıl başında gerçekleşen müdahaleler esnasında kaldırılmış olmalıdır.

R. 348: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin hünkâr mahfili rampası.[368]

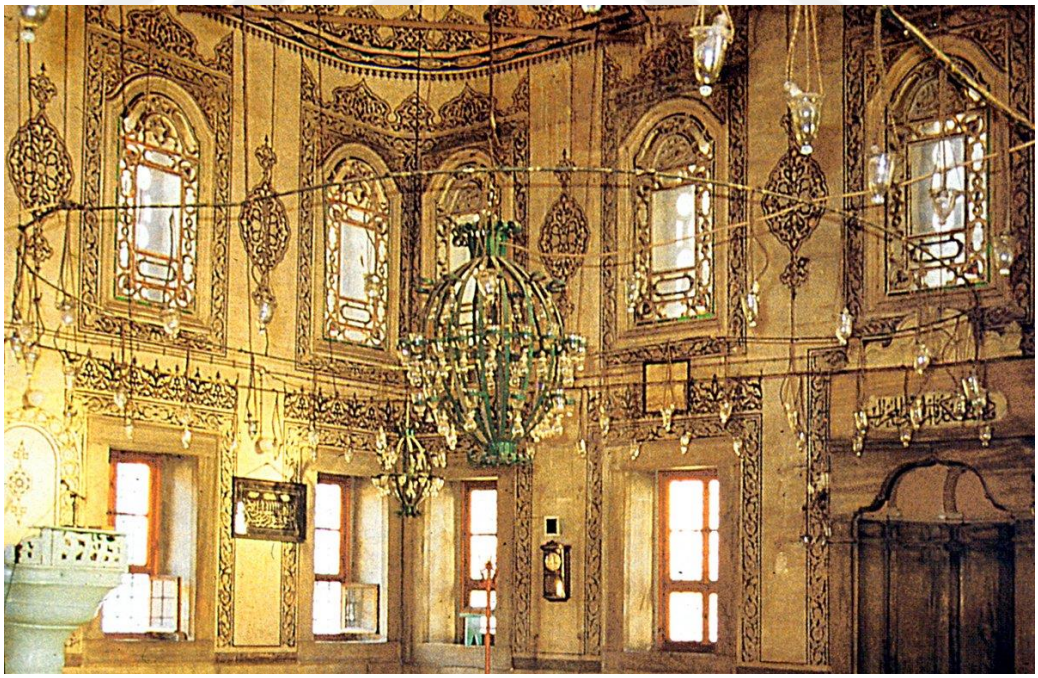
Son cemaat alanından harime geçişi sağlayan ahşap kapı kanatları yapıdaki diğer ahşap işçiliğiyle uyum içindedir. Bu nedenle bu kapıların da 20. yüzyıl başında gerçekleştirilen Ulusal Mimarlık Dönemi onarımına ait olduğunu düşünülebilir.

R. 349: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin harimine geçişi sağlayan ahşap kapı.

[368]http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90865---0005.jpg, Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.

Harimde günümüzde yakın bir zamanda eklenen ve yapının inşa edildiği yüzyıldaki Barok Üslup anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Oysa eski fotoğraflarda harim beden duvarlarında, kubbe içi ve eteğinde siyah, sarı ve kırmızı rennkte yapılmış kalem işi uygulamalarının takibi yapılabilmektedir.[369] Klasik motiflerden oluşan kalem işi uygulamaları ahşap üzerine bağdadi sıvaya yapılmıştır. Beden duvarlarının alt kat ve üst kat pencere çerçevelerinde başta palmet motifini andıran bir düzenleme olmak üzere bitkisel motifler görülmektedir. Pencere aralarındaki boşluklarda ise salbekli şemse motifleri takip edilmektedir. Salbekler palmet motiflerinden oluşturulmuştur. Şemsenin iç bölümünde ise başta rumiler olmak üzere çeşitli bitkisel motiflerin bir araya gelmesiyle oluşturulan kompozisyon görülmektedir. Kubbe eteğinde ise pencere çerçevelerindeki kalem işlerine uygun palmet dizisi yerleştirilmiştir. Günümüze ulaşmayan ancak eski fotoğraflardan takip edilebilen bu kalem işi uygulamaları 20. yüzyıl başındaki onarım sırasında Ulusal Mimarlık Dönemi'nin anlayışıyla yapılmış olmalıdır.

R. 350: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin günümüze ulaşmayan Ulusal Mimarlık Dönemi bezemeleri.[370]

[369]Süleyman Faruk Göncüoğlu, **a.g.e.**, s. 354.
[370]**A.e.**, s. 355.

Son yıllarda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları kaldırılmış ve yapının ilk inşa edildiği dönemde yaygın olan Barok Üslubun etkisini yansıtan, kıvrımlı hatlara sahip kalem işi uygulamaları yapılmıştır.

R. 351: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin günümüzde Barok tarzı bezemeleri.

Yapının kuzeybatı duvarına bitişik olan muvakkithane binasının ilk inşa tarihi bilinmemekle birlikte mimarisi ve mimari detaylarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmasından dolayı 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen onarımlar sırasında eklenmiş ya da yenilenniş olmalıdır. Çokgen plan şemasında inşa edilen muvakkithane bir kaide üzerinde yükselmektedir. Camiye bakan cephesinde ahşap bir kapısı olan muvakkithanenin geri kalan diğer cephelerinde sivri kemerli ahşap pervazlı pencereler bulunmaktadır. Muvakkithanenin üst örtüsü dıştan kurşunla kaplı olmakla birlikte geniş ahşap saçağa sahiptir. Yapıdaki ahşap işçilik muvakkithanenin giriş kapısı üzerine sonradan yapıyla uyumsuz metal malzemeden tente eklenmiştir.

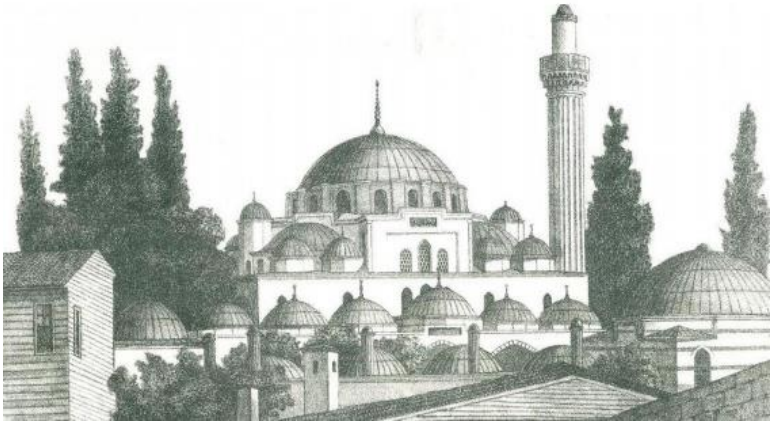
R. 352: Mihrişah Valide Sultan Camii'nin muvakkithanesi.

3.55. Sokullu Mehmed Paşa Camii (Kadırga)

Osmanlı devrinin en önemli devlet adamlarından biri olan Sokullu Mehmed Paşa ile zevcesi İsmihan Sultan'ın ihsanlarıyla Mimar Sinan tarafından H. 979 (M. 1571-1572) yıllarında inşa edilmiştir.[371] İnşa edildiği alanda Bizans devrinden kalma Aya Anastasya adında bir kilisenin varlığı bilinmekle birlikte caminin avlu revaklarında kullanılan bazı sütunların söz konusu kiliseden devşirildiği düşünülmektedir.[372] Medrese ile birlikte aynı avluyu paylaşan caminin harimi enine dikdörtgen planlı olup merkezi kubbesi altı adet duvar payesine oturmaktadır. Merkezi kubbe dört köşeden çeyrek kubbelerle desteklenmiş ve üst örtü sistemi tamamlanmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Günümüze kadar çok kez onarım gören Sokullu Mehmed Paşa Camii'nin minaresi Oktay Aslanapa'nın ifadelerine göre 1923 yılında Mimar Kemaleddin Bey tarafından onarılmıştır.[373] Mimar Kemaleddin Bey'in söz konusu tarihte nasıl bir onarım gerçekleştirdiği konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. 19. yüzyıla ait bir gravürde Sokullu Mehmed Paşa Camii'nin gövdesi yivli, tek şerefeli minaresinin tepesi küçük bir külahla örtülüdür.

R. 353: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 19. yüzyıldaki görünümü.[374]

[371]Halil Ethem, **Camilerimiz**, İstanbul, İstanbul Kanaat Kütüphanesi Neşriyatı, 1932, s. 63.
[372]Aptullah Kuran, **a.g.e.**, s. 106.
[373]Oktay Aslanapa, **Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s. 125.
[374]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.

Barok Üslubu hatırlatan minare Mimar Kemaleddin Bey'in gerçekleştirdiği onarım sırasında değiştirilmiş olmalıdır. 1935 yılına ait Artamonoff Arşivi'nde yer alan Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresinin tepesi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun kurşun kaplı külahla örtülüdür. Söz konusu fotoğraf minarenin 1935 yılı öncesinde değiştirildiğine işarettir. Cumhuriyet döneminde caminin en erken onarımı 1939 yılında gerçekleştirildiği bilinmektedir.[375] Bu bilgi neticesinde Artamonoff Arşivi'nde görülen minare Mimar Kemaleddin Bey'in müdahalede bulunduğu minare olmalıdır. Mimar Kemaleddin Bey'in onardığı minare sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşabilmiştir.

R. 354: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 1935 yılındaki görünümü.[376]

Caminin harimini süsleyen Barok Üslup anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları 1939 yılında Cumhuriyet devrinde devam eden Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun bir şekilde değiştirilmiştir.[377]

[375]Detaylı bilgi için Bkz.: Şule Pamuk, "**Tezyinî Açıdan Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı Tezhip Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013.
[376]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2120, Erişim tarihi: 16 Mart 2020.
[377]Değişimi gösteren görseller çalışmanın ekler bölümünde işlenmiştir.

3.56. Süleymaniye Külliyesi

Kanuni Sultan Süleyman'ın ihsanıyla Mimar Sinan tarafından 1550-1557 yıllarında inşa edilen Süleymaniye Külliyesi İstanbul'un en büyük külliyelerinden biridir. İstanbul'da inşa edilmiş Klasik Osmanlı Üslub'unda inşa edilen yapılar içerisinde önemli bir yere sahip olan Süleymaniye Külliyesi; cami, türbeler, medreseler, tıp medresesi ve darüşşifa, imaret (darüzziyafe), sıbyan mektebi, darülhadis, darülkurra, han, hamam, dükkanlar gibi pek çok farklı yapı tipinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.[378]

3.56.1. Darüşşifa (Matbah-ı Askeriyye)

Külliyenin darüşşifa birimi yan yana dikdörtgen planlı ve revaklı iki avlulu bir yapıdır. Girişte ulaşılan ilk revaklı avlulu bölümün iki yanında odalar bulunmaktadır. İkinci avluda ise merkezinde havuz bulunan revaklı bir düzenleme söz konusudur. Avlu üç yönden üzeri kubbeyle örtülü hücre birimleriyle kuşatılmıştır. Darüşşifanın bulunduğu alandaki eğimden dolayı kuzey yönde bulunan tonoz ile örtülü dokuz adet mekân elde edilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

19. yüzyılın sonlarında darüşşifa Matbaa-i Askeri olarak işlev kazanmıştır.[379] Bu yeni işlevde iç mekânda ne gibi bir değişiklik yapıldığı bilinmemekle birlikte yapının kapısında bu durumu belgeleyecek bir kitabe yerleştirilmiştir.

Kapının sivri kemerli alınlığında üçgen bir alan bırakılmış ve bu alanın merkezinde elips bir düzen içine yerleştirilen Sultan II. Abdülhamid'in El-Gazi mahlaslı tuğrası bulunmaktadır. Üçgen alanın altında bulunan şerit düzenlemesinde darüşşifanın dönüşümünü belgeleyen kitabe yer almaktadır. Celi sülüs tarzda yazılan H. 1305 (M. 1887-1888) tarihli kitabede:

"Matba'a-i 'Askeriyye 1305 Nazif"[380] ifadeleri yer almaktadır.

---

[378]Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 96-104.
[379]Bkz.: Kazım İsmail Gürkan, **Süleymaniye Darüşşifası**, İstanbul, Özışık Matbaası, 1966.
[380]Hattat Nazif Bey'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: M. Uğur Derman, Vefatının 50. Yıldönümünde Hattat Nazif Bey Hayatı ve Eserleri, İstanbul, Kemal Matbaası, 1963.

Kitabe kartuşunun her iki yanında bulunan kareye yakın alanda kabartma tekniğinde yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Burada görülen kompozisyon Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Darüşşifa ve kapısı günümüzde restore edilmektedir.

R. 355: Süleymaniye Darüşşifası'nın kapısındaki tuğra ve kitabe.[381]

3.56.2. İmaret (Evkaf-ı İslamiyye Müzesi)

Kare planlı, revaklı avlu etrafında gelişen farklı büyüklüklerdeki mekanlardan oluşan yapının birimlerinin üstü kubbe ile örtülmüştür.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Türk ve İslam eserlerini müstakil bir müzede toplama çalışmaları Sultan V. Mehmed Reşad döneminde hız kazanmıştır. Bu teşebbüsün en büyük sebepleri arasında 19. yüzyılın ortasından itibaren artarak ilerleyen yapıların yağmalanması ve eserlerin yer aldıkları cami ve türbe gibi yapılardan çalınarak yurtdışına kaçırılması vardır. Eserlerin çalınmasını önlemek isteyen Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin

[381]http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_4687_2.jpg, Erişim tarihi: 17 Ocak 2021.

girişimleriyle 1911 senesinde başlayan çalışmalar 1914 senesinde tamamlanmıştır. Söz konusu yıllarda camiler, türbeler, mescit ve tekkelerde bulunan ve zamanla çürüyüp ziyan olabilecek sanat eserleri kurulacak olan Vakıflar Müzesi için toplanmıştır. İstanbul'da toplanan eserlerin yanı sıra yurdun pek çok şehrinden müzede teşhir edilmesi için eserler getirtilmiştir. 1225 parça halı ve yazma eserlerden oluşan koleksiyon 27 Nisan 1914 Pazartesi günü yapılan bir törenle Süleymaniye İmareti "Evkaf-ı İslamiyye Müzesi" adını almıştır.[382]

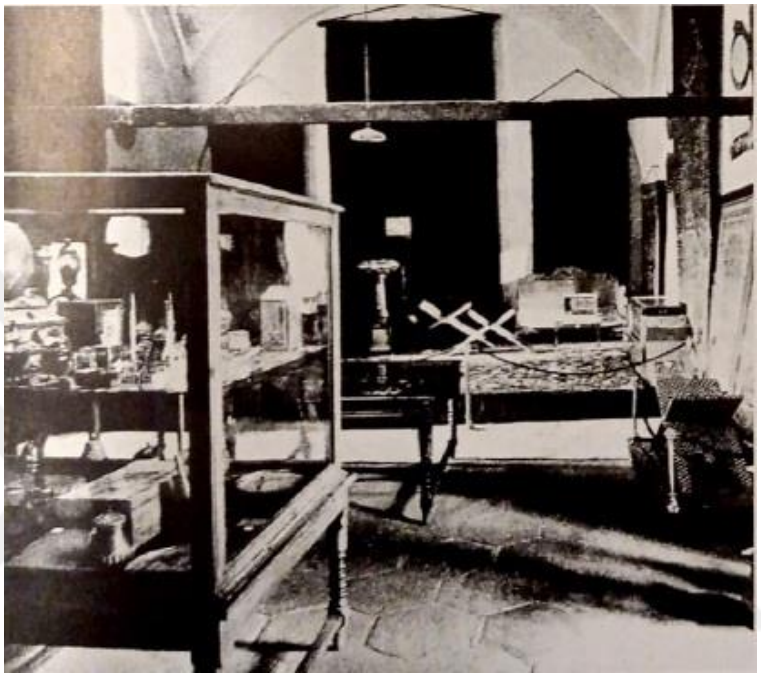

R. 356: Süleymaniye İmareti - Evkaf-ı İslamiyye Müzesi.[383]

Müzenin kurulması ve işleyişi hakkında yapılan toplantılara Maarif Nezareti ve Tamirat Müdürü Mimar Kemaleddin Bey de katılmıştır.[384] Müzenin eser teşhir ve tanzim çalışması Alman İslam sanatı uzmanı Friedrich Sarre tarafından gerçekleştirilmiştir. Alman araştırmacının teşhir konusunda 1921 senesinden başına geçtiği Berlin İslam Sanatı Müzesi'ndeki teşhir seksiyonları ile benzer bir model

[382]Can Kerametli, Zahir Güvemli, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, Akbank Yayınları, 1974, s.7.
[383]Nazan Ölçer, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, Akbank Yayınları, 2002.
[384]**A.e.**, s. 14

oluşturduğu düşünülmektedir.[385] Bu müze günümüzde İbrahim Paşa Sarayı olarak bilinen yapıda varlığını sürdüren Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin ilk açılışıdır. Zira 1926 senesinde Süleymaniye İmaretindeki müzenin adı "Türk ve İslam Eserleri Müzesi" adını almıştır.[386]

R. 357: Süleymaniye İmareti - Evkaf-ı İslamiyye Müzesi.[387]

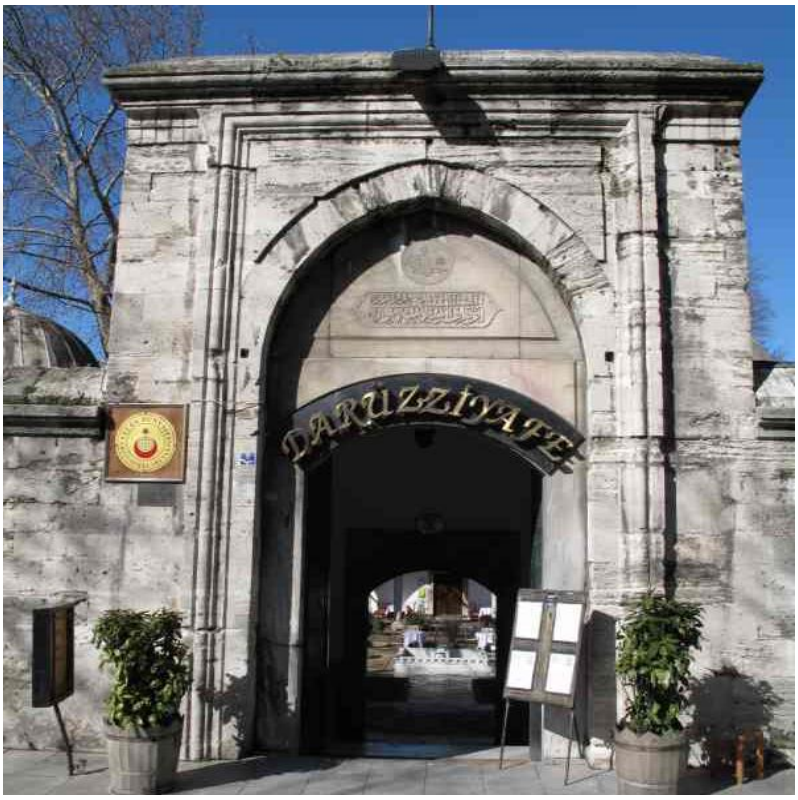
Ulusal Mimarlık Dönemi'nin etkisini arttırdığı dönemde açılan Süleymaniye Külliyesi'ne ait imaretteki müze çalışmaları sırasında şüphesiz müze konseptine uygun değişiklikler yapılmıştır. Ancak yapının aslı klasik döneme ait olduğu için bu değişiklikleri günümüzde takip edebilmek oldukça zordur.

İmaret kapısının alınlığında Sultan V. Mehmed Reşad'ın tuğrası ile "Evkafı İslamiyye" kitabesi yer almaktadır.[388] Söz konusu kapının formu ve mimari ayrıntıları ilk inşa edildiği 16. yüzyıldaki görünümünü yansıtmaktadır; ancak yapı müzeye çevrildikten sonra teşhir edilecek eserlerin imaret binasına girişini kolaylaştırmak için muhtemelen Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında birtakım müdahaleler görmüştür.

[385]**A.e.**, s. 15.
[386]Can Kerametli, Zahir Güvemli, **a.g.e.**, s.7**.**
[387]Nazan Ölçer, **a.g.e.**
[388]Ali Rıza Özcan, "Yazılar ve İmzalar", **Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s. 376.

Bundan dolayı kapının üzerinde yer alan 1913-1914 tarihli kitaben yerleştirilmiş olmalıdır. İmaret ve kapıda gerçekleşen müdahalelerin hangi mimar tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Müdahaleler için Sultan V. Mehmed Reşad döneminde ön plana çıkan Mimar Vedad Bey'in yanı sıra müzenin açılışı için yapılan toplantılara katılan Mimar Kemaleddin Bey ismi ön plana çıkmaktadır.

Kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan dikdörtgen çerçeveli kapının üstü taş harpuştayla örtülmüştür. Kapı çerçevesinin uzun kenarları silmeli bir düzenlemeye sahiptir.

R. 358: Süleymaniye İmareti kapısı.[389]

Kapının sivri kemerli alınlığında yarım yuvarlak mermerden kabartma oluşturulmuştur. Bu kabartmanın üst bölümünde madalyon içinde Sultan Mehmed Reşad'ın H. 1331 (1912-1913) tarihli Ketebehu Hakkı[390] imzalı tuğrası yer almaktadır.

[389]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2987&hid=4685, Erişim tarihi: 17 Ocak 2022.
[390]Hattat İsmail Hakkı Altunbezer'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: A. Süheyl Ünver, **Hattat ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Kemal Matbaası, 1955.

Tuğranın hemen altında kartuş içerisinde celi sülüs harflerle işlenmiş H. 1332 (M. 1913-1914) tarihli kitabede:

"Evkaf-ı İslamiyye Müzesi 1332 Ketebehu Macid[391]" ifadeleri yazılmıştır.

R. 359: Süleymaniye İmareti kapısındaki tuğra ve kitabe.

[391]Hattat Macid Ayral'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi için Bkz.: M. Uğur Derman, "Vefatının Yirminci Yıldönümünde Mâcid Ayral", **Sandoz Bülteni**, S. II, İstanbul 1981, s. 7-12.

3.57. Taksim Maksem Çeşmesi

Taksim Meydanı'nın girişinde yer alan maksem mermer kitabesine göre Sultan I. Mahmud'un ihsanıyla H. 1145 (M. 1732) yıllarında inşa edilmiştir.[392] İsale hattıyla buraya gelen sular Fındıklı-Tophane, Beyoğlu, Galata ve Kasımpaşa yönüne dağıtılmıştır.[393] Çokgen planlı maksem sonradan eklenen çeşmelerle zenginleştirilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Maksemin arka tarafında kalan ve maksemle organik bir bağı olan çimento harçlı duvarın yüzeyinde yer alan çeşme Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Mermerden yapılmış dikdörtgen çerçeveli çeşmenin cephesi sivri kemerli bir forma sahiptir.

R. 360: Taksim Maksem Çeşmesi.

[392]Affan Egemen, **a.g.e.**, s. 506.
[393]Kazım Çeçen, "Maksem," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 452-453.

Çeşmenin sivri kemerli alınlığı içinde Ömer Vasfi Efendi[394] tarafından celi sülüs hatla yazılmış H. 1323 (M. 1905-1906) tarihli bir ayet[395] kitabesi yer almaktadır. Söz konusu tarih çeşmenin inşa tarihi olmalıdır.

R. 361: Taksim Maksem Çeşmesi'nin ayet kitabesi.

[394]Hattat Ömer Vasfi Efendi'nin hayatı çalışmaları için Bkz.: Ali Alparslan, **a.g.e.**
[395]Kur'an-ı Kerim, Enbiya Suresi 30. Ayet.

3.58. Teşvikiye Camii

Şişli'de bulunmaktadır. Sultan III. Selim döneminde 1794-1795 yıllarında inşa edilen Teşvikiye Camii Sultan Abdülmecid'in ihsanıyla 1854 yılında yeniden inşa edilmiştir. Yapı Sultan II. Abdülhamid döneminde 1877 ve 1891-1892 yıllarında onarım görmüştür.[396] Geniş bir avlu içinde bulunan cami bodrum kat üzerinde yükselen fevkani bir yapı olup, kareye yakın didkörtgen planlı bir harime sahiptir. Kuzeyinde bulunan hünkâr kasrının bir bölümü son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Kasrın sağında yükselen minaresi silindirik gövdeli olup tek şerefelidir. Dört adet sütundan oluşan giriş cephesinin ihtişamı Avrupa mimarisinde görülen antik dönemin yeniden canlandırıldığı Neo-Klasik Üslubun etkisini yansıtmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Caminin harim beden duvarlarında, kubbe iç yüzeyinde, mihrabında ve son cemaat alanında yer alan kalem işi uygulamaları yapıyı zenginleştirmiştir. Söz konusu kalem işi uygulamaları birbirleriyle uyum içinde olup Barok Üslup anlayışını yansıtmaktadır. 2005 yılında yapılan raspa çalışmaları sırasında son cemaat yerinde farklı üslupta kalem işleri ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.[397] Teşvikiye Camii'nin onarımları ve inşa süreci hakkında yapılan tez çalışmalarında yapının orijinal kalem işi bezemelerinden farklı görünen uygulamalar hakkında bir dönem açıklaması yapılmamıştır.[398] Bu kalem işi uygulamaları muhtemelen 1891-1892 tarihli onarım sırasında yapılmış olmalıdır. Söz konusu onarım Yuvan Efendi tarafından

[396]Doğan Kuban, **a.g.e.**, 2021, 639; Banu Bilgicioğlu, "Teşvikiye Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 576.
[397]Oktay Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 72
[398]Canan Akkaya, "**Arşiv Belgeleri Işığında Teşvikiye Camisi'nin Oluşumu ve Gelişimi**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.; Gizem Ezgi Esen, "**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Teşvikiye Camii**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

gerçekleştirilmiştir.[399] Onarıma ait kitabe yapının kapısı üzerinde bulunmaktadır. H. 1310 (M. 1892) tarihli kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"Zinet-efza-yı makam-ı mu'alla-yı hilâfet-i İslamiyye erike-piray-ı

Saltanat-ı seniyye-i 'Osmaniyye es-sultan ibnü's-sultan es-sultan

El-Gazi 'Abdülhamid Han-ı Sani hazretleri taraf-ı eşreflerinden

İşbu cami-i şerif derununda eda-yı salât-ı mefruza edecek

Mü'minin taraflarından bani-i 'alisi olan valid-i kesiri'l-mehamid-i şehriyarileri

Firdevs-aşiyan Sultan 'Abdülmecid Han hazretlerinin ruh-ı pür-fütuhı

Fatiha-i şerife ihdasıyla şâd edilmek ümniyye-i hayriyyesiyle bin

Üç yüz on sene-i hicriyyesinde tecdiden ve tevsi'en inşa edilmişdir. 1310"[400]

R. 362: Teşvikiye Camii'nin onarım kitabesi.[401]

Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları son cemaat alanında ve üst kat mahfilde bulunan çokgen taşıyıcıların gövdelerinde şeritler halinde uygulanmıştır. Yapı içinde görülen diğer kalem işi uygulamalarından üslup, renk ve kompozisyon açısından kolay bir şekilde ayırt edilebilen bu bezemelerde sarı, kırmızı ve mavi tonlarda zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler görülmektedir. Birbirleriyle bağlantılı olan bitkisel motiflerde simetrik bir düzen söz konusudur.

[399]Pars Tuğlacı, **Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü**, İstanbul, Yeni Çığır Kitabevi, 1993, s. 168.
[400]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1273&hid=4314, Erişim tarihi: 11 Ocak 2020.
[401]http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_4314_1.jpg, 11 Ocak 2020.

R. 363: Teşvikiye Camii'nin son cemaat yeri taşıyıcılarındaki bezemeden detay.[402]

Önceki onarım çalışmalarında desenlerin ve renklerin üzerinden geçilmiş ve orijinal haline sadık kalınmadan restore edilmeye çalışılmıştır.

R. 364: Teşvikiye Camii'nin mahfil katı taşıyıcılarındaki bezemeler.

Camide yapılan son restorasyon çalışmalarında taşıyıcılar yapının harimindeki kalem işi uygulamalarıyla uyumlu olacak şekilde kapatılmıştır. Günümüzde

[402]Oktay Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 253.

taşıyıcılarda Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları görülmemektedir.

R. 365: Teşvikiye Camii'nin son restorasyon sonrası mahfil taşıyıcıları.

2017 yılına ait fotoğrafta caminin ön cephesinde yer alan bölümün tavanında harimdeki kalem işi uygulamalarıyla uyum içinde olan Barok Üslup etkisini gösteren kompozisyon görülmektedir.

R. 366: Teşvikiye Camii giriş tavanındaki bezemenin 2017 yılındaki görünümü.

Günümüzde ise aynı yerde salbekli şemse motifinden oluşan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulaması yer almaktadır. Bu kompozisyon

1892 tarihli onarım sırasında eklenmiş olmalıdır. Bir süre sonra kompozisyon yapının genel kalem işi uygulamalarından farklı olduğu için kapatıldığını düşünülebilir. Uzun süre kapalı olan bezeme 2021 senesinde tamamlanan restorasyon çalışmalarında tekrardan gün yüzüne çıkarılmıştır.

Kompozisyonun merkezinde salbekli şemse motifi yer almaktadır. Şemse motifinde lacivert zemin üzerine kırmızı ve koyu yeşil renklerden yapılmış rumi, kıvrık dal ve palmet motifleri yerleştirilmiştir. Şemsenin salbek motifleri aynı tasarımı devam ettirmiştir. Kompozisyonun köşebentlerinde lacivert zemin üzerine bitkisel motif tasarımı merkezdeki şemse motifi ile uyum içinde uygulanmıştır. Tasarımın bordürü birbirine bağlı kartuşlardan meydana gelmektedir. Kartuşların içinde lacivert, kırmızı ve koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte rumi, kıvrık dal, lotus ve penç gibi bitkisel motifler yerleştirilmiştir.

R. 367: Teşvikiye Camii'nin 2021 yılında giriş tavanındaki bezeme.

Tavanın altında yer alan kapının üzerinde yer alan yatay dikdörtgen formlu levha H. 1309 (M. 1892) tarihlidir. Celi sülüs harflerle Mısrizade[403] tarafından yazılmış ayet kitabesi[404] üzerinde yer alan tarihten de anlaşılacağı üzere onarım sırasında eklenmiştir. Köşelerde yer alan yelpaze motifleriyle Barok Üslubu yansıtmaktadır.

R. 368: Teşvikiye Camii'nin iç kapı üzerindeki ayet kitabesi.

[403]Mısrizade Ali Rıza Bey hakkında bilgi için Bkz.: Eyüp Nefes, "Samsun Merkez kökçüoğlu Mezarlığı'ndaki Kitabesinden Hareketle Hattat Mısrî-zâde ile İlgili Bir Değerlendirme", **Sosyal Bilimler EKEV Akademi Dergisi**, S. XXIX, Erzurum, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 2006, s. 289-295.
[404]Kur'an-ı Kerim, Nisâ Suresi 103. Ayet.

3.59. Topkapı Sarayı

İstanbul'un fethinden sonra başkent ilan edilen şehirde ilk saray günümüz İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Kampüsünü kaplayan alan ve Süleymaniye Külliyesi ile Beyazıt Meydanı'na doğru genişleyen bölümde kurulmuştur. İkinci saray ise zeytinlik olarak adlandırılan Sarayburnu bölgesinde inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen sarayla birlikte Beyazıt Meydanı'ndaki saraya "Eski Saray", yeni inşa edilen saraya "Yeni Saray" denilmiştir. Sonradan Marmara Denizi'ne bakan yamaca inşa edilen ahşap Topkapı Sarayı zamanla adını Yeni Saray'a bırakmıştır.[405] Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren neredeyse her tahta çıkan padişah Topkapı Sarayı'nı genişletmiş ve yeni birimler eklettirmiştir. Dört avlu etrafında genişleyen Topkapı Sarayı, Sultan Abdülmecid Dönemi'ne kadar faal olarak kullanılmıştır. Söz konusu dönemden itibaren devletin yönetimi Dolmabahçe Sarayı'na taşınmıştır. Topkapı Sarayı ise özellikle Ramazan aylarında Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret etmek için gelen padişahların ziyaretleri öncesinde bazı onarım faaliyetleri gerçekleşmiştir.[406]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri Üzerine Genel Tespitler

Son dönem Osmanlı tarihçilerinden Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı Sarayı'nı incelemiş ve acil onarıma ihtiyacı olan yapıları listelemiştir. Abdurrahman Şeref Efendi, Topkapı Sarayı'nda Arz Odası'nın tavanında akıntılar olduğu ve döşemelerin çürüdüğünü, Zülüfü Baltacılar Koğuşu'nun çökmeye yakın olduğunu, Revan Köşkü'nün tavan akıntılarından dolayı hem döşemelerin hem de tezyinatının bozulduğunu, Kubbealtı'nın ise üst örtüsünün ve bünyesindeki mobilyaların çürümeye başladığını aktarmaktadır.[407] Sultan V. Mehmed Reşad tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında padişahın güzergahı detaylı bir şekilde kayıt altına alınmış ve onarılması gereken yapılar listelenmiştir. Birinci

[405]Semavi Eyice, **Topkapı Sarayı**, İstanbul Epoch Yayınları, 1985, s. 6.
[406]Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Onarımları (1939-1944)**, İstanbul, M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1948, s. 7.
[407]Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları 1908-1909**, Ed., Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 140-142.

Dünya Harbi sırasında yapılan bu onarımlarda[408] Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı takip edilebilmektedir.

Bu dönemde gerçekleşen onarım çalışmaları Maarif Muhasebecisi Rıfat Bey'in taht-ı riyasetlerinde Mimar Vedad Bey, Esaduryan, Mühendis Ahmed Efendi ve vergi mümeyyizliğinden mütekaid Neşed Bey'den oluşan bir komisyon öncülüğünde 1909 yılında başlamıştır.[409] Onarım çalışması için Mimar Vedad Bey pek çok keşif çalışması yapmıştır. Keşif çalışmalarıyla tespit edilen durumlara derece müdahale edildiği bilinmemektedir.[410] 1911 yılında Topkapı Sarayı'nın mevcut durumu ve düşünülen onarım faaliyetleri yayımlanmıştır.[411] 1911 onarımlarında elden geçirilen Hırka-i Saadet binası 1913-1914 senelerinde tekrardan onarılmıştır. Mimar Vedad Bey'in Topkapı Sarayı'ndaki onarımları her zaman istediği gibi olmamıştır. Zira Topkapı Sarayında gerçekleşen bu onarımlar Asar-ı Atika Raporu'nda[412] ve Mimar Vedad Bey'in yazışmalarında eleştirilmiştir.[413] Onarımlar 1915-1916 yılına kadar sürmüştür. Tamirat sırasında bazı yolsuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Saray-ı Hümayun Tamirat Müdürü Hüsnü Bey ve Mimar Vedad Bey hakkında soruşturma açılmıştır. Mimar Vedad Bey'e yöneltilen suçlamalar ve onarımlar sırasında yaşanan aksaklıklardan Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye İdaresi sorumlu tutulmuştur. Vedad Bey'in Sermimarlık görevi 1914 senesinde sona ermiş, 1915 yılına kadar süren Topkapı Sarayı'ndaki tamir çalışmalarını Sermimar Ekrem Bey yürütmüştür.[414]

3.59.1. Çinili Köşk

Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde yer alan Çinili Köşk Fatih Sultan Mehmed'in ihsanıyla 1472-1473 yıllarında inşa edilmiştir.[415] Köşk genel hatlarıyla Orta Asya ve İran coğrafyasında beliren ve daha sonra Pers, Sasani, Hint, Çin ve Türk

[408]Tahsin Öz, **a.g.e.**, 1948, s. 7.
[409]Nilay Özlü, "Osmanlı'da Koruma: Topkapı Sarayı", **İnci Aslanoğlu İçin Bir Mimarlık Tarihi Dizimi**, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2019, s. 2.
[410]Müjde Dila Gümüş, "**II. Meşrutiyet'te Saray İçin Çalışmak: Vedad (Tek) Bey'in Sermimarlık Dönemi**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2018, s. 113.
[411]Müjde Dila Gümüş, **a.g.e.**, s. 113-114.
[412]Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 101.
[413]Müjde Dila Gümüş, **a.g.e.**, s. 160.
[414]Nilay Özlü, **a.g.e.**, s. 3.
[415]Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **a.g.e.**, s. 9.

hükümdar yapı geleneğiyle bir sentez ürünü olan plan tipine sahiptir. Geleneksel Türk Evleri kategorisinde değerlendirilen köşkün plan tipi dört sofalı divanhane şeklindedir. Köşk, Sultan I. Mahmud döneminde yangın geçirmiş ve sonrasında onarılmıştır. Onarımdan sırasında özgünlüğünü kısmen kaybeden köşk saray ağalarının hizmetine verilmiştir.[416]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Dethier'in çalışmalarıyla 1881 yılında Aya İrini'de depolanan eserler Çinili Köşk'e taşınmış ve köşk Âsâr-ı Atîka Müzesi adını almıştır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucu elde edilen eserlerin artmasıyla köşk bir süre sonra ihtiyaca cevap veremez duruma gelmiştir. Bu nedenle Arkeoloji Müzesi inşa edilmiş ve eserlerin bir kısmı buraya taşınmıştır. Türk ve İslam eserlerine ev sahipliği yapan köşke devam eden arkeolojik kazılardan çıkan Türk ve İslam eserleri de getirilmiş ve köşkün adı Türk ve İslam Eserleri Müzesi olmuştur.[417]

Çinili Köşk müzeye çevrilmeye karar verilince Romanyalı Mimar Monterano ile anlaşılmıştır. Arşiv vesikalarıyla aydınlatılan Mimar Monterano'nun 1875 yılındaki çalışmaları Hayal Meriç Uğraş'ın doktora tezinde işlenmiştir. Söz konusu tezde şu ifadelere yer verilmiştir: "Mimar Monterano'nun hazırlayacağı projeye göre yapılacak değişiklikler belirlenmiştir. Buna göre kubbeli ve çevresi eğimli bir örtüyle kapalı olan çatının sonradan kubbe pencereleri altında kalacak şekilde üzerini kapatmış olan ahşap çatının sofayı aydınlatmak amacıyla kaldırılmasına yine aynı amaçla orta mekâna bakan eyvan duvarlarının ve kapılarının yıkılarak kemerin karşılıklı ikişer sütuna oturtulmasına, mevcut merdiven yerine daha gösterişli bir merdivenli girişin yapılmasına, tuğla olan döşemenin ise mermerle kaplanmasına karar verilmiştir. Yapılacak işler ve maliyetleri 1876 tarihli tamirat defterinde döküm halinde yazılmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda kubbe pencerelerinden daha fazla ışık girmesi için kubbenin kaidesinde her yüzde üçer tane olan kemerli pencereler örülerek

[416]Asuman Kolsuk, **Topkapı Sarayı Müzesi Çinili Köşk Türk Çini ve Keramikleri Seksiyonu Rehberi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1971, s. 7.
[417]Semavi Eyice, "Çinili Köşk," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 339.

düz tek bir pencere açılmış, yan cephelerdeki eyvanlarla orta mekanı ayıran duvar ve kapı yıkılmış, buraya karşılıklı iki çift sütun konularak iki mekan birleştirilmiş, giriş merdiveni iptal edilip önüne yeni bir merdiven yapılmış, oda duvarlarında ve kapıların yüksekliklerinde oynamalar yapılmış, odalardaki ocaklar ve nişler örülmüş, duvardaki çiniler sıvayla kapatılmış, giriş bölümündeki iki kapı iptal edilip yerine tek bir kapı açılmış, tuğla olan mevcut döşeme mermer kaplanmış, iki katı birbirine bağlayan merdiven iptal edilerek bodrum kata giriş ön cephede merdivenin altına denk gelecek yerdeki merdivenden sağlanmıştır. Köşkün özgün mimarisine yapılan bu müdahalelerden başka 1876 yılına ait tamirat defterine bakıldığında köşkün içinde müdür odası ve derslik/atölye olarak kullanılmak üzere camekanlı, birbirine ahşap küçük bir merdivenle bağlanan bir bölüm yapılmıştır."[418] Semavi Eyice köşkte gerçekleştirilen bu uygulamaları Çinili Köşk içerisinde yer alan bazı çinilere zarar veren kötü uygulamalar olarak yorumlamaktadır.[419] Uğraş'ın çalışmasındaki verilerle Çinili Köşk'ün müzeye çevrilmeden önceki onarımları hakkında fikir sahibi olunmaktadır.

Çinili Köşk'ün henüz müzeye çevrilmemiş hâli 1855 tarihli fotoğraftan takip edilmektedir. Köşkün ön cephesinde merdivenler görülmemektedir.

R. 369: Çinili Köşk'ün 1855 yılındaki görünümü.[420]

[418]Hayal Meriç Uğraş, "**Topkapı Sarayı Çinili Köşk/Sırça Saray: İşlevi, Anlamı ve Tarihsel Gelişimi**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Doktora Tezi, 2010, s. 127-128.
[419]Semavi Eyice, "Çinili Köşk," s. 339.
[420]http://www.eskiistanbul.net/2376/cinili-kosk-robertson-amp-beato-1855, Erişim tarihi: 14 Temmuz 2020.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1893 yılında Çinili Köşk'ün revaklarını oluşturan sütun ve sütun kaidelerinde meydana gelen çatlamalar o dönemde Sanayi-i Nefise Mektebi Fenn-i Mimari Muallimi olarak görev yapan Mimar Vallauri tarafından fark edilmiştir.[421] Onarım için gereken ücretin Maarif Nezareti bütçesinden Müze-i Hümayun'un inşaat ve onarımına ayrılıp, tasarruf edilen paradan karşılanması uygun görülmüştür. Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in başkanlığındaki bir komisyon ile onarım gerçekleşmiştir.[422]

16 Mart 1870 tarihli bir vesikaya göre Çinili Köşk'ün müzeye çevrilmesiyle müze içerisinde teşhir edilecek eserlerden başta heykellerin rahat bir şekilde içeriye taşınabilmesi için, ayrıca devletin temsil edildiği bir kurum olan yeni müzenin cephesindeki görünümünü daha gösterişli bir duruma getirebilmek için merdivenlerin eklenmesi konusu gündeme gelmiştir.[423] 1870 yılında bahsi geçen merdivenler 19. yüzyılın sonlarına doğru yapılmıştır. Merdivenlerin yanı sıra Çinili Köşk'ün ön cephesinde yer alan mermer revakların da Sultan II. Abdülhamid dönemine ait olduğu iddia edilmektedir.[424]

Çinili Köşk'ün ön cephesinin ortasında yer alan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan; ancak günümüze ulaşamayan merdiven eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Köşkün cephe ortasında yer alan mermer merdiven iki kollu olup on bir basamaktan oluşmaktadır. Merdivenin korkulukları Bursa Kemeri şeklindeki açıklıklara sahiptir. Bu haliyle köşkün cephesindeki revak kemerlerini taşıyan sütunların arasında yer alan korkuluklarla uyum sağlamaktadır. Merdivenin altında mermer sövelerle sınırlandırılmış bir kapı açıklığı yer almaktadır. Söz konusu kapı açıklığı Çinili Köşk'ün bodrum katına geçişi sağlayan merdivenlere açılmaktadır. Kapı açıklığının yerinde küçük bir pencerenin varlığı henüz merdivenin eklenmediği eski fotoğraflardan takip edilebilmektedir. Bu pencere kapıya çevrilmiş olmalıdır.

[421]Y..MTV. 79/61 (H. 14 Zilhicce 1310/M. 29 Haziran 1893)
[422]MF.MKT 184/102 (H. 15 Rebiülahir 1311/M. 26 Ekim 1893)
[423]ŞD. 208/22 (H. 12 Rebiülahir 1296 /M. 16 Mart 1879)
[424]Asuman Kolsuk, **a.g.e.**, s. 4.

R. 370: Çinili Köşk'ün 19. yüzyıl sonunda görünümü.[425]

Çinili Köşk üzerinde 1940'lı yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında söz konusu merdiven ve merdiven kollarının birleştiği yerde bulunan bodrum katına inişi sağlayan kapı kaldırılmıştır.[426] Kapının yerine günümüzde küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır.

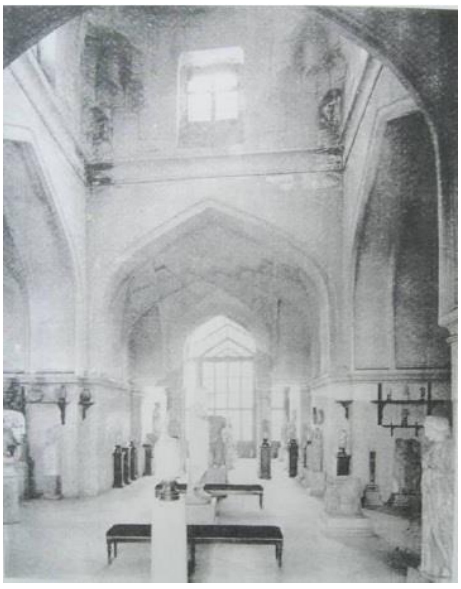
R. 371: Çinili Köşk'ün 1940'lı yıllarda merdivenin kaldırılışı.[427]

[425]https://www.sebahjoaillier.com/binalar-ve-girisler?pgid=jnyfkur8-4eab9fc4-9021-43fa-8df2-4d639cbe1c11, Erişim tarihi: 15 Temmuz 2020.
[426]Bkz.: Zarif Orgun, "Çinili Köşk", **Arkitekt**, S. CXXXI-CXXXII İstanbul, y.y., 1941, s. 252-259.
[427]**A.e.**, s. 253.

R. 372: Çinili Köşkü'ün günümüzdeki görünümü.

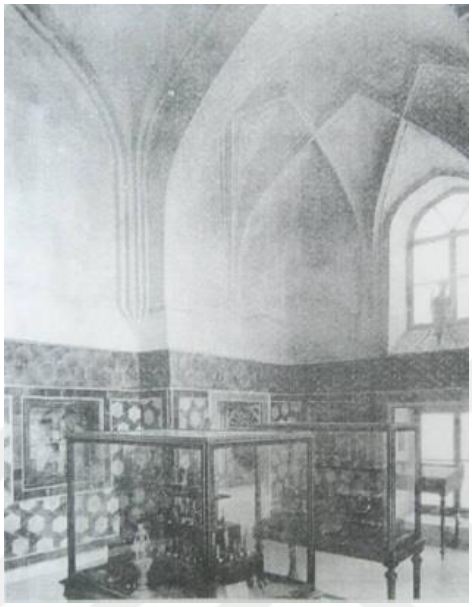
Cornelius Gurlitt'in eserinde yer alan Çinili Köşk'e ait iç mekân fotoğrafları hem köşkte yapılan değişiklikler hem de içeride sergilenen eserlerin teşhirleri hakkında bilgi vermektedir. Orta mekândan çekilmiş olan fotoğrafta orta mekanla yan eyvanı birbirinden ayıran duvardaki kapı kaldırılarak kemerin karşılıklı ikişer sütuna oturtulmuş hali görülmektedir. Ayrıca kubbenin oturduğu kaidenin her yüzeyinde ortadaki büyük olmak üzere üçer tane olan pencerelerden küçük olanların kaldırıldığı, büyük olanın ise yükseltilip kemersiz bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır.[428]

R. 373: Çinili Köşk'ün 20. yüzyıl başında sofasının görünümü.[429]

[428]Hayal Meriç Uğraş, **a.g.e.**, s. 97.
[429]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

Sebilli odaya ait eski fotoğrafta ise üstteki kemerli pencerenin günümüzdeki gibi renkli camlarla yapılmış revzen şeklinde değil, ahşap doğrama şeklinde olduğu görülmektedir. Alttaki pencerede ise günümüzde var olan ahşap kepenkler yoktur.[430]

R. 374: Çinili Köşk'ün 20. yüzyıl başında eyvanının görünümü.[431]

3.59.2. Fatih Köşkü

IV. avluda Seferli Koğuşu'nun bitişiğinde yer alan Fatih Köşkü plan açısından köşeye dönen formuyla "L" biçimindedir. Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen köşkün Topkapı Sarayı'ndaki en eski hünkâr kasrı olduğu ve Has Oda yapılana kadar buranın "Has Oda" işlevinde kullanıldığı ifade edilmektedir.[432] Müller-Wiener, köşkün 1468 yılında inşa edildiğini ifade etmektedir.[433] Meydana açılan dört odanın önü iyon başlıklı sütunlardan oluşan revaklarla çevrilmiştir. Bu odalardan ikisinin üzeri kubbeyle örtülüdür. Fatih Köşkü zaman içinde farklı kullanımlarının yanında konut işlevini de devam ettirmiş olmalıdır.[434] Mimari üslup açısından çeşitlilik gösteren Fatih Köşkü, Sedad Hakkı Eldem ile Ferudun Akozan'ın eserinde "yeni biçim

[430]Hayal Meriç Uğraş, **a.g.e.**, s. 98.
[431]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**
[432]Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyıl Topkapı Sarayı Mimari Tören ve İktidar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 177
[433]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 498.
[434]Asile Yaman, "**Topkapı Sarayı'nın III. Avlusundaki Yapısal Dönüşümler**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimari Koruma ve Restorasyon Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 115.

mimari ile eski mimarinin bir arada görüldüğü yapı" olarak tanıtılmaktadır.[435] Yapı bünyesinde başlayan restorasyon çalışmaları günümüzde devam etmektedir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

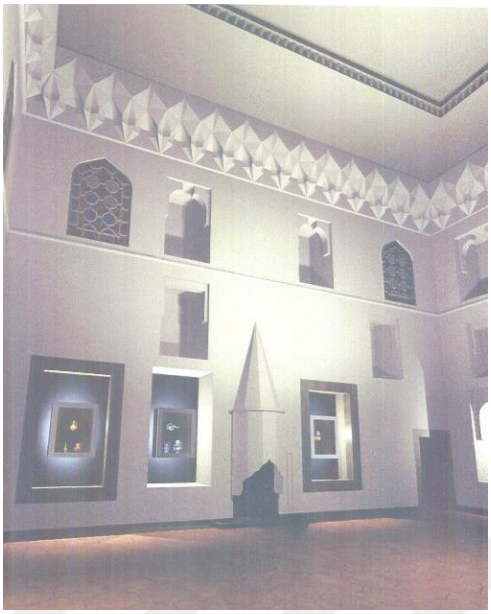
Sultan V. Mehmed Reşad devrinde yapılan Topkapı Sarayı onarımları kapsamında Fatih Köşkü'nde de bazı müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen onarımlar da çalışmayı ilgilendiren hususlar özellikle köşkün revak tavanında ve iç mekân kubbe eteklerinde karşımıza çıkmaktadır. Revaklarda yer alan muhdes duvarlar kaldırılmış ve sütun dizelerindeki devamlılık sağlanmıştır. Revak tavanları ve tavanların etrafı boydan boya Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun üç kademeli mukarnas dizileri yapılmıştır.[436]

R. 375: Fatih Köşkü'nün revak tavanı.[437]

Revaklarda bulunan yarım duvarların üzerindeki mukarnas kavsaralı mihrap nişini hatırlatan düzenlemelerin de Sultan V. Mehmed Reşad devri onarımlarında yapılmış olmalıdır. Zira bu muhdes duvarların boyu ve genişlikleri bu dönemde kısaltılmıştır.

[435]Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **a.g.e.**, s. 76.
[436]Asile Yaman, **a.g.e.**, s. 132.
[437]https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=23380&sessionid=q8kktskh68epri4fktcmme6ph1, Erişim tarihi: 16 Ağustos 2021.

R. 376: Fatih Köşkü'nün üçüncü odasının tavanı.[438]

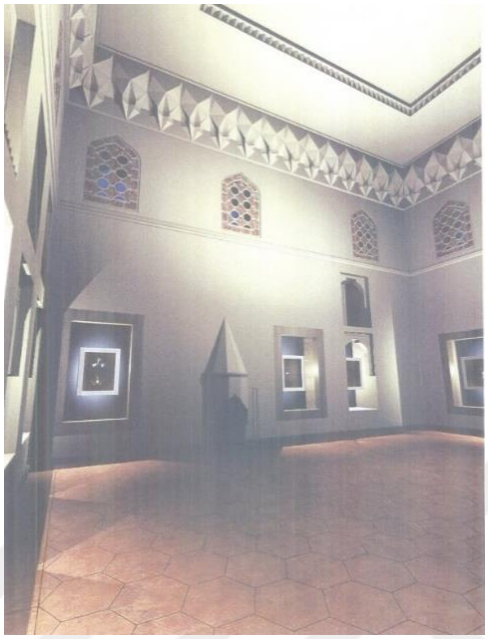
Fatih Köşkü'nün üçüncü odasının tavanında kademeli mukarnas dizisinden oluşan bir friz dolaşmaktadır. Revak tavanındaki düzenlemeyle aynı düzene sahip olan bu mukarnaslı friz de Sultan V. Mehmed Reşad devri onarımlarda yapılmış olmalıdır.

R. 377: Fatih Köşkü'nün üçüncü odasının tavanı.[439]

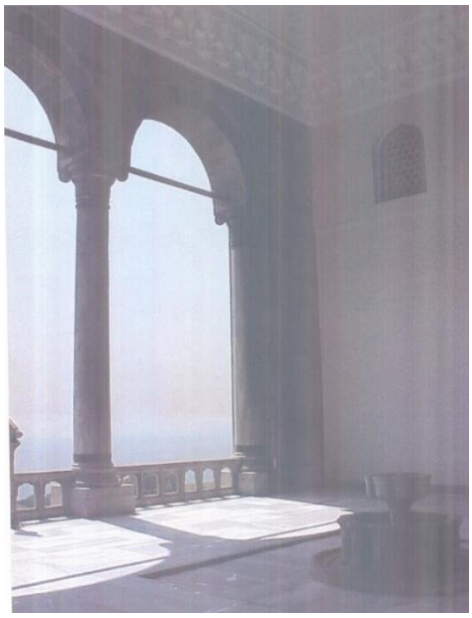
[438]İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
[439]İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.

Aynı düzenleme Fatih Köşkü'nün dördüncü odasında da görülmektedir.

R. 378: Fatih Köşkü'nün dördüncü odasının tavanı.[440]

Mukarnaslı friz düzenlemesi Fatih Köşkü'nün Marmara Denizi'ne bakan cephesindeki kemerli alanın tavanında da uygulanmıştır.

R. 379: Fatih Köşkü'nün Marmara Denizi'ne bakan bölümü.[441]

[440]İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
[441]İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.

Tahsin Öz'ün 1940'lı yılların başında gerçekleştirdiği onarımlar sırasında revakların tavanları, köşk içindeki alçı kabartmalarda kubbe etekleri ve nişlerdeki mukarnas dizileri aslına uygun bir şekilde onarılmaya çalışılmıştır. Tahsin Öz yayımlamış olduğu eserde bu onarımlar sırasında çekilen fotoğrafları kullanmıştır.[442]

3.59.3. Hırka-i Saadet Dairesi

III. Avluda bulunan ve "Has Oda" ismiyle de bilinen Hırka-i Saadet Dairesi 1465-1468 yılları arasında inşa edilmiştir. 1517 yılında Mısır'ın fethinden sonra Hırka-i Şerif ve diğer Mukaddes Emanetler'e tahsis edilmiştir.[443] Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesi IV. Avluda Revan Köşkü ile Sünnet Odası'nın karşısında bulunmaktadır. IV. Avludaki "L" şeklindeki alan yapıya mimari açıdan bir zenginlik katacak şekilde çift sıra anıtsal yeşil ve beyaz mermer sütunlu, küçük kubbeli olarak düzenlenmiştir. Zemin Kanuni Sultan Süleyman devrinde beyaz mermerle onarılmıştır.[444] Hırka-i Saadet Dairesi kare planlı olup geniş kemerlerle ayrılan iki bölümlü bir sofa ve iki odadan meydana gelmektedir. Birimlerin üzeri kubbelerle örtülmüştür.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Hırka-i Saadet Dairesi Sultan V. Mehmed Reşad devri onarımlarında en fazla müdahaleye uğrayan yapıların başında gelmektedir. Bu dönem müdahaleleri yapının iç mekânında, Haliç'e bakan dış duvarlarında ve Revan Köşkü'ne bakan dış duvarlarında takip edilebilmektedir.

Ramazan aylarında Hırka-i Saadet ziyareti Osmanlı hanedanı için önemli bir gelenek olmuştur. Hanedan önce Dolmabahçe Sarayı'na sonra Yıldız Sarayı'na taşınsa da Hırka-i Saadet bünyesinde bulunan kutsal emanetler Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmeye devam etmiştir. Ramazan ayının 15. günü padişah Hırka-i Saadet ziyaretini gerçekleştirir ve kutsal emanetleri ziyaret ederdi. 1912 senesindeki Ramazan ayı

[442]Daha detaylı bilgi için Bkz.: Tahsin Öz, **a.g.e.**, 1948. Ayrıca Topkapı Sarayı'nın Cumhuriyet devri onarımları hakkında bir doktora tezi yapılmıştır. Bkz: Ümran Karahasan, "**Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Rölöve Restorasyon Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2005.
[443]Doğan Kuban, **a.g.e.**, 2021, s.420.
[444]Gülru Necipoğlu, **a.g.e.**, 2007**,** s. 137.

ziyareti öncesinde Hırka-i Saadet için geniş çaplı bir onarım düşünülmüştür. Bünyesinde barındırdığı kutsal emanetlerden dolayı yapının önemini bilen Mimar Vedad Bey titiz bir keşif çalışması yapmıştır. Araştırmacılar tarafından Mimar Vedad Bey'in Sermimarlık devrinde en şiddetli mücadelesini Hırka-i Saadet Dairesi'nin onarımı için verdiği ifade edilmektedir.[445] Onarım sırasında yapının üst örtüsünü tamamlayan kubbelerine, saçaklara ve revzenlere kalem işi uygulamaları yapılmıştır.[446] Onarımların Ramazan ayının 15'ine yetiştirilip yetiştirilmediği noktasında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Sultan V. Mehmed Reşad Hırka-i Saadet'i ziyareti sırasında Mimar Vedad Bey'i altın sanayi madalyası ile mükafatlandırması yetiştirildiğine işarettir.[447]

Mimar Vedad Bey 1913-1914 senelerinde Topkapı Sarayı'nda onarım faaliyetlerine devam etmiştir. 1912 senesinde şadırvanlı sofanın üstünü örten kubbedeki kalem işi uygulamalarının elden geçirilmesini, aynı mekânı örten ikinci kubbenin ise kendisi tarafından çizilen desenlerden meydana gelen kalem işi uygulamalarıyla bezenmesini istemiştir. Kalem işi uygulamalarındaki yenileme çalışmaları arzhane için de geçerlidir. Söz konusu birimin karanlık kalmasından dolayı kubbesinin tepesinde görülen aydınlık feneri de bu dönemde yapılmıştır.[448]

Hırka-i Saadet Dairesi'nin kalem işi uygulamaları Muhafazai Âsârı Atîka Encümeni Dâimisi'nin 10 Ekim 1915 tarihli raporunun 11. maddesinde eleştirilmiştir. Kalem işi uygulamaları için; "Çinilere benzetilmek üzere boya ile ıstampa nakşı yapılarak hem güzellik hem mimari sanatı yok edilmiştir." ifadeleri kullanılmıştır. [449] Günümüzde sofaların üzerini örten kubbe yüzeyinde ve sofa geçişlerinde yer alan kemer yüzeylerindeki kalem işi uygulamaları 1912 yılı onarımlarından kalmadır. Söz konusu kalem işi kompozisyonları detaylarıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

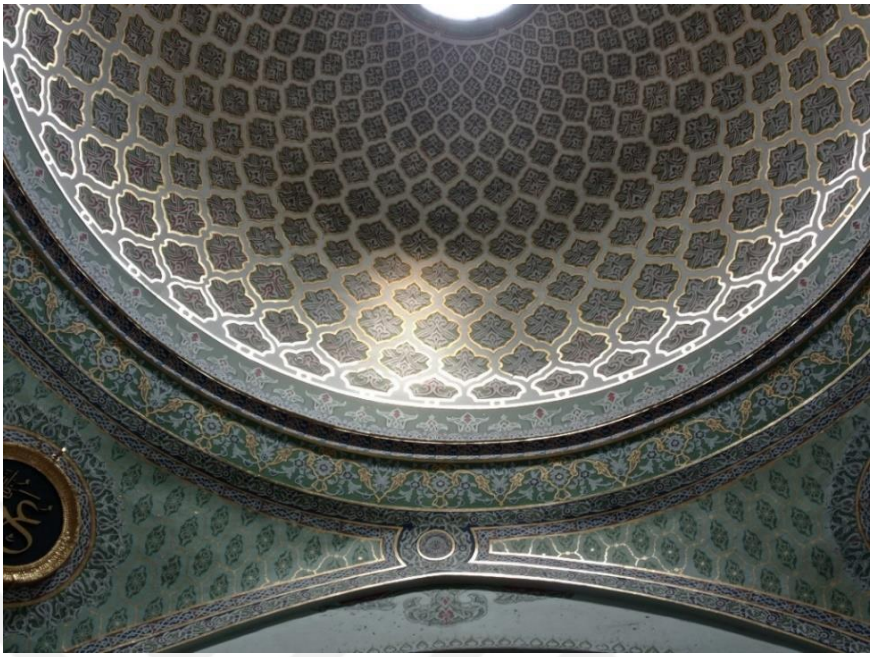
Hırka-i Saadet Dairesi geniş bir kemerle ayrılan iki bölümlü bir sofa ve iki odadan oluşmaktadır. Bu bölüm pandantiflerle geçişi sağlanan ve birer aydınlık feneri

[445]Müjde Dila Gümüş, **a.g.e.**, s. 118-119.
[446]**A.e.**, s. 120-121.
[447]**A.e.**, s. 124.
[448]**A.e.**, s. 157.
[449]Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **a.g.e.**, s. 100.

olan iki ayrı kubbe ile örtülüdür. Kapıdan girince ulaşılan ilk bölüm şadırvanlı sofadır. Bu bölümün üzerini örten kubbenin iç yüzeyinde simetrik bir düzene sahip kontur çizgileri altın yaldızlı geometrik motifler yer almaktadır. Motiflerin içinde koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış palmet ve rumi gibi bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Kubbe kasnağında yine koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış palmet ve rumi motiflerinden oluşan bir tasarım tekrar edilmiştir. Kubbe eteğinde birbirini takip eder vaziyette bitkisel kompozisyonlardan oluşan bir tasarım görülmektedir. Pandantiflerle geçişte koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızlı rumi ve kıvrık dal motifleri ile beyaz tonlara yakın renkte penç ve çiçek motiflerinden oluşan bir kompozisyon yerleştirilmiştir.

R. 380: Hırka-i Saadet Dairesi'nin şadırvanlı sofa kubbesindeki bezemeler.

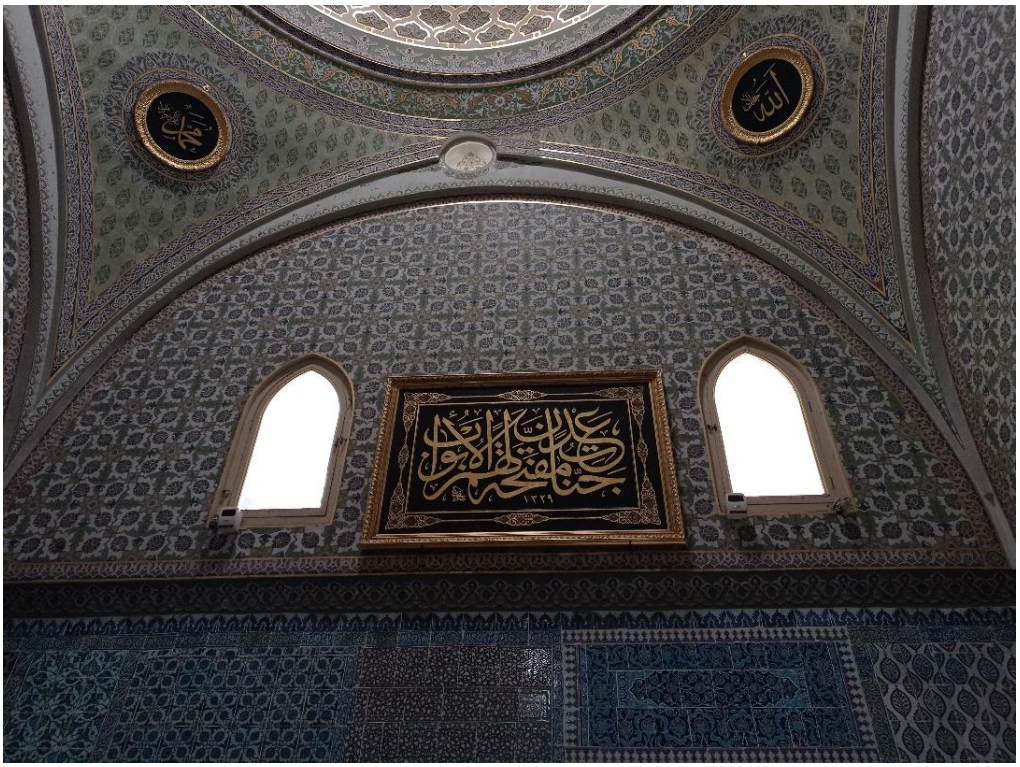
R. 381: Hırka-i Saadet Dairesi'nın şadırvanlı sofa kubbesinden detay.

Pandantiflerine merkezine altın varaklı yuvarlak bir çerçeveye sahip celi sülüs yazı türüyle kalem alınmış "Allah", "Muhammed", "Ebubekir", "Ömer", lafızlarını taşıyan panolar yerleştirilmiştir. Söz konusu panolar onarım sonrasında eklenmiş olmalıdır. Pandantiflerde kalem işi uygulaması olarak merkezde dairesel bir alan ve bu alandan bitkisel motiflerle etrafa ışınsal bir düzenlemeyi hatırlatan bir kompozisyon yapılmıştır. Geri kalan bölümlerde ise geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan kompozisyon görülmektedir. Pandantiflerin üçgen alanlarını sınırlandıran bordürlerde kubbenin eteğinde görülen bitkisel kompozisyon tekrar edilmiştir.

Sofanın beden duvarlarında belirli bir seviyeye kadar kalem işi uygulamaları devam etmektedir. Kompozisyon açısından birbirini takip eden tasarımlar söz konusudur. Beyaz zemin üzerine koyu tonlarda yapılmış ve içi geometrik desenlerle bezenmiş yıldız motifi ve koyu yeşil tonda yapılmış bitkisel motif gibi kompozisyonlar tercih edilmiştir. Kapının üzerinde yer alan yatay dikdörtgen panoda celi sülüs harfle kaleme alınmış ayet[450] yazılıdır. Ayetin altında yer alan tarih H. 1329 (M. 1911-1912) yılı yapıda gerçekleşen onarımın tarihiyle aynıdır. Muhtemelen onarımlar sırasında Pandantiflerde yer alan panolarla birlikte ayet levhası da buraya yerleştirilmiştir.

[450]Kur'an-ı Kerim, Sad Suresi 50. Ayet.

Panonun her iki yanda yer alan sivri kemerli pencerelerin tasarımı hem klasik döneme hem de Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygundur. Hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmeyen pencerelerin 1912 yılı onarımında müdahaleye uğradığı düşünülebilir.

R. 382: Hırka-i Saadet Dairesi'nin şadırvanlı sofa bölümü beden duvarları.

Beden duvarlarında yer alan çini kompozisyonlarında bir bütünlük söz konusu değildir. Farklı dönemlerde yapılmış çeşitli kompozisyonlardan oluşan çiniler 16. ve 18. yüzyıllara aittir. Muhtemelen bu çinilerin büyük bir kısmı depo çinisi olup müdahaleler sırasında duvarlara yerleştirilmiştir. Depo çinileri dışında renk ve kompozisyon açısından diğer karolardan farklı bir tasarıma sahip olan panolar bulunmaktadır. Bu panolar Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta'nın atölyesinde üretilen çiniler olmalıdır. Muhtemelen Sultan V. Mehmed Reşad devri onarımlarında eklenmiştir. Zira Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e ve Revan Köşkü'ne bakan cephelerinde söz konusu ustaya ait olan çiniler usta imzasıyla birlikte yer almaktadır.

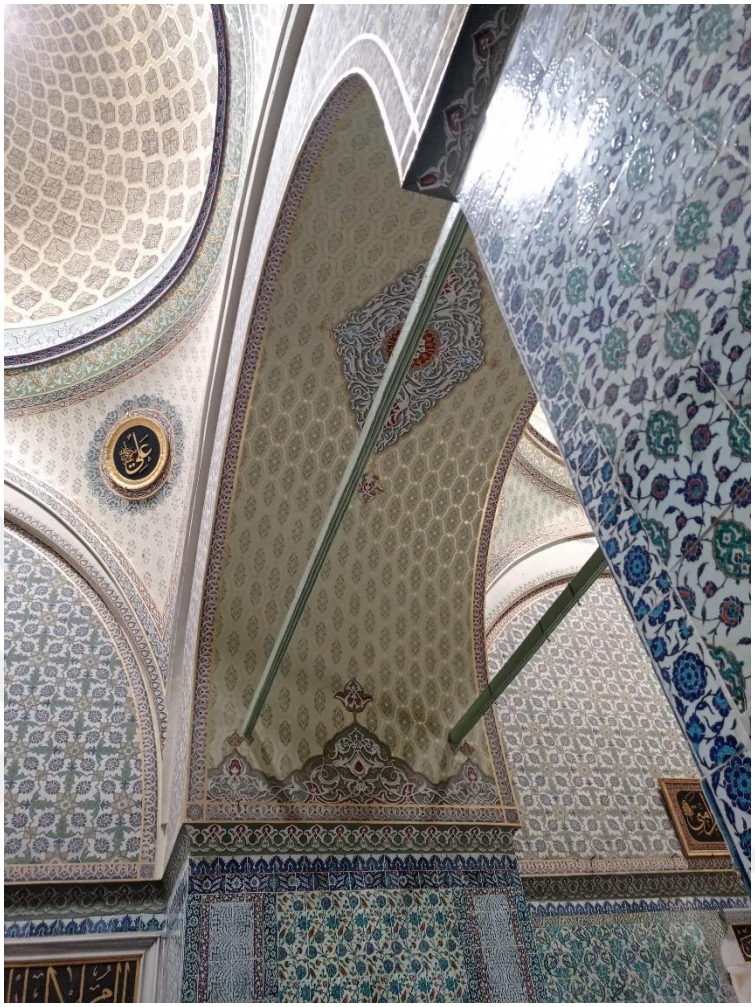
Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta'ya ait olduğu düşünülen ilk kompozisyon şadırvanlı sofa kapısı üzerinde yer almaktadır. Mavi rengin farklı tonlarının hâkim

olduğu kompozisyonda Çin Bulutu motifleri, penç motifleri, kıvrık dallar ve çiçek motifleri ön plana çıkmaktadır. Depo çinisi olduğu düşünülen bordürlerde ise palmet motiflerinden oluşan bir sıra dizi görülmektedir.

R. 383: Hırka-i Saadet Dairesi'nde çini kompozisyon.

Sofayı ayıran kemer iç yüzeyinde görülen kalem işi uygulamaları da onarımlar sırasında eklenmiş olup Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Kubbe yüzeyinde görülen geometrik ve bitkisel motiflerin tekrar edildiği kemer iç yüzeyinin merkezinde salbekli şemse motifi yer almaktadır. Şemse motifinin içi koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal, palmet gibi çeşitli bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Şemsenin salbekleri palmet motifinden meydana gelmiştir. İçinde yer alan motif tasarımı şemse motifinin içinde yer alan kompozisyonla uyum içindedir. Kemerin üzengi bölümlerinde ise koyu tonlar üzerine beyaz ve kırmızı renklerden oluşan ve klasik bitkisel motiflerden oluşan bir tasarım görülmektedir.

R. 384: Hırka-i Saadet Dairesi'nin sofasını ayıran kemerdeki bezemeler.

Kemerden sonraki ikinci bölüm arzhane olarak da bilinmektedir.[451] Bu bölümün üzerini örten kubbe iç yüzeyinde görülen kalem işi uygulamaları 1912 onarımlarına ait olup Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Kubbenin merkezinde dairesel form içinde koyu yeşil zemin üzerine çok kollu yıldız motifi ve bu yıldızı sınırlandıran bitkisel motiflerden oluşmuş bordür bulunmaktadır. Kompozisyonun dışında iç içe geçmiş geometrik motiflerden oluşan bir tasarımın uçları rumi, kıvrık dal ve palmet gibi bitkisel motiflerden oluşan bir düzene sahiptir. Altın yaldızlı olan motiflerin zemini koyu yeşildir. Dairesel bir form içinde yer alan bu tasarımı sınırlandıran bordür de iç bölümde olduğu gibi bitkisel motiflerden oluşmaktadır. En dışta yer alan bordürde ise lacivert renkte yapılmış palmet motifleri

[451]Nebi Bozkurt, Doğan Yavaş, "Mukaddes Emanetler Dairesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 112.

yer almaktadır. Kubbe kasnağında yer alan yuvarlak kemerli pencerelerin tepelikleri klasik formlara sahip bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Pencere aralarında ise niş görüntüsüne sahip çift kemerli bir tasarım ve bu tasarımın etrafında koyu renklerden oluşmuş klasik motifler yer almaktadır. Niş görünümlü tasarımların içinde Batılılaşma Dönemi etkisini hatırlatan dalları bahar açmış çiçek motifleri görülmektedir. Kompozisyonun geneli sivri kemerli bir alınlığın içine yerleştirilmiştir. İki niş görünümlü tasarımın arasında daire içinde çok kollu yıldız motifi görülmektedir. Sivri kemerin üstünde ise köşebentlere yerleştirilmiş altın yaldızlı rozet motifleri ve kemerin kilit taşı üzerinde yer alan altın yaldızlı çarkıfelek motifi dikkat çekicidir.

R. 385: Hırka-i Saadet Dairesi arzhanenin kubbesindeki bezemeler.

Kubbe kasnağında kademeli bordür şeritleri yer almaktadır. Bu bordürlerde palmet motifleri, rumiler, kıvrık dallar, penç motifleri, çiçek motifleri farklı renk

seçimiyle tercih edilmiştir. Kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerin merkezinde yer alan dairesel alan içinde iç içe geçmiş çok kollu yıldız motifleri ile yıldız motifinin kolları arasında görülen bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Dairenin etrafında ise koyu ve beyaz tonlarda simetrik olarak yerleştirilmiş bitkisel kompozisyonlar tekrar edilmiştir.

Arzhanenin üst seviye beden duvarları belirli bir seviyeye kadar kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. Duvarlarda yer alan kompozisyonlarda beyaz zemin üzerine yapılmış çiçek motifleri yer almaktadır. Kompozisyonlar dışarıdan koyu tonlara sahip palmet motiflerinden oluşan bordürlerle sınırlandırılmıştır. Beden duvarlarında kalem işi süslemeleri ve çini kompozisyonları arasında yer alan ve bir şerit halinde sofayı dolaşan celi sülüs yazı türüyle kaleme alınmış ayet[452] bulunmaktadır.

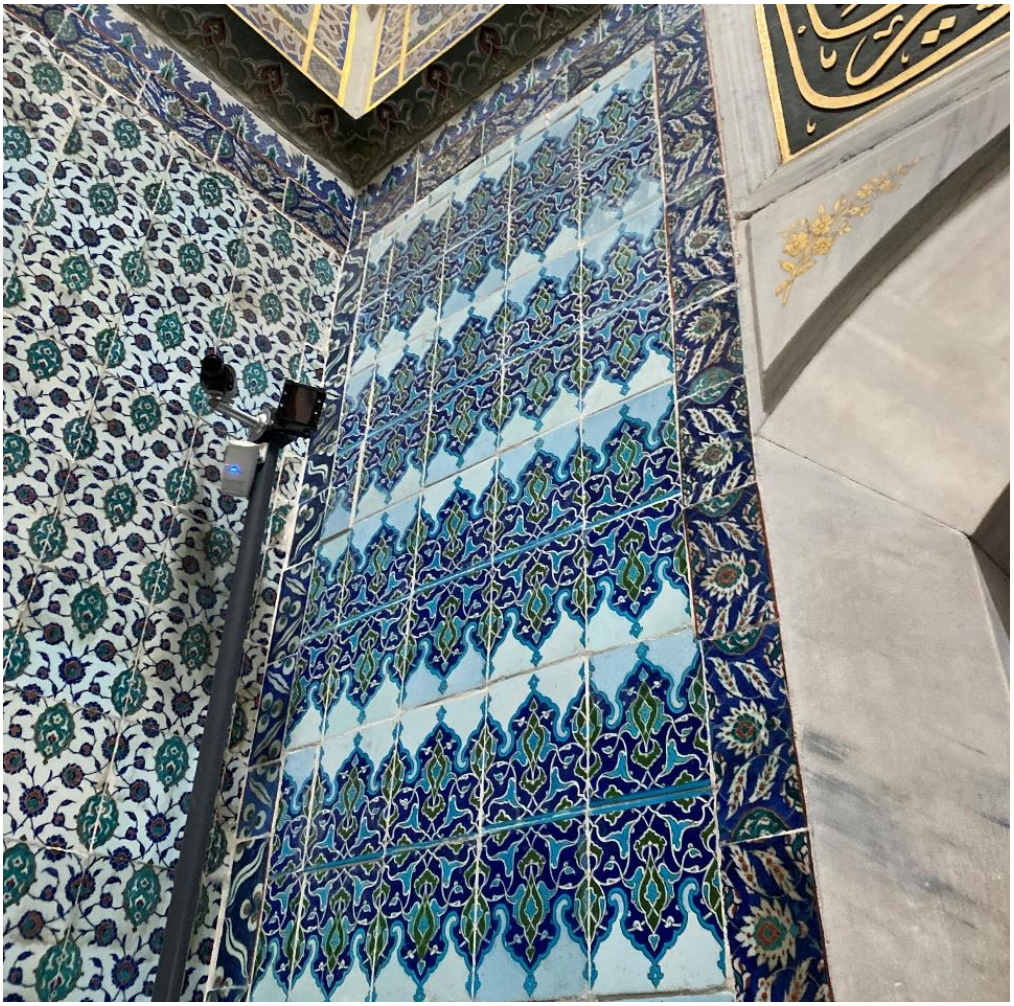

R. 386: Hırka-i Saadet Dairesi arzhanenin kubbe geçişindeki bezemeler.

Arzhanenin alt seviye beden duvarlarında farklı dönemlere ait çeşitli çini kompozisyonlar görülmektedir. Çoğunluğunu İznik'te üretilen çinilerin oluşturduğu kompozisyonların arasında muhtemelen Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından üretilen ve onarım çalışmaları sırasında eklenen çini karolar vardır.

[452]Kur'an-ı Kerim, Ahzab Suresi 38-44. Ayet.

Bunların bir kısmı Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçişi sağlayan kapının solunda yer almaktadır. Renk ve tasarım açısından diğer çinilerden farklı olan bu karolarda lacivert, mavi, firuze ve beyaz renk yoğunluktadır. Simetrik olarak yerleştirilen karolarda içi rumi, kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan palmet desenleri görülmektedir.

R. 387: Hırka-i Saadet Dairesi'nde çini kompozisyon

Beden duvarlarında yer alan çini kompozisyonların en üstünde bir bordür görevi üstlenen ve duvarları kuşatan beyaz zemin üzerine lacivert renkte yapılmış palmet motiflerinden oluşan kompozisyonun mıhtemelen Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta'ya ait olmalıdır.

R. 388: Hırka-i Saadet Dairesi'nde çini kompozisyon.

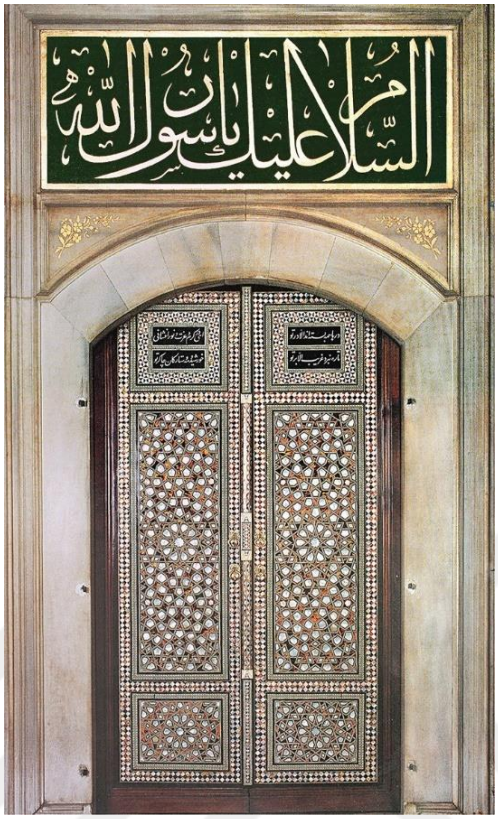
Has Oda'ya geçişi sağlayan sedef kakmalı kapı kanatları Sedefkar Vasıf tarafından yapılmıştır.[453] Kapı kanatlarının ne zaman yerleştirildiği tam olarak bilinmemekle birlikte Mimar Vedad Bey'in 1912-1914 yılları arasındaki onarım çalışmalarında yerleştirilmiş olmalıdır. Zira Sedefkar Vasıf'ın Mimar Vedad Bey ile birlikte görev aldığı farklı çalışmaların varlığı bilinmektedir.[454] Kapı kanadının yüzeyi kakma tekniğinde sedef, bağa ve abanozla süslenmiş olup Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Simetrik bir düzende yapılan kapı kanatlarında geometrik motifler ön plana çıkmaktadır. Kapı rezenleri ve tokmakları maden sanatı açısından önemlidir. Üst bölümde görülen tablalarda Hz. Mevlana'nın mısralarına yer verilmiştir. Mısraların tercümesi şu şekildedir:

"Senin kapından başka bütün kapılar kapanmıştır.

Ta ki garipler başkasına yol bulmasın diye."

Sedef kakma sanatı özellikle klasik dönemde mimari yapıların kapı ve pencere kanatlarında sık görülmektedir. Batılılaşma dönemiyle birlikte sedef kakma gündelik eşyaların yanı sıra türbelerde sanduka etrafındaki korkuluklarda tercih edilmiştir. Son dönem Osmanlı sanatında Sedefkar Vasıf Efendi'nin girişimleriyle sedef sanatı yeniden canlanmış ve mimaride kullanım alanı bulmuştur.

[453]Nebi Bozkurt, Doğan Yavaş, **a.g.e.**, s. 113.
[454]Müjde Dila Gümüş, "Mimar Vedad (Tek), Ressam İzzet Ziya ve Sedefkâr Vasıf Beylerin Ortak Bir Çalışması: 1914 Tarihli III. Selim Tablosu ile Çerçevesi", **TÜBA-KED**, C. 18, y.y., 2018, s. 191-204.

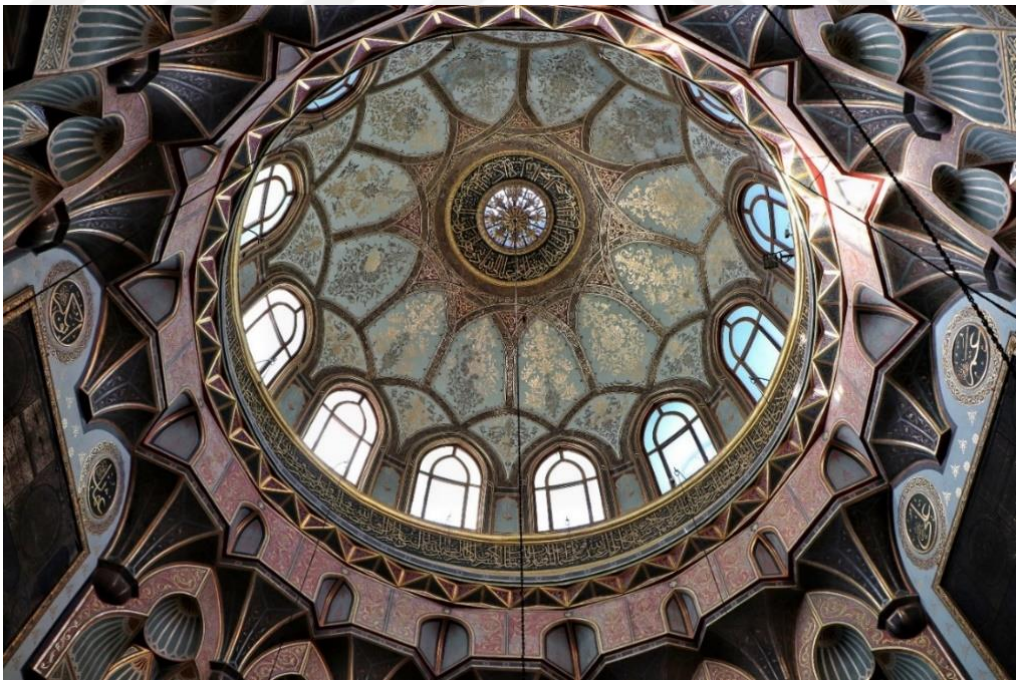

R. 389: Hırka-i Saadet Dairesi'nde Has Oda'nın sedef kakmalı kapı kanatları.[455]

Arzhanenin bitişiğinde yer alan birim Has Oda'dır. Odanın üstünde yer alan kubbe 18. yüzyıla aittir. Kubbe yüzeyinde görülen kalem işi uygulamalarının 1916 senesinde yenilendiği söylenmektedir.[456] Konu hakkında arşiv vesikalarıyla detaylı bir çalışma yapan Dila Gümüş onarımın 1912-1913 yıllarında yapıldığını tespit etmiştir.[457] Hırka-i Saadet Dairesi'nin sofa kubbelerinde görülen kalem işi uygulamalarından farklı bir tasarım söz konusudur. Uygulama detaylarında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı görülmektedir. Kubbenin merkezinde yer alan aydınlık fenerinin etrafında celi sülüs hatla yazılmış ayet[458] kitabesi bulunmaktadır. Kubbe yüzeyinde iç içe geçmiş sivri kemerli formlar yer almaktadır. Sivri kemerleri oluşturan

[455]Günümüzde kapı kanatlarının önünde camekan olduğu için fotoğrafı çekilememiştir. Bu nedenle T.D.V. İslam Ansiklopedisi'nde ilgili maddede yer alan fotoğraf kullanılmıştır. Bkz.: Nebi Bozkurt, Doğan Yavaş, **a.g.e.**, s. 113.
[456]Nebi Bozkurt, Doğan Yavaş, **a.g.e.**, s. 113.; Deniz Esemenli, "Mekânlar-Zamanlar", **Topkapı Sarayı**, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 2000, s. 63-66.
[457]Müjde Dila Gümüş, **a.g.e.**, s. 121.
[458]Kur'an-ı Kerim, Ahzab Suresi 45-47. Ayet.

hatların içinde birbirleriyle bağlantılı rumi, palmet, kıvrık dal gibi klasik tarzda çeşitli bitkisel motifler bulunmaktadır. Kemer formlarının içinde ise koyu zemin üzerine altın yaldız renginde klasik bitkisel motifler ve çeşitli geometrik motiflerden oluşan kompozisyon yer almaktadır. Kubbe kasnağında yer alan ve onarımlar sırasında müdahale gördüğü düşünülen sivri kemerli pencerelerin arasında bulunan kalem işi uygulamalarında sivri kemer içinde kandil motifleri bulunmaktadır. Kubbe eteğinde celi sülüs harflerle yazılmış ayet[459] kitabesi bir kuşak şeklinde yapıyı kuşatmaktadır. Onarımlar sırasında Sultan V. Mehmed Reşad kubbenin etrafına "tarz-ı cevherîde" biçiminde püskül yapılması için talimat vermiştir. "Tarz-ı cevherî"nin kubbeye geçişte görülen mukarnas dolgular olduğu düşünülebilir. Onarım sırasında var olduğu düşünülen mukarnas dolguların da tamir edildiği kuvvetle muhtemeldir.[460] Bu onarımlar sırasında kubbeye geçişte kullanılan mukarnasların ve mukarnasların altındaki sivri kemerli düzenlemelerin yüzeyine kırmızı zemin üzerine altın yaldızlı renkte rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar yapılmış olmalıdır.

R. 390: Hırka-i Saadet Dairesi'nde Has Oda'yı örten kubbedeki bezemeler.[461]

[459]Kur'an-ı Kerim, Fetih Suresi 1-8. Ayet.
[460]Müjde Dila Gümüş, **a.g.e.**, s. 121.
[461]Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi.

Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesi ve Revan Köşkü karşısındaki cephesinde bulunan çiniler Sultan V. Mehmed Reşad zamanında gerçekleştirilen tamirler sırasında eklenmiştir. Eklenen çinilerin bir kısmı Kütahya'da Hafız Mehmed Emin Usta'ye aittir. Kütahya'da üretilen çinilerde İbnü'n-Nahvi'ye ait El-Kasidetü'l-Münferice yazılmıştır.[462] Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bu çinilerin dışında beden duvarlarında panolar halinde görülen diğer çiniler ise genellikle 16. ve 18. yüzyıllara ait çiniler olup depo çinileridir. Onarımlar sırasında duvarlara eklenmiştir.[463] Osmanlı klasik çini sanatının örnekleri olan kompozisyonların bu dönemde duvara eklenmesi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı içinde değerlendirilebilir.[464]

Hırka-i Saadet duvarının Haliç'e bakan avlusunun kapısı üzerinde çini kitabe bulunmaktadır. Kitabenin üstündeki panonun tepesinde besmele, altında kelime-i tevhid, üçüncü satırda ise "Ebubekir, Ömer, Osman, Ali" ifadeleri görülmektedir. Bu panonun altındaki kitabe ise Sultan V. Mehmed Reşad devri onarımını aktaran H. 1333 (M. 1915) tarihli kitabedir. Söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"Cenâb-ı Fahrü'l-Enbiyâ aleyhi ekmele't-tehâyâ Efendimizin Hırka-i şerifleriyle emânât-ı nefise-i sâire-i mübârekeye mahsus astar

Es Sultan İbnü's-Sultan es-Sultan emücâhid El-gazi Mehmed Reşad Han hazretleri tarafından müceddeden

'imal ve Hırka-i Şerife Dâire-i fâahiresiyle müştemilât-ı 'umumiyye ve civarındaki kasırlar dahi 'ahd-i celîl-i

Hılâfet-penahîlerinde ve tarz-ı asliyelerine ircâ' suretiyle ta'mir etdirilmiştir. Sene 1333 Ketebehü Hasan Rıza." [465]

---

[462]Kaside için detaylı bilgi için Bkz.: Mehmet Sadi Çöğenli, "İbnü'n Nahvî ve El-Kasîdetü'l-Münferice'si", **Turkish Studies**, Vol. VIII, Issue XIII, y.y., 2013, s. 75-79.

[463]Funda Koçer Yeşilyurt, "**Topkapı Sarayı Dördüncü Avludaki Yapılarda Kullanılan Çiniler**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Doktora Tezi, 2014, s. 207

[464]Detaylı bilgi için Bkz: **A.e.**, s. 207-257.

[465]Necdet Sakaoğlu, **Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı**, İstanbul, Denizbank Yayınları, 2002, s. 207. Hattat Hasan Rıza'nın hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi için Bkz.: Şevket Rado, **Türk Hattatları**, İstanbul, Yayın Matbaacılık, 1988, s. 249-250.

Kitabe ile basık kemerli girişin arasında kalan bölümde bulunan lacivert zeminli çini pano içerisinde kırmızı ve lacivert renklerle boyanmış kıvrık dal ve rumilerden oluşan bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Kompozisyonun tam ortasına dilimli madalyon yerleştirilmiştir.

R. 391: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesindeki onarım kitabesi.

Kapının sağında yer alan duvarın üst bölümünde depo çinilerden yapılmış yatay dikdörtgen çini pano bulunmaktadır. Panonu üstünde Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından hazırlanan panolar koyu lacivert zemin üzerine beyaz renkte celi ta'lik yazı türüyle yazılmıştır. Panoların köşebentleri rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyondan oluşmaktadır. Bu panolarda yer alan kaside Hırka-i Saadet'in Haliç cephesi boyunca devam edip Revan Köşkü karşısında yer alan cephenin sonunda bitmektedir.

R. 392: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesinde çini panolar

Haliç'e bakan cephedeki pencere ve kapı aralarında klasik motiflerden oluşan çini panolar devam etmektedir. Çini panoların üzerinde koyu lacivert rengiyle Kütahyalı Mehmed Emin Usta tarafından hazırlandığı belli olan yatay dikdörtgen formlu çini panolar takip edilebilmektedir. Cephenin üstünde ise çeşitli ayet ve surelerden oluşan yatay dikdörtgen formlu çiniler yer almaktadır.

R. 393: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesinde çini panolar

Revan Köşkünün karşısında yer alan duvarın bitiminde depo çinilerinden oluşturulan klasik motifli çini panolar ve Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından hazırlanan çini panolar sona ermektedir.

R. 394: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Revan Köşkü'ne bakan cephesinde çini panolar

Cephenin bitimindeki pencerenin yanında yer alan ve Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından hazırlanan panolardan en soldaki kasidenin bitişidir. Kompozisyonun altında H. 1332 (M. 1914-1915) tarihli usta imzası bulunmaktadır. Söz konusu imza şu şekildedir:

"Ameli Mehmed Emin telamiz Mehmed Hilmi Kütahya 1332"[466]

R. 395: Hırka-i Saadet Dairesi'nin Revan Köşkü'ne bakan cephesinde usta imzası.[467]

[466]Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta'ya ait Abdülmecid Efendi Köşkü'ndeki imzaları ilgili bölümlde işlenmiştir. Abdülmecid Efendi Köşkü ve Hırka-i Saadet Dairesi dışındaki imza örnekleri ve değerlendirmeleri için Bkz.: Kubilay Arpacı, "**İstanbul Mimarisinde Sanatkâ İmzaları (1800-1923)**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 694-701.

[467]Oktay Türkoğlu Fotoğraf Arşivi.

3.59.4. Kuşhane

III. Avlunun batı yönündeki köşede yer alan Kuşhane Kapısı haremin avluya açılan kapısıdır. Kuşhane 17. yüzyıldan sonra sarayda Matbah-ı Amire'ye bağlı bir birim olarak harem halkına özellikle padişahlara özel yemeklerin hazırlandığı bir yer olmuştur. Sultan I. Mahmud döneminde yeniden yaptırılmıştır.[468] Yapının neden kuşhane olarak adlandırıldığına yönelik kaynaklarda kesin bir ifade yoktur. Saray yaşamında kuş etine rağbetten dolayı burada kuş kebaplarının yapılmış olabileceği ilk tahminlerden biridir.[469] Kuşhane, Osmanlı döneminde yapıların cephelerine yapılan kuş evlerini hatırlatan bir tasarıma sahiptir.

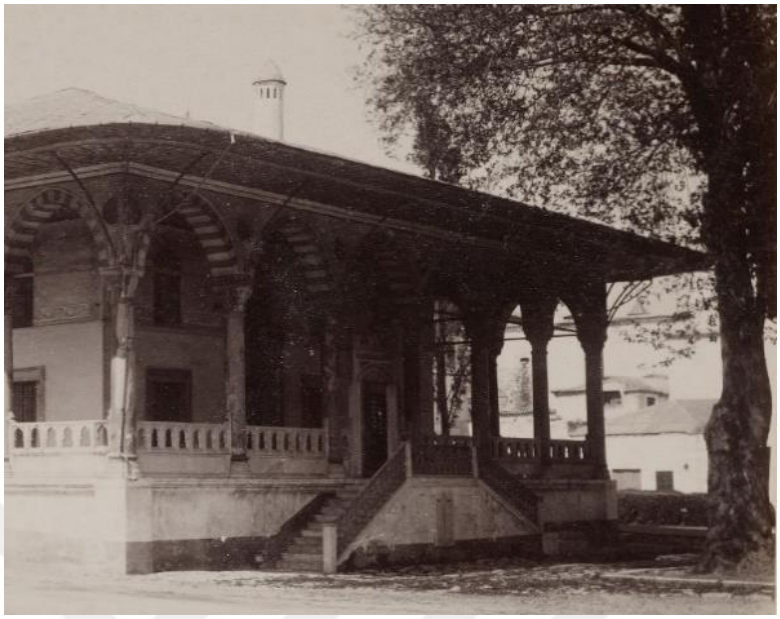
Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Sultan V. Mehmed Reşad döneminde gerçekleşen onarımlar sırasında Kuşhane Kapısı'nın önünde yer alan Ağalar Camii'ne bitişik şekilde inşa edilmiş işlevsiz yapılar kaldırılmış ve kapıya bitişik şekilde Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir cephe inşa edilmiştir. Bu dönem onarımları hakkında yazılan "Muhafazai Âsâri Atika Encümeni Dâimisi'nin" 10 Ekim 1915 tarihli raporunda yer alan 6. maddede söz konusu yapıya değinilmiştir. Söz konusu madde şu şekildedir:

"Babüssaade içindeki arz odası meydanına bakan ve Kuşhane denilen yerin harap olması, bunun eski durumuna göre tamiri gerekli iken, bu hususa hiçbir itina olunmayarak çimento sıva ile balkonlu bir cephe yapılıp oranın mimari ahengi bozulmuştur."[470]

1880 yılına ait fotoğrafta Arz Odası'nın arkasında, Ağalar Camii'ne bitişik işlevsiz yapılar görülmektedir.

[468]Semavi Eyice, **a.g.e.**, 1985, s. 26.
[469] Diğer tahminler için Bkz.: Necdet Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 205.
[470]Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **a.g.e.**, s. 101.

R. 396: Arz Odası'nın arkasındaki işlevsiz yapıların 1880'de görünümü.[471]

19. yüzyılın sonlarına doğru işlevsiz kalan yapılar Sultan V. Mehmed Reşad dönemi onarımlarında yıktırılmış ve yerine Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan bir cephe yapılmıştır. İnşaattan kimin sorumlu olduğu bilinmemekle birlikte Mimar Vedad Bey ya da Mimar Ekrem Bey'in görevli olduğunu düşünülebilir.

R. 397: Kuşhane'nin 1918 yılındaki görünümü.[472]

[471]http://www.eskiistanbul.net/2371/topkapi-sarayi-arz-odasi-abdullah-freres-1880, Erişim tarihi: 1 Aralık 2021.
[472]http://www.eskiistanbul.net/2371/kushane-1918, Erişim tarihi: 1 Aralık 2021.

Çimento sıvalı yapının cephe merkezinde kemerli bir pencere ve pencere önünde her iki yandan çift konsolla taşınan balkon bulunmaktadır. Balkonun Ağalar Camii ile Hırka-i Saadet Dairesi'ndeki ibadetler ve dini törenler için minare olarak düşünüldüğü ifade edilmektedir.[473] Taş malzemeden yapılan balkonun korkuluğunda ajur tekniğinde yıldız motifleri yapılmıştır. Balkonun altında yan yana yerleştirilmiş iki adet sivri kemerli açıklık yer almaktadır. Cephenin merkezinde yer alan sivri kemerli pencerenin üstünde, sağ ve sol yönlerde simetrik olarak yerleştirilmiş üç adet sivri kemerli açıklık bulunmaktadır. En üst bölümde ise çift sıra kirpi saçak kullanılmıştır.

R. 398: Kuşhane'nin günümüzdeki görünümü.

Yapının solunda Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını devam ettiren baklava desenli başlıklara oturmuş sivri kemerlerden oluşan üç birimli revak bölümü

[473]Necdet Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

bulunmaktadır. Revakların üstünde yer alan çift sıra kirpi saçak cephede görülen saçak tasarımıyla aynıdır. Revakların önünde yer alan birimlerde de görülen çift sıra kirpi saçak uygulaması aynı döneme ait olmalıdır.

R. 399: Kuşhane'nin revakları.

3.59.5. Revan Köşkü

IV. avluda yer alan Revan Köşkü Sultan IV. Murad'ın başarılı Revan Seferi'nin anısına 1635 yılında inşa edilmiştir. İnşa eden mimarın kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Mimar Kasım Ağa olduğu düşünülmektedir.[474] Sekizgen planlı olan köşk, üç eyvanlı bir tasarıma sahiptir. Araştırmacılar tarafından dördüncü eyvanın tercih edilmemesi merkezi ve simetrik bir plan tasarımı için bir kaygının olmadığını göstermektedir şeklinde yorumlanmıştır.[475] Köşkün üstü kasnaksız bir kubbe ile örtülmüştür. Köşkün çinileri ve sedef kakmalı pencere kanatları döneminin başarılı örneklerini yansıtması açısından önemlidir.

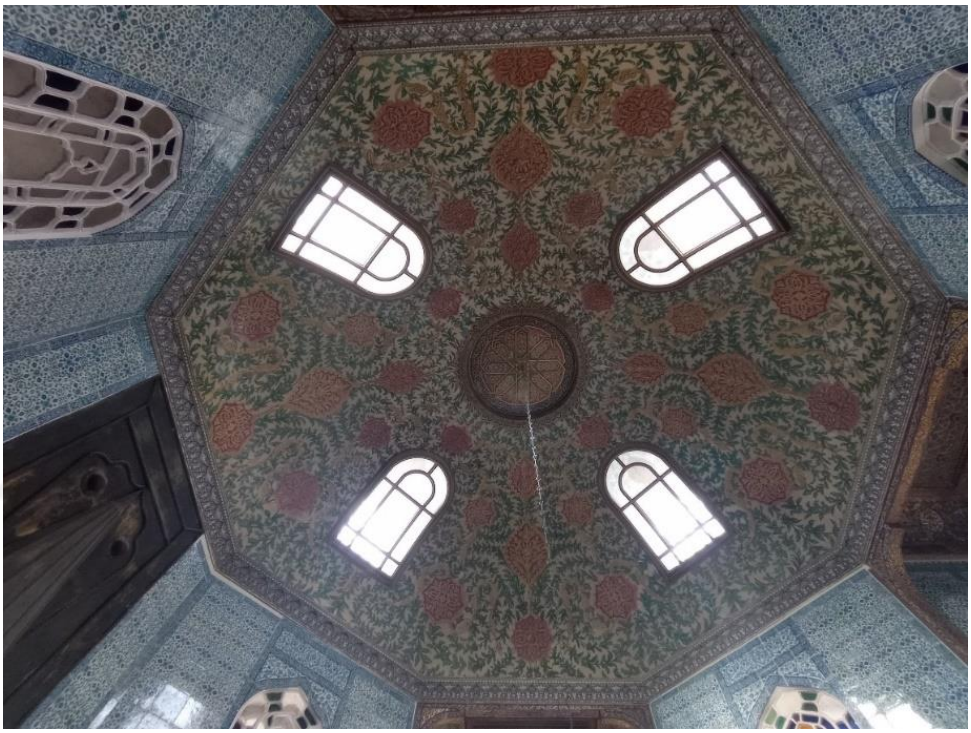
Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

1911-1915 yıllarında gerçekleşen onarımlar sırasında Revan Köşkü de elden geçirilen yapılar arasındadır.[476] Onarımlar sırasında günümüzde köşkün kubbesinde

[474]Necdet Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 256.
[475]Nadide Seçkin, **Topkapı Sarayı'nın Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma 1453-1755**, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 139.
[476]Nilay Özlü, **a.g.e.**, s. 3.

yer alan ıstampa kalem işi uygulamaları[477] Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

Kubbe yüzeyinde dört adet yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. Bu pencereler muhtemelen 1911-1915 yıllarında yapılan onarımlarda sadece genel bakımının yapıldığı düşünülebilir. Pencerelerin yuvarlak kemerli olması 18. ya da 19. yüzyıllarda yapıldığına ya da yenilendiğine işaret olarak kabul edilebilir.

R. 400: Revan Köşkü'nün kubbesindeki bezemeler.

Kubbe eteğinde koyu tonlarda yapılmış ve simetrik olarak düzenlenmiş bir büyük bir küçük palmet motifleri görülmektedir. Söz konusu palmet motiflerinin sivri uçları aşağıya doğru bakmaktadır. Kubbe göbeğinde içi dilimli çiçekle doldurulmuş çok kollu bir yıldız motifi yer almaktadır. Yıldız motifinin kollarından genişleyerek büyüyen kompozisyonda bitkisel ve geometrik motifler görülmektedir. Yıldızın kollarında yeşil zemin üzerine sarı ve kırmızı rengin hâkim olduğu rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Yıldız kollarının arasında ise kırmızı zemin üzerine sarı tonlarında rumi, kıvrık dal ve palmet gibi bitkisel

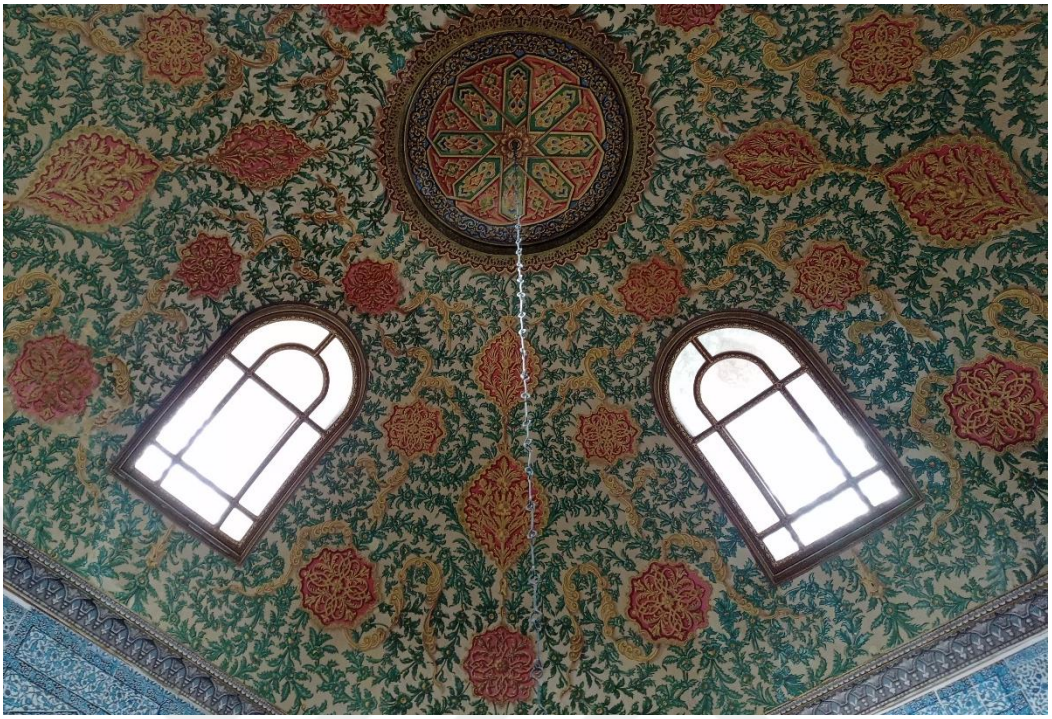
[477]Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **a.g.e.**, s. 101.

motiflerden oluşan motifler yerleştirilmiştir. Tasarım açısından bu yönüyle bir dairesel alan oluşturan genel kompozisyonun bordüründe lacivert zemin üzerine birbirleriyle bağlantılı bitkisel motifler bulunmaktadır. Bordürü sınırlandıran dairesel alanda ise kırmızı zemin üzerine sarı tonlarında yapılmış ve uçları palmet motifleriyle sona ermiş bitkisel motiflerden oluşan bir düzen görülmektedir.

R. 401: Revan Köşkü'nün kubbesindeki bezemelerden detay.

Kubbe yüzeyinde görülen motif seçiminde yaprak ve çiçeklerden oluşan kıvrımlı hatlara sahip bir düzenleme görülmektedir. Kompozisyonda salbekli şemse ve yıldız motifleri yer almaktadır. Salbekli şemse motiflerinde kırmızı zemin üzerine sarı tonlarda bitkisel motifler bulunmaktadır. Şemse motiflerinin ucundan çıkan palmet şeklindeki salbekler birbirleriyle bağlantılıdır. Yıldız motiflerinin içinde ise kırmızı zemin üzerine sarı tonlarında yapılmış geometrik motifler görülmektedir. Yıldız motiflerinden çıkan kıvrımlı hatların detaylarında rumi motifini hatırlatan düzenlemeler görülse de alışılmışın dışında Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının hâkim olduğu söylenebilir.

R. 402: Revan Köşkü'nün kubbesindeki bezemelerden detay.

3.59.6. Seferli Koğuşu

III. avlunun güneydoğusunda yer alan Seferli Koğuşu Fatih Köşkü'ne bitişiktir. İç içe iki dikdörtgen mekânda oluşmaktadır. Önünde sütunlar tarafından taşınan kubbeli revak birimi vardır. Kaynaklarda yapının ilk inşa tarihi hakkında ortak bir fikir birliği olmamakla birlikte genel kanı Sultan IV. Murad devrinde gerçekleştirilen Revan Seferi öncesinde Büyük Oda'dan iç oğlanların alınması üzerine inşa edildiğine yöneliktir.[478] Çeşitli dönemlerde onarımlar geçiren Seferli Koğuşu'nun günümüze gelen yapısı genel hatlarıyla Sultan Abdülmecid dönemine aittir.[479]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Sultan V. Mehmed Reşad döneminde Seferli Koğuşu'nda değerli porselenlerin teşhir edilmesi için birtakım onarımlar ve değişiklikler yapılmıştır.[480] Onarımlar sırasında mermer mukarnaslı sütun başlıklarından birkaçı yan tarafta bulunan Fatih Köşkü'ne bağlandığından kademeli düz başlıklarla değiştirilmiş olmalıdır.

[478]Necdet Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 172.
[479]Ülkü Altındağ, "Topkapı Sarayı Müzesi", **Sanat Dergisi**, S. VII, İstanbul, y.y., 1982, s. 33.
[480]Tahsin Öz, **a.g.e.**, 1948, s. 2.

Onarımda yapının kapısında da değişikler gerçekleştirilmiştir. Günümüzeki kapı onarım sırasında eklenmiş ya da yenilenmiş olmalıdır. Küfeki taşından dikdörtgen çerçeveli kapı sivri kemerli tasarımıyla Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Kapı çerçevesi her iki yandan kademeli silmelerle yumuşatılmaya çalışılmıştır. Sivri kemerin oturduğu sütunceler ince ve zarif bir tasarıma sahiptir.

R. 403: Seferli Koğuşun sivri kemerli kapısı.

Kapıda içeriye geçişi sağlayan basık kemerli düzenleme mermerden yapılmıştır. Kemerin üzerinde yer alan kitabe yerleştirildiği alana uygun forma sahiptir. Yeşil zemin üzerine altın yaldızlı celi sülüs harflerle yazılmış H. 1335 (M. 1916-1917) tarihli kitabede şu ifadelere yer verilmiştir:

“Enderun Seferlileri Koguşu olan bu dâ’re emîrü’l-mü’minin es-Sultân el-Gazî Mehmed Reşad Han

Hazretlerinin emr ü ferman-ı mülûkaneleriyle ta’mir ve hazine-i hümayuna ilhak edilmiştir 1335 Ketebehu Kâmil”[481]

Kitabe metnin üzerinde altın yaldızla işlenmiş Sultan V. Mehmed Reşad’ın tuğrası yer almaktadır. Kitabenin köşe sınırları rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyona sahip bordürle süslenmiştir.

R. 404: Seferli Koğuşun onarım kitabesi.[482]

Seferli Koğuşu’nda gerçekleşen onarımın hangi mimar tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Sarayda gerçekleşen onarımların yürütücülüğünü 1915 yılında Mimar Vedad Bey’den devralan Sermimar Ekrem Bey’in Seferli Koğuşu’nun onarımında etkili olduğu düşünülebilir.

3.59.7. Sünnet Odası

Topkapı Sarayı’nın IV. avlusunda yer alan Sünnet Odası genel olarak 16. yüzyılın başları olarak tarihlendirilse de günümüze ulaşan halinin Sultan İbrahim

[481]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3035&hid=4889, Erişim tarihi: 8 Temmuz 2020. Hattatın hayatı ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Mohammed Behiri, “**Hattat Kâmil Akdik’in Hayatı ve Eserleri**”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gelenesel Türk El Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2000.
[482]http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_4889_1.jpg, Erişim tarihi: 8 Temmuz 2020.

döneminde (1640-1648) inşa edildiği düşünülmektedir.[483] Yapının Sünnet Odası adıyla anılması hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte çeşitli fikirler öne sürülmüştür.[484] Dikdörtgen planlı olan köşkün üstü aynalı tonozla örtülmüştür. Köşkün hem iç mekân duvarları hem de dış duvarları çini karolarıyla zenginleştirilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Sünnet Odasının giriş cephesi ile iç mekân beden duvarları tamamen farklı dönemlere ait çinilerle süslenmiştir. Sünnet Odası'ndaki çiniler için Sultan V. Mehmed Reşad dönemi onarımlarında Mimar Vedad Bey tarafından hazırlandığı düşünülen 1911 tarihli keşif defterinde değinilmiştir. Yapıda düşen çinilerin mevcut çinilerden tedarik edilerek yerlerine yerleştirilmesi ön görülmüştür. Mimar Vedad Bey ilerleyen zamanlarda Topkapı Sarayı'ndaki 1911 tamirlerinden bahsettiği için keşif defterinde tespiti yapılan çalışmaların gerçekleştirildiği düşünülmektedir. [485]

Giriş cephesinde yer alan çinilerle iç mekânda yer alan çiniler farklı dönemlere ait klasik motiflerden oluşan çinilerdir. Bu çiniler depo çinileri olup onarım sırasında sıfırdan imal edilmiş çiniler değildir. Klasik motiflerden oluşan depo çinilerinin dış cephede ve iç mekânda kullanılması fikri Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına uygun olduğundan bu bölümü başlık olarak çalışmaya dahil edilmesi uygun görülmüştür. Bu konu hakkında hazırlanmış bir doktora tezinde Sünnet Odasındaki çinilerin dönemleri ve kompozisyon özellikleri detaylı bir şekilde işlenmiştir.[486]

[483]Hülya Tezcan, **Köşkler Topkapı Sarayı Müzesi: I**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Yayınları, 1978, s. 5.
[484]Bkz.: Sedad Hakkı Eldem, Ferudun Akozan, **a.g.e.**, s. 28.
[485]Müjde Dila Gümüş, **a.g.e.**, s. 114-115.
[486]Bkz: Funda Koçer Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 108-163.

R. 405: Sünnet Odası'nın ön cephesinde yer alan çini panolar.

R. 406: Sünnet Odası'nın iç mekânında yer alan çini panolar.

3.60. Üç Mihraplı Camii Şadırvanı

Unkapanı-Küçükpazar semtinde bulunmaktadır. Kazancılar Mescidi olarak da bilinen yapı Fatih Sultan Mehmed devri hocalarından Hayreddin Efendi'nin baniliğinde 1469-1470 yıllarında inşa edilmiştir. Bir süre sonra yapı Fatih Sultan Mehmed'in ihsanıyla genişletilmiş ve harime bir mihrap ile bir minber eklenmiştir. Caminin bitişiğinde yer alan bani Hoca Hayreddin'in gelinine ait evin camiye ilave edilmesiyle buraya bir mihrap daha yerleştirilmiştir. Böylece yapıda toplam üç mihrap olmuş ve bu isimle anılmaya başlanmıştır.[487]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yapının önünde bulunan şadırvanın hangi döneme ait olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen caminin ilk inşasında şadırvan da yapılmış; ancak tarihsel süreç içerisinde pek çok tamir geçirmiş olmalıdır.

R. 407: Üç Mihraplı Camii şadırvanı.

[487]Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd., **a.g.e.**, s. 93.

Şadırvanın cephesinde H. 1332 (M. 1913-1914) tarihli ayet[488] kitabesi bulunmaktadır. Söz konusu kitabenin şadırvan üzerinde gerçekleştirilmiş onarım sonrasına ait olmalıdır.

R. 408: Üç Mihraplı Camii şadırvanında ayet kitabesi.

Çokgen planlı ve yüksek bir kaide üzerinde yükselen şadırvanın hazne bölümü mermer malzemeden yapılmıştır. Çokgen su haznesinin cephelerinde yer alan sade panolar dikdörtgen formlu silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Su haznesi ahşap bir saçak ve dıştan konik bir örtü ile kapatılmıştır. Söz konusu ahşap saçak düz görünümüyle Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Yakın zamanda saçak bölümü aslına uygun bir şekilde yenilenmiştir.

R. 409: Üç Mihraplı Camii şadırvanının üstünü tamamlayan ahşap saçak.

[488]Kur'an-ı Kerim, İnsan Suresi 18. Ayet.

3.61. Yeni Cami Külliyesi

Eminönü'nde bulunmaktadır. Sultan III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'ın ihsanıyla Mimarbaşı Davud Ağa'nın çalışmalarıyla 1597 yılında yapımına başlanan külliyenin inşaatı çeşitli sebeplerden dolayı uzun süre tamamlanamamıştır. Cerrah Mehmed Paşa Camii'ni onarmayı düşünen Sultan IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan Mimarbaşı Mustafa Ağa'nın yönlendirmesiyle Safiye Sultan'dan yarım kalan yapının bitirilmesini buyurmuştur.[489] Valide sultanın ihsanıyla caminin inşaatı 1663 senesinde tamamlanabilmiştir. Cami merkezli külliyede; hünkâr kasrı, arasta (mısır çarşısı), türbeler, darülkurra ve darülhadis, sebil ve çeşme, sonradan eklenen kütüphane ve muvakkithane gibi birimler bulunmaktadır. [490]

3.61.1. Cami

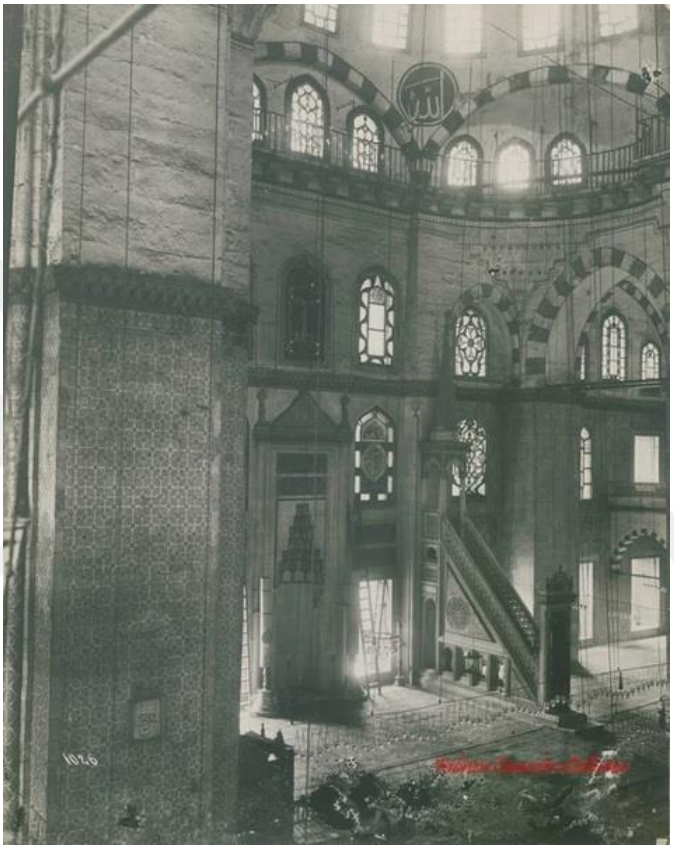
Yeni Cami denize yakın bir konumda yer aldığı için zemine büyük kazıklar çakılmış ve sağlam bir temel elde edilmiştir.[491] Mimar Davud Ağa tarafından inşasına başlanan cami 1663 Meremmetçi Mustafa Ağa tarafından tamamlanabilmiştir.[492] Plan açısından Mimar Sinan İstanbul'da yaptığı Şehzade Camii'nin tasarımını tekrar eden Yeni Cami'nin harimi merkezde tam bir kubbe ve bu kubbeyi dört yönden destekleyen yarım kubbelerden oluşan örtü sistemine sahiptir. Caminin etrafını saran dış avlu duvarı 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki dükkânların çoğalması ve dış avluyu işgal etmeleri üzerine kaldırılmıştır.[493]

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Camide yapımı günümüzde devam etmekte olan restorasyon çalışmaları sırasında dört farklı döneme ait kalem işi uygulamaları tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 1660'lı yıllarda yapılan ilk dönem kalem işi uygulamalarıdır. İkincisi 1766 depremi sonrası yapıldığı düşünülen kalem işi uygulamalarıdır. Bu dönemde yapılan

[489]Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan,** İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s. 393.
[490]Şehabeddin Tekindağ, "17. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yeni Cami Külliyesi", **Tarih Dergisi**, S. XIX, Ankara, y.y., 1975, s. 170.
[491]Ali Saim Ülgen, "Yeni Cami", **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1942, s. 388.
[492]Caminin inşasında görev alan mimarlar ve inşa süreci hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Ahmet Refik, **a.g.e.**, s. 31; Ali Saim Ülgen, **a.g.e.**, s. 389-390.
[493]**A.e.**, s. 390.

uygulamalar Barok Üslup özelliklerini yansıtmaktadır.[494] 1900 yılına ait fotoğrafta Yeni Cami'nin hariminde yer alan taşıyıcıların üst bölümlerinde, kıble cephesindeki kemer yüzeylerinde ve eksedralarda kalem işi uygulamaları görülmemektedir. Bu yıllarda üst örtü sisteminde 1766 depremi sonrasına ait Barok Üslupta yapılmış girland ve kıvrımlı hatlara sahip motiflerden oluşan düzenlemeler olmalıdır.

R. 410: Yeni Cami hariminin 1900 yılındaki görünümü.[495]

Tarihi belli olan üçüncü dönem kalem işi uygulamaları ise Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışında 1905 yılında yapılmıştır. Yapılan son çalışmalarda kalem işi uygulamalarının yapılış tarihini veren yabancı ustalara ait imza bulunmuştur. Bu onarım çalışmalarında caminin hariminde son cemaat yerinde ve dış sofalarda görülen kalem işi uygulamaları yapılmıştır.

[494]Zeliha Büşra Eryiğit, "**Eminönü Yeni Cami'nin Restorayon Sürecinde Yapının Özgün Malzeme Tespiti ve Yeni Malzeme Kullanım Önerileri**," İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 123.
[495]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-639b2948-0f69-4f8c-9d12-8c1994369e28, Erişim tarihi: 19 Şubat 2022.

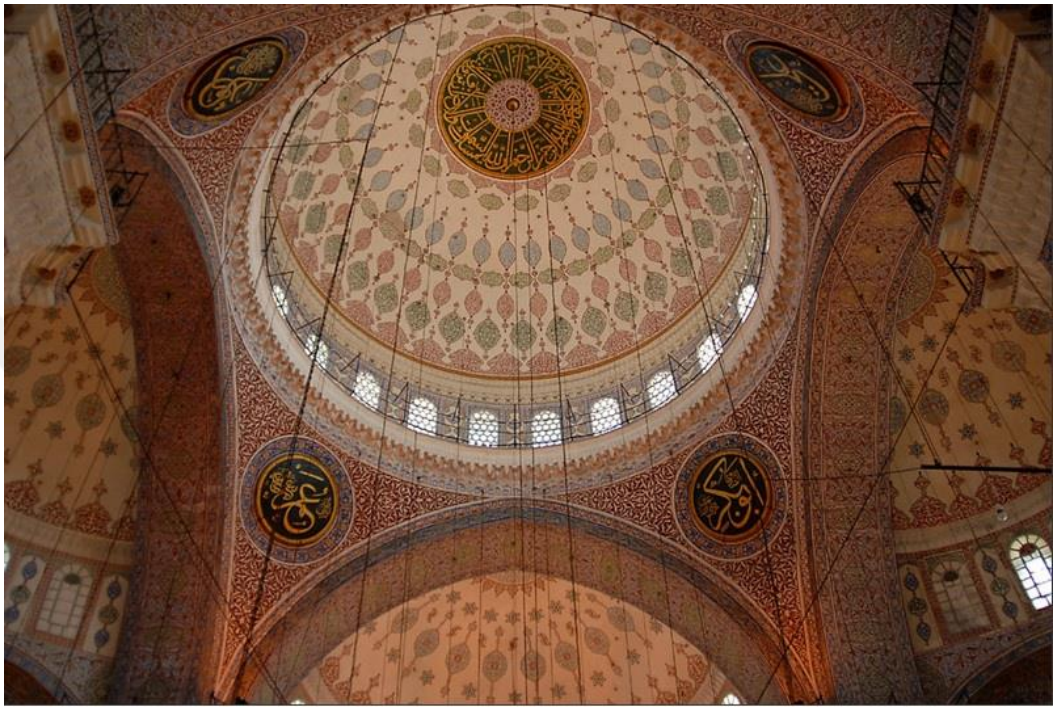
R. 411: Yeni Cami'nin 1905 tarihli usta imzası.[496]

Dördüncü dönem kalem işi uygulamaları ise 1980'lerde yapılan onarımlara aittir.[497] Bu onarımlarda üçüncü dönem yani Ulusal Mimarlık Dönemi'ne ait kalem işi uygulamaları tekrar edilmiştir. Dolayısıyla günümüze ulaşan kalem işi uygulamalarının kompozisyon, renk ve uygulanan alan seçimi 1905 tarihinde yapılan kalem işi uygulamalarına göre yapıldığı söylenebilir.

Harimde merkezi kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde kırmızı ve beyaz rengin bir arada görüldüğü rumi ve kıvrık dal motiflerinden yapılmış klasik kompozisyonlar yer almaktadır. Pandantiflerin merkezinde dairesel bir pano içinde celi sülüs yazı türüyle yazılmış dört halifenin isimleri yerleştirilmiştir. Merkezi kubbedeki kalem işi uygulamaları son döneme ait olup malakari tekniğinde tekrardan yapılmıştır.[498] Kubbe yüzeyinde çeşitli formlarda mavi, kırmızı, lacivert zeminlere sahip salbekli şemse motifleri görülmektedir. Söz konusu motiflerin için bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Kubbe eteğinde pandantiflerle uyum içinde olan birbirini takip eden palmet motifleri yerleştirilmiştir. Palmetler kubbe göbeğindeki dairesel alana yazılan ayet kitabesinin etrafında da tekrar edilmiştir. Üst örtüyü tamamlayan yarım kubbelerde benzer kalem işi uygulamaları yapılmıştır. Yarım

[496]Ahmet Vefa Çobanoğlu, **Yeni Cami Kalem İşi Uygulamaları Sanat Tarihi Raporu**, İstanbul y.y., 2022.
[497]Zeliha Büşra Eryiğit, **a.g.e.**, s. 123.
[498]**A.e.**, s. 123.

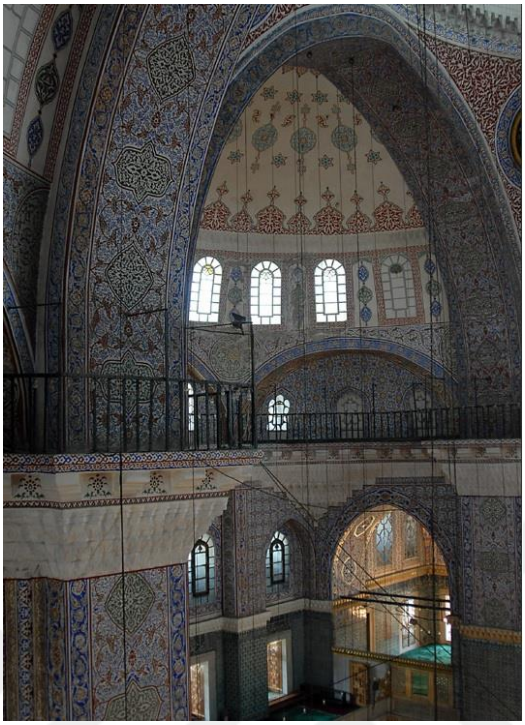
kubbelerde salbekli şemse motifinin yanı sıra yıldız ve rumi motiflerinden oluşan kompozisyonlar da tercih edilmiştir. Kasnakta yer alan pencere aralarında ise içi bahar açmış çiçek dallarından oluşan şemse motifleri görülmektedir.

R. 412: Yeni Cami kubbesinin günümüzdeki görünümü.[499]

Harimdeki ana taşıyıcıların üst bölümleri ve kemer yüzeylerinde yer alan kalem işi uygulamalarında mavi rengin tonları ağırlıktadır. Çeşitli bitkisel süslemelerle zenginleştirilen kompozisyonların renk seçiminde taşıyıcıların gövdesinde yer alan çinilerin etkili olmalıdır. Çini rengine yakın tonların kullanılması bu bölümdeki süslemeleri tamamlayan bir unsur olmuştur.

[499]https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=2571, Erişim tarihi: 19 Şubat 2022.

R. 413: Yeni Cami'nin kemerlerindeki bezemeler.[500]

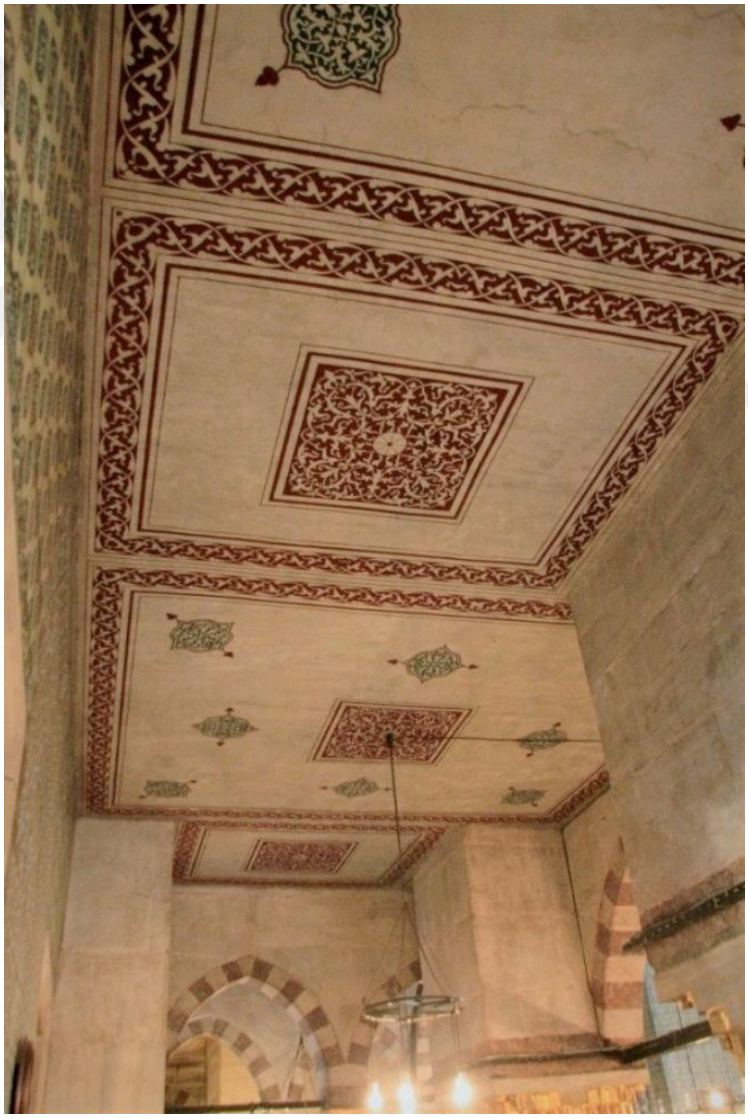
Alt kat pencere tavanlarında yer alan kalem işi uygulamalarında salbekli şemse motifi görülmektedir. Şemse motifinin içi kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Kompozisyonun köşebentlerinde simetrik olarak yerleştirilmiş lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon bulunmaktadır.

R. 414: Yeni Cami'nin pencere tavanındaki bezemeler.[501]

[500]https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=2585, Erişim tarihi: 19 Şubat 2022.
[501]Ahmet Vefa Çobanoğlu, **a.g.e.**, 2022.

Harimdeki sofaların tavanlarında birbirleriyle uyum içinde olan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bordür bölümü tüm kompozisyonlarda aynı şekilde kullanılmıştır. Kompozisyonların merkez desenleri klasik motiflerden oluşmaktadır. Zemini kırmızı olan kare formun yüzeyinde beyaz renkte yapılmış klasik bitkisel motifler görülmektedir. Alanı uzun tutulmuş tavanlarda söz konusu kompozisyon simetrik olarak yerleştirilmiş ve içi bitkisel motiflerden oluşan salbekli şemse motifleriyle zenginleştirilmiştir.

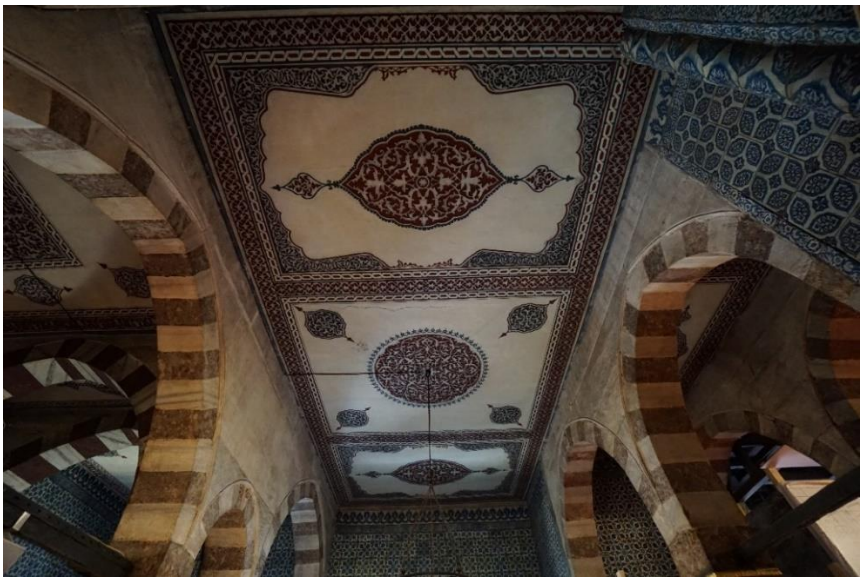
R. 415: Yeni Cami'nin yan sofa tavanındaki bezemeler.[502]

[502] **A.e.**

R. 416: Yeni Cami'nin yan sofa tavanındaki bezemeler.[503]

Bazı bölümler daha zengin bir işçiliğe sahiptir. Dikdörtgen alanlarda salbekli şemse motifinden oluşan bir kompozisyon tercih edilmiştir. Şemsenin ve salbeklerin içi ile kompozisyonun köşebentleri bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Kareye yakın alanların merkezinde ise içi bitkisel motiflere sahip dairesel bezemeler vardır. Köşelere yerleştirilen salbekli şemse motifleriyel kompozisyonun bütünü zenginleştirilmiştir.

R. 417: Yeni Cami'nin yan sofa tavanındaki bezemeler.[504]

[503] **A.e.**
[504] **A.e.**

Caminin dış sofalarında görülen kalem işi uygulamaları renk açısından farklı olsa da motif seçimi ve üslup açısından benzerlik göstermektedir. İçi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiş salbekli şemse motifleri ve dairesel pano merkez kompozisyonları oluşturmaktadır. Motifler renk seçimi açısından harimdeki örneklere göre daha zengindir. Salbekli şemse motiflerinden oluşan kompozisyonların köşebentlerinde rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan düzenlemeler bulunmaktadır. Dairesel panonun etrafında ise birbirleriyle bağlantılı içleri bitkisel motiflerle zenginleştirilmiş kartuş ve şemse motiflerinden oluşan düzenlemeler yer almaktadır. Kompozisyonlar içerden zencireklerden oluşan bir bordürle sınırlandırılmıştır. Dışarıdan ise rumi ve palmet motiflerinden oluşan bordürle kuşatılmıştır.

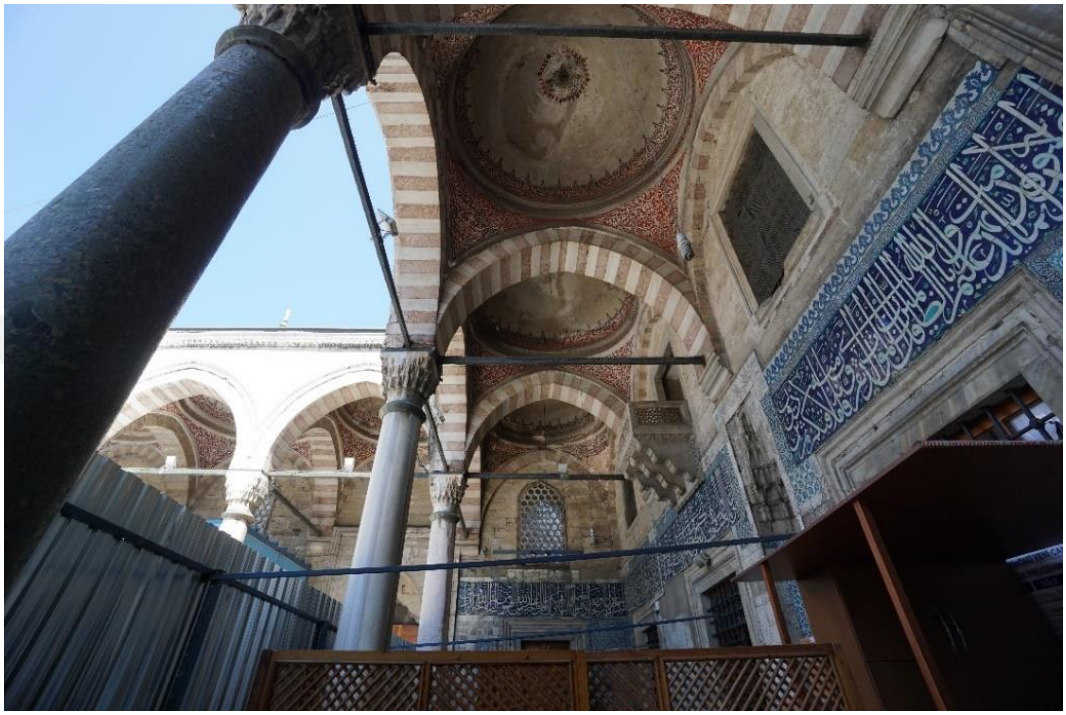

R. 418: Yeni Cami'nin dış sofa tavanındaki bezemeler.[505]

Harimin kuzeyinde bulunan avlunun revak kubbelerinde ve kubbe geçişlerinde görülen kalem işi uygulamalarında seçilen renk ve uygulanan kompozisyonlar harimdeki örneklerle uyum içindedir. Pandantiflerde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan kalem işi uygulamaları yapılmıştır. Kubbe eteklerinde birbirini takip eden ve içi beyaz renkte bitkisel

[505] **A.e.**

motiflerle zenginleştirilen kırmızı renkte palmet motifleri görülmektedir. Kubbe göbeğinde ise iç içe geçmiş çokgen ve bu çokgenin kollarında yer alan bitkisel motiflerden oluşmuş kompozisyonlar yer almaktadır.

R. 419: Yeni Cami'nin revak örtü sistemindeki bezemeler.

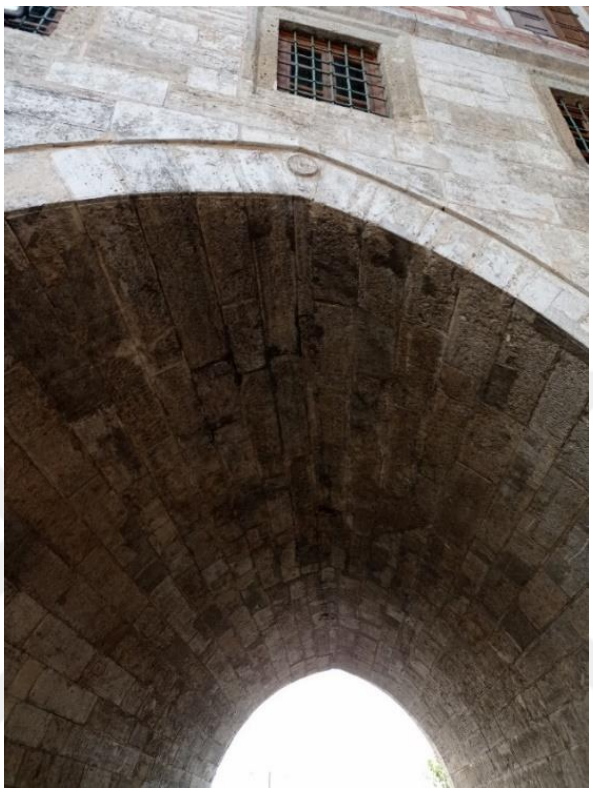
3.61.2. Hünkâr Kasrı

Caminin güneydoğu köşesinde üç katlı olarak düzenlenen hünkâr kasrı yer almaktadır. 17. yüzyıl sivil mimarlığının en önemli yapılarından biri olan Yeni Cami hünkâr kasrının ilk ve ikinci katı küfeki taşı, üçüncü katı taş ve tuğladan oluşan almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Cami dışından rampalı bir yolla ulaşılan kasırda valide sultan ve padişah için ayrılmış iki adet ocaklı oda ve bu odaların arasında yer alan hela bulunmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Yeni Cami Hünkâr Kasrını altında Eminönü Meydanı ile Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin bulunduğu sokağı bağlayan tonozla örtülmüş sivri kemerli geçidi

bulunmaktadır. Bu bölüm 1915 yılında aslına uygun kalınarak Mimar Kemaleddin Bey tarafından restore edilmiştir.[506]

R. 420: Yeni Cami Hünkâr Kasrı'nın kemerli geçidinden detay.

Restorasyon çalışmasıyla ilgili Mimar Kemaleddin Bey 1919 yılında Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde bir makale yayımlamıştır.[507] Söz konusu makalede, kemerden geçen kaba ve ağır yük otomobillerinin çarpmaları sonucu taşların oynamakta olduğunu ve üst kattaki çinilerin, yazıların, alçı pencerelerin ve renkli camların bulundukları yerden düşmekte olduğunu dile getirmektedir. Hünkâr kasrının bir servet değerinde olduğunu dile getirmekle birlikte milletin evlatları olarak verilen zarardan dolayı teessür olduğunu anlatmıştır. Ayrıca caminin ve kasrın etrafındaki yapılaşmalardan şikâyet eden Mimar Kemaleddin evlerden ve dükkanlardan dolayı insanların bölgede geçişlerde sıkıntılar yaşadığını ifade etmektedir. Hatta geçişlerde kemerin sıkıntı çıkardığını dile getirenlere karşı kemerin korunması gerektiğine yönelik verdiği mücadelelere değinmiştir. Mimar Kemaleddin Bey Türk tarzı mimarisi

[506]Erdem Yücel, "Yeni Camii Hünkâr Kasrı", **Arkitekt**, S. CCCXX, İstanbul, y.y., 1965, s. 115.
[507]Mimar Kemaleddin, "Türk Mimârîsinin Bir Şaheseri Yeni Câmii Şerifte Vâlide Sultan Mahfili", **Tasvir-i Efkâr**, 11 Aralık 1919, s. 3; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.,** s. 108.

olarak yorumladığı hünkâr kasrı için verdiği mücadeleyi kazanmış ve onarımını başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

R. 421: Yeni Cami Hünkâr Kasrı'nın kemerli geçidi.

Klasik Osmanlı Dönemi'ne ait bir yapı üzerinde Ulusal Mimarlık Dönemi'nde gerçekleştirilen yapısal müdahalelerin tespitini gerçekleştirmek oldukça zordur. Yapının orijinalliğini korumak üzere yapılan bu müdahaleler Ulusal Mimarlık Dönemi'nin konuya olan bakış açısında başarılı olduğunu göstermektedir.

3.61.3. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi

Hatice Turhan Sultan Türbesi'nin tam inşa tarihi bilinmemekle birlikte, ölüm tarihi hakkında araştırmacıların fikir birliği yoktur. Bazı araştırmacılar 5 Temmuz 1683 yılında Edirne'de vefat ettiğini ve 7 Temmuz tarihinde türbeye defnedildiğini ifade etmektedir.[508] Bu tarihlere katılmayanlar ise 4 Ağustos 1683 yılında vefat ettiğini

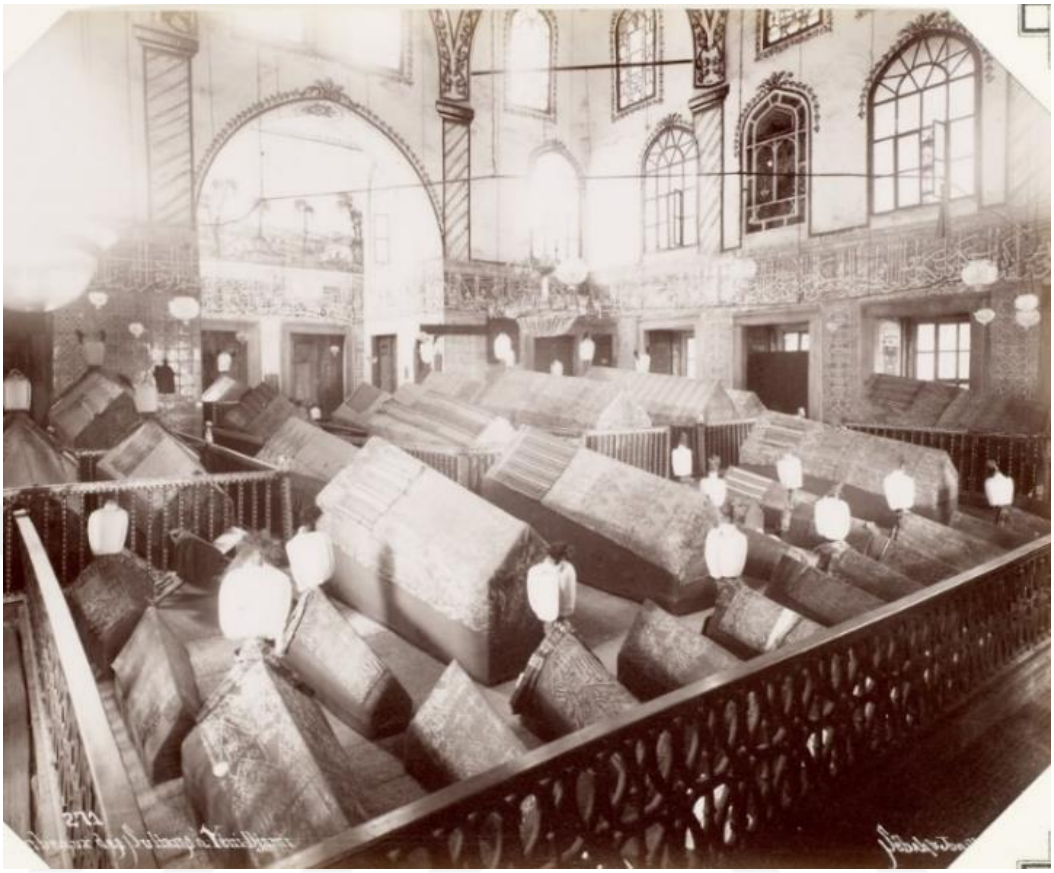
[508]Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul Alfa Yayınları, 2015, s. 347; Filiz Karaca, "Turhan Sultan," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 424-425.

ve 6 Ağustos tarihinde türbeye defnediğini söylemektedir.[509] İstanbul'a getirildiğinde bekletilmeden defnedildiği için türbenin inşaatı söz konusu vefat tarihinden önce tamamlanmış olmalıdır. Türbe bünyesinde Hatice Turhan Sultan'ın yanı sıra beş Osmanlı padişahı ile hanedan ailesine mensup kişilerden oluşan toplam kırkdört kişi medfundur. 20. yüzyılın başında türbenin yanındaki avlu kapısı ve külliyenin sıbyan mektebi yıktırılmıştır.[510] Türbede 2012 yılında başlayan restorasyon çalışmaları 2019 yılında tamamlanmıştır. Kare planlı olan türbenin kapı önünde ortada kubbe yanlarda aynalı tonozla örtülü revak bölümü vardır. Türbenin merkezi dışardan sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülüdür. Sultan Ahmed Türbesi'nde olduğu gibi türbenin girişi karşısında üzeri aynalı tonozla örtülü bir eyvan ile türbe batıya doğru genişletilmiştir.[511] Bu bölümün gerisine 19. yüzyılda Osmanlı hanedanına mensup kadınların defnedildiği Havatin Türbesi olarak adlandırılan türbe inşa edilmiştir.[512] Sonraki yıllarda Sultan V. Murad'ın ve annesi Şevkefza Sultan'ın da defnedildiği Cedid Havatin Türbesi inşa edilmiştir.

Ulusal Mimarlık Dönemi Müdahaleleri

Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin eski iç mekân fotoğraflarından takip edilebildiği kadarıyla bir dönem Barok kalem işi uygulamaları; pencere üstlerinde, pencere aralarında ve beden duvarlarında görülmektedir. Söz konusu Barok motiflerin Yeni Cami'nde olduğu gibi 1766 depremi sonrasında ya da türbenin batısına sonradan eklenen Havatin Türbesi'nin inşası sırasında yapılmış olmalıdır.

[509]Ali Akyıldız, **a.g.e.**, 392-393.
[510]Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 439.
[511]Hakkı Önkal, **Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999, s. 62.
[512]Lucienne Thys-Şenocak, **Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler**, çev., Ayla Ortaç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009, s. 262.

R. 422: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki bezemelerin 1880'lerdeki görünümü.[513]

20. yüzyılın başlarına ait Cornelius Gurlitt'in kalem aldığı eserde yer alan türbenin fotoğraflarında ise Barok Üslup etkisini gösteren kalem işi uygulamalarının yerine klasik motiflerin kullanıldığı kalem işi uygulamaları görülmektedir. Bu değişimin 1905 tarihinde camide yenilenen kalem işi uygulamalarıyla birlikte gerçekleştirildiği düşünülebilir. Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamalarında görülen şemse motiflerinin içi bahar açmış ağaçlarla zenginleştirilmiştir. Cennet tasvirine yönelik bir yorum olan bu motiflerin türbe için özellikle tercih edildiği düşünülebilir.

[513]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-c452e59b-7e03-48fe-8b30-8b6e2c632b26, Erişim tarihi 1 Eylül 2020.

R. 423: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki bezemelerin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[514]

Cornelius Gurlitt'in eserinden takip edilebilen kalem işi uygulamaları günümüzde yerleri korumaktadır.

Türbenin ikinci kat pencere aralarında dikine dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmış salbekli şemse motifleri görülmektedir. Şemse motiflerinin zemini koyu yeşil ve mavi renkte değişmektedir. Şemsenin içinde beyaz renkte yapılmış bahar açmış ağaç motifinden oluşan bitkisel kompozisyon bulunmaktadır. Şemselerin salbek bölümleri palmet şeklinde sona ermektedir. Kırmızı tonlarda yapılan salbek motifinin içi bitkisel motiflerle şekillenmiştir. Şemse motiflerini sınırlandıran dikine dikdörtgen çerçevenin köşebentleri de koyu kırmızı renkle belirgin hale getirilmiştir. Türbenin ikinci kat sivri kemerli revzenleri de üst köşelerden koyu yeşil üzerine beyaz renkte

[514]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

yapılmış bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Türbenin üçüncü kat pencere aralarında salbekli şemse motifleri tekrar edilmiştir. Kuzey cephede yer alan pencerelerin köşelerinde ise kalem işiyle servi ağacı betimlenmiştir.

R. 424: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki bezemelerin günümüzdeki görünümü.

Türbenin üstünü örten kubbenin geçişlerinde koyu kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan kompozisyon görülmektedir. Kubbe kasnağında çift sıra mukarnas dolgular vardır. Söz konusu dolguların kalem işi uygulamalarıyla aynı zamanda yapıldığı düşünülebilir. Mukarnas dolguların üzerinde birbirini takip eden salbekli palmet motifleri görülmektedir. Palmetlerin içinde beyaz renkte kıvrık dal ve rumi motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar vardır. Kubbe yüzeyinde rozetler ve salbekli şemse motifleri serpiştirilmiştir. Salbekli şemse motiflerinde koyu yeşil ve koyu kırmızı renk kullanılmıştır. İçlerinde yer alan bitkisel motifler aynı düzene sahip olup rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşmaktadır. Renk farlılığı rozetlerde de uygulanmış ve içleri bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kubbe göbeğinin merkezinde yer alan küçük dairede koyu kırmızı üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler görülmektedir. Daireyi çevreleyen büyük alanda ise koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış yatay dalgalı dikey düz çizgilerden oluşan kompozisyon oluşturulmuştur. Bu düzenlemenin dışında kalan geniş bordürde ise koyu kırmızı üzerine beyaz renkte

yapılmış rumi kıvrık dal ve palmet motifleri tekrar edilmiştir. Daire en dıştan küçük palmet dizisiyle sona ermiştir. Kubbe göbeğinde yer alan farklı kontrast ve motiflere sahip bu düzenleme bulundukları alanın hareketliliğini hızlandırmıştır.

R. 425: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin kubbesindeki bezemeler.

Türbe içinde görülen kalem işi uygulamaları türbenin önünde yer alan revak biriminde de tekrar etmiştir. Aynalı tonozların kasnaklarında birbirini takip eden koyu kırmızı zemine sahip palmet frizi yer almaktadır. Palmetler içleri beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve küçük palmet motifleriyle bezenmiştir. Tonozun merkezine doğru uzanan salbekli şemse motiflerin zemini koyu yeşildir. Şemselerin içleri beyaz renkte yapılmış bahar açmış dallardan oluşan bir kompozisyonla betimlenmiştir. Tonozun merkez noktasına yerleştirilen salbekli şemse motifinin içi bitkisel kompozisyonla tamamlanmıştır. Merkezi çeviren dikdörtgen alanın etrafında palmet frizleri dolaşmaktadır.

R. 426: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin revak bezemeleri.

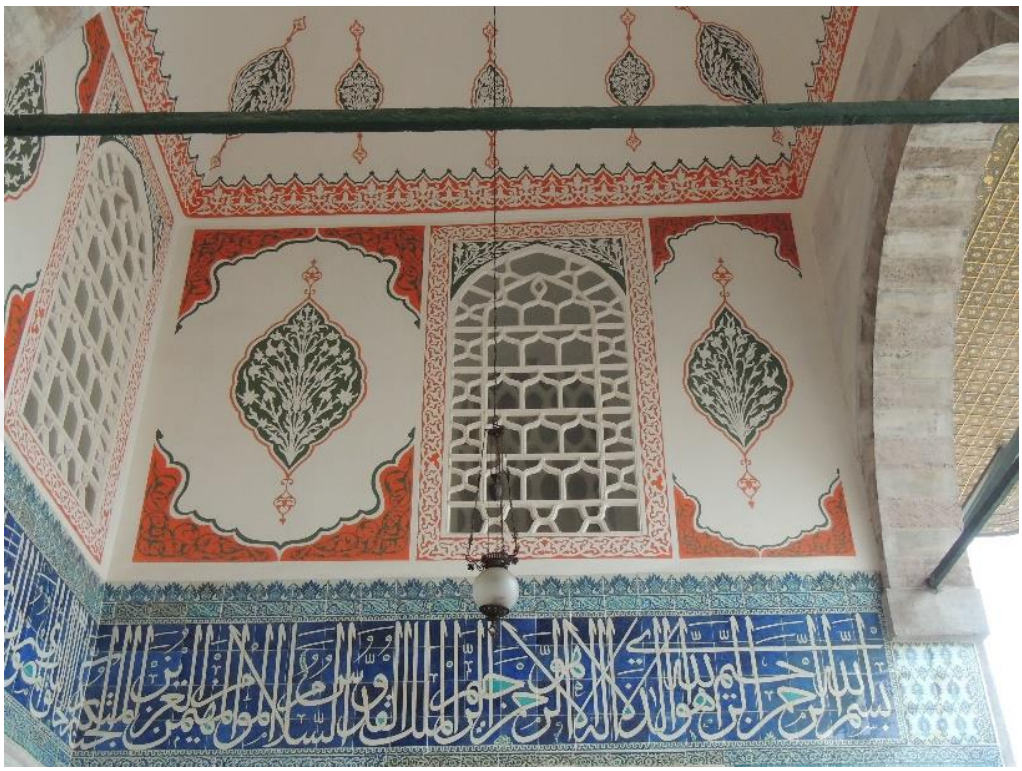
Revak bölümünün merkezinde yer alan kubbeye geçiş elemanları olan pandantiflerde koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal, palmet, penç ve lotus gibi çeşitli bitkisel motiflerden meydana gelen bir kompozisyon vardır. Kubbe kasnağında ve kubbe iç yüzeyindeki görülen kompozisyon düzeni ise türbenin üstünü örten kubbenin iç yüzeyindeki kalem işi uygulamalarıyla aynı düzeni yansıtmaktadır.

R. 427: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin revak bezemeleri.

Revak bölümündeki beden duvarlarında yer alan pencere çerçevelerinde birbiriyle bağlantılı rumi ve kıvrık dal motifleri görülmektedir. Pencere aralarındaki kalem işi uygulamalarında içleri bahar açmış dallarla bezenmiş salbekli şemse

motifleri yerleştirilmiştir. Motiflerin üstlerinde yer alan köşebentlerinde bitkisel motifler kendini tekrar etmektedir.

R. 428: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin revak duvarındaki bezemeler.

3.61.4. Havatin Türbesi

Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin arkasına bitişik şekilde inşa edilen türbenin kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Türbe içerisinde yer alan sandukalar arasında en eski tarihli olanın 1845 senesine ait olduğu dikkate alındığında söz konusu tarihte yapılmış olmalıdır. Kare planlı olan türbenin üzeri kubbeyle örtülmüştür. Hanedana mensup kadın üyelerin defnedilmesi için inşa edilen türbede[515] toplam on yedi adet sanduka bulunmaktadır. Hatice Turhan Sultan Türbesi'nde yer alan pencere açıklıkları Havatin Türbesi'nin inşa edilmesinden sonra kapıya çevrilmiştir. Havatin Türbesi'ne Hatice Turhan Sultan Türbesi'nden geçilebileceği gibi ayrıca türbenin güney kenarında müstakil kapı açıklığı bulunmaktadır.

[515]Lucienne Thys-Şenocak, **a.g.e.**, s. 262.

Ulusal Mimarlarık Dönemi Müdahaleleri

Yakın zamanda restore edilen türbenin üst örtüsünde görülen klasik motifli kalem işi uygulamalarında yapılan raspa çalışmalarında Barok Üslup özelliklerini yansıtan kalem işi uygulamaları ortaya çıkarılmıştır. Çıkarılan motiflerin bir kısmı korunmuştur. Ortaya çıkarılan motifler türbenin ilk inşa edildiği tarihte yapılmıuş olmalıdır. Klasik motiflerin ise Hatice Turhan Sultan Türbesi'ndeki klasik kalem işi uygulamaları ile birlikte yapılmış olmalıdır. Zira iki türbedeki motif ve renkler birbirleriyle uyum içindedir.

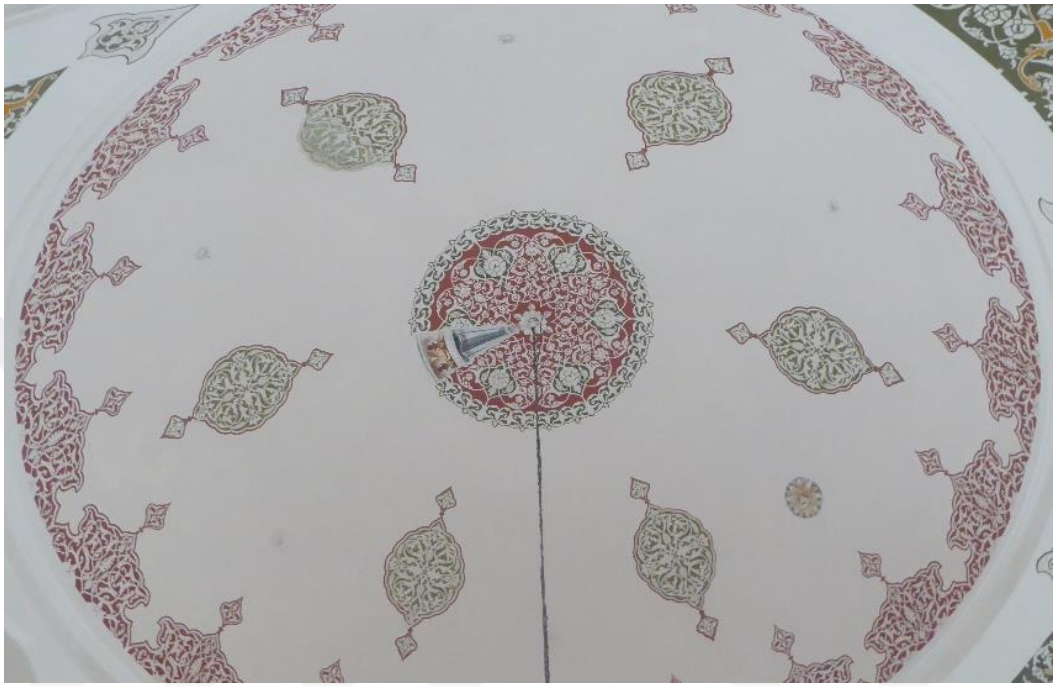
Türbenin kubbe göbeğinde madalyon şeklinde yapılmış kalem işi uygulaması yer almaktadır. Madalyonun merkezinde çok yapraklı bir çiçek motifi görülmektedir. Madalyon motifinın zemini kırmızı renkte olup motif üzerinde yer alan rumi, kıvrık dal, palmet ve penç motiflerinden oluşan kompozisyon beyaz renkte yapılmıştır. Kompozisyonun bordüre yakın alanına serpiştirilmiş ve kıvrık dal motifleriyle sınırlandırılmış penç motiflerinin zemini koyu yeşil tonunda işlenmiştir. Madalyonun bordürü ise koyu yeşil ve birbirlerine kıvrık dal motifleriyle bağlanmış beyaz palmet motiflerinden oluşmaktadır.

R. 429: Havatin Türbesi'nin kubbe göbeğindeki bezemeden detay.

Kubbe göbeğinin etrafında salbekli şemse motifleri görülmektedir. Motiflerin dış kontur çizgileri kırmızıdır. Salbek ve şemselerin zeminleri koyu yeşil olup çizilen

kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri beyaz renklidir. Kubbe kasnağını ise palmet motifleri sıralanmıştır. Palmet motifleri kırmızı zemin üzerine beyaz renkte kıvrık dal, rumi ve daha küçük palmet motifleriyle süslenmiştir.

R. 430: Havatin Türbesi'nin kubbesindeki bezemeler.

Türbenin üstünü örten kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Pandantiflerde ölçülerine uygun şekilde kalem işi uygulamaları yerleştirilmiştir. Koyu yeşil zemin üzerine beyaz renkte rumi, hatai, penç ve kıvrık dal motifleri görülmekle birlikte koyu sarı renkte kıvrık dal ve rumi motifleri tercih edilmiştir. Kompozisyon iki uçtan iç içe geçmiş palmet motifleriyle desteklenmiştir. Bu palmet motiflerinin içinde koyu yeşil ve beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler bulunmaktadır.

R. 431: Havatin Türbesi'nin kubbe geçişlerindeki bezemeler.

3.61.5. Sebil ve Çeşme

Çeşme ile birlikte tek kütle halinde bulunan sebil camiye uzak bir mesafede yer almaktadır. Çeşme üzerinde yer alan kitabeye göre 1663-1664 yıllarında inşa edilmiştir. Mermer malzemeden yapılan sebil dışa taşkın üç cepheli bir tasarıma sahiptir. Cephede görülen mukarnas başlıklı sütunlar silindirik gövdeli mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır. Geometrik motiflerden oluşan şebekelerde toplam yedişer tane su verme açıklığı vardır. Dışarıdan geniş bir saçakla örtülü olan sebil içten kubbeyle örtülüdür.

Ulusal Mimarlarık Dönemi Müdahaleleri

Sebil 1902 yılında yanında yer alan dükkânda çıkan yangın sonucu tahrip olmuştur.[516] 1906 yılında Osman Hamdi Bey'in girişimleriyle[517] tamirine başlanan sebil Asar-ı Atika Müzeleri ve Evkaf Nezareti ortaklığında orijinal haline uygun bir şekilde onarılmıştır.[518] Onarım sırasında sebilin içi Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını

[516]Ömer Faruk Şerifoğlu, **a.g.e.**, s. 44.
[517]Ahmet Vefa Çobanoğlu, **a.g.e.**, 1996, s. 154.
[518]Ömer Faruk Şerifoğlu, **a.g.e.**, s. 44.

yansıtan çinilerle süslenmiştir.[519] Sır altı tekniğinde yapılmış çiniler sebilin iç mekân duvarını belirli bir seviyeye kadar kaplamıştır.[520] Sebilin içinde yer alan pencere kapı ve sivri kemerli çeşme nişinin etrafı yeşil renkli çini bordürlerle sınırlandırılmıştır. Beden duvarlarında yer alan çiniler lacivert zemin üzerine kıvrık dal, hatayi, yaprak ve çeşitli bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonla şekillenmiştir.

R. 432: Yeni Cami sebilinden iç mekân görünümü.

Sebilin üst örtüsünü oluşturan kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında görülen kalem işi uygulamalarının da onarım sırasında eklenmiş ya da yenilenmiş olmalıdır. Söz konusu uygulamalar Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

Üst örtü sisteminde yer alan kubbenin merkezinde kontur çizgileri kırmızı olan altıgen bulunmaktadır. Söz konusu altıgenin içi kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve farklı boyutlarda yapılmış palmet motiflerinden oluşmaktadır. Altıgenin etrafında sık aralıklarla salbekli şemse motifleri yerleştirilmiştir. Şemselerin içi lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve palmet motifleriyle şekillenmiştir. Kompozisyonun merkezinde ise kırmızı zeminli altıgen bulunmaktadır. Salbek motifleri ise siyah palmet motiflerinden

[519]İzzet Kumbaracılar, **a.g.e.**, s. 27.
[520]Affan Egemen, **a.g.e.**, s. 368.

oluşmaktadır. Kubbe kasnağında birbirini takip eder vaziyette simetrik olarak yerleştirilmiş palmet motifleri vardır. Palmet motiflerinin içleri bir sıra kırmızı zemin üzerine beyaz bitkisel motifler, bir sıra lacivert zemin üzerine beyaz bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Palmetlerin kubbe merkezine bakan uçlarına siyah renkte yapılmış daha küçük palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerin yüzeyinde görülen kompozisyonların motif ve renk seçimi kubbe içinde yer alan bezemelerle uyum içindedir. Lacivert zemin üzerine beyaz renkte kıvrık dal ve rumi motiflerinden meydana gelen kompozisyonun merkezinde kırmızı zemine sahip ters palmet motifi yerleştirilmiştir. Söz konusu ters palmet motifinin içinde görülen kıvrık dal ve rumiler de beyaz renkte yapılmıştır. Beden duvarlarının pandantiflere yakın olan üst bölümleri de kalem işi uygulamalarıyla bezenmiştir. Uygulamalarda altta olan tasarım kubbe kasnağında yer alan palmet motifleriyle aynıdır. Üstte yer alan tasarımda ise salbekli şemse motifi görülmektedir. Şemsenin salbekleri düğüm motiflerinden oluşmuştur. İçi ise merkezde kırmızı etrafında lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motifleriyle tamamlanmıştır.

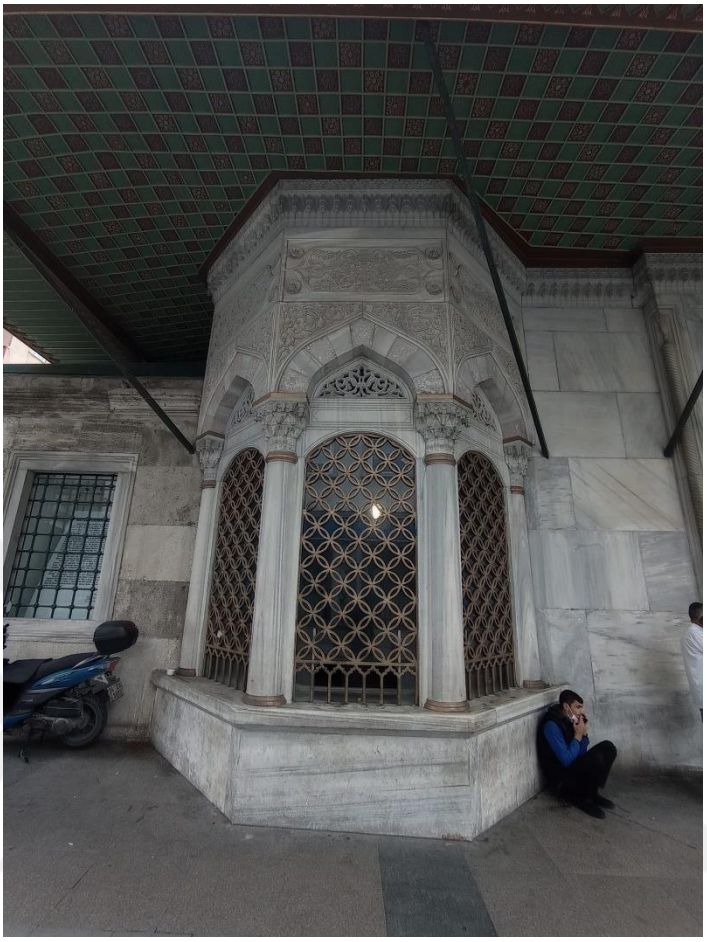
R. 433: Yeni Cami sebilinin kubbesindeki bezemeler.

Kubbenin arkasında yer alan tonozda da benzer motif ve renk seçiminden oluşan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Tonozun merkezinde salbekli şemse motifi yer almaktadır. Şemsenin içi merkezde kırmızı yanlarda lacivert zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonla şekillenmiştir. Şemsenin salbekleri ise düğüm motiflerinden oluşmaktadır. Salbekli şemsenin bulunduğu alanın köşebentlerinde lacivert ve kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler tekrar edilmiştir. Kompozisyonun dar bordüründe kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış kartuşlar görülmektedir. Geniş bordürde ise yine kırmızı zemin üzerine birbirini takip eden beyaz renkte yapılmış kıvrık dal, rumi, palmet gibi bitkisel motifler yer almaktadır. Tonoz ile beden duvarlarının kesiştiği bölgede yer alan palmet frizi kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motiflerden oluşmaktadır.

R. 434: Yeni Cami sebilinin tonozundaki bezemeler.

1906 yangınında zarar gören sebili ve çeşmenin günümüzde üstünü örten ahşap saçak bölümünün de yangın sonrasında gerçekleşen müdahale esnasında yenilendiğini düşünülebilir. Ahşap düz saçak oldukça geniş tutulmuştur. Pasalı tavan düzenlemeye sahip saçağın kare alanlarında kırmızı zemin üzerine beyaz ve mavi renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal gibi çeşitli bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Sebilin üst bölümünde yer alan mukarnas frizi ve bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar yangında zarar görmüş olmalıdır. Yangın sonrasında yapılan onarımlarda söz konusu bölümlere müdahale geçirmiş olmalıdır.

R. 435: Yeni Cami sebilinin ahşap saçağı.

Sebilin yanındaki çeşmenin üzerinde yer alan ve orijinalinde çinili olduğu bilinen kitabe 1907 senesinde Sami Efendi tarafından celi sülüs yazı türüyle taş üzerine tekrardan yazılmıştır.[521] Sami Efendi[522] onarım tarihi yerine sebil ve çeşmenin ilk inşa tarihini yazmıştır. H. 1074 (M. 1663-1664) tarihli kitabe şu şekildedir:

"Ümm-i pür cûd-i Mehemmed Hân kim,

Zâtidir âlemde zeü'l-kadr-i celil.

Fi sebilillah, bünyâd eyledi

Râh-i Hak'da böyle bir âli sebil.

Teşnegân içûn Cinan'dan muttasıl

[521]M. Uğur Derman, **Yeni Câmi Çeşme ve Sebîli'nin Kitâbesi**, İstanbul, Meşk Yayınları, 2011, s. 11.
[522]Sami Efendi için Bkz.: M. Uğur Derman, **a.g.e.**, 2000.

Akdı ol mîzâba âb-ı Selsebil.

Kimyese olmaz müyesser dünyede

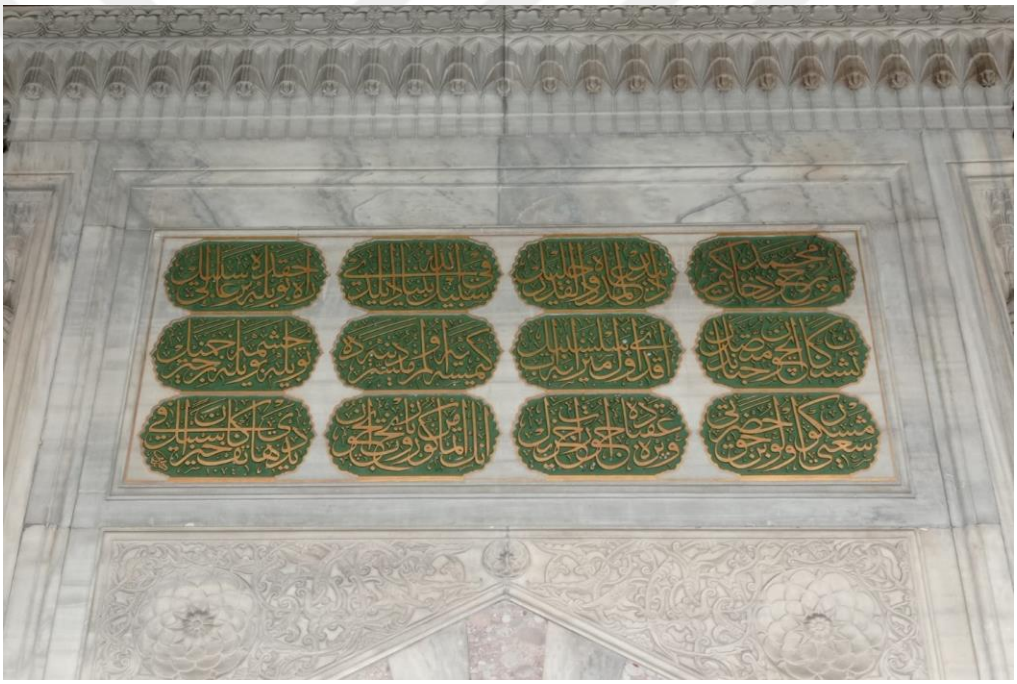
Böyle çeşme, böyle bir hayr-ı cemil.

Sa'yi meşkûr oluben, Hak Hazreti,

Vire Ukbâ'da ucûrât-i cezîl.

Ânın itmâmın görüp târih içün,

Dedi hâtif: "Kâne hayran fi sebîl 1074"[523]

R. 436: Yeni Cami çeşmesinin onarım kitabesi.

Çeşmenin 1900 yılına ait fotoğrafında onarım öncesi görünümü takip edilmektedir. Çeşmenin sivri kemerlerinde iki farklı renge sahip taş işçiliğinin kullanıldığı, saçağı taşıyan konsolun sivri kemerin kilit taşı seviyesinde çeşme çerçevesinde yükselmektedir. Sivri kemerin üstünde onarım öncesine ait orijinal çini kitabe görülmektedir. Onarımdan sonra saçağı taşıyan konsollar çeşme çerçevesinin dışına çıkmış ve beden duvarlarına oturtulmuştur.

[523] **A.e.**, s. 7-9.

R. 437: Yeni Cami çeşmesinin 1900 yılındaki görünümü.[524]

Çeşmeyi sınırlandıran burmalı sütunceler aslına uygun bir şekilde yenilenmiş olmalıdır. Sivri kemeri oluşturan taşlar değiştirilmiştir. Kemerin köşebentlerinde yer alan bezemelerin de yenilenmiş olmalıdır.

R. 438: Yeni Cami çeşmesinin günümüzdeki görünümü.

[524]Hayalleme, Erişim tarihi: 10 Şubat 2022.

3.62. Zal Mahmud Paşa Camii

Eyüp'te bulunan yapı Sultan II. Selim'in vezirlerinden Zal Mahmud Paşa ve eşi Şah Sultan'ın ihsanıyla Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Caminin inşa tarihi hakkında araştırmacıların fikir birliği yoktur. Şah Sultan'ın Zal Mahmud Paşa ile evlenmesinden sonra (1574) cami inşa edilmiş olmalıdır. 1577 tarihli vakfiye hem Zal Mahmud Paşa hem de Şah Sultan adına ortak düzenlenmiştir. Caminin inşaatı da 1580 yılı civarında tamamlanmış olmalıdır.[525] Beden duvarları taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık duvar tekniğinde inşa edilen cami kare planlı olup tek bir kubbe ile örtülüdür. Harimin kuzeyinde beş birimli kubbelerle örtülü son cemaat yeri vardır. Cami ile medrese aynı avluyu paylaşmaktadır.

Ulusal Mimarlarık Dönemi Müdahaleleri

1894 yılı depreminde zarar gören Zal Mahmud Paşa Camii'nin beden duvarları çatlamış, minaresi yıkılmıştır. Deprem sonrası onarım çalışmalarında yapının minaresi Barok Üslubu yansıtan taş külahlı bir şekilde yenilenmiştir. [526]

R. 439: Zal Mahmud Paşa Camii minaresinin 1938 yılındaki görünümü.[527]

[525]Aptullah Kuran, **a.g.e.**, 1986.
[526]Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.e.**, s. 491.
[527]Encümen Arşivi, Zal Mahmud Paşa Camii Dosyası.

Yapının deprem öncesine ait harim fotoğrafında pencere çerçeveleri ve kemer iç yüzeylerinde yer alan kalem işi uygulamaları görülmektedir.

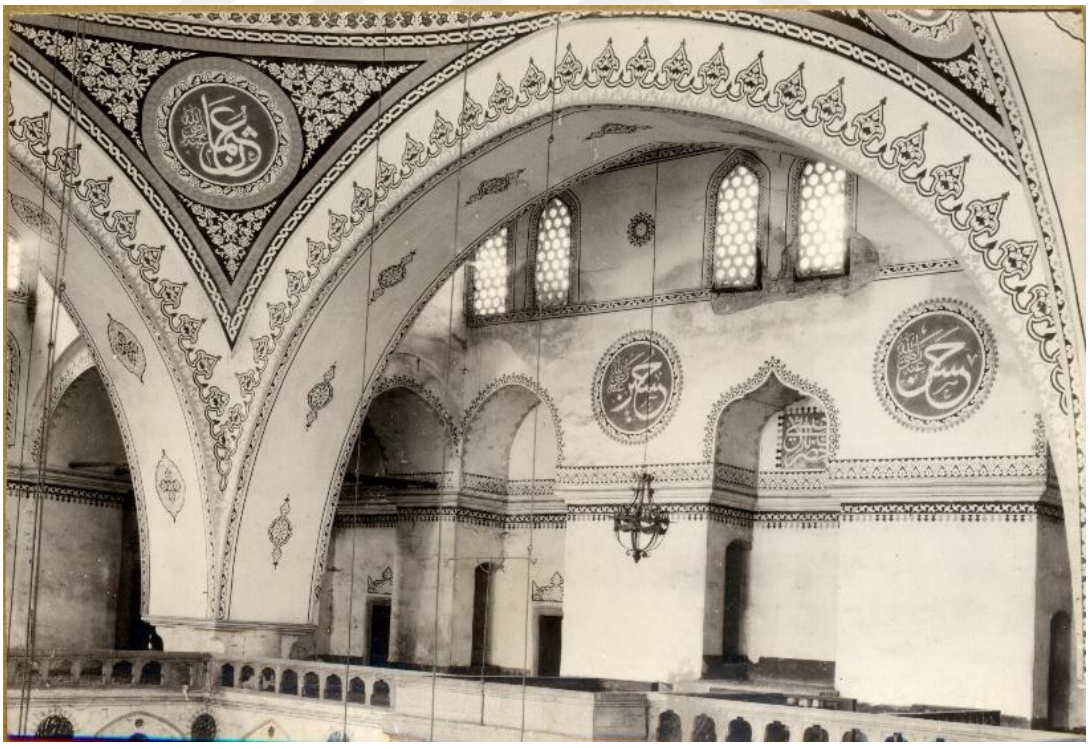

R. 440: Zal Mahmud Paşa Camii bezemelerinin 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü.[528]

Deprem sonrasında yapılan onarım çalışmalarında harimdeki kalem işi uygulamalarının yenilenmiş olmalıdır. Zira yapıya ait Encümen Arşivi'ndeki 1938 tarihli fotoğraflarda Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Söz konusu kalem işi uygulamalarının 1894 yılı depremi sonrasında yapılan onarım çalışmalarına ait olmalıdır. Cumhuriyet devrinde, 1955 yılında harimdeki kalem işi bezemeleri kaldırılmış ve günümüze ulaşan uygulamalar yapılmıştır.[529] Bu nedenle 1894 depremi sonrasına ait Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan kalem işi uygulamaları Encümen Arşivi'nde yer alan fotoğraflardan takip edilmektedir.

[528]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.
[529]İsmail Orman, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 110.

Encümen Arşivi'nde yer alan 1938 tarihli fotoğrafta merkezi kubbeyi taşıyan kemerlerin iç yüzeylerinde çeşitli formlara sahip salbekli şemse motifleri görülmektedir. Söz konusu motiflerin içi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Kemer yüzeylerinde birbirini takip eden palmet dizisi yer almaktadır. Palmetlerin içinde daha küçük palmet motifleri bitkisel motiflerle harman edilmiştir. Merkezi kubbeyi taşıyan pandantiflerin merkezinde dairesel bir pano içinde dört halifenin adı yazılıdır. Panonun etrafında çeşitli penç, gonca gül ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Pandantifin üçgen sınırı zencirek motifinden oluşan bir bordürle sınırlandırılmıştır. Harimin alt kat pencerelerinde klasik motiflerden oluşan tepelikler görülmektedir. Beden duvarının üst hizasında yer alan silmelerin alt ve üst bölümlerinde klasik palmet motifleri tekrar edilmiştir. Harimin kuzeyinde yer alan müezzin mahfilindeki sivri kemerin hizasında bitkisel motiflerden oluşan bir tasarım görülmektedir.

R. 441: Zal Mahmud Paşa Camii bezemelerinin 1938 yılındaki görünümü.[530]

Kıble cephesinde yer alan pencerelerin bordürlerinde bitkisel motiflerden oluşan bir düzenleme bulunmaktadır. Pencerelerin üstünde cephe boyunca devam eden

[530]Encümen Arşivi, Zal Mahmud Paşa Camii Dosyası.

geometrik motiflerden oluşmuş bir bordür görülmektedir. Alt kat pencere tepelerinde palmet motiflerinden oluşan bir dizi, köşebentlerde ise bitkisel motiflerden meydana gelmiş kompozisyonlar yer almaktadır. Harimi kuşatan mahfil taşıyan sivri kemerlerin arasında kalan dairesel motiflerin içi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Dairenin etrafında yer alan palmet motifleri ışınsal bir tasarım görünümünü vermektedir.

R. 442: Zal Mahmud Paşa Camii bezemelerinin 1938 yılındaki görünümü.[531]

[531]Encümen Arşivi, Zal Mahmud Paşa Camii Dosyası.

3.63. Zeyneb Sultan Camii

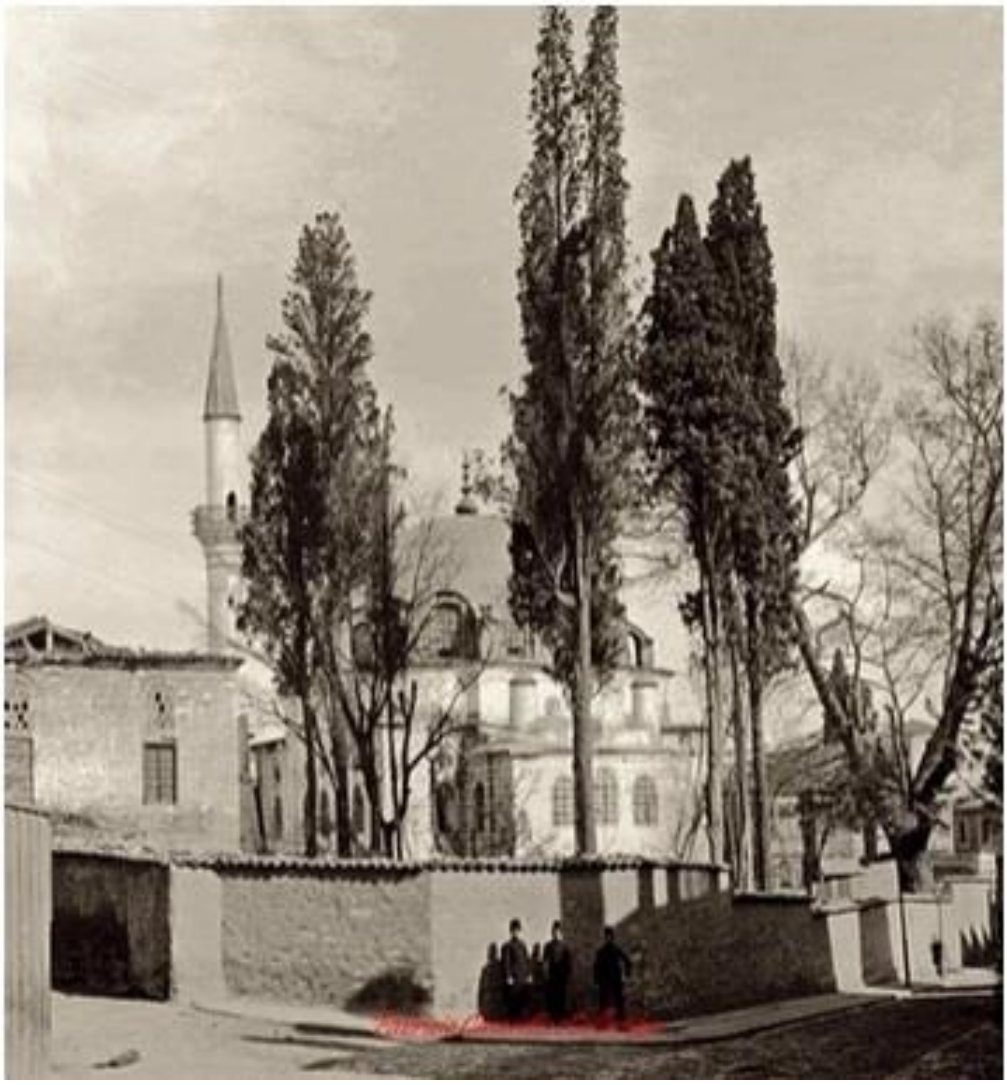
Fatih, Alemdar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Sultan III. Ahmed'in kızı Zeyneb Sultan için Mimar Kayserili Mehmed Tahir Ağa tarafından inşa edilen camii 1769 senesinde tamamlanmıştır. Taş ve tuğlanın bir arada görüldüğü almaşık duvar tekniğinde inşa edilen caminin mihrabı dışa taşkın biçimde olup harim bölümü kubbeyle örtülüdür. Doğan Kuban tarafından Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın Barok Üslubu çok fazla benimsemediği bir yapı olarak yorumlanmaktadır.[532]

Ulusal Mimarlarık Dönemi Müdahaleleri

20. yüzyılın başlarında harap durumda olan Zeyneb Sultan Camii 1917 senesinde kapsamlı bir onarım geçirmiştir.[533] 25 Şubat 1961 tarihli Yeni İstanbul Gazetesi'nde şu bilgiler yer almaktadır: "Cami, Evkaf Nazırı Hayri Efendi zamanında Mimar Kemal Bey nezaretiyle esaslı surette tamir edilmiş, bu sırada kubbedeki yazı tuğrakeş Hakkı Bey tarafından yazılmıştır."[534] Evkaf Nazırı Hayri Bey'in görevini 6 Mayıs 1916'ya kadar sürdürdüğünü dikkate alırsak onarımın en geç 1916'da başladığı söylenebilir.[535]

1916-1917 onarımı öncesine ait olan 1900 tarihli fotoğrafta caminin ikinci sıra sivri kemerli pencereler ile üzerindeki yuvarlak pencereleri birleştiren düğümlü düzenlemenin yer almadığı görülmektedir. Ayrıca fotoğrafta dışarı taşan mihrap çıkıntısında ağırlık kuleleri dikkat çekmektedir.

[532]Doğan Kuban, **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954, s. 31
[533]Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, "Zeyneb Sultan Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 362.
[534]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/20282, Erişim tarihi: 12 Aralık 2021. Hattat İsmail Hakkı Altunbezer için Bkz.: A. Sühely Ünver, **a.g.e.**, 1955.
[535]Hanife Çoban Seymen, "**Arşiv Belgelerinde Zeyneb Sultan Külliyesi**", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 26.

R. 443: Zeyneb Sultan Camii'nin 1900 yılındaki görünümü.[536]

Encümen Arşivi'nde bulunan 1940 tarihli fotoğrafta ise mihrap çıkıntısındaki ağırlık kulelerin temizlendiği ve ikinci sıra sivri kemerli pencereler ile üzerindeki yuvarlak pencereleri birleştiren düğümlü düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Ağırlık kuleleri muhtemelen 1916-1917 onarımında kaldırılmıştır.[537]

[536]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-c0b57a38-7452-4f7c-ae11-339231322e84, Erişim tarihi: 4 Ekim 2021.
[537]Halit Bilir, "**Zeynep Sultan Camii**", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Lisans Tezi, 1982, s. 10.

R. 444: Zeyneb Sultan Camii'nin 1940 yılındaki görünümü.[538]

1916-1917 yıllarında gerçekleşen onarımlar sırasında ya da IV. Vakıf Han'ın inşası için Hamidiye İmareti'nin yıkılması ve çalışmaya ayrıca dahil edilen sebil ve çeşmenin Zeyneb Sultan Cami'nin çevre duvarına taşındığı dönemde yapının harimindeki kalem işi uygulamaları yenilenmiş olmalıdır. Zeyneb Sultan Cami'nin kalem işi uygulamaları hakkındaki çalışmada[539] yapının Klasik Osmanlı Üslubu'nu yansıtan iki farklı devre ait bezemelerin olduğu tespit edilmiştir. Uygulaması zayıf ikinci devrin muhtemelen yakın bir dönemde desenleri değiştirilmeden üzerinden geçilerek yenilenmiştir. Tamamen çimento sıva üzerine yapılan kalem işi uygulamalarının renk, motif ve kompozisyon seçiminden ve seçilen kompozisyonun uygulandığı yerler bakımından Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı hâkimdir.

[538]Encümen Arşivi, Zeyneb Sultan Camii Dosyası.
[539]Hayri Fehmi Yılmaz, **İstanbul Zeyneb Sultan Camii Kalemişleri**, Yayımlanmamış Sanat Tarihi Raporu, İstanbul, y.y., 2020.

Harimde tüm duvar ve üst örtü sisteminde görülen kalem işi uygulamaları belirli bir program dahilinde uygulanmıştır. Kubbenin göbeğinde yer alan dairesel merkezin içi kırmızı zemin üzerine mavi renkte yapılmış bitkisel motiflerle bezenmiştir. Dairesel alanın etrafında daha geniş bir dairesel alan yer almaktadır. Bu alanın içine siyah zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs harflerle kubbe ayeti[540] yazılmıştır. Ayet rumi ve palmet gibi bitkisel motiflerden oluşan bir düzenlemeyle sınırlandırılmıştır. Kompozisyonun en dışında içi bitkisel motiflerle şekillenmiş palmet motifleri yerleştirilmiştir. Kubbe yüzeyinde görülen salbekli şemse motifleri simetrik bir düzen anlayışında yapılmıştır. Şemse motifleri kırmızı ve mavi renkte yapılmış zemin üzerine bitkisel motiflerden meydana gelen bir kompozisyona sahiptir. Salbekler de şemse motifleri ile uyum içindedir. Salbeklerin uçları aynı düzeni yansıtan palmet motifleri ile sona ermektedir. Salbekli şemse motiflerinin aralarına içi bitkisel motiflerle şekillenmiş rozet motifleri serpiştirilmiştir. Kubbe kasnağında yer alan yuvarlak kemerli pencerelerin çerçeveleri kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış birbirini takip eden rumi motiflerinden oluşmaktadır. Pencerelerin köşebentlerinde ise mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel kompozisyonlar görülmektedir. Kubbe kasnağı ile kubbe yüzeyi arasında yer alan şeritte ise farklı boyutlarda yapılmış palmet motifleri görülmektedir. Kırmızı, mavi ve beyaz renkte yapılmış kompozisyonlar üst örtüyü tamamlamıştır.

[540]Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 35. Ayet.

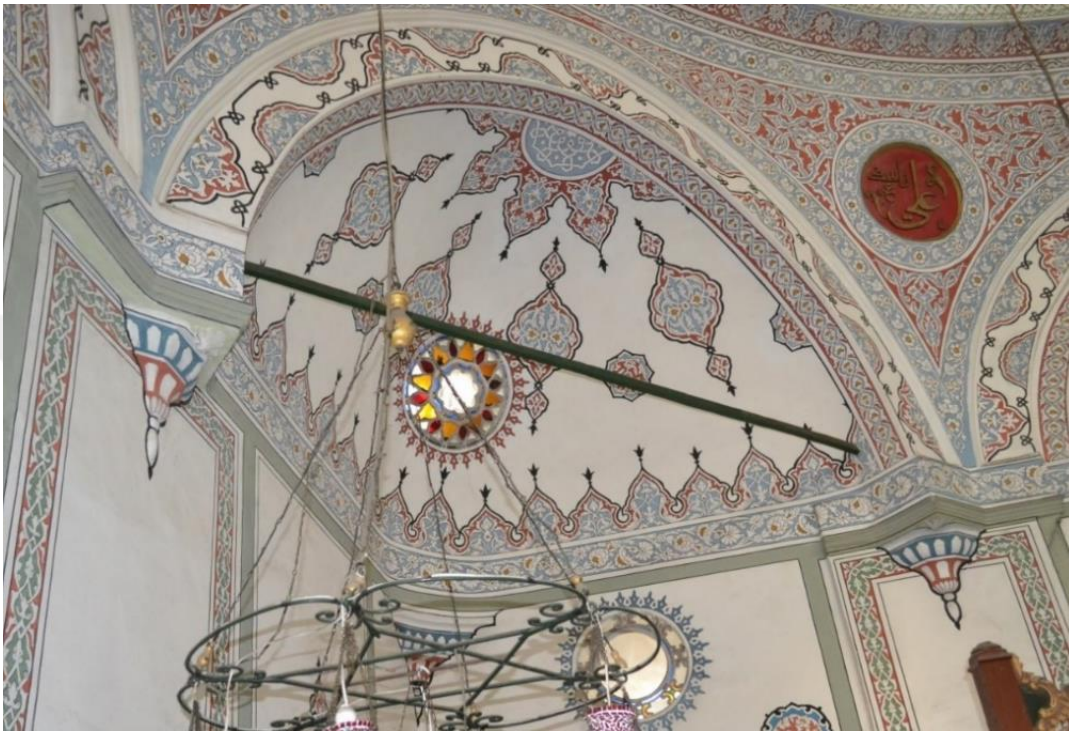

R. 445: Zeyneb Sultan Cami'nin kubbesindeki bezemeler.[541]

Üst örtüye geçişi sağlayan tromplarda kubbedeki kalem işi uygulamalarının sadeleştirilmiş örnekleri devam etmektedir. Trompların merkezinde yarım bırakılmış bir dairesel motif ve çevresine yerleştirilmiş palmet motifleri görülmektedir. Merkezdeki dairesel motifin zemini mavi olup üzerinde yer alan geometrik motifler beyaz renkte yapılmıştır. Dairesel motifin etrafında yer alan palmet motifleri ise kırmızı ve mavi renkte yapılmış zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, palmet ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Trompun yüzeyinde aynı kubbede olduğu gibi salbekli şemse motifleri ve bu motiflerin arasına rozet motifleri yerleştirilmiştir. Trompu beden duvarlarından ayıran noktada ise bir palmet kuşağı simetrik bir şekilde uygulanmıştır. Tromplar arasında kalan pandantiflerin merkezinde yer alan dairesel panolarda "Allah", "Muhammed", dört halife, "Hasan" ve "Hüseyin" lafızları yerleştirilmiştir. Bu yazılar caminin ilk döneminde ahşap üzerine yazılmıştır. Hattat imzası yoktur. Sülüs hatlı isimlerin boşluklarında küçük Barok Üslup anlayışını yansıtan motifler görülmektedir.[542]

[541]Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi.
[542]Hayri Fehmi Yılmaz, **a.g.e.**, s. 5.

Panoların çerçevesi mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Pandantif yüzeyinde ise kırmızı zemin üzerine mavi renkte yapılmış rumi, palmet ve kıvrık dal motifleri görülmektedir.

R. 446: Zeyneb Sultan Cami'nin kubbe geçişlerindeki bezemeler.[543]

Harimin beden duvarlarında ve kemerlerinde görülen kalem işi uygulamaları genel kompozisyonu devam ettirmektedir. Mihrap bölümünü ayıran kemerin yüzeyinde üst kat pencere çerçevelerinde, alt kat pencere çerçeveleri ve tepelik bölümlerinde, beden duvarlarında kalem işi uygulamaları görülmektedir.

Üst kat pencere sisteminde görülen çerçeveler mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Pencere aralarına görülen şemse motiflerinin merkezi mavi, etrafı kırmızı zemin olan üzerinde beyaz renkte yapılmış bitkisel motiflerden şekillenmiştir. Salbek motiflerinde ise kırmızı zemin üzerine beyaz motifler tercih edilmiştir. Aralara serpiştirilen rozet motiflerinde de renk ve desen seçimi benzerlik göstermektedir. Yuvarlak pencerelerin etrafında ise mavi renkte yapılmış ışınsal bir düzenlemeyi hatırlatan bitkisel motifler yerleştirilmiştir.

[543]Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi.

Beden duvarlarının alt kat pencerelerindeki tepelikler palmet motifleri ile sona ermiştir. Kompozisyonda mavi ve kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış desenler hakimdir. Pencere çerçevesini oluşturan bordür de bitkisel motiflerden oluşmuştur. Mihrap önünde yer alan kemerin harimin orta bölümüne bakan yüzeyinde yer alan kalem işi uygulamaları kırmızı zemin üzerine mavi ve beyaz renkte yapılmış palmet motiflerinden oluşan bir düzene sahiptir.

R. 447: Zeyneb Sultan Camii'nin mihrap önü kemerindeki bezemeler.[544]

Kemerin iç yüzeyinde ve kemerin ayaklarını oluşturan beden duvarlarında dikine dikdörtgen çerçevelerden oluşan kalem işi uygulamaları görülmektedir. Kompozisyonun merkezinde baklava deseninden oluşan kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış geometrik ve rumi, palmet ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerden oluşan bir düzenleme vardır. Söz konusu düzenleme alttan ve yukarıdan yarım kalmış geometrik motiflerle iletişim halindedir. Bu yarım kalan geometrik motiflerin içinde mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal ve palmet motifleri yerleştirilmiştir. Palmet motiflerinin merkezleri sarı renkle belirgin hale getirilmiştir. Merkezdeki baklava deseninin sağ ve sol uçları ise daha küçük baklava desenleri ile

[544]Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi.

birleştirilmiştir. Kompozisyonun genelinde geometrik motiflerin dışında kalan bölümler ise yeşil zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal, yaprak ve penç motiflerinden oluşan bir bitkisel kompozisyonla şekillenmiştir. Kompozisyonu genel olarak kuşatan ve bir bordür maiyetinde kullanılan bölümde ise mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi, kıvrık dal, penç, lale gibi bitkisel motifler yerleştirilmiştir.

R. 448: Zeyneb Sultan Camii'nin mihrap önü duvarındaki bezemeler.[545]

Harimde görülen kalem işi uygulamaları caminin son cemaat yeri revaklarında kullanılan üst örtü sisteminde de devam etmektedir. Merkezde yer alan kubbenin göbeğinde yer alan dairesel alanın içi beyaz renkte yapılmış geometrik motiflerden oluşmaktadır. Dairesel alanın etrafında ise simetrik orak yerleştirilmiş içi bitkisel motiflerle şekillenmiş palmet motifleri yer almaktadır. Kubbe kasnağında söz konusu palmet motifleri daha iri formlarda devam etmektedir. Kubbeye geçişi sağlayan

[545]Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi.

pandantiflerde görülen rozetlerde ise merkezde mavi zemin üzerine yapılmış beyaz renkte iri penç motifleri, merkezin etrafında ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte çeşitli bitkisel motifler vardır. Revakları oluşturan kemerlerin iç yüzeyinde yapının genelinde görülen salbekli şemse motifi tekrar edilmiştir. Revakların üst örtüsünü tamamlayan diğer birimlerin tonozlarında yine aynı renkte yapılmış benzer motifler yerleştirilmiştir. Cümle kapısının sivri kemerli alınlığında bozuk üçgen kompozisyonundan oluşan kalem işi uygulaması görülmektedir. Kırmızı ve mavi renklerden oluşan zemin üzerinde beyaz renkte yapılmış bitkisel motifler vardır. Kompozisyonun bordüründe ise mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılmış penç ve kıvrık dal motifleri yer almaktadır.

R. 449: Zeyneb Sultan Camii'nin son cemaat birimindeki bezemeler.[546]

Harimde kıble cephesinin üstünde yer alan yuvarlak pencerenin revzen içliğinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası ve altında Arap rakamlarıyla H. 1326 (M. 1908-1909) tarihi görülmektedir. Söz konusu tarih revzenlerdeki onarıma ya da bir

[546]Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi.

değişikliğe işaret etmektedir. Revzen içlikleri caminin ilk inşa edildiği dönemin üslubu olan Barok Üslup özelliklerini yansıtmaktadır.

R. 450: Zeyneb Sultan Camii'nin kıble cephesinde revzeni.[547]

[547]Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NE AİT İSTANBUL'DAKİ ONARIM KİTABELERİ

Çalışmamın bu bölümünde Ulusal Mimarlık Dönemi'ne ait onarım kitabelerine yer verilmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde gerçekleştirilen müdahalelerin hepsi aynı anlayışı yansıtmamaktadır. Müdahale gören yapılarda farklı üsluplar tercih edildiği gibi bazı örnekler günümüze ulaşana kadar müdahaleler geçirip özgünlüğünü kaybetmiş olmalıdır.

Klasik dönemde inşa edilen ve Ulusal Mimarlık Dönemi'nde müdahale gören yapılardaki izlerin tespitini gerçekleştirmek zordur. Bu durum yapıda gerçekleşen onarım farkının tespit edilemeyecek kadar başarılı olduğunu gösterdiği gibi günümüze ulaşana kadar geçirdiği onarımlardan da kaynaklanabilir.

Ayrıca bazı yapılar Cumhuriyet Dönemi'nde tamamen yıkılmış ve betonarme olarak yeniden yapılmıştır. Günümüze ulaşan onarım kitabelerine bu listede yer verilmiştir.

Bazı yapıların onarımlarında ayet kitabeleri yerleştirilmiştir. Osmanlı mimarlık geleneğinde müdahale gören yapıların bir kısmına çeşitli ayet kitabelerinin yerleştirildiği bilinmektedir. Bu nedenle Ulusal Mimarlık Dönemi öncesinde inşa edilmiş; ancak Ulusal Mimarlık Dönemi'ne tekabül eden tarihli ayet kitabeleri de bu bölüme dahil edilmiştir.

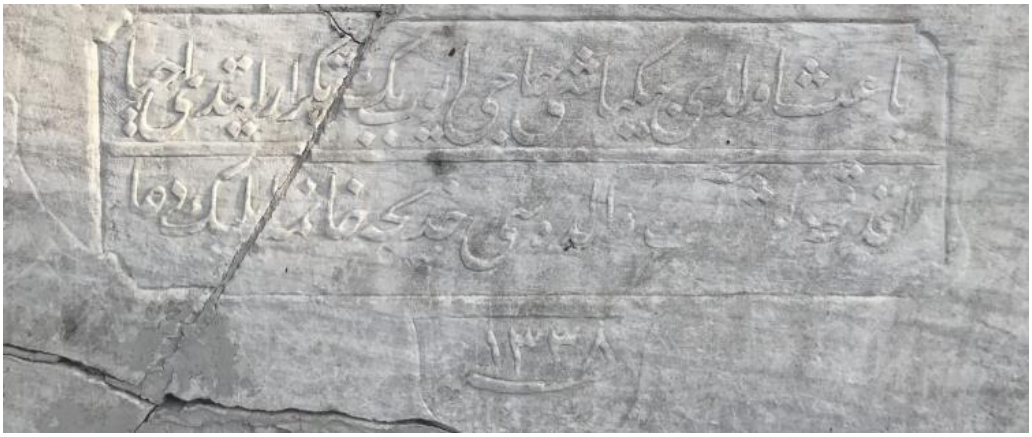
4.1.Yapıların Alfabetik Listesi

Bu başlık altında tespit edilen 59 adet yapıya ait kitabe fotoğrafı ve transkripsiyonu birlikte işlenmiştir.

Ahmed Ağa Çeşmesi (Ayakapı)

R. 451: Ahmed Ağa Çeşmesi.

R. 452: Ahmed Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bâis oldu Binbaşı Hacı Eyüb Bey tekrâr etdi ihyâ

Akdıkça âb-ı Kevser vâlidesi Hadîce Hanıma eyle duâ 1338"[1]

[1]**Kitabelerin Kitabı Fatih Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2016, s. 33.

Ahmed Ağa Çeşmesi (Ayrılık Çeşmesi)

R. 453: Ahmed Ağa Çeşmesi.

R. 454: Ahmed Ağa Çeşmesi'nin onarıma işaret eden kitabesi.

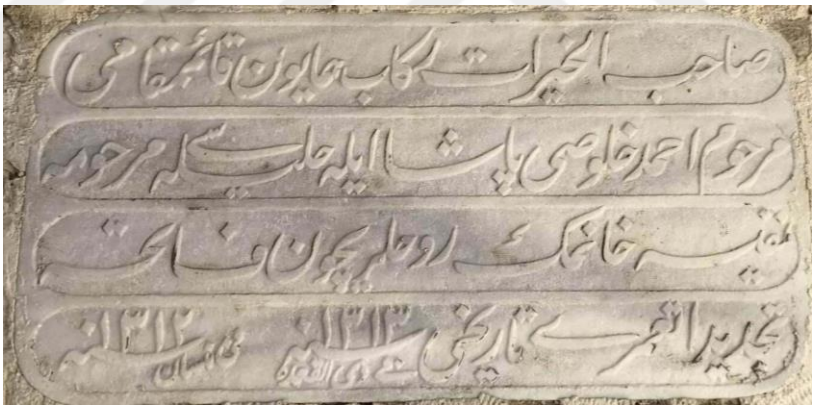
Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Dürriye Sultânın Rûhıyıçün el-fâtiha 1340"

Ahmed Hulusi Paşa Çeşmesi (Aksaray)

R. 455: Ahmed Hulusi Paşa Çeşmesi.

R. 456: Ahmed Hulusi Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibü'l-hayrât Rikâb-ı Hümâyun kâ'im-makâmı

merhum Ahmed Hulûsi Paşa ile halilesi merhume

Nefise Hanım'ın ruhları-çün fâtiha

tecdîden ta'miri târihi fi sene Nisan 1312 fi sene Zi'l-ka'de 1313"[2]

[2]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2163&hid=2900, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Ahmed Şakir Efendi Çeşmesi (Salacak)

R. 457: Ahmed Şakir Efendi Çeşmesi.

R. 458: Ahmed Şakir Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ve sekâhum Rabbuhum şerâben tahûrâ

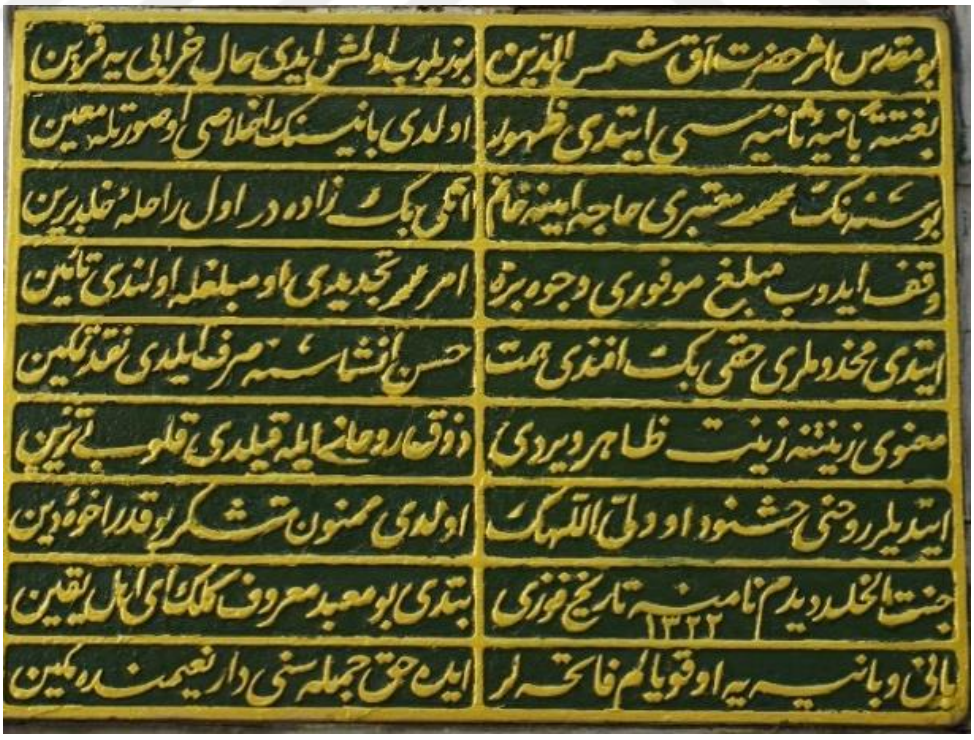
Vergi müdürlüğünden mütekâid Ahmed Şâkir Efendi'nin hayrâtıdır 1325"[3]

[3]https://kulturenvanteri.com/yer/ahmet-sakir-efendi-cesmesi/#16/41.016155/29.012823, Erişim tarihi: 23 Ocak 2022.

Akşemseddin Camii (Fatih)

R. 459: Akşemseddin Camii.

R. 460: Akşemseddin Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bu mukaddes eser-i Hazret-i Akşemseddin
Bozulup olmuş idi hâl-i harâbiye karin

Bağtaten bâniyye-i sâniyyesi etti zuhur
Oldu bânisinin ihlâsı o suretle mu'in

Bosnanın mu'teberi Hâce Âmine Hanım
Atlı beyzâdedir ol râhile-i huld-i berin

Vakf edip meblağ-ı mevfuru vücuh-i berre
Emr-i tecdidi o meblağla olundu te'min

Etti mahdumları Hakkı Beyefendi himmet
Hüsn-i inşasına sarf eyledi nakd-i temkin

Ma'nevi zînetine zînet-i zâhir verdi
Zevk-i ruhani ile kıldı kulûbu tezyin

Ettiler ruhunu hoşnud o veliyullâhın
Oldu memnun müteşekkir bu kadar uhve-i dîn

Cennet'ül-huld dedim nâmine târih Fevzi 1322
Bitti bu ma'bed-i ma'ruf gelin ey ehl-i yakîn

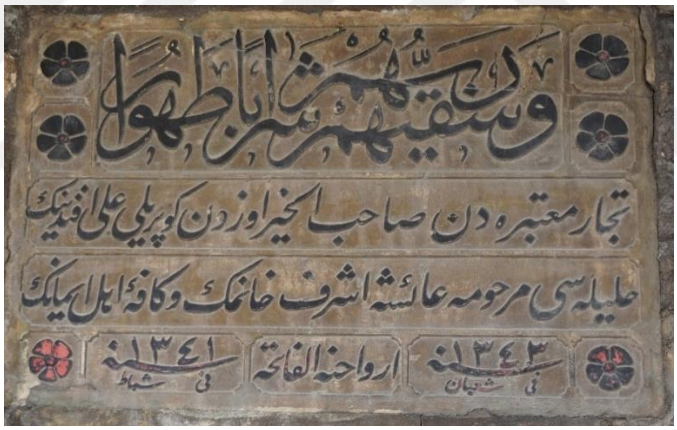
Bâni vü bâniyeye okuyalım Fâtihalar
Ede Hak cümlesini dâr-ı na'iminde mekîn"[4]

[4]**Kitabelerin Kitabı Fatih Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, s. 451.

Ali Efendi Çeşmesi (Balat)

R. 461: Ali Efendi Çeşmesi.

R. 462: Ali Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ayet[5]

Tüccâr-ı mutebereden sâhibü'l-hayr Uzunköprülü

Ali Efendinin hâlilesi merhume Âişe Eşref Hanımın

Ve kâffe-i ehl-i imâmın ervahına el-Fatiha

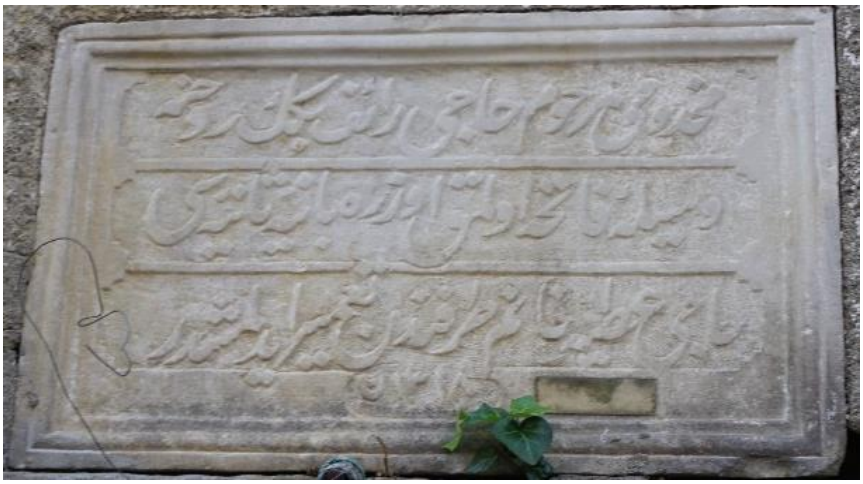
Sene 1343 fî Şaban Sene 1341 fî Şubat"

[5]Kur'an-ı Kerim, İnsan Suresi 21. Ayet.

Ali Şah Çeşmesi (Draman)

R. 463: Ali Şah Çeşmesi.

R. 464: Ali Şah Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Mahdûmu merhum Hacı Raif Bey'in ruhuna vesîle-i

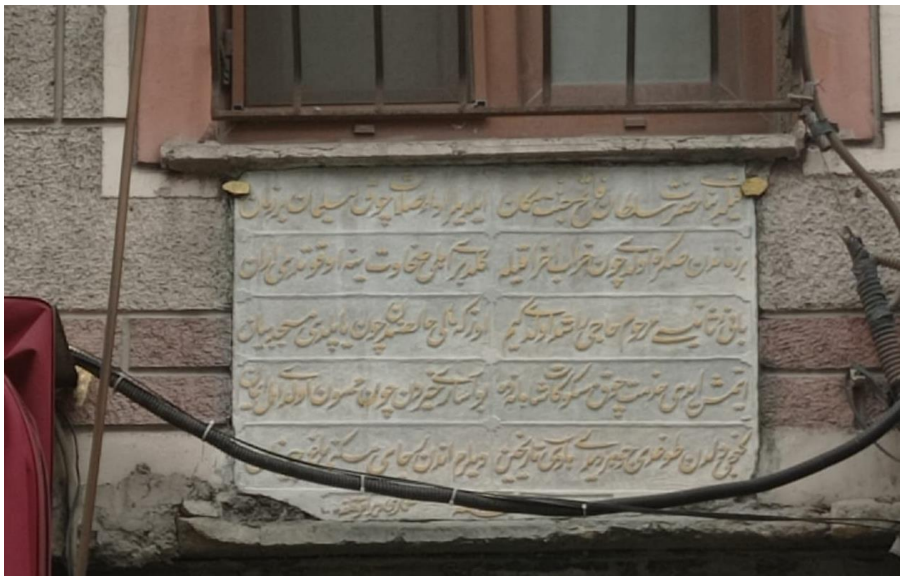
Fâtiha olmak üzere bâniye-i sâniyesi Hacı Atiyye

Hanım tarafından ta'mîr etdirilmiştir. 1318"

Ali Yazıcı Camii (Balat)

R. 465: Ali Yazıcı Camii.

R. 466: Ali Yazıcı Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

“Kıldı bina Hazret-i sultan Fâtih-i cennet-mekân

Eylediler edâ-yı salât çok Müslümân bir-zamân

Bir zamandan sonra oldu çün harâp ihrâk ile

Geldi bir ehl-i sahâvet yine okundu ezân

Bânî-i sânîsi merhum Hacı Râşid oldu kim

Özge malı halisinden çün yapıldı mescid-i beyân

Etmiş idi hizmet çok meskûtât-ı şâhânede

Bu âsâr-ı hayrdan çok memnun oldu ehl-i imân

Genc-i dilden doğdu cevher dedi Hâdî târîhin

Dilerim O’ndan cây-ı meskeni bâğ-ı cinân”

Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi (Haseki)

R. 467: Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi.

R. 468: Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Zînet-i efzâ-yı makâm-ı mu'allâ-yı hilâfet-i İslamiyye ve erîke-pîrâ-yı saltanat-ı seniyye Osmâniyye

es-Sultân ibnü's-Sultân, es-Sultân el-Gâzi Abdülhamid Hân-ı sânî Hazrretleri taraf-ı eşreflerinden

işbu çeşme bin üç yüz on dokuz senesi Rebiülevvelinde ta'mir ve inşâ edilmiştir. Rebiülevvel 1319"[6]

[6]https://kulturenvanteri.com/yer/huseyin-pasa-cesmesi/#16/41.010059/28.941593, Erişim tarihi: 22 Ocak 2022

Aşub Kadın Çeşmesi (Beyazıt)

R. 469: Aşub Kadın Çeşmesi.

R. 470: Aşub Kadın Çeşmesi'nin onarıma işaret eden kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Merhûme Tayyibe Hanım rûhuyçün el-fâtiha 1342"

Balaban Tekkesi (Üsküdar)

R. 471: Balaban Tekkesi.

R. 472: Balaban Tekkesi'nin onarım kitabesi.[7]

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Şehinşâh Sultan Mehemmed Han-ı lutf-mu'tâd

Serîr-i saltanatda dâim olsun Hürrem ü dilşâd

Bu dergâh asr-ı evvelde yanıp bir arsa kalmışken

[7] **A.e.**

Zamân-ı şevketinde oldu işna ile feyz-âbâd

Ona bânî-i sânî oldu el-ân postnişini kim

Zehî himmetle Şeyh Âşir Efendi eyledi bünyâd

Münîrâ hatm-ı hâce eyleyüb cevher dedim târih

Bu Sa'dî hankâhıdır oku gel her seher evrâd

1322"[8]

[8]Bedri Mermutlu, vd., **Balaban Tekkesi**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2014, s. 55.

Bodrum Çeşmesi (Küçükpazar)

R. 473: Bodrum Çeşmesi.

R. 474: Bodrum Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

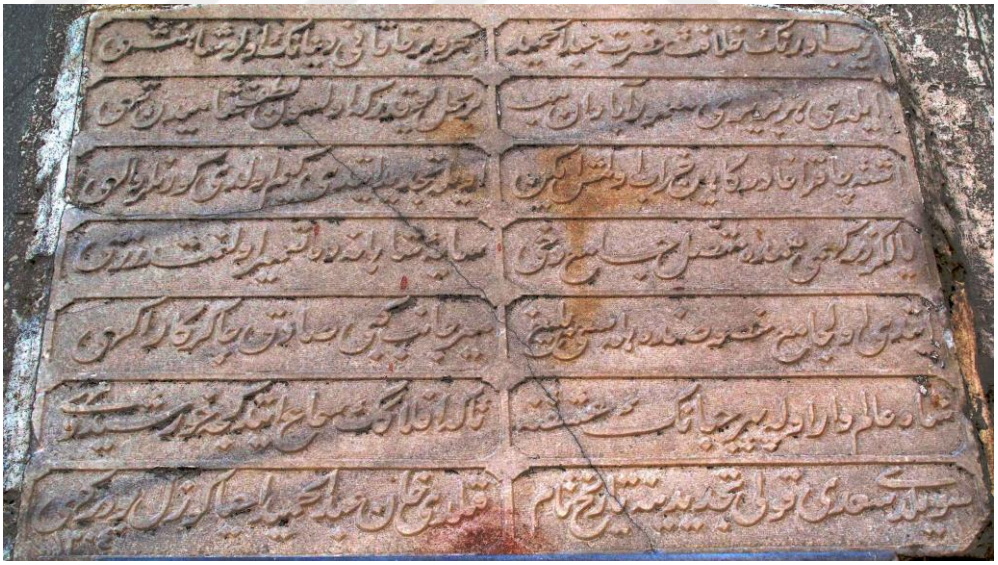
Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sahibü'l-hayrât
ve'l-hasenât ve bâni-i sânisi
ruhları şaz olsun Sene 1311"

Çakır Ağa Camii (Eğrikapı)

R. 475: Çakır Ağa Camii.

R. 476: Çakır Ağa Camii'nin onarım kitabesi.[9]

[9]http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_2212_1.jpg, Erişim tarihi: 19 Ocak 2022.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Zib-i evreng-i hilâfet Hazret-i 'Abdülhamid

Bahr ü ber hâkânı dünyanın ulu şâhenşehi

Eyledi her bir yeri ma'mûr (u) abadan hep

Bir mahal yokdur ki olsun lutf-ı şâhiden tehi

İşte Çakır Aga dergâhın harab olmuş iken

Öyle tecdid etdi kim oldu görenler vâlehi

Yalınız dergeh mi hem de muttaşıl câmi' dahı

Sâye-i şâhânede ta'mir olunmuşdur zehî

Etdi ol câmi' husûsunda hele sa'y-ı beliğ

Mir Cânib gibi sâdık çâker-i kâr-agehi

Şâh-ı 'âlem var ola pir-i habânın 'aşkına

Tâ ki eflâkin semâ' etdikçe hurşîd ü mehi

Söyledi Sa'di kulu tecdidine târîh-i tâm

Kıldı Hân 'Abdülhamid ihyâ güzel nu dergehi

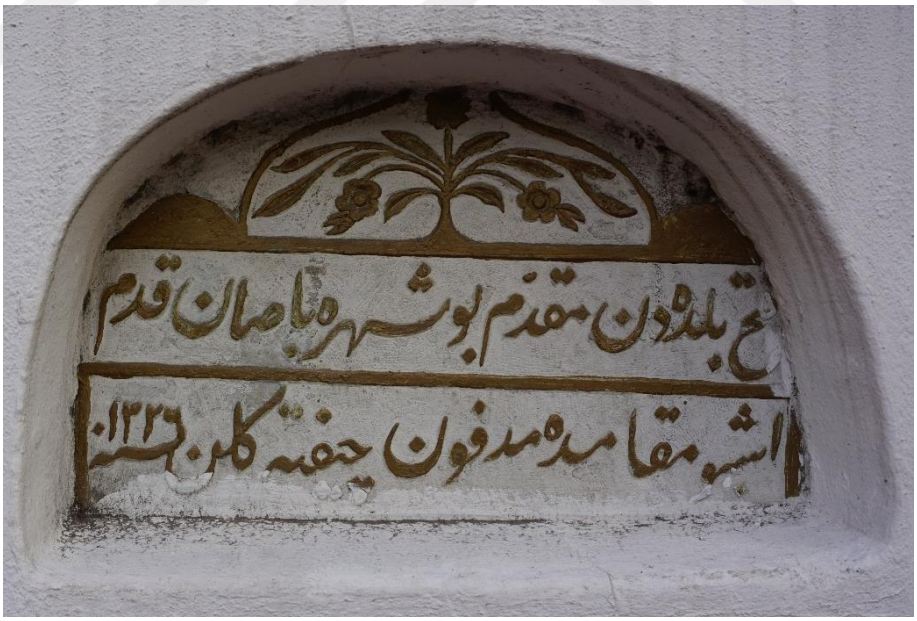
1304"[10]

[10]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1686&hid=2212, Erişim tarihi: 19 Ocak 2022.

Çifte Gelinler Mezarı (Kadırga)

R. 477: Çifte Gelinler Mezarı.

R. 478: Çifte Gelinler Mezarı'nın onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Feth-i beldeden mukaddem bu şehre basan kadem

İşbu makamdan medfûn Çifte Gelin. Sene 1326"

Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi (Hırka-i Şerif)

R. 479: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi.

R. 480: Çorlulu Ali Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Çorlulu 'Ali Pâşâ-yı vezir-i a'zam

Yapdı bu 'aynı çü selsâl-ı irem

Âb-ı Kevser'den içiğ teşneler olsun sirâb

Suyu aktıkça bula Hazret-i bânisi kerem

Sene 1307"[11]

[11]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=352&hid=352, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Damadzade Mehmed Murad Efendi Çeşmesi (Sarıyer)

R. 481: Damadzade Mehmed Murad Efendi Çeşmesi.[12]

R. 482: Damadzade Mehmed Murad Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.[13]

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibu'l-hayrât bani-i sani Rize eşrafından

Kovalızâde Hacı Mustafa Efendi'nin rûhi içün Fâtiha 1341"

[12]https://www.canercangul.com/10784/damatzade-mehmet-murat-efendi-cesmesi-buyukdere/, Erişim tarihi: 25 Ocak 2022.
[13]https://www.canercangul.com/10784/damatzade-mehmet-murat-efendi-cesmesi-buyukdere/, Erişim tarihi: 25 Ocak 2022.

Daye Hatun Camii (Sururi)

R. 483: Daye Hatun Camii.

R. 484: Daye Hatun Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bin üç yüz yigirmi beş senesi Rebî'ü'l-âhirinde Dersa'âdet

Emti'a-i Ecnebiyye Gümrüğü ser-istimatoru merhum Hâcî Süleymân Efendi

Nâmına halilesi Hâce 'Ulviyye Hanım tarafından müceddeden ta'mir edilmişdir."[14]

[14]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2198&hid=3112, Erişim tarihi 18 Ocak 2022.

Dayı Ömer ve Nafia Hanım Çeşmesi (Cerrahpaşa)

R. 485: Dayı Ömer ve Nafia Hanım Çeşmesi.

R. 486: Dayı Ömer ve Nafia Hanım Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bâni-i vakfın adıdır gerçi ki Dayı 'Ömer

Muhyî-i sânisi de Hânım ki ismi Nâfi'a

İç emin âb-ı zülâli bak şu cevher tarihe

Vakfı ûlâ sâni ruhlarına Fâtiha

Fi gurre-i Muharrem sene 1300

Nemekahu Tâbih-zâde"[15]

[15]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3000&hid=4737, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Dizdariye Camii (Sultanahmet)

R. 487: Dizdariye Camii.

R. 488: Dizdariye Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Zinet-efza-yı makam-ı mu'alla-yı hilafet-i İslamiyye ve erike pira-yı saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye

Es-Sultan ibnü's-Sultan es-Sultan el-Gazi Abdülhamid Han-ı hazretleri taraf-ı eşreflerinden

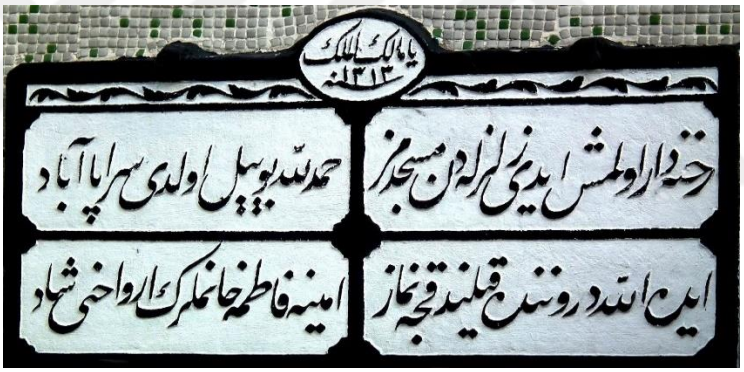
İşbu cami-i şerif bin yüz on tokuz senesi Rebi'ül-evvelinde ta'mir ü inşa edilmiştir. Fi Rebi'ül-evvel sene 1319"[16]

[16]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1075&hid=3317, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Düğmeciler Mescidi (Eyüp)

R. 489: Düğmeciler Mescidi.

R. 490: Düğmeciler Mescidi'nin onarım kitabesi.[17]

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ya malikü'l-mülk sene 1313

Rahne-dar olmuş idi zelzeleden mescidimiz

Hamdü'lillah bu yıldı oldu ser-a-pa abad

Ede Allah derununda kılındıkça namaz

Emine Fatıma Hanımların ervahını şad"[18]

[17]http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_3872_1.jpg, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.
[18]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2689&hid=3872, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Dülbendcizade Çeşmesi (Yedikule)

R. 491: Dülbendcizade Çeşmesi.

R. 492: Dülbendcizade Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

“Dülbendci-zâde Çeşmesi

Edirne müderrislerinden merhum el-Hâc Mustafâ bin el-Hâc Mehmed Efendi’nin sene 1162 târihinde

Binâ ve ihyâ eylediği çeşmelerden birisi İstanbul’da Aksarây civârında Kâtib Muslihiddin Mescidi

İttisalindeki ve diğeri işbu çeşme olup mütevellisi Şefika Hanım tarafından ta’mir ettirilmişdir

Gurre-i Receb sene 1320 yevm-i Cum’a”[19]

[19]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2168&hid=2907, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Emekyemez Camii (Azapkapı)

R. 493: Emekyemez Camii.

R. 494: Emekyemez Camii'nin onarım işaret eden ayet kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ve enne-l mesâcidelillahi felâ ted'û me'allahi ehadâ sene 1302"[20]

[20]Kur'an-ı Kerim, Cin Suresi 18. Ayet.

Gedik Abdi Paşa Camii (Kasımpaşa)

R. 495: Gedik Abdi Paşa Camii.

R. 496: Gedik Abdi Paşa Camii'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"İnne-salâte kânet 'alâ-l muminine kitâben mevkûtâ

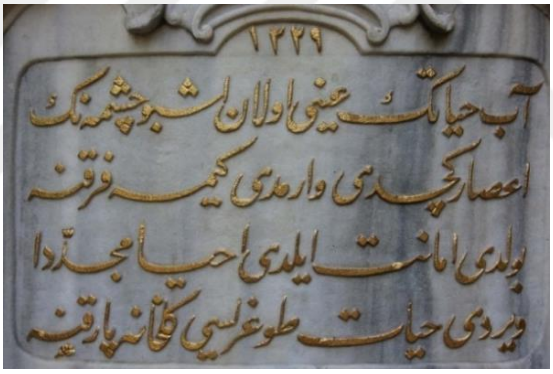
fi 15 Şa'bân sene 1324"[21]

[21]Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi 103. Ayet.

Gülhane Parkı Çeşmesi

R. 497: Gülhane Parkı Çeşmesi.

R. 498: Gülhane Parkı Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"1329

Âb-ı hayâtın 'aynı ola işbu çeşmenin

A'şâr geçdi varamadı kimse farkına

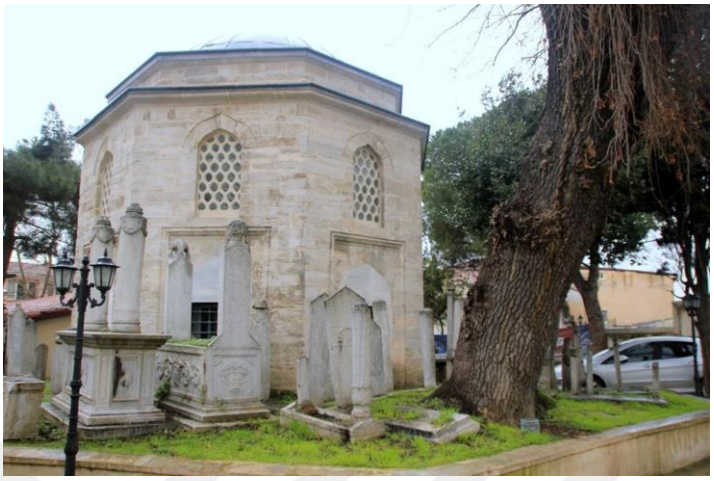
Buldu emânet eyledi ihyâ müceddeden

Verdi hayât togrusu Gülhâne Parkı'na

Hâlid"[22]

[22]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=931&hid=1038, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Hacı Ahmed Paşa Türbesi (Üsküdar)

R. 499: Hacı Ahmed Paşa Türbesi.

R. 500: Hacı Ahmed Paşa Türbesi'nin onarım kitabesi.

Türbenin onarım kitabesi İzmirli Ali Paşa Çeşmesi'ne bilinmeyen bir tarihte yerleştirilmiştir.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Şam Beğlerbeğisi olan nesl-i Hâlid

Kendi destiyle kodu türbesinin bünyâdın

Bilmek istersen ânı Şemsi didi tarihin

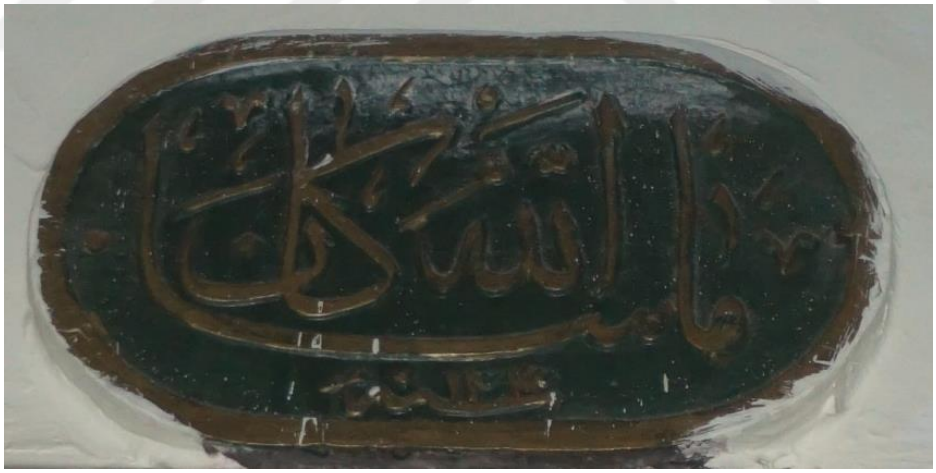
Derler idi Hacı Ahmed Paşa ânın adın

İsmail sene 1310. 932. Eser-i Baki, Eser-i Hafi 1310. Mukarrifani. Ahmed Hasip."

Hacı Evhad Camii (Yedikule)

R. 501: Hacı Evhad Camii.

R. 502: Hacı Evhad Camii'nin onarıma işaret eden maşallah kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Maşallahu kâne sene 1323"

Hacı Faik Bey Çeşmesi (Üsküdar)

R. 503: Hacı Faik Bey Çeşmesi.

R. 504: Hacı Faik Bey Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât kudemâ-yı me'mûrin-i Devlet-i 'Aliyye'den

Onuncu Dâire-i Belediyye Esnâf Müfettişi es-Seyyid el-Hâc Fâ'ik Bey'in

Def'a-i sâniye olarak ihyâ eylediği çeşmedir. Fî gurre-i Ramazân-ı Şerif 1325"[23]

[23]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=404&hid=1072, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi (Adile Sultan Çeşmesi) (Dudullu)

R. 505: Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi.

R. 506: Hafız Abdülkerim Ağa Çeşmesi'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi.[24]

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Küllema dehale aleyha zekariya el-mihrab 1304"[25]

[24]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1204&hid=5659, Erişim tarihi: 19 Ocak 2022.
[25]Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi 37. Ayet.

Hafız Paşa Camii (Fatih)

R. 507: Hafız Paşa Camii.

R. 508: Hafız Paşa Camii'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Selamun aleykum tıbtum fedhuluha halidin Hüsâmeddin 316"[26]

[26]Kur'an-ı Kerim, Zümer Suresi 73. Ayet.

Hakkı Bey Çeşmesi (Eyüp)

R. 509: Hakkı Bey Çeşmesi.

R. 510: Hakkı Bey Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bâni-i sâniler

Bosna sarayı ahalisinden Habibe Hanım ve

Taşçı El-hac Necib Efendilerin eser-i hayratıdır

Sene 1315"

Haseki Darüşşifası

R. 511: Haseki Darüşşifası.

R. 512: Haseki Darüşşifası'nın onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Şehremanetine merbut

Haseki Meccanin Müşahedehanesi

Tarih-i binası 945, tarih-i tamiri 1329"

Hasip Paşa Çeşmesi (Zeki Bey Çeşmesi) (Üsküdar)

R. 513: Hasip Paşa Çeşmesi.

R. 514: Hasip Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

“Kâlallahu Teâlâ Vesekahum rabbuhum şerâben tahûrâ Sadakallahü’l-azîm

Hasbetenlillah idüb necl-i Hasib Paşa bugün

Ceyş-i mansûr şeh-i devrane bu âb-ı revân

Bir tarafdan celb idüb hayr-ı duâ ibka-yı nâm

Bir tarafdan eyledi rûh-ı Hasib’i şâd-mân

Geldi bir ta’mîr içün târîh hayratü’l-Hasib

Eylesün Hakk ol Zeki Beğ’i cihânda kâm-rân

15 Rebiyulâhir 1323”

Hazreti Yuşa Türbesi (Beykoz)

R. 515: Hazreti Yuşa Türbesi.

R. 516: Hazreti Yuşa Türbesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Hem müferrah hem mukaddesdir bu kûhsâr-ı bülend

Bag-ı cennetdir makâm-ı Yûşa' İbn'n-Nûn'dur

Zâtını etmiş nübüvvetle mübeccel Kibriyâ

Kabr-i hazretdir makâm-ı Yûşa' İbni'n-Nûn'dur

Vâsıl-ı maksûd olur elbet tevessül eyleyen

Cây-ı vuslatdır makâm-ı Yûşa' İbn'n-Nûn'dur

Bu mahall-i akdesi kâbil mi tevsif eylemek

'Ayn-ı ni'metdir makâm-ı Yûşa' İbni'n-Nûn'dur

Sa'diyâ ta'zim ile eyle ziyâret dâ'imâ

Mahz-ı rahmetdir makâm-ı Yûşa' İbni'n-Nûn'dur

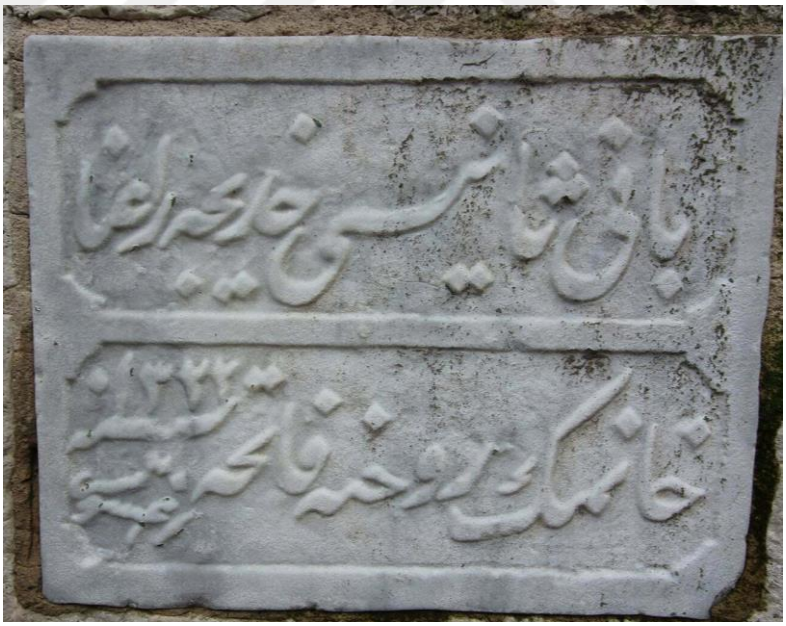
1310"[27]

[27]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1420&hid=1809, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Hüsmen Ağa Çeşmesi (Kadırga)

R. 517: Hüsmen Ağa Çeşmesi.

R. 518: Hüsmen Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bâni-i sânisi Hadice Ra'nâ

Hanımın ruhuna fâtiha

Sene 1332"

İslam Bey Çeşmesi (Eyüp)

R. 519: İslam Bey Çeşmesi.

R. 520: İslam Bey Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibu'l- hayr sânehu'l-Mevlâ Mâ cera'l-ayn fî sebîllillah

Aynu mâin … min efdalihî Mâ raet aynuhâ uyûn-i miyâh

Şeyyidellâhu gasr ikbâlihi Nâle âmâlehu ve tâle bekâhu

Câe ferdün liemri târih Eşrabu'l-mâe hasbeten lillâh

Ta'mîru's-sânî fi Şa'ban sene 1322"

Kassam Çeşmesi (Üsküdar)

R. 521: Kassam Çeşmesi.

R. 522: Kassam Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

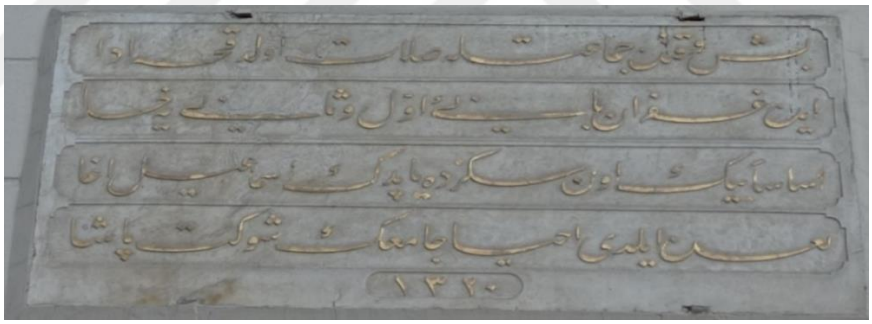
Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibetü'l-hayrât Hadice Hanım tarafından ta'mir edilmişdir 1342"

Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Çeşmesi (Üsküdar)

R. 523: Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Çeşmesi.

R. 524: Malatyalı İsmail Ağa Camii ve Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Beş vakitde cemâ'atle salât oldukça edâ

İde Gufran bâni-yi evvel ü sâniye Hudâ

Esâsen bin on sekizde yapdı 'İsmâil Aga

Ba'dehu eyledi ihyâ câmi'in Şevket Pâşâ

1320"[28]

[28]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=547&hid=1139, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Mehmed Ağa Sebili (Beyazıt)

R. 525: Mehmed Ağa Sebili (içinde bulunduğu durum)

R. 526: Mehmed Ağa Sebili'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Mansıb-ârâyende-i Dârü's-sa'âde sâbıkâ

Ehl-i himmetden Mehemmed nâm aga-yı ferid

Bu sebili eylemişken sâha-pîrây-ı vücûd

İnkılâbât cihân etmişdi mahv u nâ-bedîd

Husrev-i deryâ-kerem şâd-âb-ı 'umrân eyledi

Sâyesinde teşnegân olsun hemîşe müstefid

Hâtıra Muhtâr geldi böyle bir târih-i tâm

Bu sebili eyledi 'imâr Hân 'Abdülhamid

1308"[29]

[29]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1845&hid=2425, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Mehmed Efendi Çeşmesi (Hacı Necib Bey Çeşmesi) (Fatih)

R. 527: Mehmed Emin Efendi Çeşmesi.

R. 528: Mehmed Emin Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ayet[30]

Bânî-i evveli Mehemmed Efendi

Bânî-i sânîsi Vanlı Hacı Necib Bey"

[30]Kur'an-ı Kerim, İnsan Suresi 21. Ayet.

Mısır Çarşısı

R. 529: Mısır Çarşısı.[31]

R. 530: Mısır Çarşısı'nın onarım tarihi.

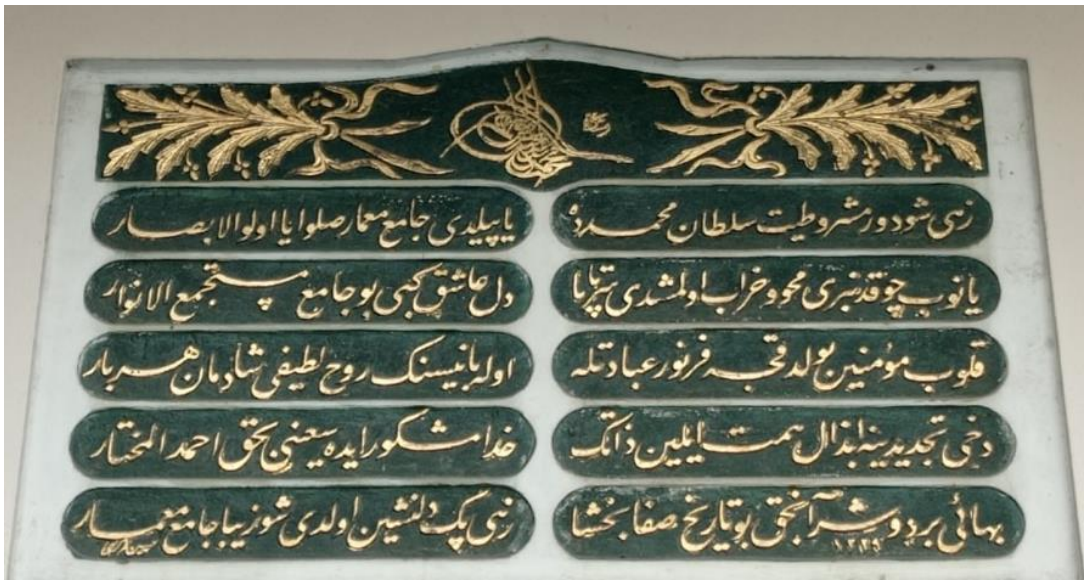
Eminönü kapısından girildiğinde, kapı üstüne çifte vav harfi ve "Maşallah" yazısının altında H. 1247 (1831-1832) ve H. 1312 (1893-1894) tarihleri yazılıdır.

[31]https://kulturenvanteri.com/yer/misir-carsisi-balik-pazari-kapisi/#16/41.017168/28.971175, Erişim tarihi: 30 Mart 2022.

Mimar Acem Ağa Camii (Mevlanakapı)

R. 531: Mimar Acem Ağa Camii.

R. 532: Mimar Acem Ağa Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

“Zihî şu devr-i Meşrûtiyyet-i Sultân Mehemmedde

Yapıldı câmi’i Mi’mar salâvâyâ ulü’l-ebsâr

Yanıp çokdan beri mahv ü harâb olmuşdı ser-tâ-pâ

Dil-i âşık gibi bu câmi’-i müştü-cem’iü’l-envâr

Kulûb-ı mü’minîn buldukça fer nûr-ı ibâdetle

Ola bânîsinin rûh-ı latifi şâdmân her bâr

Dahî tecdidine ibzâl-i himmet eyleyen zâtın

Hudâ meşkûr ide sa’yin-bihakk-ı Ahmedi’l-Muhtâr

Bahâî bir düşer ancak bu târih-i safâ-bahşâ

Zihî pek dil-nişîn oldu şu zîbâ Câmi’-i Mi’mâr

1329”

Mimar Acem Ağa Camii’nin Meşrutası (Mevlanakapı)

Mimar Acem Ağa Tekkesi’ne ait onarım kitabesi meşruta kapısı üzerinde yer almaktadır.

R. 533: Mimar Acem Ağa Tekkesi Kitabesi

R. 534: Mimar Acem Ağa Tekkesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Dilâ şu devr-i Meşrutiyet-i Sultân Mehemmed'de

Yapıldı ma'rifet-cûyân-ı Mevlâ'ya tecellî-gâh

Bu himmet rûh pîr-i a'zamı şâd etdi bî-şübhe

Ki olmuşdu nice yıl halve-zâr-ı mürşidân-ı râh

Edip takdir sa'y-i Mustafa İzzet Efendi'yi

Olur şâdân kulûb-ı sâlikân-ı Sünbüli her gâh

Bahâî dürretü't-tâc eylesün târîhi pîrân

Yapıldı dil-nişîn bu dergeh-i dil-cû bi-fazlillâh

1329"[32]

[32]**Kitabelerin Kitabı Fatih Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, s. 628.

Özbekler Tekkesi (Kadırga)

R. 535: Özbekler Tekkesi.

R. 536: Özbekler Tekkesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Hazret-i 'Abdülhamîd Hân-ı 'adâlet-pîşenin

'Ömr ile ikbâlini kılsın füzûn Rabb-i Mecîd

Mülk-perver öyle bir sultân-ı hayr-endiş kim

Sâyesinde gün-be-gün vîrâneler oldu cedîd

Cümleden ta'mîre pek muhtâc idi bu hânkâh

Etdi inşâ himmetiyle oldu itmâma resîd

Bu 'imâretdir 'aceb Nakşî dedim târihini

Şâh-ı Nakşbend çayını kıldı binâ Sultân Hâmîd

Sene 1305"[33]

[33]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2665&hid=3819, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Salih Paşa Çeşmesi (Zeyneb Hanım Çeşmesi) (Cibali)

R. 537: Salih Paşa Çeşmesi.

R. 538: Salih Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Banî-i sânisi Zeyneb Hanım'ın hayrâtı bu çeşmenin suyu

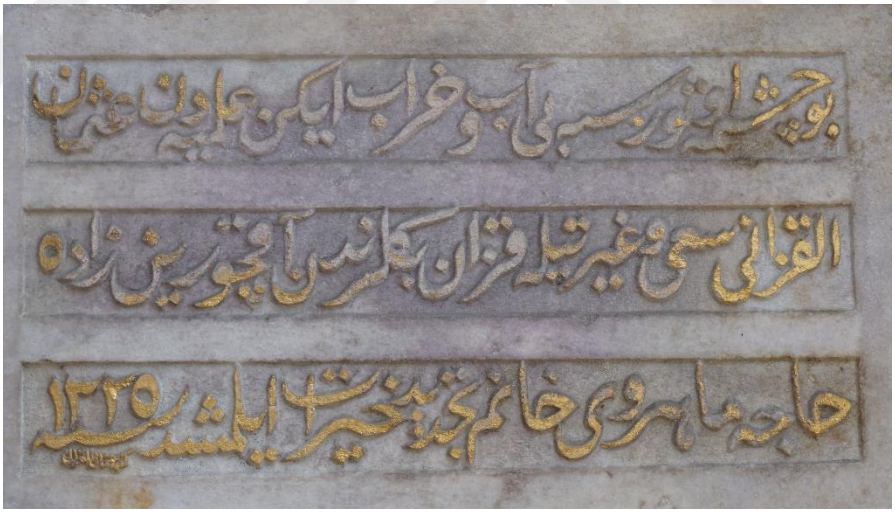
Hacı Şehâbeddin Efendi'nin ruhiçün

1331"

Seyyid Halil Ağa Çeşmesi (Fatih)

R. 539: Seyyid Halil Ağa Çeşmesi.

R. 540: Seyyid Halil Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bu çeşme otuz sene bî-âb ü harâb iken ilmiyeden

Osman el-Kazânî sa'y ü gayretiyle Kazan

Beylerinden Akçurin-zâde Hâce Mâh-rûy Hanım

Tecdîd-i hayrât eylemişdir. Sene 1325"

Sinan Ağa Çeşmesi (Ayvansaray)

R. 541: Sinan Ağa Çeşmesi.

R. 542: Sinan Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibü'l-hayr Sinân Ağa

Târîh-i hedmi Fi 28 Haziran yevm-i Salı Sene 1310

Târîh-i inşâsı Fi 12 Rebiülevvel yevm-i Pençşembe 1317"

Sultan I. Ahmed Çeşmesi (Gülhane)

R. 543: Sultan I. Ahmed Çeşmesi.

R.544: Sultan I. Ahmed Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"El-Gazi es-Sultân 'Abdülhamîd Hân-ı Sâni efendimiz

Hazretlerinin müceddeden binâ ve inşâ buyurdukları Hamîdiye çeşmesidir 1307"

Şatır Sokak Çeşmesi (Ayvansaray)

R. 545: Şatır Sokak Çeşmesi.

R. 546: Şatır Sokak Çeşmesi'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ve cealna minel mai kulle şey'in hayy 1332"[34]

[34]Kur'an-ı Kerim, Enbiya Suresi 30. Ayet.

Şazeli Tekke Camii (Cibali)

R. 547: Şazeli Tekke Camii.

R. 548: Şazeli Tekke Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Oldu yine şah-ı cihânın lutf ü ihsânı bedîd

Âfâkı etdi müstefid

Yanmışdı inşâ itdi bu dergâhı Abdülhamid

Ol necl-i Hân Abdülhamid

Hayra muvaffak rahmi çok bir dâver-i âli-nijâd

Ehl-i kulübü kıldı şâd

Zikr itsün aşkullah ile bunda hemân şeyh ü mürîd

Gelsin dile zevk-i cedîdû

Verdi huzur ehl-i dile lutfiyle ol hayrü'l-mülûk

Can buldu erbâb-ı sülük

Dâim ona himmet ide rûh-ı cenâb-ı Bâyezid

Hak ömrünü kılsın mezîd

Râşid güher-i târihimi itse sezadır sâlikân

Ez-can u dil vird-i zebân

Yaptırdı ra'nâ Şâzelî dergâhını Sultân Hamîd

Her yevmi yâ Râb olsun ıyd

1304"[35]

[35]**Kitabelerin Kitabı Fatih Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri**, s. 632.

Şehzade Mehmed Camii

R. 549: Şehzade Mehmed Camii.

R. 550: Şehzade Mehmed Camii'nin onarıma işaret eden Besmele kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bismillahirrahmanirrahim ketebehu 'Ârif 1314"

R. 551: Şehzade Mehmed Camii'nin onarıma işaret eden ayet kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Kalellahü teala innes salate kanet alel mü'minıe kitabem mevkuta ketebehu 'Ârif 1314"[36]

[36]Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi 103. Ayet.

Tavaşi Hasan Ağa Camii (Üsküdar)

R. 552: Tavaşi Hasan Ağa Camii.

R. 553: Tavaşi Hasan Ağa Camii'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Tavâşi ol Hasan Aga-yı sâhib-cûd u hayr-endiş

Mukaddem eylemişdi bu mübârek ma'bedi inşâ

Hadice Hanım ol zâhide vü sâhibetü'l-hayrât

Harâbe hükmünü giymiş iken yetişdi Hızr-âsâ

Hulûs-ı kalb ü hâlis niyyet ile nakd-i cûdundan

İkinci def'ada mânend-i cennet eyledi ihyâ

Hudâ nâ'il ede her birini ecr ü meşûbâta

Be-hakk-ı beyt-i ma'mûr u be-nûr-ı Ka'betü'l-'ulyâ

Güher-veş Re'fetâ nazm eyledim itmâmına târih

Hadice Hanım ihyâ eyledi bu câmi'i bâlâ

1310"[37]

[37]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=996&hid=1123, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022

Tazıcılar Ocağı Çeşmesi (Üsküdar)

R. 554: Tazıcılar Ocağı Çeşmesi.

R. 555: Tazıcılar Ocağı Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bu istabli zeman-ı şevketinde eyledi te'sis

Anan-ı tab feza-yı feyz-i rahmethane-i cennet

Temaşa eyleyüb tarihini yazdı kuli muhtar

Harab olmuşdi tecdidi'tdi hakan-ı kerem mu'tad onardı

Mukaeddes valid-i sultan hamid padişah ecdad Hamid

Bu istabli hamid han eyledi i'mar ve esb-i abad

1309 Muhammed Nazif Gafaralehü"

Tunuslu Hayreddin Paşa Çeşmesi (Eyüp)

R. 556: Tunuslu Hayreddin Paşa Çeşmesi.

R. 557: Tunuslu Hayreddin Paşa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Merhûm ve magfûrünleh Sadr-ı esbak Tunuslu

Hayreddîn Paşa'nın âsâr-ı hayriyyesidir

Sene 1310

Murâd Ülker hayrâtı"

Yahya Efendi Çeşmesi (Beşiktaş)

R. 558: Yahya Efendi Çeşmesi.

R. 559: Yahya Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Kutbü'l-'ârifîn Yahyâ Efendi kuddise sırruhu hazretlerinin işbu çeşmelerini

Tecdide muvaffak olan bendelerinden el-Hac Mahmûd Efendi'nin rûh-i şerifi

Ve kâffe-i ehl-i îmân ervâhı içün el-Fâtiha 1321 Rebi'ü'l-âhir"[38]

[38]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=776&hid=847, Erişim tarihi 18 Ocak 2022.

Yahya Efendi Dergâhı (Beşiktaş)

R. 560: Yahya Efendi Dergâhı.

R. 561: Yahya Efendi Dergâhı'nın onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Muhibb-i hânedân-ı resûlu'llâh sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

El-Hâc Mahmûd Efendi'nin ruhuna fâtiha 1319"[39]

[39]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1424&hid=4219, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Yahyazade Ahmed Efendi Çeşmesi (Draman)

R. 562: Yahyazade Ahmed Efendi Çeşmesi.

R. 563: Yahyazade Ahmed Efendi Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Bu çeşme seksen seneden beri harâb olup mu'attal kalmış ve sâhibetü'l-hayrât Hâcce 'Atiyye Hanım

Bu kere mükemmelen çeşmeyi ta'mir ve su yollarını tecdîd ettirip bâniye-i sâniye 'unvânını almıştır 23 Rebi'ü'l-evvel 1322"[40]

[40]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1416&hid=1805, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

Yusuf Sucaeddin Camii (Balat)

R. 564: Yusuf Sucaeddin Camii.

R. 565: Yusuf Sucaeddin Cami'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Yusuf Şuca'üddin Anbarı Cami-i Şerifi

Tarih-i cedidi Tarih-i atiki

Sene 1310 Sene 1170"

Zembilci Seyyid Ali Ağa Çeşmesi (Beyazıt)

R. 566: Zembilci Seyyid Ali Ağa Çeşmesi.

R. 567: Zembilci Seyyid Ali Ağa Çeşmesi'nin onarım kitabesi.

Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

Bânî-i sânî Muhammed Necîb Efendi

4 Zi'l-ka'de sene 1309"

SONUÇ

Literatürde genellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra etkili olduğu ifade edilen Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı 19. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Özellikle 1894 depremi sonrasında gerçekleştirilen onarım faaliyetlerinde belirgin bir şekilde tercih edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise devletin resmi üslubu olarak varlığını uzun bir süre devam ettirmiştir.

1894 depremi öncesine ait bazı yapılarda da Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışının izleri takip edilebilmektedir. Bu yapılara Cevriye Hatun Çeşmesi, Süleymaniye Darüşşifası, Üsküdar Kaptan Paşa Camii, Kapıağası Mahmud Ağa Camii, Teşvikiye Camii ve Çinili Köşk üzerindeki bazı çalışmalar örnektir.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nde inşa edilen yapılarda görülen mimari kurgu ve detaylar Selçuklu, erken Osmanlı ve klasik Osmanlı mimarisinden esintiler taşımaktadır. Aynı anlayış bu dönemde onarılan yapıların bir kısmında uygulanmıştır. Dünyada restorasyon ve koruma anlayışının ilerleme kaydettiği bu yıllarda Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan müdahaleler restorasyon tarihimiz ve sanat tarihimiz açısından son derece önemlidir.

Ulusal Mimarlık Dönemi mimarisinin hem inşa hem de onarım faaliyetlerinde tercih edilmesi temelindeki düşünce sistemi dönemin Osmanlı aydınları üzerinden takip edilebilir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'un mimari yapılarını inceleyen ve bu incelemeleri kaleme alan İhtifalci Mehmed Ziya Bey'in eserinde Ulusal Mimarlık Dönemi yapılarına karşı bakış açısı ile Batılı tarzda inşa edilmiş yapılara karşı tavrı dönem anlayışını çok net bir şekilde göstermektedir. Yazar, Sultan I. Abdülhamid Türbesi için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Türk ruhundan ilham almamış bir tarzda, yani Batı mimarisi tarzında yapılmıştır." [41]

Batı mimarisine olan bakış açısı yazarın milliyetçi duygularıyla harmanlanmıştır. Ayrıca Tasvir-i Efkar gazetesinde türbe için söylenen: "Ne içinde

[41]İhtifalci Mehmed Ziya Bey, **İstanbul ve Boğaziçi Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası**, yay. haz., Murat A. Karavelioğlu vd., C. I, İstanbul, Bika Yayıncılık, 2003, s. 345.

yatanın ne de türbe binasının tarihi kıymeti vardır.” [42] ifadeleri üzerine gazetenin eleştirisine karşı çıkmış ve Sultan I. Abdülhamid’i savunan ifadeler kullanmıştır.

Mehmed Ziya Bey Hamidiye Sebili ve Çeşmesi’nin üslubu ile Batı etkili mimari üslupların İstanbul’da kullanımı için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Sultan III. Ahmed zamanında, yani miladi 18. asırda para kazanmak amacıyla İstanbul’a doluşan birtakım cahil mimar ve mühendisler eliyle İstanbul’a getirilip Sultan III. Selim devrine kadar süren ve Osmanlı mimarisinde bir duraklama ve düşüş devrini teşkil eden Rokoko denilen tuhaf Avrupa mimarisi tarzında yapılmıştır. Bu mimari tarzının seçkin özelliklere sahip olan Osmanlı mimarisi tarzına ve dolayısıyla milli zevkimize ne kadar yabancı ve bu itibarla bakana ne kadar sıkıntı verdiğini söylemeye gerek görmem. Bu tarzın memleketimizde sürdürülmesi kesinlikle arzu edilmez; bununla birlikte, bu tarz da ülkemizin medeniyet tarihine geçmiş, geçmişe mal olmuş olduğundan, memleketin medeniyet tarihi itibariyle bunların yok edilmesine de izin verilmemelidir.”[43]

Aynı müellif Ulusal Mimarlık Üslubu’nda inşa edilmiş Bostancı Kuloğlu Camii için “zarif ve muhteşem”[44], IV. Vakıf Han için; “Son zamanlarda devlet tarafından yaptırılan binalar arasında gerçekten abidelerden sayılacak kıymetli bir eser”,[45] Yeni Postane Binası için ise; “Şehrimize has bir güzellik veren büyük ve ihtişamlı binalardan biridir. Kütahya çinileriyle en seçkin ve milli bir sanatımız olan çiniciliğin tekrar diriltilmesine vesile olmuştur.”[46] ifadelerini kullanmıştır.

Ulusal Mimarlık Dönemi’nin etkili olduğu yıllarda dillendirilen bu ifadeler tesadüf değildir. Bir Osmanlı aydınının Batı üsluplarına karşı bakış açısı görülmektedir. Ayrıca milliyetçilik temelinde yükselen Ulusal Mimarlık Dönemi’nin etkisi net bir şekilde hissedilmektedir. Bu düşüncenin temelleri Tanzimat’ın ilanıyla birlikte atılmış olup 19. yüzyıl sonlarından itibaren belirgin bir şekilde inşa edilen yapıları ve onarılan yapıları etkilemiştir.

[42] **A.e.**, s. 345.
[43] **A.e.**, s. 356-357.
[44] **A.e.**, s. 358.
[45] **A.e.**, s. 362.
[46] **A.e.**, s. 365.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nde gerçekleştirilen onarım çalışmalarında ihtiyaca yönelik müdahaleler görülmektedir. Büyük masraflar yapılmadan gerçekleştirilen bu müdahalelerde yapıların özgün üslubu ile Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı dengede tutulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde müdahale geçiren yapılar tipoloji açısından; cami, medrese, hamam, sebil, çeşme, köşk, çarşı, iskele, kasır, gar gibi çeşitli yapılar yer almaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan müdahaleler; mimari unsurlar (taşıyıcı, başlık, kemer, kapı, pencere, mihrap, minber, pasalı tavan, külah, tepelik, revzen, ayna taşı, saçak, kasnak, çevre duvarı gibi), kalem işi, çini ve sedef gibi bezemeler ile onarım kitabelerindeki detaylar olmak üzere üzere üç gruba ayırabiliriz.

Yapıların mimari unsurlarında yapılan müdahalelerde kapı ve pencerelerde sivri kemer kullanımı, taşıyıcılarda baklava ya da mukarnas başlıklar tercih edilmiştir. Tavanlarda ise çıtakari tavan kullanımı ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde pek çok minarenin külahı klasik kurşun kaplı konik külahla değiştirilmiştir. Revzen kullanımında çerçeve detaylarında klasik öğelere yer verilmiştir. Çeşmelerin ayna taşlarında sivri kemer ve kırık kemerli düzenlemelerle erken Osmanlı mimarisine ve klasik Osmanlı mimarisine göndermeler yapılmıştır.

Yapıların bezeme alanında yapılan müdahalelerinde özellikle kalem işi uygulamaları ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde pek çok yapının iç mekânında sıva üstü kalem işi uygulamaları Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına göre yenilenmiştir. Klasik motiflerin tercih edildiği uygulamalarda rumi, kıvrık dal, palmet, salbekli şemse, penç, hatayi gibi motifler ön plana çıkmaktadır. Uygulama alanı olarak kubbe iç yüzeyleri, kemerler, beden duvarları, mahfil tavanları gibi alanlar ön plana çıkmaktadır. Çini kullanımında ise özellikle Hafız Mehmed Emin Usta'nın gayretleriyle canlanan Kütahya çinileri onarımlar sırasında kullanılmıştır. Sıraltı tekniğinde yapılan çiniler yapıların zemin döşemelerinde, beden duvarlarında ve bazı kitabelerde görülmektedir. Ayrıca bazı örneklerde minarelerin petek bölümünde yer alan Barok etkili girland motifleri kaldırılmış ve yerlerine çini karolar yerleştirilmiştir. Sedefkar Vasıf Efendi'nin çalışmalarıyla tekrardan canlanan sedef sanatı Has Oda'ya

geçişi sağlayan kapı kanatlarında klasik dönem örneklerinde görülen tasarımla karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde gerçekleştirilen onarımları yansıtan bazı kitabelerde yer alan kompozisyonlarda rumi ve kıvrık dal gibi motiflerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir. Bu kompozisyon biçimleri Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtmaktadır.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nin öne çıkan mimarları uygulama aşamalarının yanı sıra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde mimarlık ve sanat tarihi alanlarında dersler vermiştir. Mezun ettikleri pek çok mimar Cumhuriyet Dönemi restorasyon ve koruma uygulamalarını gerçekleştiren kişilerdir. Almış oldukları eğitim ve hocalarının anlayışını yansıtan bu mimarlar ve diğer mimarlar Cumhuriyet Döneminde onarılan pek çok yapıyı Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışına göre onarmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte zirve dönemini yaşayan Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışı Cumhuriyet Dönemi'nde de pek çok mimar tarafından sürdürülmüştür. Mimar Asım Kömürcüoğlu, Vasfi Egeli, Arif Hikmet Koyunoğlu, Kemal Altan, Ekrem Hakkı Ayverdi, Zühtü Başar, Sedat Çetintaş, Süreyya Yücel, Macit Rüştü Kural, Sedad Hakkı Eldem, Emin Onat, Ali Saim Ülgen, Mualla Eyüboğlu Anhegger, Cahide Tamer ve Hüsrev Tayla bu üslubu sürdüren önde gelen isimlerdir.

KAYNAKÇA

"Abdülmecid Efendi Kasrı," **İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, haz. Recep Ekicigil, C. I, İstanbul, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1982, s. 201-203.

"Eğitim: Paris-İstanbul Hattı", **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 55-62.

"İlk Yıllar: Yükselen Bir Kariyere Doğru", **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 63-70.

"Kimliğinin İzinde II: Yeniyi Aramak", **M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Kimlik**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 147-172.

"Kimliğinin İzinde", **M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 75-146.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hattatın Serencamı Hattat Hâmid, Ed. İbrahim Özcoşar vd., İstanbul, Divan Kitap Yayınları, 2001.

"Son Olmaması Özlenen Bir Sonsöz", **Mimar Vedat Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 315-319.

Beykoz Turizm Rehberi, İstanbul, Beykoz Belediyesi Yayınları, 2021.

Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayınları, 1991.

Gravürlerle Türkiye İstanbul 3, yay. haz. Mustafa Sevim, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Kitabelerin Kitabı Fatih Fatih İlçesi Türk-İslam Devri Kitabeler Envanteri, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2016.

Osmanlı Mimarisi Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî, yay. haz.: İlhan Ovalıoğlu vd., İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2015.

Oryantalizm'in 1001 Yüzü, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, 2013.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hattatın Serencamı Hattat Hâmid, Ed. İbrahim Özcoşar vd., İstanbul, Divan Kitap Yayınları, 2001.

Abdurrahman Şeref Efendi: **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları 1908-1909**, Ed., Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit: "Zeyneb Sultan Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 362-364.

Ağaoğlu, Mert: "Mihrişah Valide Sultan Adına İstanbul'da Yapılan Eserler ve Osmanlı Devrindeki Onarımları", **II. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Tam Metinleri Kitabı**, Antalya, y.y., 2018, s. 128-145.

Ağır, Aygül: "Mehmet Tahir Ağa," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 368.

Ahmet Refik: **Türk Mimarları (Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre)**, haz. Zeki Sönmez, İstanbul, Sander Yayınları, 1977.

Ahunbay, Zeynep: "Feyzullah Efendi Medresesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 308-309.

Ak, Mahmut: "Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan", **Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı Özel**

Sayısı, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 80-87.

Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Akkaya, Canan: "**Arşiv Belgeleri Işığında Teşvikiye Camisi'nin Oluşumu ve Gelişimi**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Akpolat, Mustafa Servet: **Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1991.

Aktan, Latife: "Abdülmecid Efendi, Köşkü, Çinileri", **Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler**, C. I, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007, s. 403-424.

Alçep, Hakkı, Erdal Karaman: **Fatih Camileri ve Mescidleri**, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Fatih Müftülüğü Yayınları, 2017.

Alparslan, Ali: "Ömer Vasfi Efendi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 83-84

Alparslan, Ali: **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Alsaç, Üstün: "Tek Mehmet Vedat," **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Y.E.M. Yayınları, 1997, s. 1754.

Altındağ, Ülkü: "Topkapı Sarayı Müzesi", **Sanat Dergisi**, S. VII, İstanbul, y.y., 1982, s. 33.

Arlı, Hakan: "**Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C. I, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Arpacı, Kubilay: "**İstanbul Mimarisinde Sanatkâ İmzaları (1800-1923)**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 694-701.

Arseven, Celal Esat: **L'art Turc**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.

Aslanapa, Oktay: **Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

Aslanapa, Oktay: **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2004.

Aslanoğlu, İnci: "Modernizmin Başlangıç Aşamasında 1926-1933 Yılları Arası Türk Mimarlığında Yaşanan Gelişmelerin Bir Değerlendirilmesi", **Prof. Doğan Kuban'a Armağan**, İstanbul, Eren Yayınları, 1996, s. 14-33.

Atakan, Sibel: "**II. Bayezid Dönemi Cami ve Mescidlerinde (Tokat-Amasya-Edirne-İstanbul) Mimari Süsleme Programı**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aydın, Mehmet S.: "İrtica'ya İlişkin Bazı Düşünceler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Y. I, S. III, y.y., 1998, s. 51-58.

Aydın, Salim: "Beşiktaş Muhafızı Müşir (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. XXV, S. II, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 547-578.

Aynur, Hatice, Hakan Karateke: **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)**, İstanbul, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, vd.: **Hadîkatü'l-Cevâmi' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar**, haz., Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001, s. 209.

Ayverdi, Ekrem Hakkı: **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, C. 4, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974.

Ayverdi, Ekrem Hakkı: "Gazanfer Ağa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 432-433.

Ayverdi, Ekrem Hakkı: "Kapalıçarşı'nın Felaket Tarihçesi", **Ekrem Hakkı Ayverdi: Makaleler**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1985, s.223-227.

Barışta, H. Örcün: "Hamidiye Çeşmesi ve Sebili," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 544.

Barışta, H. Örcün: "Haydarpaşa İskelesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 30-31.

Barışta, H. Örcün: **İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Başgelen, Nezih: "**Osmanlı Dönemi İstanbul Fotoğraflarında Bizans Dini Mimarisi**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Batur, Afife, Gül Cephanecigil: **İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu**, Ankara, T.M.M.O.B. Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları, 2009.

Batur, Afife: "Abdülmecid Efendi Köşkü," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 51-52.

Batur, Afife: "Italian Architects and İstanbul", **Environmental Design: Presence of Italy in the Architecture of the Islamıc Mediterranean**, Roma, y.y., 1990, s. 134-141.

Behiri, Mohammed: "**Hattat Kâmil Akdik'in Hayatı ve Eserleri**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gelenesel Türk El Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Bezci, Neziha: "**Arşiv Belgeleri Işığında Beylerbeyi ve Emirgan Camileri**", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bilecik, Gülberk: "Geçmişten Günümüze İstanbul Ticaretinin Merkezi: Kapalıçarşı", **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002 Bildirileri**, C. II, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s. 241-246.

Bilgicioğlu, Banu: "Teşvikiye Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 576-578.

Bilir, Halit: "**Zeynep Sultan Camii**", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Lisans Tezi, 1982.

Bornovalı, Sedat: "Bir İtalyan Mimarın İlk Ankara Ziyareti: Giulio Mongeri", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 2, Ankara, Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, s. 131-157.

Bozkurt, Nebi, Doğan Yavaş: "Mukaddes Emanetler Dairesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 111-114.

Budak, Lütfi, Çiğdem Budak: "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936)", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. XVIII, S. I, Ankara, y.y., 2014, s. 51-68.

Bülbül, Ahmet Hamdi: "Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)'inde Onarım Faaliyetleri", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi Yıllığı**, S. IV, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 117-126.

Bülbül, Ahmet Hamdi: "IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser; Hamidiye İmareti", **Vakıf Restorasyon Yıllığı:**

Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı, S. IV, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 7-16.

Can, Cengiz: İstanbul'da Gayrimüslim Mimarlar: Levantenler, Ermeniler", **Arredamento Dekorasyon**, S. VI, y.y., 1995, s. 92-97.

Can, Selman: **Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı**, İstanbul, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Cezar, Mustafa: **Güzel Sanatlar Eğitiminde 100 Yıl**, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1983.

Cezar, Mustafa: **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.

Çeçen, Kazım: "Maksem," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 452-453.

Çelik, Zeynep: **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Çetinkaya, Haluk: "Dünü, Bugünü ve İçindeki Sanat Eserleriyle Arap Camii", **Arkeoloji ve Sanat**, S. CLIII, y.y., 2016, s. 199-212.

Çetintaş, Sedat: "Kemaleddin Bey'in Mesleği ve Sanat Ülküsü", **Güzel Sanatlar Dergisi**, S. V, İstanbul, y.y., 1944, s. 160-173.

Çinici, Damla: "**Türkiye Cumhuriyeti Mimarlığının Modernleşme Sürecinde Mimar Giulio Mongeri: Bursa Çelik Palas Oteli ve Kaplıcası**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, Ertuğrul Özkan: "Kemâleddin Bey, Mimar", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 230-231.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, Hayri Fehmi Yılmaz: **Bostan-ı Ali Camii Yayımlanmamış Sanat Tarihi Raporu**, İstanbul, y.y., 2020.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "**İstanbul'da XVII. Yüzyıl Külliyeleri**", C. I, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 1996

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Köprülü Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 255-257.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Köprülü Kütüphanesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 255-257.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 509-510.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Laleli Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 86-89.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: "Yenicami Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 439-442.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa: **Yeni Cami Kalem İşi Uygulamaları Sanat Tarihi Raporu**, İstanbul, y.y., 2022.

Çobanoğlu, Ahu Alagöz: "**İstanbul Bizans Kiliseleri'ne 20. Yüzyılda Yapılan Müdahalelerin Görsel Kaynaklar Aracılığıyla Belirlenmesi Amaçlı Bir İnceleme**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Çöğenli, Mehmet Sadi: "İbnü'n Nahvî ve El-Kasîdetü'l-Münferice'si", **Turkish Studies**, Vol. VIII, Issue XIII, y.y., 2013, s. 75-79.

Davidson, Roderic: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, çev., Osman Akınhay, C. I, İstanbul, Papirüs Yayınları, 1997.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş: **İstanbul Mimarisi İçin Kaynak olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989.

Dere, Umut: "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eski Başkentte Yeni Rejimin İlk Sembolü: Sarayburnu Atatürk Heykeli", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. LXVII, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2020.

Derman, M. Uğur: **Vefatının 50. Yıldönümünde Hattat Nazif Bey Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Kemal Matbaası, 1963.

Derman, M. Uğur: "Vefatının Yirminci Yıldönümünde Mâcid Ayral", **Sandoz Bülteni**, S. II, İstanbul 1981, s. 7-12

Derman, Uğur: **Yeni Câmi Çeşme ve Sebîli'nin Kitâbesi**, İstanbul, Meşk Yayınları, 2011.

Diez, Ernst, Heinrich Glück: **Alt-Konstantinopel**, Münih, Roland Verlag, 1920.

Diker, Hasan Fırat: "**Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı Doktora Tezi, 2010.

Doğan, Duygu: "**İstanbul'da Mimar Sinan'ın Kaptan-ı Deryalar İçin Yaptığı Eserler**," Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Programı Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Doğan, Sema: "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 158-160.

Doğru, Mehmet, vd.: **Eminönü Camileri** İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

Doğuoğlu, Müzeyyen Fındıkgil: "**19. Yüzyıl İstanbul'unda Alman Mimari Etkinliği**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 2002.

Dönmez, Emine Naza: "Abdî Çelebi Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 12.

Dönmez, Emine Naza: "Bostancıbaşı Ali Ağa Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 306-307.

Dönmez, Emine Naza: "Mahmud Ağa Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 265.

Egemen, Affan: **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)**, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1993.

Eldem, Sedad Hakkı, Ferudun Akozan: **Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Eldem, Sedad Hakkı: "Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejionalizm Araştırmaları", **Türk Milli Üslup Semineri Bildirileri**, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1984, s. 53-59.

Engin, Süha: "Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, S. VI, Ankara, y.y., 1987, s. 121-124.

Erdenen, Orhan: **Boğaziçi Sahilhaneleri**, C.II, İstanbul, İ.B.B Kültür A.Ş. Yayınları, 1993.

Erdoğan, Muzaffer: "Son İncelemelere Göre Fatih Camii'nin Yeniden İnşası Meselesi", **Vakıflar Dergisi**, S. V, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1962, s. 161-192.

Ergüney, Yeşim Duygu, Nuran Kara Pilehvarian: "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", **MEGARON**, C. X, S. II, y.y., 2015, s. 224-240.

Erol, Gülçin: "Çinili Cami Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 335-337.

Ersoy, Ahmet: "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası", **Mimar Kemalettin ve Çağı Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika**, Ed. Ali Cengizkan, TMMOB Mimarlar Odası ve

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları, Ankara 2009, s. 117-126.

Erşan, H. Gülsüm: "**Mimar Kemaleddin'in Dini Eserleri**", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Ertuğrul, Zeynep: "**Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarlarından Muzaffer Bey: Eserleri ve Sanat Anlayışı**", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2007.

Eryiğit, Zeliha Büşra: "**Eminönü Yeni Cami'nin Restorayon Sürecinde Yapının Özgün Malzeme Tespiti ve Yeni Malzeme Kullanım Önerileri**," İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Erzincan, Tuğba: "Mesih Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 310-312.

Esemenli, Deniz: "Mekânlar-Zamanlar", **Topkapı Sarayı**, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 2000, s. 24-135.

Esen, Gizem Ezgi: "**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Teşvikiye Camii**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Esmer, Mine, Arzu Ulaş: "Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 1894 Depremi Sonrasına Fethiye Camii Onarımları", **Sanat Tarihi Dergisi**, C. XXIX S.I, y.y., 2020, s. 91-95.

Eyice, Semavi: "Ayasofya Hamamı," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 211-212.

Eyice, Semavi: "Dâvud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 42-44.

Eyice, Semavi: "Edirnekapı Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 446-448.

Eyice, Semavi: "Eyüp Sultan Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 9-12.

Eyice, Semavi: "Kalenderhane Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 251-252.

Eyice, Semavi: "Kılıç Ali Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 412-414.

Eyice, Semavi: "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. IX-X, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979-1980, s. 163-189.

Eyice, Semavi: "Arab Camii," **İstanbul Ansiklopedisi**, haz. Reşad EkremKoçu, C. II, İstanbul, y.y., 1959, s. 944.

Eyice, Semavi: "Arap Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 326-327.

Eyice, Semavi: "Atik Ali Paşa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 65-67.

Eyice, Semavi: "Atik Mustafa Paşa Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 406-407.

Eyice, Semavi: "Atik Mustafa Paşa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 67-68.

Eyice, Semavi: "Azapkapı Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 309-310.

Eyice, Semavi: "Bab-ı Hümayun", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 361-362.

Eyice, Semavi: "Bâlî Paşa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 21-22.

Eyice, Semavi: "Bereketzâde Çeşmesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 489-490.

Eyice, Semavi: "Beyazıt II Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 45-49.

Eyice, Semavi: "Büyük Çarşı," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 509-513.

Eyice, Semavi: "Çinili Köşk," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 337-341.

Eyice, Semavi: "Fethiye Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 300-301.

Eyice, Semavi: "Fethiye Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 460-462.

Eyice, Semavi: "Galata Kulesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 313-316.

Eyice, Semavi: "Hüsrev Paşa Türbesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 52-53.

Eyice, Semavi: "Kariye Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 495-498

Eyice, Semavi: "Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 133-136

Eyice, Semavi: "Küçük Ayasofya Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 146-149.

Eyice, Semavi: **İstanbul Minareleri I**, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1962.

Eyice, Semavi: **Tarih Boyunca İstanbul**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006.

Eyice, Semavi: **Topkapı Sarayı**, İstanbul Epoch Yayınları, 1985.

Galitekin, Ahmed Nezih: **Beykoz Kitâbeleri**, C. I, İstanbul, Beykoz Belediyesi Yayınları, 2017.

Gencer, Mustafa: **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Genç, Elif: "**1900-1930 Yılları Arası Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul Yapılarında Cephe Bezemeleri**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Genç, Mehmet, Mehmet Mazak: **İstanbul Depremlerı Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi**, İstanbul, İ.B.B. İGDAŞ Yayınları, 2001.

Genim, Sinan: "Abdülmecid Efendi Köşkü", **Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi**, Der. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 125-137.

Germaner, Semra, Zeynep İnankur: **Oryantalizm ve Türkiye**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Glück, Heinrich: **Probleme des Wölbungsbaues Die Bader Konstantinopels**, C. I, Wien, 1921.

Gökalp, Ziya: "Üç Cereyan (Akım)", **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, haz. Mustafa Özsarı, İstanbul, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1918, s. 15-23.

Gökalp, Ziya: **Malta Konferansları**, haz. Fahrettin Kırzıoğlu, Ankara, Gündüz Matbaası, 1977.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968.

Gökmen, Cüneyt: "**Türk Modernleşmesinde Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında Milliyetçilik**", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk: "Humbarahane Kışlası ve Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 353-355.

Gövsa, İbrahim Alaettin: "Kemaleddin Bey", **Meşhur Adamlar, Hayatları ve Eserleri**, C. III, İstanbul, y.y., 1933, s. 885-886.

Gurlitt, Cornelius: **İstanbul'un Mimari Sanatı**, çev. Rezan Kızıltan, İstanbul, Enfarmasyon ve Dökümantasyon Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Gülersoy, Çelik: **Kapalıçarşının Romanı**, İstanbul, İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1979.

Gümüş, Müjde Dila: "**II. Meşrutiyet'te Saray İçin Çalışmak: Vedad (Tek) Bey'in Sermimarlık Dönemi**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2018.

Gümüş, Müjde Dila: "Mimar Vedad (Tek), Ressam İzzet Ziya ve Sedefkâr Vasıf Beylerin Ortak Bir Çalışması: 1914 Tarihli III. Selim Tablosu ile Çerçevesi", **TÜBA-KED**, C. 18, y.y., 2018, s. 191-204.

Gündüz, Filiz: "Mahmud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 380-381.

Güran, Ceyhan: **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.

Gürbüz, Ezgi: "**Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi Külliyeyi Oluşturan Yapılar ve Bu Yapılardan Caminin Son Dönem Restorasyonu (2012-2014)**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Ana Bilim Dalı Restorasyon Tarihi Çevre Değerlendirilmesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gürkan, Kazım İsmail: **Süleymaniye Darüşşifası**, İstanbul, Özışık Matbaası, 1966.

Gürpınar, Lale: "**Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesindeki Avlulu Hanların İncelenmesi**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimari Tasarım Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Halil Ethem: **Camilerimiz**, İstanbul, İstanbul Kanaat Kütüphanesi Neşriyatı, 1932.

Haskan, Mehmet Mermi: **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. I, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.

Haskan, Mehmet Mermi: **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, C. III, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.

Haskan, Mehmet Mermi: **İstanbul Hamamları**, İstanbul, Turing Yayınları, 1995.

Hasol, Doğan: **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1979.

Hatipoğlu, Oktay: "**XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Doktora Tezi, 2007.

Hayta, Necdet, Uğur Ünal: **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara, Gazi Kitabevi Yayınları, 2012.

İhtifalci Mehmed Ziya Bey: **İstanbul ve Boğaziçi Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Ölümsüz Mirası**, yay. haz., Murat A. Karavelioğlu vd., C. I, İstanbul, Bika Yayıncılık, 2003.

İnciciyan, P. Ğugios: **18. Asırda İstanbul**, haz., Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976.

İslimyeli, Nüzhet: "Mimar Kemalettin ve Sonrası", **Ankara Sanat**, S. V, Ankara, y.y., 1967, s. 5.

Kaplan, Gülcan: "**Üsküdar Atik Valide Sultan Camii Çinileri**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Karaca, Filiz: "Turhan Sultan," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 423-425

Karahasan, Ümran: "**Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları**", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Rölöve Restorasyon Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Karakaya, Ebru: "Hamamlar", **Geçmişten Günümüze Beyoğlu**, C. I, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 2004, s. 243-252.

Karakaya, Ebru: "Şemsi Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 529-530.

Kartal, Hasan Basri, Asiye Nisa Kartal: "Mimar Kemaleddin ve Harikzedegân (Tayyare) Apartmanları Üzerine Bir Deneme", **Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi**, C.III, S. VI, 2020, y.y., s. 318-341.

Kartal, Şehri: "**Haseki Hürrem Sultan Yapıları**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve kuramı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kartal, Yasemin: "**İstanbul'da Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Kartal, Yasemin: "**İstanbul'da Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Kendir, Halil: "**Mimari Restorasyonda Taşıma Yönteminin İrdelenmesi (İstanbul Örneği)**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Programı, İstanbul 2020.

Kerametli, Can, Zahir Güvemli: **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, Akbank Yayınları, 1974.

Koçyiğit, Fazilet: "Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri", **Akdeniz Sanat Dergisi (Özel Ek Sayı)**, C. XIII, y.y., 2019, s. 339-354.

Kolsuk, Asuman: **Topkapı Sarayı Müzesi Çinili Köşk Türk Çini ve Keramikleri Seksiyonu Rehberi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1971.

Konyalı, İbrahim Hakkı: **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, C. II, İstanbul, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1977.

Konyalı, İbrahim Hakkı: **Mimar Koca Sinan**, İstanbul, Nihat Topçubaşı Yayınları, 1948.

Konyalı, İbrahim Hakkı: **Mimar Koca Sinan'ın Eserleri**, İstanbul, Ülkü Basımevi, 1950.

Koyunoğlu, Hikmet: "70 Sene Evvel Mimari Öğrenimi", **Mimarlık**, S. CLXIII, y.y., 1981, s. 2-3.

Köse, Fatih: "Arşiv Belgelerine Göre Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii Tamirleri ve Onarımları", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı [Mihrimah Sultan Camii Özel Sayı]**, S. IX, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, 2014, s. 24-32.

Kuban, Doğan: "Kalenderhane Camii," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 396-397.

Kuban, Doğan: "Süleymaniye Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 96-104.

Kuban, Doğan: **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, Y.E.M. Yayınları, 2021.

Kuban, Doğan: **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954.

Kubilay, Ayşe Yetişkin: "**XVIII. Ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi**", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

Kum, Levent: "Sultan Reşad Türbesinde Çini Tasarımı", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (7-9 Mayıs 2004)**, İstanbul, Eyüp Belediyesi Yayınları, 2004, s.108-115.

Kumbaracılar, İzzet: **İstanbul Sebilleri**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.

Kuran, Aptullah: **Mimar Sinan**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Kütükoğlu, Mübahat, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Landau, Jacob M.: "Maın Trends of Turkish Nationalism in The Late", **History of European Ideas**, Vol. XV, y.y., 1992, s. 567-569.

Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi 4**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Memiş, Rümeysa: "**Osmanlı Oryantalizminden Bir Örnek: Bağlarbaşı Abdülmecid Efendi Köşkü Kalemişi Süslemeleri"**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Meriç, Rıfkı Melül: "Beyazıd Câmii Mimârı, II Sultan Bâyezıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazıd Câmii ile

Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi**, S. II, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 4-76.

Mermutlu, Bedri vd.: **Balaban Tekkesi**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2014.

Millingen, Alexander Van: **Byzantine Churches in Constantinople Their History and Architecture**, London, Macmillan and Company, 1912.

Mimar Kemaleddin: "Mimârî-î Îslâm", **Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmisi**, XXXIII, Bursa 1324, s. 142-187.

Mimar Kemaleddin: "Türk Mimârîsinin Bir Şaheseri Yeni Câmii Şerifte Vâlide Sultan Mahfili", **Tasvir-i Efkâr**, 11 Aralık 1919, s. 3.

Mülayim, Selçuk: "Kapalıçarşı", **İstanbul'un Kitabı Fatih**, C. III, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2012, s. 203-223.

Mülayim, Selçuk: "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 75-77.

Naima Mustafa Efendi: **Naima Tarihi**, C. II, çev., Zuhuri Danışman, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968.

Necipoğlu, Gülru: **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Necipoğlu, Gülru: **15. ve 16. Yüzyıl Topkapı Sarayı Mimari Tören ve İktidar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Nefes, Eyüp: "Samsun Merkez kökçüoğlu Mezarlığı'ndaki Kitabesinden Hareketle Hattat Mısrî-zâde ile İlgili Bir Değerlendirme", **Sosyal Bilimler EKEV Akademi Dergisi**, S. XXIX, Erzurum, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 2006, s. 289-295.

Neftçi, Aras: "Ali Talat Bey", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Yıllığı [Nuruosmaniye Camii Özel Sayısı]**, S. VI, İstanbul, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 151-154.

Nemlioğlu, Candan: "**15, 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalemişleri**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 1989.

Nemlioğlu, Candan: "Sultan V. Mehmed Reşad Han Türbesi – Son Osmanlı Sanat Âbidesi", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, C. III, İstanbul, T.B.M.M. Milli Saraylar Yayınları, 2017, s. 1204-1226.

Okay, Mehmet Orhan: "Milli Edebiyat Akımı," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 72-74.

Okçuoğlu, Tarkan: "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, S. 3, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 2014, s. 129-141.

Okçuoğlu, Tarkan: "Cafer Ağa Mescidi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 366-367.

Orgun, Zarif: "Çinili Köşk", **Arkitekt**, S. CXXXI-CXXXII İstanbul, y.y., 1941, s. 252-259.

Orman, İsmail: "Şehzade Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 483-485.

Orman, İsmail: "Zal Mahmud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 109-111.

Ousterhout, Robert: "Kariye Camii'ne Başka Bir Bakış", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, S. LXVIII, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 1995, s. 2-14.

Ölçer, Nazan: **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, Akbank Yayınları, 2002.

Önge, Yılmaz: **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Önkal, Hakkı: "Sinan'ın Türbe Mimarisi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. V, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989, s. 61-105.

Önkal, Hakkı: **Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.

Öz, Tahsin: **İstanbul Camileri**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Öz, Tahsin: **İstanbul Camileri**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Öz, Tahsin: **Topkapı Sarayı Onarımları (1939-1944)**, İstanbul, M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1948.

Özcan, Ali Rıza: "Yazılar ve İmzalar", **Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.

Özcan, Azmi: "İttihâd-ı İslâm," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 470-475.

Özcan, Azmi: "Osmanlıcılık," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 485-487.

Özcan, Nuri: "Mehter," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 545-549.

Özdener, Zehra Hilal: "**Sirkeci Garı'nın İstanbul'daki Geç Dönem Eklektik Anlayışa İnşa Edilen Oryantalist Üsluptaki Yapılar İçindeki Yeri**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi

Ana Bilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Özlü, Nilay: "Osmanlı'da Koruma: Topkapı Sarayı", **İnci Aslanoğlu İçin Bir Mimarlık Tarihi Dizimi**, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2019, s. 1-6.

Öztürk, Hüseyin: "Mimar Mongeri ve Türkiye'deki Yapıları", Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi, C. II, S. 6, İstanbul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1987, s. 33-38.

Pamuk, Şule: "**Tezyinî Açıdan Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı Tezhip Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Papila, Aytül: "**Mimar Sinan'ın 1540-1570 Yılları Arasında İstanbul'da İnşa Ettiği Camilerdeki Süsleme Programı**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2006.

Paspatis, Alexandros G.: **Byzantinai Meletai**, İstanbul, y.y., 1877.

Pazan, İbrahim: **Padişah Anneleri Eserleriyle Valide Sultanlar**, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2013.

Peköz, Birsen: "**İstanbul Sebilleri**", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, 1963.

Pick, Anthony: **The Nation State**, y.y., 2016.

Rado, Şevket: **Türk Hattatları**, İstanbul, Yayın Matbaacılık, 1988.

Said Halim Paşa: **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, yay. haz., M.E. Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 1991.

Sakaoğlu, Necdet: **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul Alfa Yayınları, 2015.

Sakaoğlu, Necdet: **Tarihi Mekanları Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı**, İstanbul, Denizbank Yayınları, 2002.

Saner, Turgut: **19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm**, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 1998.

Sarıkaya, Mehmet Saffet: "Osmanlı Türkiyesindeki İslâmcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", **Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları**, C. I, S. I, y.y., Isparta 1999, s. 97-112.

Sarınay, Yusuf: **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994.

Say, Seda Kula: "**Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallaury'nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Kariyerinin İrdelenmesi**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2014.

Seçkin, Nadide: **Topkapı Sarayı'nın Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma 1453-1755**, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 139.

Serhatoğlu, Ayten: "**Bağlarbaşı Abdülmecid Efendi Köşkü**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Serin, Muhittin: **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar,** İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2003.

Seyhan, Köksal: "Cerrahpaşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 424-425.

Seymen, Hanife Çoban: "**Arşiv Belgelerinde Zeyneb Sultan Külliyesi**", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Söylemezoğlu, Hamit Kemali: "Mimar Kemalettin ve Dördüncü Vakıf Hanı", **Arkitekt**, S. CCCLXIX, İstanbul, y.y., 1978, s. 17-22.

Sözen, Metin, Osman Dülgerler: "Mimar Muzaffer'in Konya Öğretmen Lisesi", **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, S. I, Ankara, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1978, s. 117-145.

Sözen, Metin, Uğur Tanyeli: **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010.

Sözen, Metin: **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

Şerifoğlu, Ömer Faruk: **Su Güzeli İstanbul Sebilleri**, İstanbul, İ.B.B. Kültür A.Ş Yayınları, 1995.

Talasoğlu, Alin: "**İstanbul'un Meydan Çeşmeleri**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Tali, Şerife: "**Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2009.

Tanışık, İbrahim Hilmi: **İstanbul Çeşmeleri**, C. I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.

Tanman, Mehmet Baha: "Abdüsselam Camii ve Tekkesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 55.

Tanman, Mehmet Baha: "Aşık Paşa Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 364-368.

Tanman, Mehmet Baha: "Bâlâ Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 554-556.

Tanman, Mehmet Baha: "Eyüp Sultan Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 237-243.

Tanman, Mehmet Baha: "İskender Paşa Külliyesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür

Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 207-208.

Tanman, Mehmet Baha: "Kara Baba Tekkesi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 437-438

Tanman, Mehmet Baha: "Osmanlı Mimarisinde Yalı-Cami/Mescitler ve Yalı Tekkeler", **Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy**, İstanbul, Kuveyt Türk Kültür Yayınları, 2014, s. 123-148.

Tansuğ, Sezer: **Çağdaş Türk Sanatı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986.

Tanyeli, Uğur: **Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000**, İstanbul, Garanti Galeri Yayınları, 2007.

Tanyeli, Uğur: **Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000**, İstanbul, Garanti Galeri Yayınları, 2007.

Tay, Lokman: "**Dâr-üs'saâde Ağası Hacı Beşir Ağa ve Eserleri**", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, 2014.

Tek, Nihad: "Necmeddin Sahir Sılan'a Mektup", **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 385-394.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin: **Mimar Kemalettin'in Yazdıkları**, İstanbul, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1997.

Tekindağ, Şehabeddin: "17. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yeni Cami Külliyesi", **Tarih Dergisi**, S. XIX, Ankara, y.y., 1975, s. 167-191.

Tekneci, Zeynep Özkan: "B**atılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde İstanbul Minareleri (1703-1922)**", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Tezcan, Hülya: **Köşkler Topkapı Sarayı Müzesi: I**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Yayınları, 1978.

Thomsen, Vilhelm: **Orhon Yazıtları Araştırmaları**, çev. ve yay. haz. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

Thys-Şenocak, Lucienne: **Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler**, çev., Ayla Ortaç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009.

Timur, Taner: "Oryantalizm(ler) Tartışması", **Toplumsal Tarih**, S. CXIX, 2003, s. 64-70.

Toros, Taha: "Yapı Kredi Bankası'nın Bağlarbaşı'ndaki Mecit Efendi Köşkü", **Sanat Dünyamız**, S. III, y.y., 1984, s. 2-9.

Tosun, Çiler Buket: "**Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) ve Etkileri**", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2008.

Tuğlacı, Pars: **Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü**, İstanbul, Yeni Çığır Kitabevi, 1993.

Tunç, Zeynep: "**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ortaköy Camii**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Uçar, Fuat: "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 18, y.y., 2018, s. 81-108.

Uğraş, Hayal Meriç: "**Topkapı Sarayı Çinili Köşk/Sırça Saray: İşlevi, Anlamı ve Tarihsel Gelişimi**", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı Doktora Tezi, 2010.

Uluçay, M. Çağatay: **Padişahların Kadınları ve Kızları**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2011.

Ülgen, Ali Saim: "Yeni Cami", **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1942, s. 389-397.

Ünsal, Behçet: "Stil Yönünden Klasik Sonrası Türk Mimarlığında Sebil Anıtları", **Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları Dergisi**, C. I, S. III, İstabul, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 16-25.

Ünver, A. Süheyl: **Hattat Şefik Bey (1819-1880) Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Kemal Matbaası, 1956.

Ünver, A. Süheyl: **Hattat ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Kemal Matbaası, 1955.

Ürekli, Fatma: **İstanbul'da 1894 Depremi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Üstel, Füsun: "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 169.

Wiener, Wolfgang Müller: **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, çev., Ülker Sayın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Yakarçelik, Nalan Dönmez: "Değerli Bir Miras: Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ve Haziresi", **Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi**, S. 19, İstanbul, y.y., 2020, s. 148-165.

Yaman, Asile: "**Topkapı Sarayı'nın III. Avlusundaki Yapısal Dönüşümler**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimari Koruma ve Restorasyon Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Yavuz, Mehmet: "1**9. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Yavuz, Yıldırım, **Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi**, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981.

Yavuz, Yıldırım: "Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi İlk Başmimarı Mimar Kemalettin", **Vakıf Restorasyon Yıllığı: Restorasyon, Konservasyon, Arkeoloji, Sanat Tarihi**, S. XI, y.y., 2015, s. 6-24.

Yavuz, Yıldırım: "Kimliğinin İzinde III: Yeni Başkentte", **M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, yay. haz. Afife Batur, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 173-176.

Yavuz, Yıldırım: **İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin 1870-1927**, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları, 2009.

Yavuz. Yıldırım: "Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)", **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. VII, S. I, Ankara, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981, s. 53-76.

Yesevi, Çağla Gül: "Türk Milliyetçiliğinin Evrimi, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, S. II, y.y. 2012, s. 75-85.

Yeşilyurt, Funda Koçer: "**Topkapı Sarayı Dördüncü Avludaki Yapılarda Kullanılan Çiniler**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Doktora Tezi, 2014.

Yıldıran, Neşe: "**İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarisi**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1989.

Yılmaz, Hayri Fehmi: **İstanbul Zeyneb Sultan Camii Kalemişleri**, Yayımlanmamış Sanat Tarihi Raporu, İstanbul, y.y., 2020.

Yılmazkaya, Orhan: **Türk Hamamı İstanbul Hamamları Rehberi**, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2002.

Yurdakul, Mehmet Emin: "Mimar Kemaleddin Öldü", **Hayat**, C. II S. XXXIV, İstanbul, yy., 1927, s. 141-142.

Yücel, Erdem: "Mimar Muzaffer", **Bizim Anadolu Gazetesi**, 4 Eylül 1971, s. 6.

Yücel, Erdem: "Yeni Camii Hünkâr Kasrı", **Arkitekt**, S. CCCXX, İstanbul, y.y., 1965, s. 115-119.

Yüksel, İ. Aydın: "Ağa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 453.

Yüksel, İ. Aydın: "Sultan Selim Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 513-516.

Yüksel, İ. Aydın: O**smanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul**, C. VI, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.

Çevrimiçi Kaynaklar

Hayalleme, Erişim tarihi: 10 Şubat 2022.

http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim Tarihi 12 Kasım 2021.

http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim tarihi 7 Şubat 2022.

http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim tarihi: 1 Şubat 2022.

http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_photos_results.php?search_photos=cami&start=0, Erişim tarihi: 4 Şubat 2022.

http://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/seyh-arif-efendi.html, Erişim tarihi: 18 Nisan 2022.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/164, Erişim tarihi: 11 Aralık 2021.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/168, Erişim tarihi: 11 Aralık 2021.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/1776, Erişim tarihi 10 Şubat 2022.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/1836, Erişim tarihi: 12 Mayıs 2021.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2113, Erişim tarihi: 13 Aralık 2020.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2120, Erişim tarihi: 16 Mart 2020.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2147, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2150, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2151, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2153, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/222, Erişim tarihi: 20 Aralık 2021.

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/224, Erişim tarihi: 20 Aralık 2021.

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-17---0017.jpg, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-34---0040.jpg, Erişim tarihi: 19 Ocak 2020.

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90865---0005.jpg, Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.

http://www.eskiistanbul.net/1520/eski-istanbul-fotograflari-mesih-mehmet-pasa-camii-fatih, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/185/ayasofya-1960li-yillar, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/1965/ali-pasa-camii-mercan-1938#lg=0&slide=0, Erişim tarihi 12 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/2/yavuz-er-sinan-camii-1960-vakiflar-genel-mudurlugu-arsivi, Erişim tarihi 12 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/2008/azapkapi-sokollu-camii#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 10 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/2371/kushane-1918, Erişim tarihi: 1 Aralık 2021.

http://www.eskiistanbul.net/2371/topkapi-sarayi-arz-odasi-abdullah-freres-1880, Erişim tarihi: 1 Aralık 2021.

http://www.eskiistanbul.net/2376/cinili-kosk-robertson-amp-beato-1855, Erişim tarihi: 14 Temmuz 2020.

http://www.eskiistanbul.net/3846/kilic-ali-pasa-camii-sebah-amp-joaillier-1888-1910-loc-arsivi#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/4193/azapkapi-1979#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 10 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/4238/carsikapi-1919, Erişim tarihi: 19 Eylül 2020.

http://www.eskiistanbul.net/4635/kececizade-fuat-pasa-camii-ve-turbesi, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/4997/beyazit-camii-avlusu-abdullah-freres-fotografi-19-yuzyil-sonlari, Erişim tarihi: 6 Ekim 2020.

http://www.eskiistanbul.net/5075/kucukayasofya-1918#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 14 Ekim 2020.

http://www.eskiistanbul.net/5088/cemberlitas-1918, Erişim tarihi: 1 Eylül 2021.

http://www.eskiistanbul.net/5607/corlulu-ali-pasa-cesmesi-mevlanakapi, Erişim tarihi: 2 Nisan 2021.

http://www.eskiistanbul.net/5608/corlulu-ali-pasa-cesmesi-mevlanakapi, Erişim tarihi: 2 Nisan 2021.

http://www.eskiistanbul.net/5989/haydarpasa-gari-catisiz-halde-iken-gorunumu#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 20 Kasım 2020.

http://www.eskiistanbul.net/608/edirnekapi-mihrimah-sultan-camii-1919, Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.

http://www.eskiistanbul.net/6463/tophane-cesmesi-1960, Erişim tarihi: 13 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/6551/haydarpasa-gari-1914#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 20 Kasım 2020.

http://www.eskiistanbul.net/6561/mercan-yokusu-ve-beyazit-kulesi-1880-ler, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/6580/cemberlitas-abdullah-freres-fotografi-1880-ler, Erişim tarihi: 1 Eylül 2021

http://www.eskiistanbul.net/6645/sultan-i-abdulhamid-sebili-pascal-sebah-fotografi, Erişim tarihi: 16 Mart 2020.

http://www.eskiistanbul.net/6674/kariye-camii-guillaume-berggren-fotografi-1880-ler, Erişim tarihi: 19 Ağustos 2020.

http://www.eskiistanbul.net/6842/ortakoy-camii-james-robertson-fotografi-1853-1858-arasi, Erişim tarihi: 11 Kasım 2020.

http://www.eskiistanbul.net/6961/suleymaniye-camii-ic-gorunumu-mihran-iranian-fotografi, Erişim tarihi 9 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/7005/tophane-kasri-ve-kilic-ali-pasa-camii-james-robertson-fotografi-1853-1858-arasi, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/7270/fatih-camii-james-robertson-fotografi-1850ler#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 1 Şubat 2022.

http://www.eskiistanbul.net/7401/galata-kulesi-1852-ernest-de-caranza-fotografi, Erişim tarihi: 9 Şubat 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_2212_1.jpg, Erişim tarihi: 19 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_3872_1.jpg, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_4314_1.jpg, 11 Ocak 2020.

http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_4687_2.jpg, Erişim tarihi: 17 Ocak 2021.

http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_4889_1.jpg, Erişim tarihi: 8 Temmuz 2020.

http://www.ottomaninscriptions.com/photo/photo_h_518_1.jpg, Erişim tarihi: 10 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1075&hid=3317, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1130&hid=1371, Erişim tarihi: 9 Eylül 2020.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1204&hid=5659, Erişim tarihi: 19 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1273&hid=4314, Erişim tarihi: 11 Ocak 2020.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1416&hid=1805, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1420&hid=1809, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1424&hid=4219, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1686&hid=2212, Erişim tarihi: 19 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1776&hid=2334, Erişim tarihi: 19 Nisan 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1845&hid=2425, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2163&hid=2900, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2168&hid=2907, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2198&hid=3112, Erişim tarihi 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2210&hid=2988, Erişim tarihi: 30 Kasım 2021.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2383&hid=3316, Erişim tarihi: 6 Nisan 2021.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2383&hid=3316, Erişim tarihi: 6 Nisan 2021.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2665&hid=3819, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2689&hid=3872, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=2987&hid=4685, Erişim tarihi: 17 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3000&hid=4737, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=3035&hid=4889, Erişim tarihi: 8 Temmuz 2020.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=352&hid=352, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=404&hid=1072, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=547&hid=1139, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=776&hid=847, Erişim tarihi 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=801&hid=1814, Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=931&hid=1038, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022.

http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=996&hid=1123, Erişim tarihi: 18 Ocak 2022

http://www.suvakfi.org.tr/cesme/ahmed-semseddin-efendi-cesmesi-h-1181-m-1767/1660/, Erişim tarihi: 5 Eylül 2020.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/122288, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/20282, Erişim tarihi: 12 Aralık 2021.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/205688, Erişim tarihi: 4 Kasım 2021.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/205750, Erişim tarihi: 5 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/67971, Erişim tarihi: 31 Ocak 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/68019, Erişim tarihi: 13 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70635, Erişim tarihi: 11 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70635, Erişim tarihi: 11 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70635, Erişim tarihi: 11 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/73257, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/73527, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/73527, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/75722, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/79296, Erişim tarihi: 7 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/84251, Erişim tarihi 12 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/86693, Erişim tarihi: 9 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/87166, Erişim tarihi: 11 Ocak 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/88239, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/91558, 7 Şubat 2022.

https://donanmatarihi.com/wp-content/uploads/2012/04/0484_0004_Page_06.jpg, Erişim tarihi: 6 Kasım 2021.

https://kulturenvanteri.com/yer/ahmet-sakir-efendi-cesmesi/#16/41.016155/29.012823, Erişim tarihi: 23 Ocak 2022.

https://kulturenvanteri.com/yer/cevriye-hatun-cesmesianadolukavagi/#16/41.173615/29.088702, Erişim tarihi: 10 Ocak 2022.

https://kulturenvanteri.com/yer/huseyin-pasa-cesmesi/#16/41.010059/28.941593, Erişim tarihi: 22 Ocak 2022

https://kulturenvanteri.com/yer/husrev-pasa-turbesi-fatih/tasuh8513002/, Erişim tarihi 5 Şubat 2022.

https://kulturenvanteri.com/yer/kadirga-sokullu-mehmet-pasa camii/#16/41.004784/28.972269, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

https://kulturenvanteri.com/yer/misir-carsisi-balik-pazari-kapisi/#16/41.017168/28.971175, Erişim tarihi: 30 Mart 2022.

https://www.canercangul.com/10784/damatzade-mehmet-murat-efendi-cesmesi-buyukdere/, Erişim tarihi: 25 Ocak 2022.

https://www.canercangul.com/10784/damatzade-mehmet-murat-efendi-cesmesi-buyukdere/, Erişim tarihi: 25 Ocak 2022.

https://www.mimarizm.com/makale/arap-camisi_123302?sourceId=123299, Erişim tairhi 30 Nisan 2022.

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=23380&sessionid=q8kktskh68epri4fktcmme6ph1, Erişim tarihi: 16 Ağustos 2021.

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=2571, Erişim tarihi: 19 Şubat 2022.

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=2585, Erişim tarihi: 19 Şubat 2022.

https://www.sebahjoaillier.com/binalar-ve-girisler?pgid=jnyfkur8-4eab9fc4-9021-43fa-8df2-4d639cbe1c11, Erişim tarihi: 15 Temmuz 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-06ae1be4-0e86-4675-b323-e1746ab5f102, Erişim tarihi: 14 Ekim 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-639b2948-0f69-4f8c-9d12-8c1994369e28, Erişim tarihi: 19 Şubat 2022.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-ae07d731-a937-4878-93ab-e740dfb80821, Erişim tarihi 4 Ekim 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-b2484bf5-7e88-43e6-a8ce-30ee1b0a1569, 2 Şubat 2022.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-c0b57a38-7452-4f7c-ae11-339231322e84, Erişim tarihi: 4 Ekim 2021.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-c452e59b-7e03-48fe-8b30-8b6e2c632b26, Erişim tarihi 1 Eylül 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-d11a3e4c-a466-4364-ac89-689e4774b53b, Erişim tarihi: 4 Ekim 2020, Erişim tarihi: 4 Ekim 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-d3214596-83e7-4869-8f2b-43a105ea0e0f, Erişim tarihi: 9 Eylül 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-d38ae6bf-437f-4f7d-b6a3-2690cc28e985, Erişim tarihi: 5 Şubat 2022.

https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-f0d2c9fc-798a-46cf-a40a-b43e4a21ed04, 9 Eylül 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cesmeler?pgid=jnykkojz-c239f4d9-9fa1-41d3-b732-d3f94179da63, Erişim tarihi: 19 Eylül 2020.

https://www.sebahjoaillier.com/cesmeler?pgid=jnykkojz-ee60fc4d-97c9-4829-84c7-cab18cd5e80e, Erişim tarihi: 4 Nisan 2021.

https://www.tarihi.ist/gazi-iskender-pasa-kulliyesi/, Erişim tarihi: 11 Nisan 2021.

https://www.zomato.com/tr/istanbul/mythos-haydarpa%C5%9Fa-istanbul, Erişim tarihi: 29 Şubat 2020.

Diğer Kaynaklar

Ahmet Vefa Çobanoğlu Fotoğraf Arşivi.

Encümen Arşivi, Aşık Paşa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Atik Mustafa Paşa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Bali Paşa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi Dosyası.

Encümen Arşivi, Bayezid Camii Hünkâr Kasrı Dosyası.

Encümen Arşivi, Cerrah Mehmed Paşa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Feyzullah Efendi Medresesi Dosyası.

Encümen Arşivi, Firuz Ağa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Hürrem Çavuş Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Hüseyin Ağa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi Dosyası.

Encümen Arşivi, Laleli Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Mesih Mehmed Paşa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Mimar Sinan Türbesi ve Sebili Dosyası.

Encümen Arşivi, Yavuz Er Sinan Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Zal Mahmud Paşa Camii Dosyası.

Encümen Arşivi, Zeyneb Sultan Camii Dosyası.

Eyüpsultan Belediyesi Arşivi.

Hayri Fehmi Yılmaz Fotoğraf Arşivi

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi.

İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.

İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.

Milli Saraylar Fotoğraf Arşivi.

Oktay Türkoğlu Fotoğraf Arşivi.

T.B.M.M. Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu, Envanter No 64/2167.

MF.MKT 184/102 (H. 15 Rebiülahir 1311/M. 26 Ekim 1893).

ŞD. 208/22 (H. 12 Rebiülahir 1296/M. 16 Mart 1879).

Y..MTV. 79/61 (H. 14 Zilhicce 1310/M. 29 Haziran 1893).

EKLER

İstanbul'da Ulusal Mimarlık Dönemi'nde Yeniden İnşa Edilen Yapıların Listesi

Aksaray Orta Camii (Ahmediye Camii)

Akseki Mescidi (Fatih)

Baklalı Kemaleddin Camii (Aksaray)

Bebek Camii

Büyük Kasımpaşa Camii

Büyük Postane Binası (Sirkeci)

Cafer Ağa Camii (Fatih)

Defter-i Hakani Binası (Sultanahmet)

Fatih Camii (Anadoluhisarı)

Fatih Camii (Salacak)

Fethiye Medresesi (Balat)

Hacı Bayram Kaftani Camii (Haseki)

Hacı Ömer Efendi Camii (Çengelköy)

Hidayet Camii (Eminönü)

Hobyar Mescidi (Sirkeci)

Hüsambey Camii (Zeyrek)

İbrahim Paşa Mekteb-i İbtidaisi (Bostancı)

Kadıasker Abdurrahman Efendi Camii (Fatih)

Kamer Hatun Camii (Beyoğlu)

Karabaş-ı Veli Camii (Hırka-i Şerif)

Kasap Başı Mehmed Ağa Çeşmesi (Eyüp)

Keçeci Piri Camii (Hasköy)

Kızıl Minare Camii (Fatih)

Kuloğlu Camii (Bostancı)

Kuzguncuk İskelesi

Kürkçübaşı Ahmed Efendi Tekkesi (Şehremini)

Meşrutiyet Camii (Şişli)

Mimar Hayreddin Camii (Beyazıt)

Nallı Mescit (Cağaloğlu)

Osman Reis Camii (Sarıyer)

Rifai Tekkesi (Beykoz)

Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi (Yavuzselim)

Şeyh Devati Efendi Camii (Üsküdar)

Şeyh Devati Efendi Türbesi (Üsküdar)

Şeyh Raşid Camii (Şehremini)

Üsküdar İskelesi

Vani Efendi Medresesi (Bahçekapı)

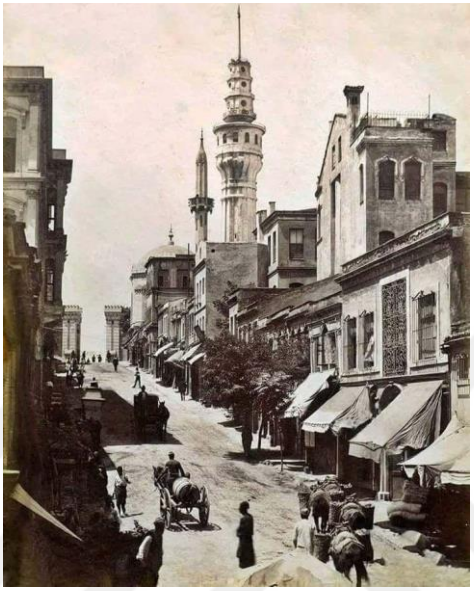
İstanbul'da Cumhuriyet Dönemi Restorasyon Çalışmalarından Örnekler

Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşen restorasyon çalışmalarında Ulusal Mimarlık Üslubu devam etmiştir. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin öne çıkan mimarlarından eğitim alan mimarlar ve bu anlayışı devam ettiren diğer mimarların çalışmalarıyla yapılan restorasyon uygulamaları günümüz restorasyon ve koruma uygulamalarının kaynağını oluşturmaktadır.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ve Ulusal Mimarlık Dönemi anlayışını yansıtan örnekler çok sayıdadır. Bütün örneklere yer vermek mümkün değildir. Dönem özelliklerini en belirgin bir biçimde yansıttığı gözlemlenen örnekler seçilerek fotoğraflarıyla sunulmuştur.

Ali Paşa Camii

Mercan'da bulunmaktadır. Günümüze ulaşan kurşun kaplı konik külah 1949-1953 yıllarındaki restorasyon sırasında eklenmiş olmalıdır.[1]

R. 568: Ali Paşa Camii minaresinin 1880'lerdeki görünümü.[2]

R. 569: Ali Paşa Camii minaresinin 1938 yılındaki görünümü[3]

[1]Zeynep Özkan Tekneci, "B**atılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde İstanbul Minareleri (1703-1922)**", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 258.

[2]http://www.eskiistanbul.net/6561/mercan-yokusu-ve-beyazit-kulesi-1880-ler, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

[3]http://www.eskiistanbul.net/1965/ali-pasa-camii-mercan-1938#lg=0&slide=0, Erişim tarihi 12 Şubat 2022.

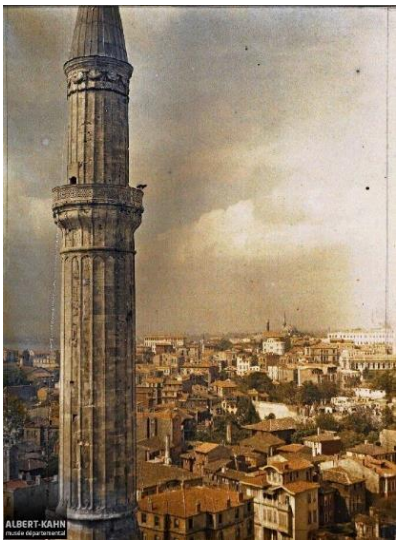
R. 570: Ali Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

Ayasofya

1950'lerde yapılan onarımlarda minarelerin petek bölümünde görülen Barok Üslubu yansıtan girland motifleri kaldırılmış ve yerlerine çini panolar yerleştirilmiştir.[4]

R. 571: Ayasofya'nın 20. yüzyıl başındaki görünümü.[5]

R. 572: Ayasofya minaresinin 1912 yılındaki görünümü.[6]

[4]Hasan Fırat Diker, "**Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı Doktora Tezi, 2010, s. 129.
[5]Cornelius Gurlitt, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, çev. Rezan Kızıltan, İstanbul, Enfarmasyon ve Dökümantasyon Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
[6]http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim Tarihi 12 Kasım 2021.

R. 573: Ayasofya minaresinin 1960 yılındaki görünümü.[7]

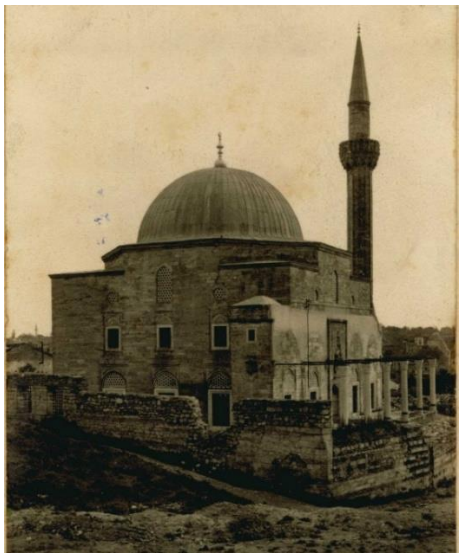
[7]http://www.eskiistanbul.net/185/ayasofya-1960li-yillar, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

Bali Paşa Camii

Fatih Akşemsettin'de bulunmaktadır. 1935'te kurtarılması çalışmalara başlanarak o yıllarda müteahhit olarak çalışan Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından restorasyonu gerçekleştirilmiş ve ana kubbesi yapılmıştır. Son cemaat yeri 1965 yılında V.G.M. tarafından yapılmıştır.[8]

R. 574: Bali Paşa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü.[9]

R. 575: Bali Paşa Camii'nin restorasyon sonrası görünümü.[10]

[8]Semavi Eyice, "Bâlî Paşa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 21-22.
[9]Encümen Arşivi, Bali Paşa Camii Dosyası.
[10]Encümen Arşivi, Bali Paşa Camii Dosyası.

R. 576: Bali Paşa Camii'nin günümüzdeki kalem işi uygulamaları.

R. 577: Bali Paşa Camii'nin günümüzdeki kalem işi uygulamaları.

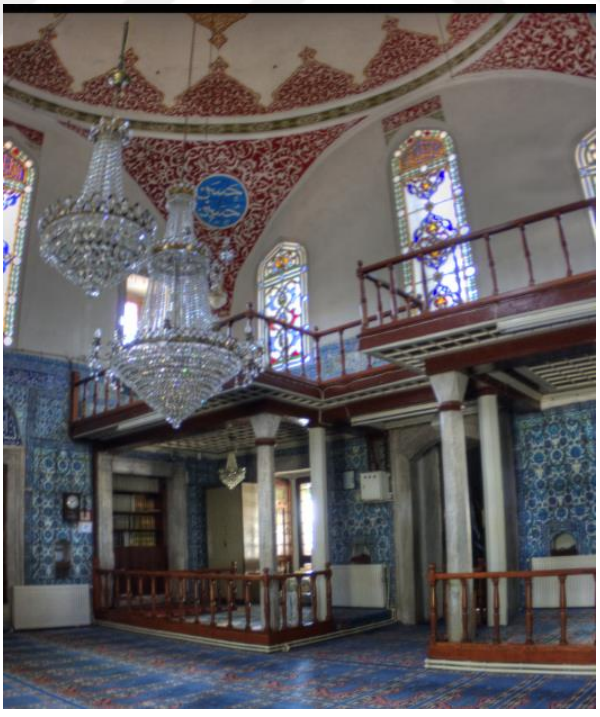
R. 578: Bali Paşa Camii'nin günümüzdeki klasik mihrap nişi ve minberi.

Çinili Cami

Üsküdar'da bulunmaktadır. Kubbe ve pandantiflerdeki kalem işi bezemelerle pencere revzenleri 1938 yılı onarımında yapılmıştır.[11]

R. 579: Çinili Cami hariminin 20. yüzyıl başındaki kalem işi uygulamaları.[12]

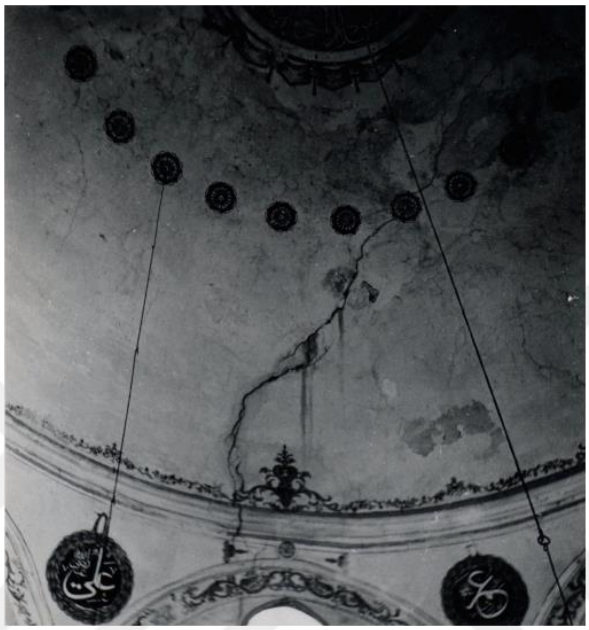

R. 580: Çinili Cami hariminin günümüzdeki kalem işi uygulamaları.

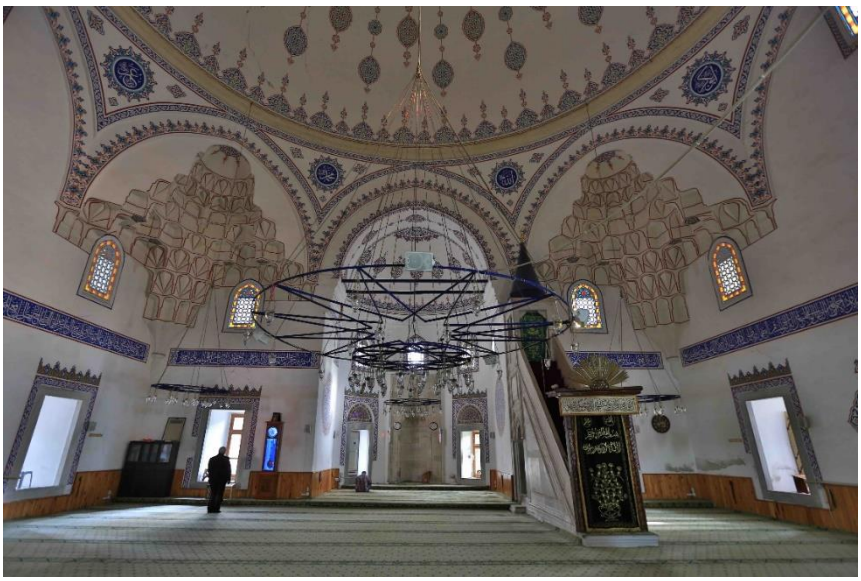
[11]Gülçin Erol, "Çinili Cami Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 335-337.
[12]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

Davud Paşa Camii

Kocamustafapaşa'da bulunmaktadır. Cami 1945-1948 yıllarında Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından tamir edildiği gibi 1960'ta V.G.M. eliyle de tamir ettirilmiştir.[13]

R. 581: Davud Paşa Camii'nin restorasyon öncesi kalem işi uygulamaları.[14]

R. 582: Davud Paşa Camii'nin restorasyon sonrası kalem işi uygulamaları.

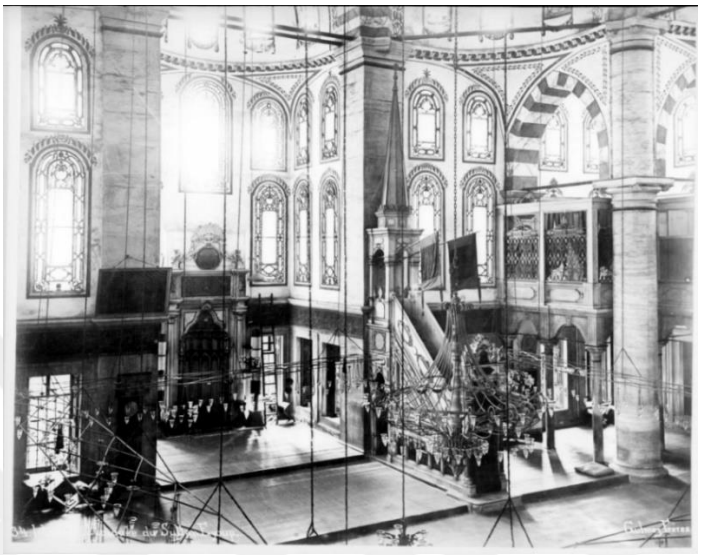
[13]Semavi Eyice, "Dâvud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 42-44.
[14]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/88239, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

R. 583: Davud Paşa Camii'nin günümüzde mihrap nişi.

Eyüp Camii

Adnan Menderes'in özel talimatı ile V.G.M. tarafından 1956-1958 yılları arasında onarılmıştır.[15] Kubbe göbeğinde yer alan ayet H. 1377 (M. 1957) tarihlidir.

R. 584: Eyüp Camii hariminin 19. yüzyıldaki kalem işi uygulamalarının görünümü.[16]

R. 585: Eyüp Camii hariminin günümüzde kubbesindeki kalem işi uygulamalarının görünümü.

[15]Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 9-12.
[16]Eyüpsultan Belediyesi Fotoğraf Arşivi.

R. 586: Eyüp Camii minaresinin 1935 yılındaki görünümü.[17]

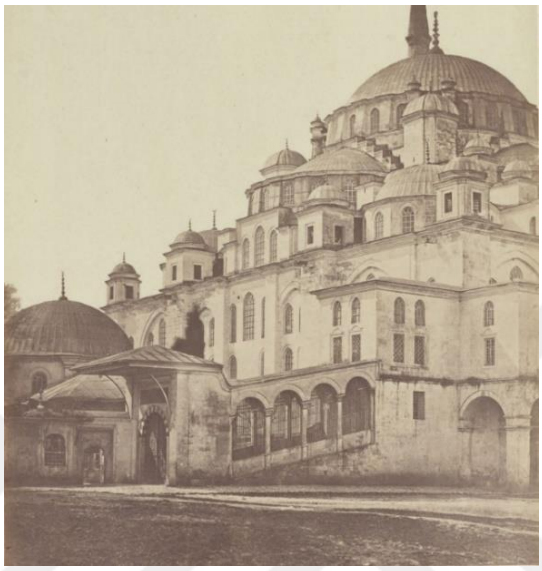

R. 587: Eyüp Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.[18]

[17]http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/1776, Erişim tarihi 10 Şubat 2022.
[18]Eyüpsultan Belediyesi Fotoğraf Arşivi.

Fatih Camii

1965 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında minarelerin taş külahları yerine kurşun kaplı ahşap külahlar yapılmıştır.[19]

R. 588: Fatih Camii minaresinin 1850 yılındaki görünümü.[20]

R. 589: Fatih Camii minaresinin 1894 depremi sonrasında görünümü.[21]

[19]Semavi Eyice, **İstanbul Minareleri I**, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1962, s. 29.
[20]http://www.eskiistanbul.net/7270/fatih-camii-james-robertson-fotografi-1850ler#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 1 Şubat 2022.
[21]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-b2484bf5-7e88-43e6-a8ce-30ee1b0a1569, 2 Şubat 2022.

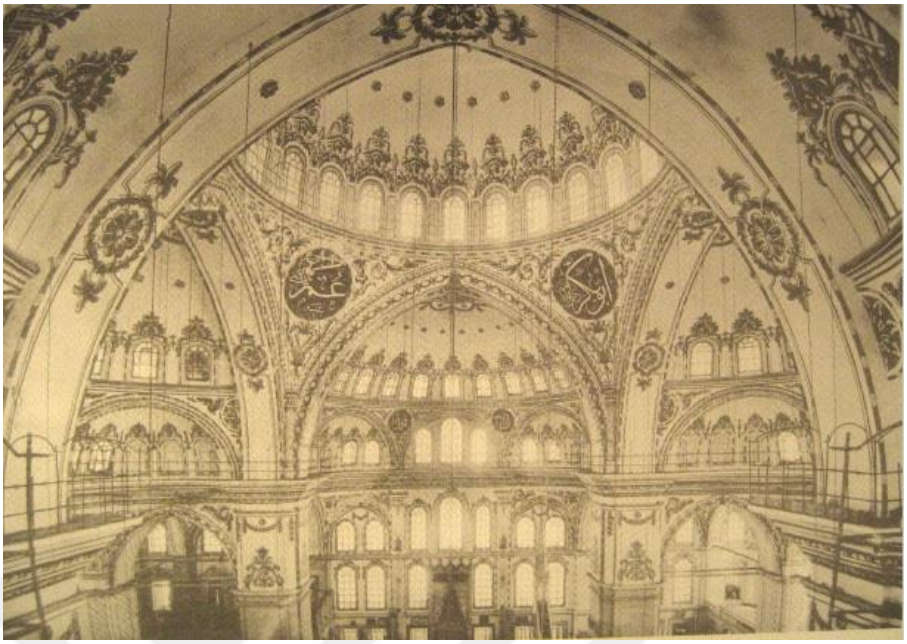

R. 590: Fatih Camii minaresinin 1965 onarımından sonraki görünümü.[22]

R. 591: Fatih Camii harimindeki bezemelerin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[23]

[22]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.
[23]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

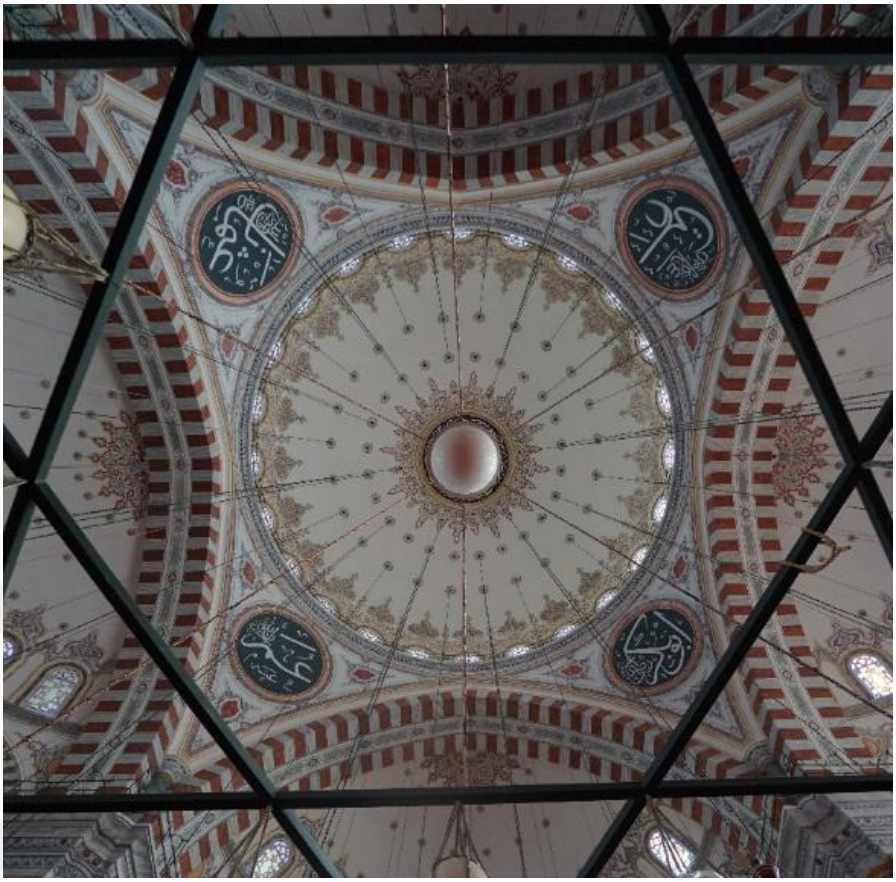

R. 592: Fatih Camii harimindeki bezemelerin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[24]

R. 593: Fatih Camii kubbesindeki bezemelerin restorasyon öncesi görünümü.[25]

[24]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**
[25]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/67971, Erişim tarihi: 31 Ocak 2022.

R. 594: Fatih Camii hariminin günümüzdeki bezemeleri.

R. 595: Fatih Camii hariminin günümüzdeki bezemeleri.

Fethiye Camii

Balat'ta bulunmaktadır. 1936-1938 yıllarında Fethiye Camii V.G.M. tarafından restore edilmiştir.[26]

R. 596: Fethiye Camii minaresinin 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü.[27]

R. 597: Fethiye Camii minaresinin 1905 yılındaki görünümü.[28]

[26]Semavi Eyice, "Fethiye Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 460-462.
[27]https://www.sebahjoaillier.com/cami-ve-turbe?pgid=jnyj9w1s-d38ae6bf-437f-4f7d-b6a3-2690cc28e985, Erişim tarihi: 5 Şubat 2022.
[28]http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_photos_results.php?search_photos=cami&start=0, Erişim tarihi: 4 Şubat 2022.

R. 598: Fethiye Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

Galata Kulesi

Galata Kulesi'nin 1875 yılında uçan külahı 1964-1967 yılları arasında Mimar Köksal Anadol tarafından yapılan çalışmalarla tekrardan yerine konulmuştur.[29]

R. 599: Galata Kulesi'nin 1852 yılındaki görünümü.[30]

R. 600: Galata Kulesi'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[31]

[29]Semavi Eyice, "Galata Kulesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 313-316.
[30]http://www.eskiistanbul.net/7401/galata-kulesi-1852-ernest-de-caranza-fotografi, Erişim tarihi: 9 Şubat 2022.
[31]Ernst Diez, Heinrich Glück, **Alt-Konstanitnopel**, Münih, Roland Verlag, 1920.

R. 601: Galata Kulesi’nin günümüzdeki görünümü.

Gazanfer Ağa Sebili

Unkapanı ile Kadınlar Pazarı arasında, Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından 1943 yılında onarılmıştır.[32]

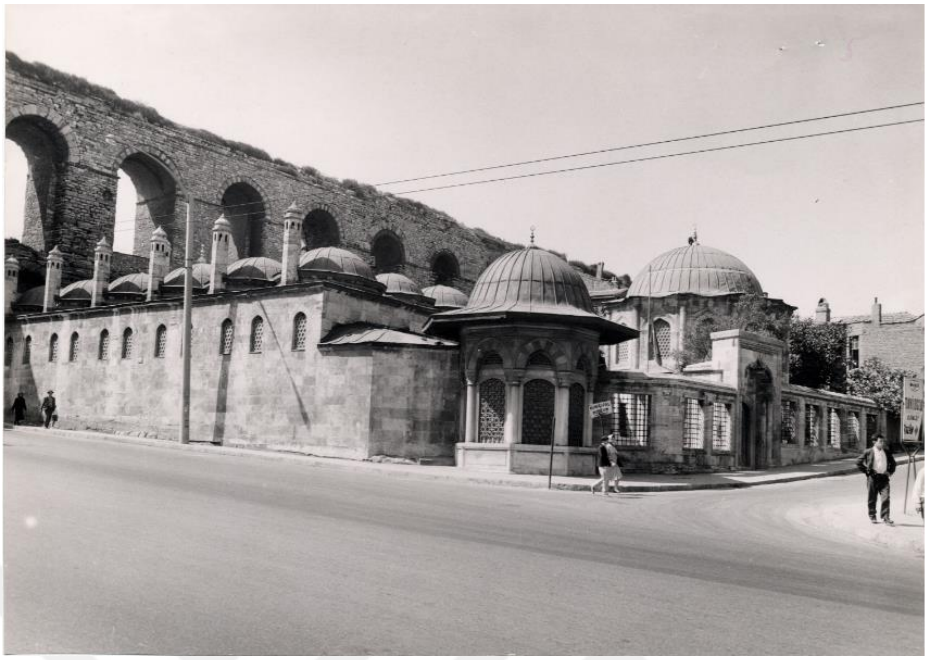

R. 602: Gazanfer Ağa Sebili'nin 1910'lardaki görünümü.[33]

R. 603: Gazanfer Ağa Külliyesi'nde 1943 yılındaki onarım çalışmaları.[34]

[32]Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gazanfer Ağa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 432-433.
[33]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi
[34]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/84251, Erişim tarihi 12 Şubat 2022.

R. 604: Gazanfer Ağa Sebili'nin 1943 yılı onarım çalışmaları sonrası görünümü.[35]

[35]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/122288, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

Hüseyin Ağa Camii

İstiklal Caddesi'nde bulunmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemine harap durumda ulaşan Hüseyin Ağa Camii 1936-1939 yılında Vasfi Egeli tarafından onarılmıştır. [36]

R. 605: Hüseyin Ağa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü.[37]

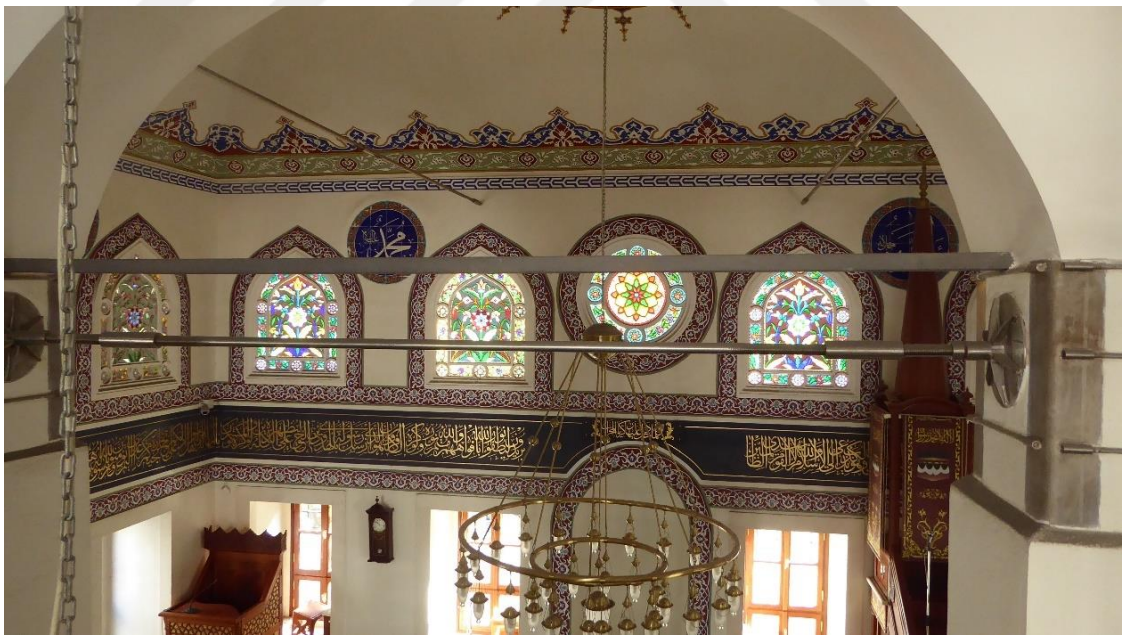

R. 606: Hüseyin Ağa Camii'nin günümüzdeki görünümü.

[36]İ. Aydın Yüksel, "Ağa Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 453.
[37]Encümen Arşivi, Hüseyin Ağa Camii Dosyası.

R. 607: Hüseyin Ağa Camii'nin günümüzde ön cephesi.

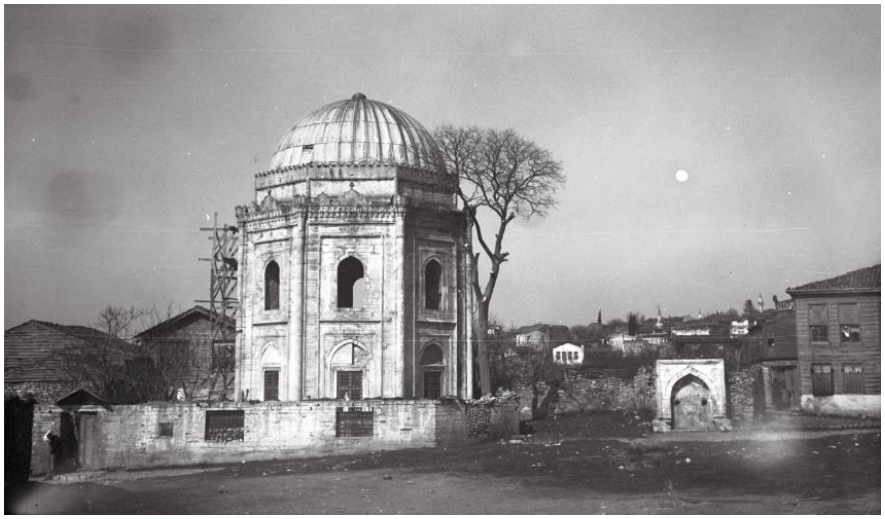
R. 608: Hüseyin Ağa Camii'nin günümüzde kalem işi uygulamaları.

Hüsrev Paşa Türbesi

Fatih Akşemsettin'de bulunmaktadır. 1918 yangısından sonra uzun yıllar harap ve bakımsız halde kalan türbe 1950'de bir dereceye kadar tamir edilmiştir.[38]

R. 609: Hüsrev Paşa Türbesi'nin restorasyon öncesi görünümü.[39]

R. 610: Hüsrev Paşa Türbesi'nin restorasyon sırasında görünümü.[40]

[38]Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Türbesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 52-53.
[39]https://kulturenvanteri.com/yer/husrev-pasa-turbesi-fatih/tasuh8513002/, Erişim tarihi 5 Şubat 2022.
[40]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/205750, Erişim tarihi: 5 Şubat 2022.

Keçecizade Fuad Paşa Camii

Sultanahmet Binbirdirek'te bulunmaktadır. 1965 yılında yıkılan petek ve külah kısmı 1971 yılında onarılmıştır.[41]

R. 611: Keçecizade Fuad Paşa Camii minaresinin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[42]

R. 612: Fuat Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

[41]Mehmet Doğru, vd., **Eminönü Camileri**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s.73.
[42]http://www.eskiistanbul.net/4635/kececizade-fuat-pasa-camii-ve-turbesi, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

Kılıç Ali Paşa Camii

Tophane'de bulunmaktadır. 1958 yılında başlayan çalışmalarda onarılmıştır.[43]

R. 613: Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin 1850'lerdeki görünümü.[44]

R. 614: Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin 1888-1890'larda görünümü.[45]

[43]Duygu Doğan, "**İstanbul'da Mimar Sinan'ın Kaptan-ı Deryalar İçin Yaptığı Eserler**," Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Programı Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 98.

[44]http://www.eskiistanbul.net/7005/tophane-kasri-ve-kilic-ali-pasa-camii-james-robertson-fotografi-1853-1858-arasi, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

[45]http://www.eskiistanbul.net/3846/kilic-ali-pasa-camii-sebah-amp-joaillier-1888-1910-loc-arsivi#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.

R. 615: Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

R. 616: Kılıç Ali Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki bezemeleri.[46]

[46]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

R. 617: Kılıç Ali Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki bezemeleri.[47]

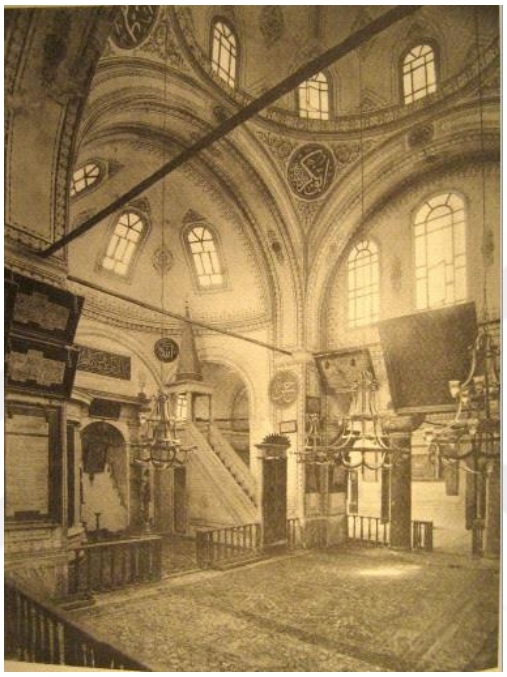

R. 618: Kılıç Ali Paşa Camii hariminin günümüzdeki bezemeleri.

[47]**A.e.**

Koca Mustafa Paşa Camii

Adını verdiği Kocamustafapaşa'da bulunmaktadır. 1950'lere doğru başlayan restorasyon çalışmaları kapsamında 1953 yılı yaz aylarında iç sıva ve nakışları yenilenmiştir.[48]

R. 619: Koca Mustafa Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[49]

R. 620: Koca Mustafa Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

[48]Semavi Eyice, "Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 133-136.
[49]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi

Vezneciler'de bulunmaktadır. 1919 yılında yapılan bir tespite göre medresenin yangınzedeler tarafından işgal edilmiştir. Harap durumda olan külliye 1943-1950 yılları arasında restore edilmiştir.[50]

R. 621: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin 19. yüzyıl sonundaki görünümü.[51]

R. 622: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin 1940 yılındaki görünümü.[52]

[50]Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 509-510.
[51]**A.e.**, s. 509.
[52]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/79296, Erişim tarihi: 7 Şubat 2022.

R. 623: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin günümüzdeki görünümü.

Mahmud Paşa Camii

Adını verdiği Mahmutpaşa'da bulunmaktadır. 1936-1940 yıllarında V.G.M.'nin gerçekleştirdiği geniş kapsamlı bir tamirden sonra yapının minaresi de bugünkü halini almıştır.[53]

R. 624: Mahmud Paşa Camii minaresinin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[54]

R. 625: Mahmud Paşa Camii minaresinin günümüzdeki görünümü.

[53]Filiz Gündüz, "Mahmud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 380-381.
[54]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

Mesih Mehmed Paşa Camii

Hırka-i Şerif'te bulunmaktadır. 1894 depreminde zarar gören cami 1936-1939 ve 1955-1957 yıllarında onarılmıştır.[55] Günümüzde harim duvarlarını ve kubbe iç yüzeyini süsleyen kalem işi uygulamaları söz konusu tarihler içerisinde yapılmış olmalıdır.

R. 626: Mesih Mehmed Paşa Camii minaresinin onarım öncesi görünümü.[56]

R. 627: Mesih Mehmed Paşa Camii minaresinin onarım sonrası görünümü.[57]

[55]Tuğba Erzincan, "Mesih Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 310-312.
[56]http://www.eskiistanbul.net/1520/eski-istanbul-fotograflari-mesih-mehmet-pasa-camii-fatih, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.
[57]Encümen Arşivi, Mesih Mehmed Paşa Camii Dosyası.

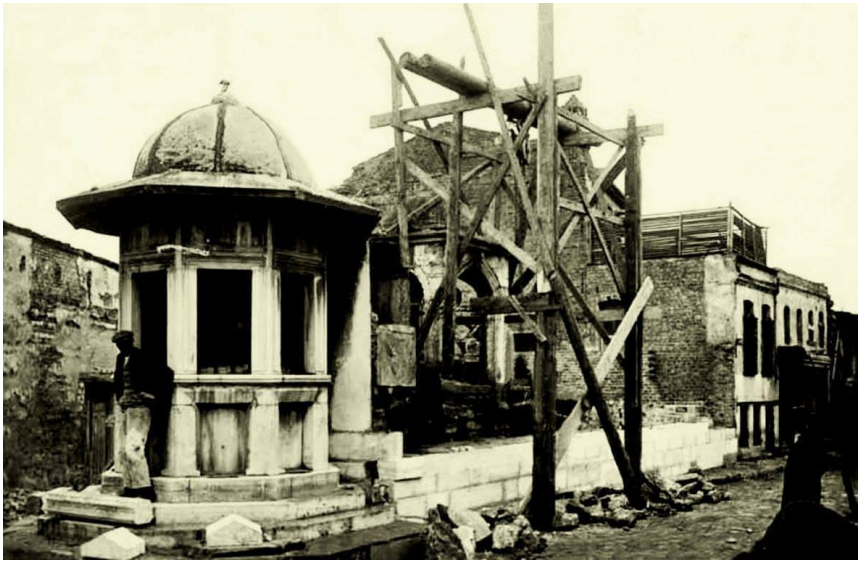
R. 628: Mesih Mehmed Paşa Camii'nin günümüzdeki kalem işi uygulamaları.

Mimar Sinan Türbesi

Süleymaniye'de bulunmaktadır. 1933-1934 yıllarında Vasfi Egeli tarafından restore edilmiştir. [58]

R. 629: Mimar Sinan Türbesi ve Sebili'nin restorasyon öncesi görünümü.[59]

R. 630: Mimar Sinan Türbesi ve Sebili'nin restorasyon sırasındaki görünümü.[60]

[58]İbrahim Hakkı Konyalı, **Mimar Koca Sinan**, İstanbul, Nihat Topçubaşı Yayınları, 1948, s. 119.
[59]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.
[60]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi.

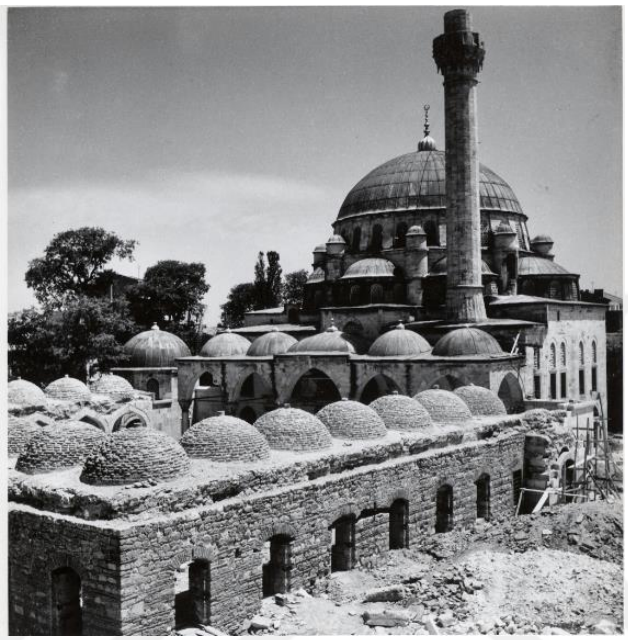

R. 631: Mimar Sinan Türbesi ve Sebili'nin restorasyon sonrası görünümü.[61]

[61]Encümen Arşivi, Mimar Sinan Türbesi ve Sebili Dosyası.

Nişancı Mehmed Paşa Camii

Karagümrük'te bulunmaktadır. 1958 yılında V.G.M. tarafından restore edilmiştir.[62]

R. 632: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü.[63]

R. 633: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin restorasyon sırasında görünümü.[64]

[62]Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 158-160.
[63]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70635, Erişim tarihi: 11 Şubat 2022.
[64]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70635, Erişim tarihi: 11 Şubat 2022.

R. 634: Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin restorasyon sonrası bezemeleri.[65]

[65]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70635, Erişim tarihi: 11 Şubat 2022.

Sokullu Mehmed Paşa Camii (Azapkapı)

1941 yılındaki tamirinde yeni Kütahya çinileri konulduğu gibi kalem işi nakışları da tamamen yeniden yapılmıştır. 1955 yılında minarenin gövdesi yıktırılarak şerefe altı mukarnaslı olarak yeniden inşa edilmiştir.[66]

R. 635: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 1923 yılı öncesi görünümü.[67]

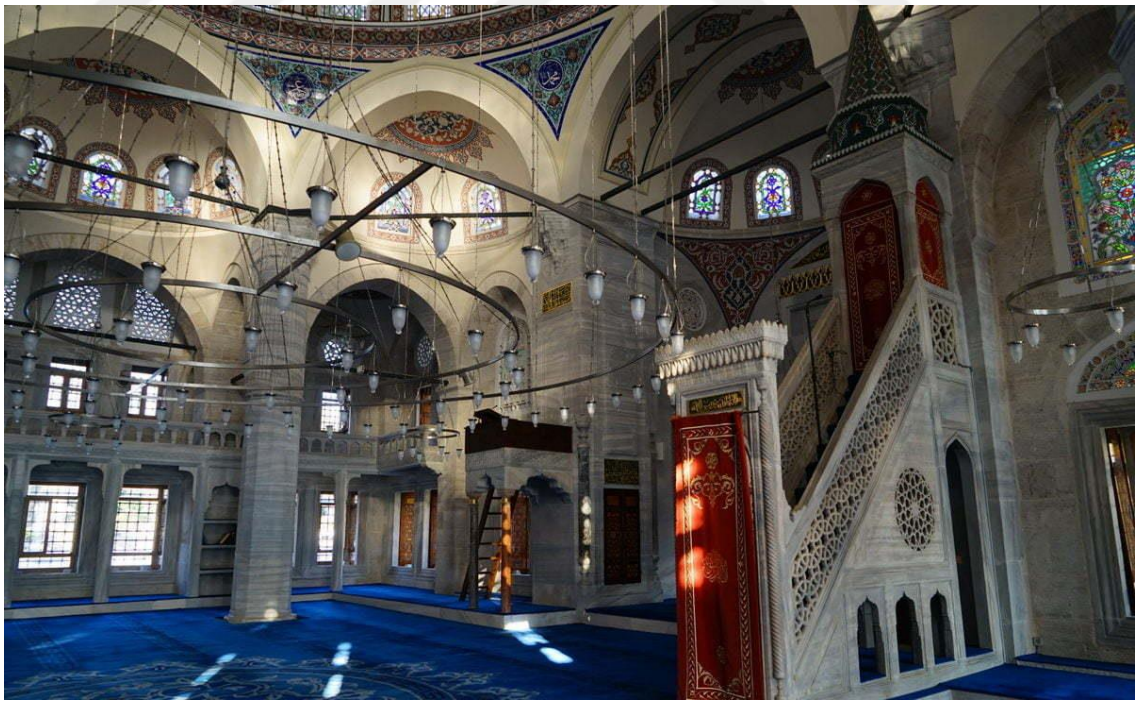

R. 636: Sokullu Mehmed Paşa Camii minaresinin 1979 yılındaki görünümü.[68]

[66]Semavi Eyice, "Azapkapı Camii," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 309-310.
[67]http://www.eskiistanbul.net/2008/azapkapi-sokollu-camii#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 10 Şubat 2022.
[68]http://www.eskiistanbul.net/4193/azapkapi-1979#lg=0&slide=0, Erişim tarihi: 10 Şubat 2022.

R. 637: Sokullu Mehmed Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

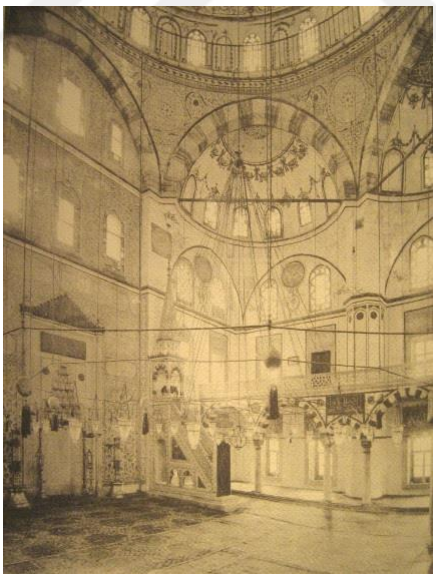
R. 638: Sokullu Mehmed Paşa Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

Sokullu Mehmet Paşa Camii (Kadırga)

1939 yılında harimdeki kalem işleri değiştirilmiştir.[69] 1950'li yıllarda ise avludaki şadırvanın saçağı yenilenmiştir.[70]

R. 639: Sokullu Mehmed Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başında bezemeleri.[71]

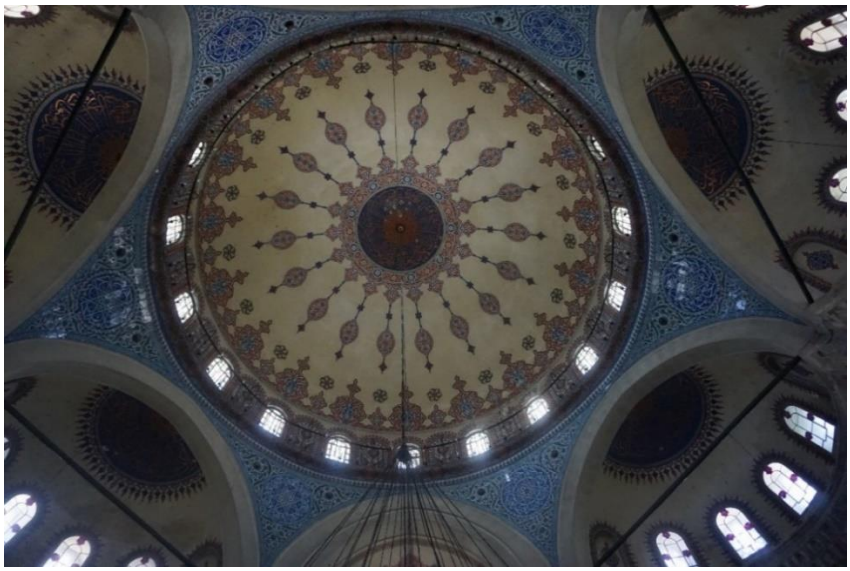

R. 640: Sokullu Mehmed Paşa Camii hariminin 20. yüzyıl başında bezemeleri.[72]

[69]Bkz.: Şule Pamuk, "**Tezyinî Açıdan Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı Tezhip Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013.
[70]Şerife Tali, "**Osmanlı Dönemi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar**", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2009, s. 137-140.
[71]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**
[72]**A.e.**

R. 641: Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbesinin 1940'lardaki bezemeleri.[73]

R. 642: Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbesinin günümüzdeki bezemeleri.

[73]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/73257, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

R. 643: Sokullu Mehmet Paşa Camii şadırvanının 1890 yılında görünümü.[74]

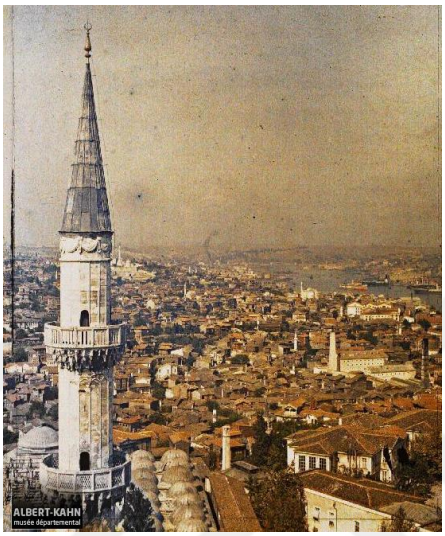

R. 644: Sokullu Mehmet Paşa Camii şadırvanının günümüzdeki görünümü.

[74]https://kulturenvanteri.com/yer/kadirga-sokullu-mehmet-pasa-camii/#16/41.004784/28.972269, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.

Süleymaniye Camii

1950'li yıllarda minareler onarılmıştır. 1961-1967 yıllarında gerçekleştirilen onarım çalışmalarında merkezi kubbe hariç kalem işi uygulamaları sıva altındaki örneklere göre yeniden yapılmıştır.[75]

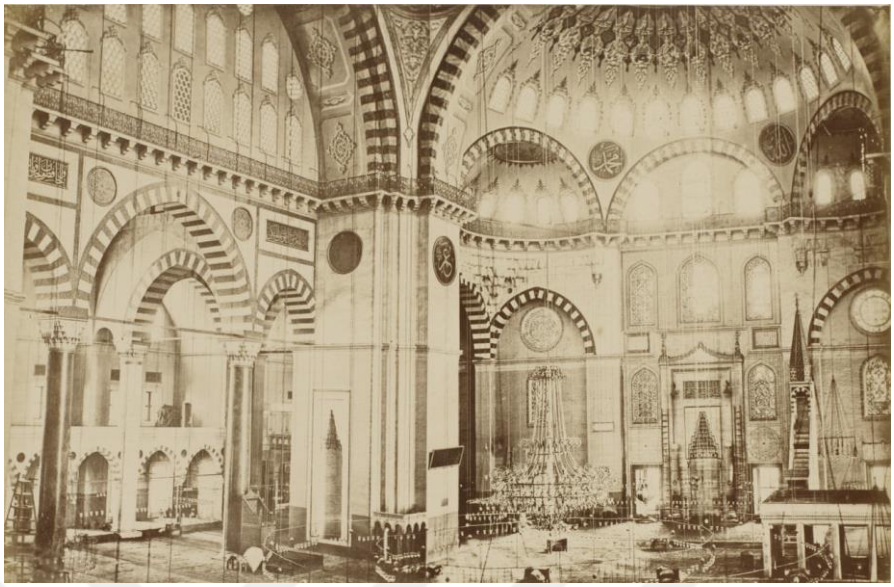

R. 645: Süleymaniye Camii minaresinin 1912 yılındaki görünümü.[76]

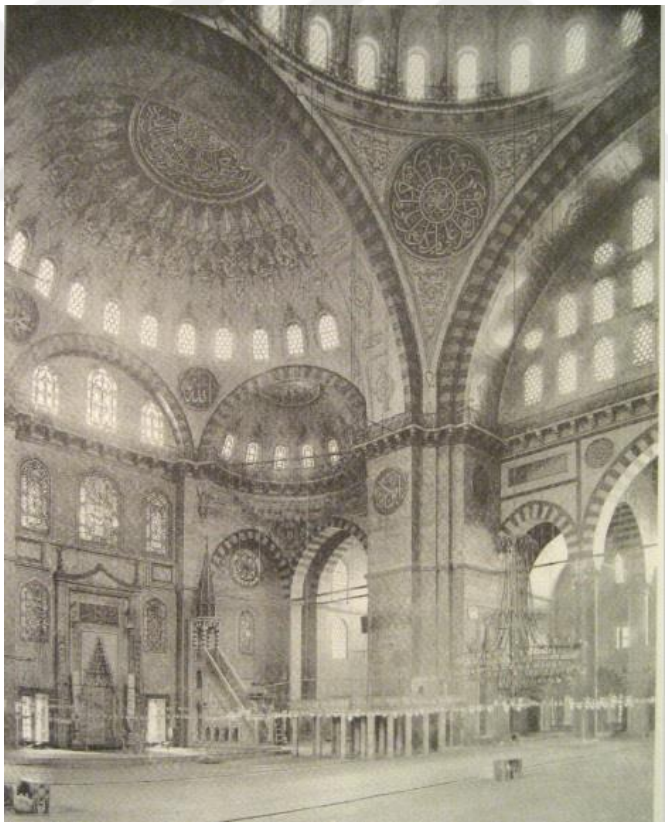

R. 646: Süleymaniye Camii'nin minaresinin 1950'lerdeki görünümü.[77]

[75]Aytül Papila, "**Mimar Sinan'ın 1540-1570 Yılları Arasında İstanbul'da İnşa Ettiği Camilerdeki Süsleme Programı**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2006, s. 44.
[76]http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim tarihi 7 Şubat 2022.
[77]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/91558, 7 Şubat 2022.

R. 647: Süleymaniye Camii hariminin 1870 yılındaki görünümü.[78]

R. 648: Süleymaniye Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[79]

[78]http://www.eskiistanbul.net/6961/suleymaniye-camii-ic-gorunumu-mihran-iranian-fotografi, Erişim tarihi 9 Şubat 2022.
[79]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

R. 649: Süleymaniye Camii hariminin 1961-1967 restorasyonu öncesi görünümü.[80]

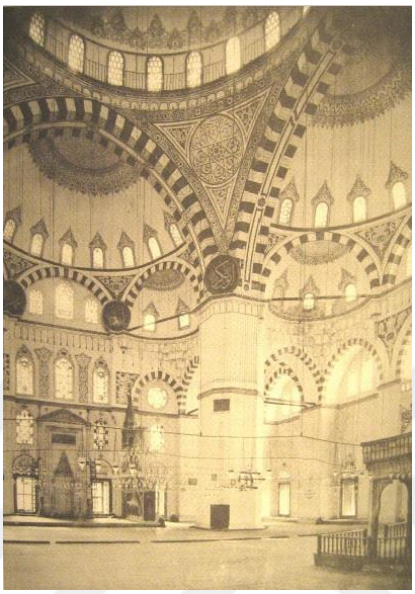

R. 650: Süleymaniye Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

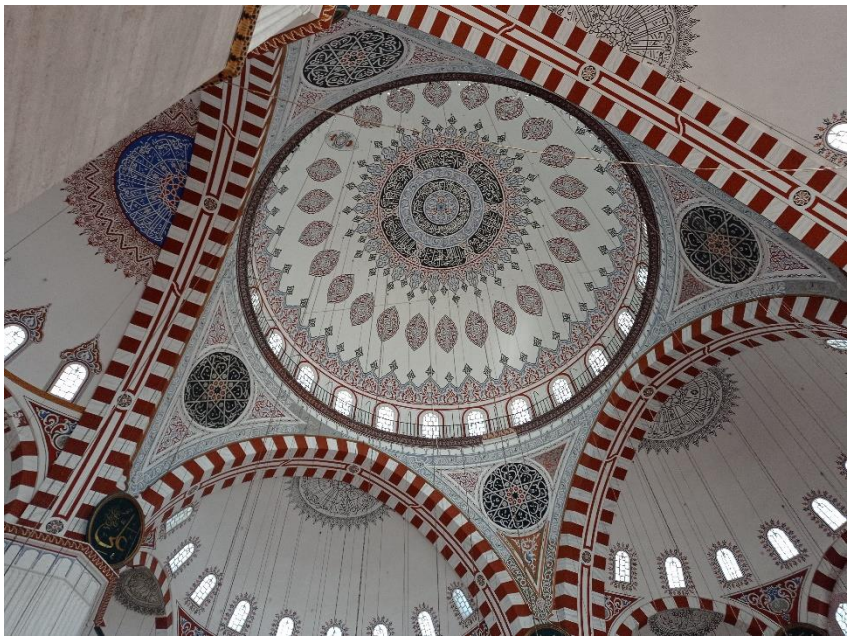
[80]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/86693, Erişim tarihi: 9 Şubat 2022.

Şehzade Camii

1953'te bazı türbelerde ve camide yapılan kısmi onarımların ardından 1994-1999 yılları arasında külliye binaları kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir.[81]

R. 651: Şehzade Camii hariminin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[82]

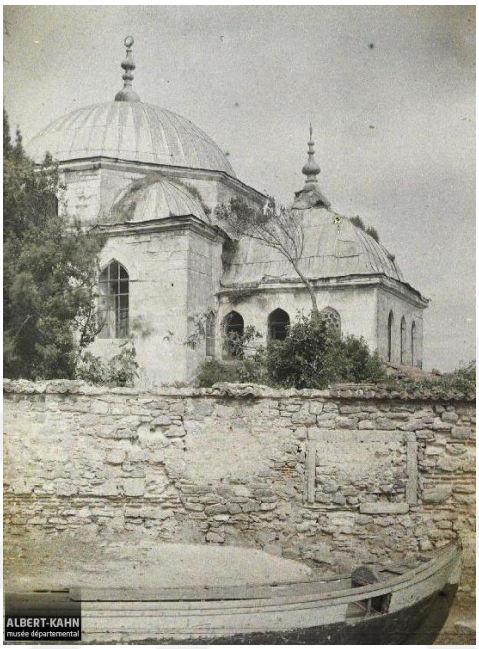

R. 652: Şehzade Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

[81]İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 483-485.
[82]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

Şemsi Paşa Camii

V.G.M. yönetiminde 1940-1943 yıllarında Süreyya Yücel tarafından restore edilmiştir.[83]

R. 653: Şemsi Paşa Camii'nin 1913 yılındaki görünümü.[84]

R. 654: Şemsi Paşa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü.[85]

[83]Ebru Karakaya, "Şemsi Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 529-530.
[84]http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim tarihi: 6 Şubat 2022.
[85]İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi

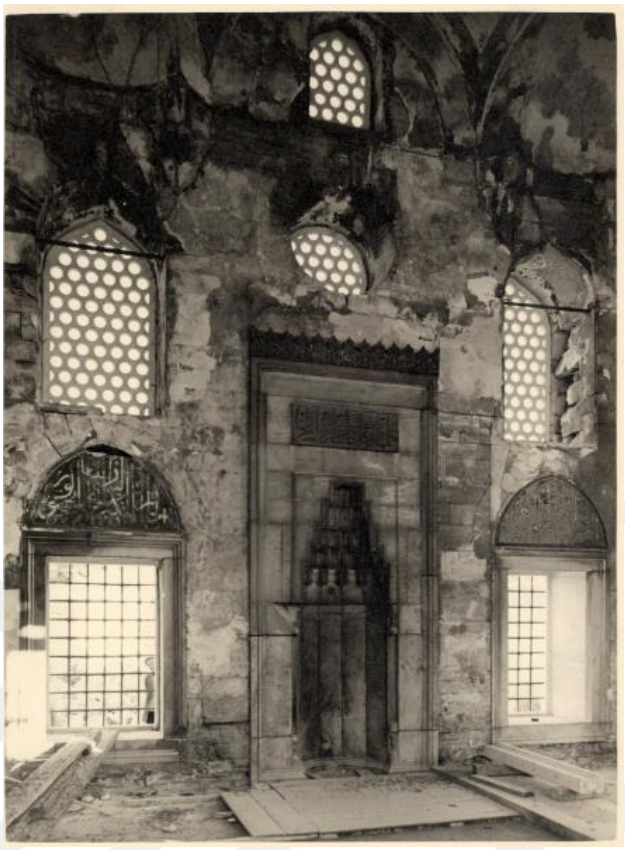

R. 655: Şemsi Paşa Camii'nin restorasyon sırasında görünümü.[86]

R. 656: Şemsi Paşa Camii medrese revaklarının restorasyon sırasında görünümü.[87]

[86]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/75722, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.
[87]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/73527, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.

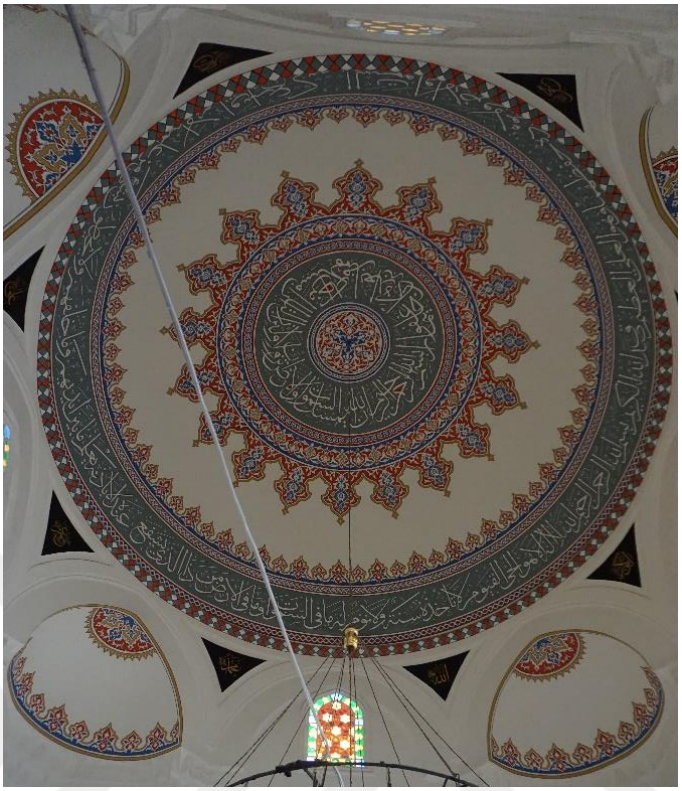

R. 657: Şemsi Paşa Camii kıble cephesinin restorasyon sırasında görünümü.[88]

R. 658: Şemsi Paşa Camii kıble cephesinin günümüzdeki görünümü.

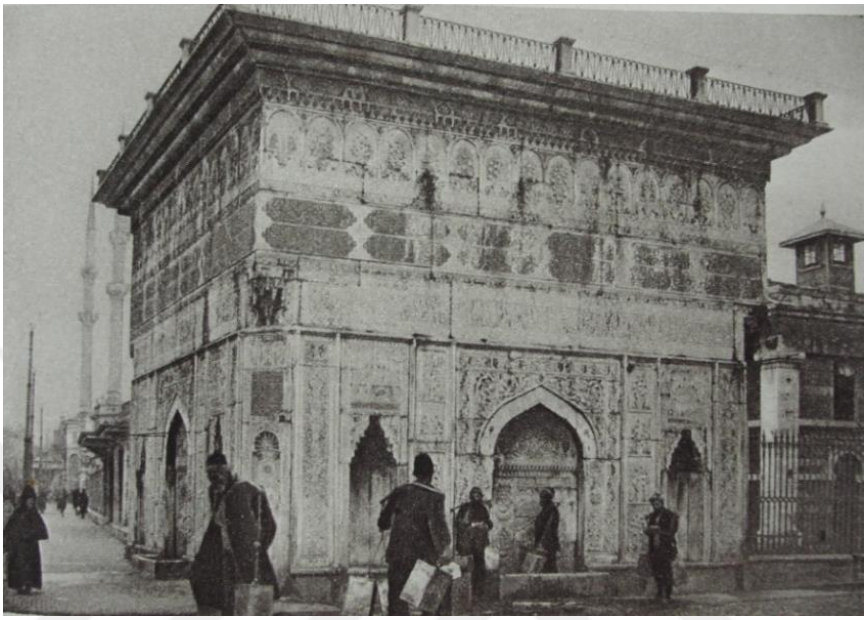
[88]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/73527, Erişim tarihi: 8 Şubat 2022.

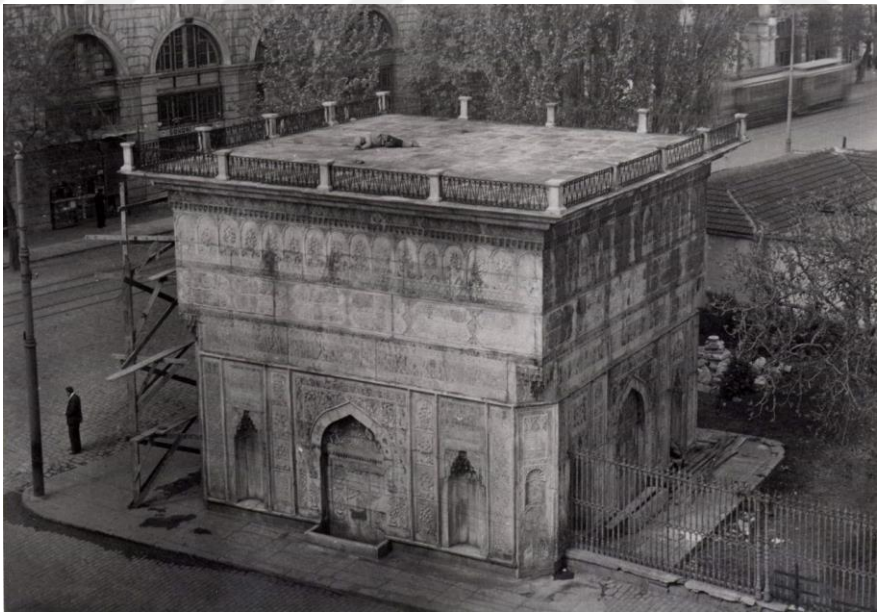
R. 659: Şemsi Paşa Camii'nin harimindeki bezemelerin günümüzdeki görünümü.

Tophane Meydan Çeşmesi

1956-1957 yıllarında İstanbul Sular İdaresi tarafından onarılmıştır.[89]

R. 660: Tophane Meydan Çeşmesi'nin 20. yüzyıl başındaki görünümü.[90]

R. 661: Tophane Meydan Çeşmesi'nin 1940 yılındaki görünümü.[91]

[89]Fazilet Koçyiğit, "Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri", **Akdeniz Sanat Dergisi (Özel Ek Sayı)**, C. XIII, y.y., 2019, s. 347.
[90]Ernst Diez, Heinrich Glück, **a.g.e.**
[91]https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/68019, Erişim tarihi: 13 Şubat 2022.

R. 662: Tophane Meyda Çeşmesi'nin 1960 yılındaki görünümü.[92]

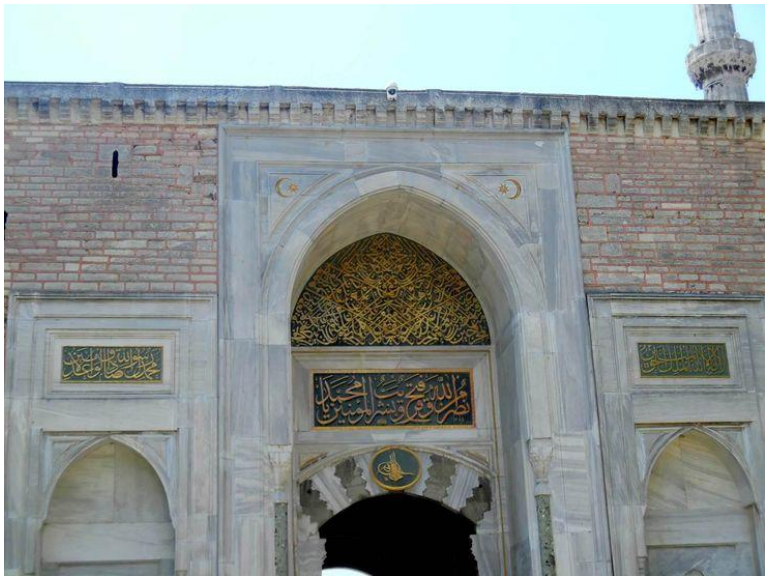
[92]http://www.eskiistanbul.net/6463/tophane-cesmesi-1960, Erişim tarihi: 13 Şubat 2022.

Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun Kapısı

1950 yılında Müzeler İdaresi'nce Bab-ı Hümayun'da bazı restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Üstteki Teras korkulukları kaldırılmış, fakat bunların altındaki konsollu silme bırakılmıştır.[93]

R. 663: Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun kapısının 1922 yılındaki görünümü.[94]

R. 664: Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun kapısının günümüzdeki görünümü.

[93]Semavi Eyice, "Bab-ı Hümayun", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 361-362.
[94]http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/, Erişim tarihi: 1 Şubat 2022.

Topkapı Sarayı Divanhane

1939-1943 yılları arasında kapsamlı bir onarım geçirmiştir.[95]

R. 665: Topkapı Sarayı Divanhane'nin 18. yüzyıldaki görünümü.[96]

R. 666: Topkapı Sarayı Divanhane'nin restorasyon sonrası görünümü.[97]

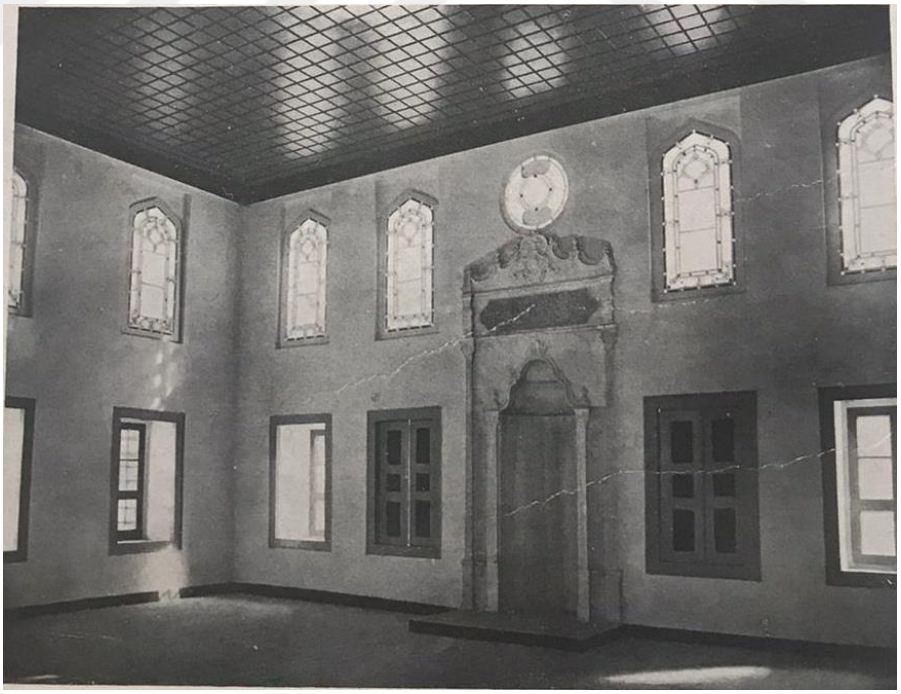
[95]Tahsin Öz, **Topkapı Sarayı Onarımları (1939-1944)**, İstanbul, M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1948, s. 30.
[96]**Gravürlerle Türkiye İstanbul 3**, yay. haz. Mustafa Sevim, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
[97]Tahsin Öz, **a.g.e.**, s. 30.

Topkapı Sarayı Beşir Ağa Camii

1939-1943 yılları arasında kapsamlı bir onarım geçirmiştir.[98]

R. 667: Topkapı Sarayı Beşir Ağa Camii'nin restorasyon öncesi görünümü.[99]

R. 668: Topkapı Sarayı Beşir Ağa Camii'nin restorasyon sonrası görünümü.[100]

[98]**A.e.**, s. 30.
[99]**A.e.**, s. 26.
[100]**A.e.**, s. 26.

Topkapı Sarayı Has Ahır

1939-1943 yılları arasında kapsamlı bir onarım geçirmiştir.[101]

R. 669: Topkapı Sarayı Has Ahırların restorasyon öncesi görünümü.[102]

R. 670: Topkapı Sarayı Has Ahırların restorasyon sonrası görünümü.[103]

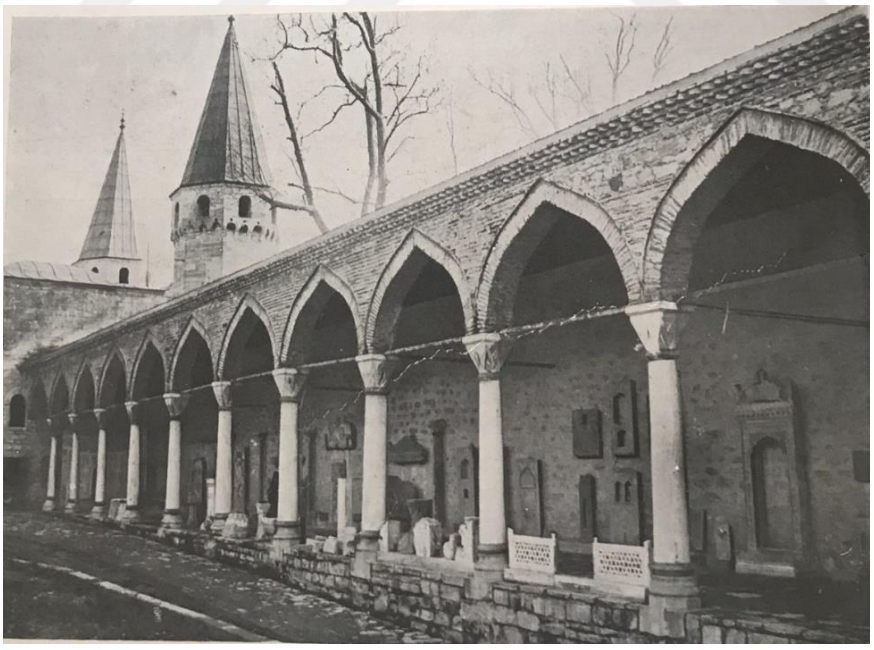
[101]**A.e.**, s. 13-15.
[102]**A.e.**, s. 14.
[103]**A.e.**, s. 15.

Topkapı Sarayı II. Avlu Revakları

1939-1943 yılları arasında kapsamlı bir onarım geçirmiştir.[104]

R. 671: Topkapı Sarayı II. Avlu Revaklarının restorasyon öncesi görünümü.[105]

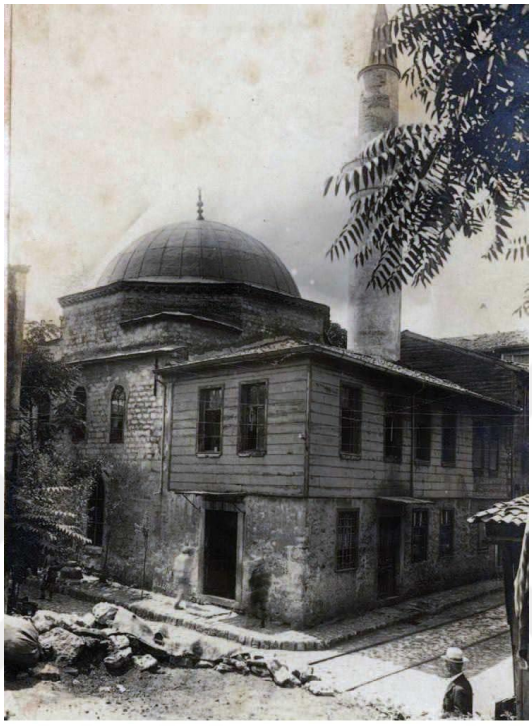

R. 672: Topkapı Sarayı II. Avlu Revaklarının restorasyon sonrası görünümü.[106]

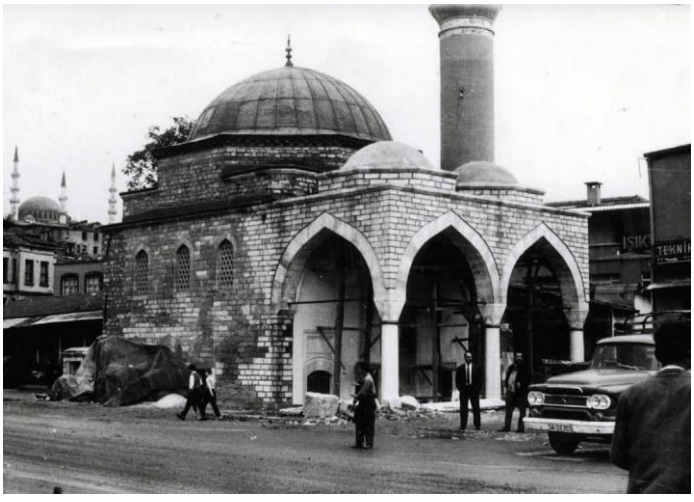
[104]**A.e.**, s. 12.
[105]**A.e.**, s. 12.
[106]**A.e.**, s. 12.

Yavuz Er Sinan Camii

Unkapanı'nda bulunmaktadır. 1960 yılında önemli tamirler geçirmiştir.[107]

R. 673: Yavuz Er Sinan Camii'nin 1936 yılındaki görünümü.[108]

R. 674: Yavuz Er Sinan Camii'nin 1960 yılındaki görünümü.[109]

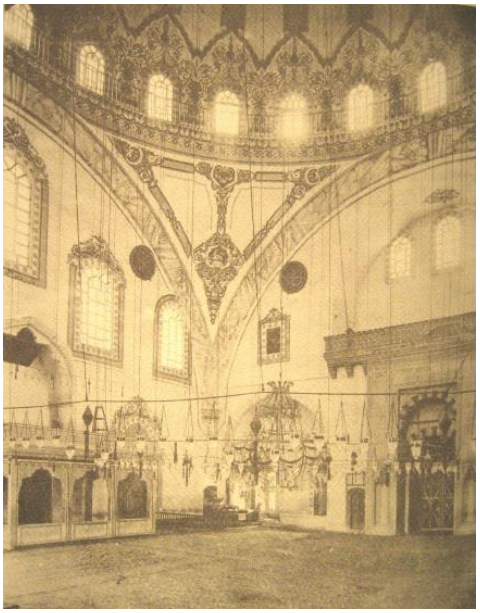
[107]Hakkı Alçep, Erdal Karaman, **Fatih Camileri ve Mescidleri**, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Fatih Müftülüğü Yayınları, 2017, s. 474.
[108]Encümen Arşivi, Yavuz Er Sinan Camii Dosyası.
[109]http://www.eskiistanbul.net/2/yavuz-er-sinan-camii-1960-vakiflar-genel-mudurlugu-arsivi, Erişim tarihi 12 Şubat 2022.

Yavuz Sultan Selim Camii

Balat'ta bulunmaktadır. 1937'lerdeki restorasyon çalışmalarında Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından bezemeleri ortaya çıkarılmıştır.[110]

R. 675: Yavuz Sultan Selim Camii hariminin 19. yüzyıl sonlarındaki görünümü.[111]

R. 676: Yavuz Sultan Selim Camii hariminin 20. yüzyıl başlarındaki görünümü.[112]

[110]İ. Aydın Yüksel, "Sultan Selim Camii ve Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 513-516.
[111]http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-17---0017.jpg, Erişim tarihi: 12 Şubat 2022.
[112]Cornelius Gurlitt, **a.g.e.**

R. 677: Yavuz Sultan Selim Camii hariminin günümüzdeki görünümü.

Zal Mahmud Paşa Camii

Eyüp Nişanca'da bulunmaktadır. 1955'te onarımına başlanan cami 1963 yılında yeniden ibadete açılmıştır.[113] Onarım çalışmalarında minare ve harimdeki kalem işi uygulamaları değiştirilmiştir.

R. 678: Zal Mahmud Paşa Camii minaresinin 20. yüzyıl başlarındaki görünümü.[114]

R. 679: Zal Mahmud Paşa Camii minaresinin 1970'lerdeki görünümü.[115]

[113]İsmail Orman, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi," **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 109-110.
[114]Eyüpsultan Belediyesi Fotoğraf Arşivi.
[115]Eyüpsultan Belediyesi Fotoğraf Arşivi.

ÖZGEÇMİŞ

FATİH SARIMEŞE

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümün'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi'nde Doç. Dr. Selman Can danışmanlığında bitirmiştir. Çeşitli projelerde görev almış, A+ Mimarlık, T.A.Ç. Vakfı ve İ.B.B. Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü'nde sanat tarihçi olarak çalışmıştır. Bir vakıf üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir. Yayımlanmış kitap ve makalelerinin yanı sıra İstanbul Rehberler Odası ile birlikte "Üsluplar Temelinde İstanbul Sanat Tarihi Güzergahları Araştırma, Kurgulama ve Eğitim AR-GE Projesini" tamamlamıştır. Çeşitli STK'larda görev alan Fatih Sarımeşe ayrıca T.A.Ç Vakfı'nda Denetim Kurulu üyesidir.